

ΜΑΝΩΛΗ ΠΑΠΑΔΟΛΑΜΠΑΚΗ

ΟΙ ΔΙΚΤΑΤΟΡΕΣ
ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ:

ΠΟΛΕΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΕΣ

*Για μιὰ πολιτική φιλοσοφία καὶ κοινωνιολογία τῆς διαλεκτικῆς
τοῦ χώρου: ἡ πόλη - σιραινῶνας / ἡ πόλη - ἐξέγερση*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Θ. ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ: ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΕΝΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ	12
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΤΟ ΓΙΑΤΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΩΣ ΑΥΤΟΥ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ	20

Α. Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο

Η «ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ» ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

I. Η "ΑΛΛΗ" ΟΨΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ: "ΤΑ ΧΕΡΙΑ ΠΑΝΩ ΑΠ' ΤΗΝ ΠΟΛΗ"	33
II. ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΘΙΕ- ΡΩΜΕΝΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ: ΔΙΑΛΕ- ΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	39
III. ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΠΟΜΥΘΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙ- ΤΕΚΤΟΝΑ	69
IV. ΓΙΑ ΜΙΑ "ΕΝΟΡΓΑΝΗ" ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ	76
V. ΤΟ "ΠΡΟΒΛΗΜΑ" ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ: Η ΑΝΑΓΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙ- ΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑ- ΤΙΣΜΟ	88

Β. Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

Η «ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ» ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	93
I. ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ: ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗ ΓΗ, ΣΤΗ ΣΤΕΓΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ	95
II. Η ΑΠΕΛΕΓΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ ΣΑ ΜΙΑ ΜΟΡΦΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ, ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΙΑΔΙ- ΚΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΑΓΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗΣ	124

Επιμέλεια έκδοσης: Χριστίνα Γιατζόγλου

Εξώφυλλο: Τατιάνα Βολανάκη

Χρόνος έκδοσης και τόπος: 1976, Αθήνα

Στοιχειοθεσία - εκτύπωση: Γεώργιος Λεοντακιανάκος
(Δουκ. Πλακεντίας 31, Χαλάνδρι, τηλ. 6812457)

Έκδόσεις Θ. Καστανιώτη

Ζωοδ. Πηγής 3, Αθήνα, τηλ. 603.234

III. ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΙΝΗΣΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ, ΕΝΤΑΓΜΕΝΗ ΣΤΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΑΪΚΗΣ ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ	139
IV. ΜΙΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ: ΜΕΓΑΡΑ — Η ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΜΙΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ	151
V. Η “GUERRILLA ARCHITECTURE” ΚΑΙ ΤΟ “ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ”: Η “ΠΟΛΗ — ΕΞΕΓΕΡΣΗ”	156
VI. ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ “ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΩΝ ΜΕΤΩΠΩΝ” “ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗ” (ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΣΜΟΣ), ΝΑΙ — ΑΡΙΣΤΕΡΙΣΜΟΣ, ΟΧΙ	178
ΓΙΑ ΕΠΙΛΟΓΟ: “ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ” ΤΗΣ ΑΘΑΙΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΘΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ “ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ” ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ	189

*Στὸν Σπύρο Παπαδολαμπάκη,
πρῶτο μου συνομιλητὴ καὶ δάσκαλο
καὶ στὸν ἕστερό μου δάσκαλο,
τὸν H. LEFEBVRE.*

«ΧΩΡΙΣ ΛΙΓΑ ΟΝΕΙΡΑ ΚΑΙ ΛΙΓΗ ΟΥΤΟΠΙΑ
ΔΕΝ ΘΑ ΥΠΗΡΧΑΝΕ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΕΣ»

ΦΙΝΤΕΛ ΚΑΣΤΡΟ

Δέν είναι τυχαίο ή ζήτημα μονόπλευρης εκτίμησης πού αναφέρομαι συχνά στη Λατινική Αμερική. Όσο έγραφα αυτό το βιβλίο, είχα τή μνήμη μου στους πρωτοπόρους από τους συναδέλφους μας: σέ συντρόφους μας τής Λατινικής Αμερικής, σέ σπουδαστές και διδάσκοντες πού διωχτήκανε από τά Πανεπιστήμια έπειδή, σ' ένα Πανοσιοαμερικάνικο Συνέδριο Αρχιτεκτόνων στο Μπουένος Άιρες, τολμήσανε νά πουνε πώς ή χρήση τής γής μέ τήν Αρχιτεκτονική και τήν Πολεοδομία της καθορίζεται από τά συμφέροντα τών ντόπιων ολιγαρχιών και τού διεθνή ιμπεριαλισμοῦ. Είχανε κι εκείνοι πρην από μᾶς, τά δικά τους «Πολυτεχνεία». Μέ πρωτοπόρα τή σχολή αρχιτεκτόνων, οί σπουδαστές τού «Ινστιτούτο Πολιτέκνικο Νασιονάλ» τής πόλης τού Μεξικού, σ'α γεγονότα τού Τλατελόλκο, γεμίσανε μέ νεκρούς τήν «Πλατεία τών Τριών Πολιτισμῶν». Ώστόσο, δέ γονατίσανε: πιδ πρόφατα σιους Όλυμπιακούς Αγῶνες, νέοι νεκροί ήρθανε νά θυμίσουνε σιόν κόσμο, πώς κι οί επισιτήμονες ξέρουνε και μποροῦνε νά καταχιτοῦνε αυτό πού ό CHE GUEVARA ὄρισε σάν «άνώτατο επίπεδο τού ανθρώπινου εἶδους»: ΤΟ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ. Πολλοί ήτανε οί σπουδαστές κι οί επισιτήμονες πού πνώσανε τίς γραμμές τών ανταρτιῶν τών πόλεων και τού θουνοῦ, ὅπως π.χ. τών Τουπαμάρος, και τού Στρατοῦ Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης (E.L.N.) τής Κολομβίας. Μιά σπουδάστρια τής Αρχιτεκτονικῆς, ή ΡΟΧΕΛΙΑ ΚΡΟΥΣ, αγωνίστρια τών Ἐνοπλιῶν Ἐπαναστατικῶν Δυνάμεων τής Γουατεμάλας, βασανίστηκε, διάστηκε και δολοφονήθηκε από «άντρες» τού Γ.Ε.Σ. Γουατεμάλας. Βρήκανε τὸ πιῶμα της σέ μιάν ὄχθη, σις 11 Γενάρη τού 1968. Ἡ μνήμη της ἄς μᾶς θυμίζει πώς «οί ἀγῶνες γιά τὸ δικαίωμα σιῆ γῆ, σιῆ στέγη και σιῆ ζωή», ἐνσωματώνονται συχνά σιὸ γενικευμένο ἀντάρτικο πόλης ή θουνοῦ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΕΝΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΒΙΒΑΙΟΥ

Τὸ βιβλίο τοῦτο εἶναι ἀκατάλληλο γιὰ ὄσους, πιστοὶ σ' ὅσα τοὺς μάθανε, δὲν ἔχουνε σκοπὸ "νᾱ ἀναθεωρήσουνε κριτικὰ τὶς θεβαιότητες τους". Ἀχρείασι, ὄχι σ' ὄσους δὲν ἔχουνε καιαλάβει, μὰ σὲ κείνους ποὺ δὲ θέλουνε νᾱ καιαλάβουνε: σὲ τεχνοκράτες, δογματικούς καῑ ἀριστεριστές.

Τὸ βιβλίο τοῦτο δὲν μπορεῖ νᾱ «ταξινομηθεῖ». Δὲν εἶναι οὔτε ἓνα εἰδικὸ βιβλίο γιὰ «Πολεοδομία καῑ Ἀρχιτεκτονική», οὔτε μόνον ἓνα βιβλίο «κοινωνιολογίας τοῦ χώρου», οὔτε μόνον θεωρητικὸ (φιλοσοφικὸ) ἔγχειρίδιο τοῦ χώρου κι οὔτε, τέλος, ἓνα «πολιτικὸ βιβλίο». Εἶναι μιὰ «γενικευτική» ἔρευνα ποὺ ἔχει ὄλες τὶς παραπάνω πλευρές. Αὐτὴ ἡ φυσιογνωμία τοῦ βιβλίου δὲν προῆλθε ἀπὸ κάποια θέληση «ἐπιστημονικῆς κάλυψης» ὄλων τῶν πλευρῶν μιᾶς ὑπὸ ἐξέταση πραγματικότητας, γιὰ «νᾱ ἴμαστε μέσα σ' ὄλα», μὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς ἐξεταζόμενης πραγματικότητας: Ἡ ζωὴ (ὁ τρόπος καῑ τὸ εἶδος τῆς) στὴν πόλη, σὲ σχέση μὲ τὴ δομὴ τῆς πόλης καῑ τὸν τρόπο χρήσης καῑ παραγωγῆς τῆς, εἶναι μιὰ πραγματικότητα ποὺ περιλαμβάνει ὄλες τὶς παραπάνω πλευρές (πολιτική, κοινωνιολογική, οικονομική, πολιτιστική, φιλοσοφική, τεχνολογική, ἐπιστημονική κτλ.).

Ἄν ἀναλυθεῖ καῑ ἐρμηνευτεῖ μὲ μιὰ μόνον ἀπ' αὐτὲς τὶς πλευρές, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι ἀντιεπιστημονικὸ (ἐπειδὴ θὰ εἶναι μονόπλευρο καῑ σχηματοποιημένο). Θὰ περιμένε λοιπὸν κανεὶς νᾱ δεῖ, σὰν ἀπάντηση στὸ παραπάνω αἴτημα, μιὰ ἐργασία «σύνθεσης». Αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς ΠΟΥ ΑΠΟΦΤΓΑ ΣΤΣΤΗΜΑΤΙΚΑ σ'

αὐτὸ τὸ βιβλίο, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ ἓνα βασικὸ δομικὸ λάθος στὶς ἔρευνες μιᾶς μεγάλης μερίδας μελετητῶν - ἐρευνητῶν: σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ κατακρινόμενο σύστημα, προτείνουνε ἓνα δικὸ τους κατασκευασμένο θεωρητικὸ «ἀντισύστημα». Βλέπουνε, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, τὴν ἐξεταζόμενη κοινωνικο - οικονομικὴ πραγματικότητα σὰν ἓνα συναφὲς λογικὸ σύστημα ΧΩΡΙΣ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ, τὸ κρίνουν σὰ λαθεμένο, τὸ ἀνατρέπουνε (θεωρητικὰ) καῑ στὴ θέση τοῦ «χτίζουν» ἓνα ἄλλο σύστημα, πάλι χωρὶς ἀντιφάσεις κι αὐτὸ, ποὺ ἔχει πρόθεση τελικῶν καῑ ὀριστικῶν «ἀπαντήσεων»! «Τελειωμένο», χωρὶς λάθη! Ἄλλὰ μὲ μιὰ τέτοια μορφή, καῑ ἐξωπραγματικὸ εἶναι καῑ αὐθαίρετο! Καί, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, θνησιγενὲς καῑ ἀντιεπιστημονικὸ... Ἐνα ὅποιοδήποτε ζωντανὸ «σύστημα» ἐπιβιώνει καῑ ἐξελίσσεται μόνον ἀπὸ ΤΟ ΕΞΠΕΡΑΣΜΑ τῶν ἀντιφάσεων του, ποὺ ὑπάρχουνε, ποὺ εἶναι ΕΥΓΕΝΕΙΣ σ' αὐτὸ: ἂν δὲν ὑπῆρχανε, δὲ θὰ ὑπῆρχε καῑ λόγος ὑπαρξης «συστήματος», «ὀργάνωσης», περιορισμῶν δηλαδὴ.

Ἄπέναντι λοιπὸν σ' αὐτὴ τὴ «γραμμικὴ» σκέψη ἀντιτάσσεται ἡ διαλεκτικὴ. Πῶς ὁμως; Μὲ τί μορφή, τί θεωρητικὰ ἐργαλεῖα καῑ τί πρακτικὲς ἐφαρμογές; Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα δίνεται μὲ συγκεκριμένο τρόπο σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ βασικὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου μου.

Σὲ σχέση μὲ τὰ προηγούμενα καῑ σὲ συνάρτηση μὲ τὸ γεγονός πῶς οἱ ἀναλύσεις μου περιέχουνε καῑ ξεκάθαρες ιδεολογικὲς καῑ πολιτικὲς ἀναφορὲς καῑ θέσεις, ὅσοι σκέφτονται «γραμμικὰ» θὰ τὰ χάσουνε λιγάκι... θὰ ζητήσουνε στενὴ «τοποθέτηση», κατὰ τὴν ἔτικετα, συνταγή. Δὲ θὰ τὴ βροῦνε! Δὲ θὰ τὴ βροῦνε γιὰτι «σκέφτονται» μὲ τὸν τρόπο ποὺ «σκέφτονται»: θέλουνε ἓναν ἔτοιμο κόσμον, χωρὶς ἀντιφάσεις, χωρὶς λάθη, τελειωμένο, συστηματοποιημένο, κωδικοποιημένο, μὲ λογικὴ ἐσωτερικὴ συνάφεια, δογματικὸ δηλαδὴ. Ὅποιαδήποτε παρόμοια «ἔλλειψη ἰσορροπίας» τοὺς τρομοκρατεῖ. Οἱ «πίστευσι» τους, στηρίζονται ὄχι στὴ γνώση, μὰ σὲ «εἰκόνας», εἰδῶλα, προκατασκευασμένες «λύσεις» καῑ ιδέες.

Μιὰ κατηγορία «μαρξιστῶν» (ἔτσι αὐτοαποκαλοῦνται) «σκέφτεται» ἀκριβῶς μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο: δογματικά. Μιὰ ἄλλη, οἱ «ὑπερρεπαναστάτες» ἀριστεριστές, ποὺ, αὐταπατούμενοι, θεωροῦνε τοὺς ἑαυτοὺς τους «ἀντιδογματικούς», «σκέφτονται» κι αὐτοὶ μὲ

τὸν ἴδιο τρόπο: γραμμικά, αντιδιαλεκτικά, αντιμαρξιστικά. Καὶ οἱ δύο κατηγορίες, στὴν ἀναζήτηση αὐτοῦ τοῦ τελειωμένου καὶ τέλειου (χωρὶς ἀντιφάσεις) κόσμου, σκέφτονται καὶ δροῦνε σὲ ἐπίπεδο ΑΥΤΟΜΑΤΙΣΜΩΝ: Ζητᾶνε μασημένη τροφή, ἐτοιμοφόρες γνώσεις, ἰδεολογικὲς συνταγές. Αὐτὴ ἡ πνευματικὴ καὶ ἰδεολογικὴ νωθρότητα δὲν εἶναι μόνο λαθεμένη, μὰ καταντᾶ καὶ ἀντιεπαναστατικὴ. Εἶναι ἀνίκανη νὰ συμβάλει στὸ μετασχηματισμὸ αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

Σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον μελετῶ τις δομικὲς ἀντιθέσεις, τις ἀντιφάσεις καὶ τοὺς μηχανισμοὺς καταστάσεων ποὺ ἰσχύουν, γιὰ νὰ βοηθήσω, ὕστερα, τὴ διερεύνηση τῶν μελλοντικῶν ἐπιθυμητῶν, ποὺ σίγουρα δὲ θὰ εἶναι τελειωμένες καὶ τελεσίδικες. Θὰ ἐξελίσσονται καὶ αὐτὲς ἀπὸ τις ἀντιφάσεις τους ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ προβλεφθοῦν ἀπὸ τώρα. Νὰ γιατί ὁ ΜΑΚΡΟΠΡΟΘΕΣΜΟΣ «προγραμματισμός» εἶναι συχνὰ ἐπικίνδυνος καὶ ἐπιστημονικὰ λαθεμένος. Νὰ γιατί ἀπόφυγα συστηματικὰ νὰ «στήσω» ἓνα ἄλλο σύστημα στὴ θέση τοῦ κρινόμενου. Νὰ γιατί οἱ διάφορες «θεωρίες τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς» εἶναι χρεοκοπημένες καὶ ἄχρηστες: Εἶναι ἀνίκανες νὰ βάλουν σὲ καλούπια τὴ ζωὴ.

Ὁ Μάρξ (κι ὄχι κάποιος καλουπωμένος καὶ δογματοποιημένος «μαρξισμός») μᾶς διδάσκει νὰ μελετᾶμε τις ἀντιθέσεις καὶ νὰ μὴν ἐφησυχάζουμε ἀπὸ τὴ «σύνθεσή» τους. Αὐτὸ μᾶς λείπει ἢ ἴδια ἢ διαλεκτικῆ. Τὴ διαλεκτικὴ αὐτὴ μέθοδο προσπάθησα νὰ τὴν ἀποδώσω μὲ μιὰ «μέση γλώσσα», ὥστε νὰ τὴν ἀφομοιώσει καὶ ὁ μὴ «ειδικός» ἀναγνώστης, μιὰ ποὺ τὴν ἐφαρμόζω (σὰν ἀντιληπτὸ ἐργαλεῖο) σὲ μιὰ εἰδικὴ περιοχὴ τῆς γνώσης καὶ τῆς πρακτικῆς: στὴ χρῆση καὶ στὴν παραγωγή τῶν χώρων τῆς ζωῆς μας, δηλαδὴ στὴν ἴδια τὴν καθημερινὴ ζωὴ μας στὶς πόλεις.

Ὅταν ἔγραφα τὰ κείμενα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἔνοιθα πὼς μιλοῦσα περισσότερο σὰν ἓνας κάτοικος τῆς πόλης, ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὴ ζεῖ καθημερινὰ (ὅπως τοῦ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ζωῆς της, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ δομὴ καὶ τις λειτουργίες της ὅπως ὀρίστηκαν μονοσήμαντα ἀπ' τὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία), παρὰ σὰν ἓνας «ειδικός», σὰν ἀρχιτέκτονας ποὺ, μὲ βάση τις εἰδικὲς γνώσεις του καὶ τὴν εἰδικὴ δράση τῆς δουλειᾶς του, τη-

λεσκοπεῖ αὐτὴ τὴν πόλη μ' αὐτὴ τὴ ζωὴ, ἀπομονωμένος στὸ μελετητήριό του. Ἔτσι, στὴ διαμόρφωση τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, βάρυναν ἀποφασιστικὰ οἱ προσωπικὲς μου ἐμπειρίες, ἰδέες καὶ ἀπόψεις, ἢ «ἰδεολογία» μου καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς μου ἐπιλογές ποὺ ἦρθαν νὰ ἀντιστρατευτοῦν τις εἰδικὲς γνώσεις, τις κατασκευασμένες ἀπόψεις καὶ τις ἀξίες ποὺ μᾶς μπόλιασαν στὰ χρόνια τῶν σπουδῶν μας, μὲ σκοπὸ νὰ μᾶς κάνουν νὰ συντελέσουμε στὴν ἀναπαραγωγὴ τῆς θεωρίας καὶ τῆς πρακτικῆς ποὺ χρειάζεται τὸ κυρίαρχο κοινωνικὸ καὶ παραγωγικὸ σύστημα: νὰ συντελέσουμε, δηλαδὴ, στὴν ἀναπαραγωγὴ, τόσο τῆς ἐκπαίδευσης τῶν ἀρχιτεκτόνων ὅπως ἰσχύει σήμερα, ὅσο καὶ τῆς καθιερωμένης ἐπαγγελματικῆς τους πρακτικῆς.

Αὐτὴ τὴ χειραγώγηση τὴν ἀρνήθηκα. Μὲ τὸ βιβλίον αὐτὸ θέλω νὰ συντελέσω στὴ διάδοση τῆς ἄρνησης ποὺ σήμερα ἔχει πάρει κίολας γενικότερες διαστάσεις στὸν κόσμον τῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ ποὺ τὴν ὀφείλουμε στὴν ἐπίμονη καὶ συστηματικὴ δουλειὰ (στὰ τελευταῖα χρόνια) ὁμάδων καὶ ἀτόμων σὲ διάφορους τομεῖς, ποὺ κλιμακώνεται ἀπὸ τὰ πρὸ θεωρητικὰ μέχρι καὶ τὰ πρὸ πρακτικὰ προβλήματα ποὺ ἀφοροῦνε τὴν ἰδιότητά μας σὰ συμπαράγωγῶν τοῦ τεχνητοῦ περιβάλλοντος.

Λὲ διάλεξα ἓναν εἰδικὸν τομέα, μιὰ ποὺ ἐδῶ θὰ καταπιαστῶ λίγο πολὺ μ' ὅλα τὰ προβλήματα (θεωρίας καὶ πράξης), μὰ ἓναν εἰδικὸν τρόπο γιὰ νὰ μιλήσω γι' αὐτά.

Οἱ ἐξειδικευμένες ἀναλύσεις ποὺ βασικὰ γίνονται ἀπ' αὐτοὺς τοὺς εἰδικούς καὶ μὲσω μιᾶς εἰδικῆς καὶ ἰδικῆς τους γλώσσας, εἶναι χρήσιμες στὸ βαθμὸ ποὺ συντελοῦνε στὸ ἀνέβασμα τῆς γνώσης. Ἄχρηστες, ἀπὸ τὸ σημεῖο καὶ πέρα ποὺ δὲν κοινωνικοποιοῦνται καὶ παραμένουν ἰδιοκτησία τῶν εἰδικῶν. Ὅπως καὶ νᾶχει τὸ πρᾶγμα, οἱ εἰδικὲς αὐτὲς ἀναλύσεις δὲ μᾶς λείπουν. Τὶς παράγουνε κατὰ χιλιάδες μελετῶν τὰ πανεπιστήμια, τὰ κέντρα ἐρευνῶν, τὰ ἀρχιτεκτονικὰ γραφεῖα κλπ. Οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτὲς ὅμως, μένουν κλεισμένες στὰ ἀρχεῖα. Καταντοῦνε ἔτσι μιὰ γνώση γιὰ τὴ γνώση, χωρὶς νὰ συντελοῦνε στὸ μετασχηματισμὸ τῆς ζωῆς. Αὐτὸ ποὺ μᾶς λείπει εἶναι τὸ γεφύρωμα ἀνάμεσα στὴ γνώση τοῦ εἰδικοῦ καὶ στὴ γνώση τοῦ μὴ εἰδικοῦ, ἀνάμεσα στὴ

γλώσσα του ειδικού και του μη ειδικού, ανάμεσα στον αρχιτέκτονα και τον κάτοικο. Πρόκειται, δηλαδή, για πρόβλημα επικοινωνίας. Μ' αυτό το πρόβλημα, πολλοί λίγοι έχουν ασχοληθεί, καθώς οι περισσότεροι προτιμούν να μείνουν κλεισμένοι στην ιδιοκτησία της ειδικότητάς τους, της επιστημονικής «έλιτ» και της κοινωνικής κάστας που τους όρισε το σύστημα. Κάποιοι, επομένως, πρέπει να ασχοληθούν με την αποκατάσταση της επικοινωνίας ανάμεσα στον κόσμο και τον ειδικό, επιχειρώντας μια κοινή γλώσσα. Μας λείπει όμως και το γεφύρωμα ανάμεσα στις γλώσσες των ειδικών. Είναι κι αυτό ένα σημαντικό πρόβλημα. Διάλεξα αυτού του είδους την εργασία, γιατί διαπίστωσα πως στην Ελλάδα δεν έχει γίνει τίποτα σχεδόν προς αυτή την κατεύθυνση. 'Αλλά, πριν βρούμε μια κοινή γλώσσα ανάμεσα σε μας και τους κατοίκους, χρειάζεται, πριν απ' όλα, ΝΑ ΑΠΛΟΠΟΙΗΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΜΑΣ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΕΙΔΙΚΩΝ.*

Σκοπός μου ήταν να δώσω το μεγαλύτερο δυνατό ποσό πληροφοριών για τα προτεινόμενα για διερεύνηση ζητήματα και να δώσω όσο περισσότερες γινόταν ιδέες για συζήτηση και έπεξεργασία. Γι' αυτό το λόγο, δεν ενδιαφέρθηκα πολύ για το αν οι παρουσιαζόμενες πληροφορίες, ιδέες και θέσεις θα είναι ολοκληρωμένες με επάρκεια ή αν θα έχουν ακόμα και λάθη. 'Η ύπαρξη λαθών ΒΟΗΘΑ ΤΗΝ ΑΤΞΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ που χρειάζεται να συγκεντρωθούν για την παραπέρα ομαδική μελέτη που προτείνω. 'Απ' αυτή την άποψη, πρόκειται για ένα ατέλειωτο βιβλίο.

'Η ουσιαστική δυσκολία που αντιμετώπισα, βρισκόταν στη διατύπωση των αναλύσεων. 'Ο στόχος ήταν να γραφτεί ένα ΓΕΝΙΚΕΥΤΙΚΟ βιβλίο που, παρόλα αυτά, θα θίγει και ειδικά θέμα-

* 'Η δυνατότητα αυτή είναι ιδιαίτερα μεγάλη σε μας, εξαιτίας της φύσης και του περιεχομένου της δουλειάς μας. 'Η δουλειά μας δεν είναι ούτε ή πυρηνική φυσική, ούτε ή αφηρημένη άλγεβρα! Μπορεί να διατυπώνει και να διατυπώνεται απλά. 'Αν χρειάζεται, ειδικούς δρους, θα πρέπει πάντα οι δροι αυτοί να συνοδεύονται από περιφραστικές επεξηγήσεις ώστε να γίνονται κατανοητοί στους πολλούς. 'Η μαρξιστική σκέψη έχει την Ικανότητα, αλλά και πρέπει να παραδίνει με απλό τρόπο δύσκολες έννοιες χωρίς, ωστόσο, να τις κάνει απλοϊκές.

τα και ταυτόχρονα θα μιλά με μια γλώσσα που και τον ειδικό θα βοηθά, με μια όχι λειψή ανάπτυξη ειδικών έννοιων, αλλά και στον «αμύητο» θα είναι εύκολα κατανοητό. Είναι όμως δύσκολο να γραφτεί ένα βιβλίο «για όλο τον κόσμο», ξέροντας πως μέσα σ' αυτό τον υπάρχουν και οι ειδικοί που, όπωςδήποτε, δεν παύεις να τους θεωρείς απαιτητικούς αναγνώστες από μιαν άποψη. Κι όμως, μόνο αυτή ή γλωσσική επιλογή πιστεύω πως μπορεί να είναι ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ Η ΣΩΣΤΗ. Την τόλμησα λοιπόν. 'Ωστόσο, όπως θα δει ο αναγνώστης, υπάρχουν ορισμένα ειδικά κεφάλαια που θίγονται ορισμένα πολυσύνθετα και δύσκολα ζητήματα, όπως π.χ. το ζήτημα της αυτοδιαχείρισης, το ζήτημα του ρόλου του κράτους στο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, το ζήτημα της σύγκρισης και της πολιτικής αξιοθέτησης ανάμεσα στην επαναστατική (ένοπλη) πραγματοποίηση της ταξικής πάλης και στην εξίσου επαναστατική, αλλά με άλλες διαδικασίες (σε άλλες ιστορικές και χρονικές στιγμές), διαδικασίες που δεν περιέχουν τον ένοπλο αγώνα, κλπ. Τέτοια, τόσο δύσκολα προβλήματα, όταν απλώς ακροθίγονται (όπως γίνεται σ' αυτό το βιβλίο), είναι αναπόφευκτο να προκαλέσουν αντιδράσεις απ' όλες τις πλευρές, τη στιγμή μάλιστα που είναι γνωστό ότι ή ιστορία τους έχει δημιουργήσει τους γνωστούς αυτοματισμούς στην πολιτική ιδεολογία και κριτική.

“Όσο για το που διάλεξα να δώσω και τις ειδικές πληροφορίες (για εξειδικευμένα θεωρητικό - επιστημονικά ζητήματα) μέσα στα πλαίσια της γενικευτικής πληροφόρησης, αυτό το έκανα γιατί πιστεύω ολοκληρωτικά στην παρακάτω άποψη του Η. Laborit: * «... θα αναπτύξουμε τη διάκριση ανάμεσα στην ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ πληροφορία, (αυτήν που χρειάζονται οι στενοκέφαλοι τεχνοκράτες) που μπάζει το άτομο σε μια διαδικασία παραγωγής έμπορευμάτων, και στη ΓΕΝΙΚΕΥΜΕΝΗ πληροφορία (...). Μόνο αυτού του είδους ή πληροφορία μπορεί ΝΑ ΑΠΟΔΩΣΕΙ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΗ ΤΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ. Αυτό του είδους ή πληροφορία δεν αφορά τα γεγονότα, αλλά τις δομές, τους γενικούς νόμους που επιτρέπουν να οργανωθούν τα

* «La Nouvelle Grille», Robert Laffont, Paris, 1975.

γεγονότα μακριά από τὰ κριτήρια συστημάτων αξιών, τούς κοινωνικούς και πολιτιστικούς αυτοματισμούς, τις προκαταλήψεις, τις ηθικές και τὰ ἥθη πού πάντα εἶναι πολιτικά και ιδεολογικά κτήματα τῶν πῶς ικανῶν νὰ τὰ ἐπιβάλλουν μὲ τὴν ἀστυνομία τους, τὸν πόλεμο, τὴν ἀποκτίνωση ἀπὸ τὰ μαζικά μέσα ἐνημέρωσης, τὴν οἰκονομική ἀλλοτρίωση, τὴν τύφλωση ἀπὸ τὴ λογικὴ τῆς γλώσσας, τὸ συναισθηματικὸ σκοταδισμό και, κυρίως, τὴν ἱεραρχική ἐπαγγελματικὴ ἀνταμοιβή».

Προσπαθῶ λοιπὸν κι ἐγὼ ἀπὸ τὴ μεριά μου νὰ ἐξηγήσω τοὺς μηχανισμούς ΚΤΡΙΑΡΧΙΑΣ πὺς ἀναφέρουνε οἱ προηγούμενες παρατηρήσεις τοῦ Laborit, στὸν τομέα τῆς συμπεριφορᾶς στὸ χῶρο, γιὰ νὰ βοηθήσω τὴ δημιουργία τῆς ἀντισυνείδησης πὺς θ' ἀντιστρατευτεῖ στὴν κατασκευασμένη σκέψη πὺς μᾶς ἐσωτερικεύτηκε ἀπὸ τὴν παιδεία μας, γιὰ νὰ βοηθήσω δηλαδή νὰ καταλάβουμε γιὰτί και πῶς δημιουργηθῆκανε οἱ «αὐτοματισμοὶ» τῆς σκέψης μας, γιὰ νὰ καταλάβουμε πῶς δὲ σκεφτόμαστε «ἐλεύθερα» (ἀφοῦ σκεφτόμαστε, ἀκριβῶς, αὐτοματικά) και, σὲ σχέση μ' ὅλα αὐτά, γιὰ νὰ βοηθήσω κι ἐγὼ, μ' αὐτὸ ἐδῶ τὸ βιβλίο, στὸ θεμέλιωμα μιᾶς ἄλλης δράσης πὺς, ἔστω κι ἂν διατηρεῖ — τ' ὁμολογῶ — ἀναγκαστικά κάποιους αὐτοματισμούς, θᾶχει, ὡστόσο, τούτῃ τὴ θεμελιακὴ διαφορὰ: θὰ τὴ χρησιμοποιοῦμε ΕΧΟΝΤΑΣ ΕΠΙΓΝΩΣΗ τῶν αὐτοματισμῶν μας! Θὰ ἀπομυθοποιήσουμε, ἔτσι, ἔνα σωρὸ ιδεολογικὰ ἀγάλματα και μνημεῖα πὺς σκλαβώνουνε τὴ σκέψη μας και φαλκιδεύουνε τὴ συνείδησή μας.

Παράλληλα μὲ τὰ παραπάνω, και ἀφοῦ θὰ ἔχουμε καταλάβει ὀρισμένα «γιὰτί και πῶς» (τοὺς μηχανισμούς σκέψης και συμπεριφορᾶς), θὰ πρέπει νὰ προχωρήσουμε και σὲ σκέψεις γιὰ τὸ τί μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει σιγὰ σιγὰ τὸ κατακρινόμενο. Αὐτὸ τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι μόνον θεωρητικό: πρὶν και πάνω ἀπ' ὅλα, εἶναι ἔνα πρόβλημα πρακτικῆς και ἐπομένως, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ. Συχνὰ λένε (και σὲ πολλές περιπτώσεις ἔχουνε δίκιο) πῶς ὅπου μπαίνει ἡ πολιτικὴ συλλογιστικὴ, σέρνει μαζί της αὐθαιρεσίες και προκαταλήψεις. Αὐτὸ μπορεῖ νᾶναι συχνὰ μιὰ δίκαιη διαπίστωση. Διαπίστωση ὅμως πὺς προκαλεῖ δύο διαφορετικὲς στάσεις: Στ' ὄνομα μιᾶς τάχα «ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητας», κυριαρχεῖ ἔνα πολιτικὸ ἀπογύμνωμα τῆς θεωρητικῆς δουλειᾶς. Αὐτὴ τὴ στά-

ση τὴν ἀπορρίπτω ὀλοκληρωτικά, νίθετώντας προφανῶς τὴν ἀντίθετή της, ἀλλὰ και ἀναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τὸν κίνδυνο πὺς ἀνάφερα: ὅτι δηλαδή, ἡ πολιτικὴ δεοντολογία συχνὰ σέρνει μαζί της αὐτοματισμούς και προκαταλήψεις. Ὅστόσο, κάτι τέτοιο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μὴ συμβαίνει: τὸ νὰ ἐντάσσεις τὴν πρακτικὴ δουλειά σου σὲ μιὰ ὀρισμένη πολιτικὴ πρακτικὴ και τὸ νὰ κατευθύνεις τις ἀναλύσεις και τις ἔρευνές σου μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς συγκεκριμένης πολιτικῆς ιδεολογίας και φιλοσοφίας, αὐτὸ εἶναι ἐπιστημονικὰ ἀναγκαῖο και θὰ μποροῦσε νὰ γίνεῖ πραγματικά «ἐλεύθερα», ἂν ἡ ιδεολογία δὲ σημαίνει γιὰ σένα «κλειστὸ σύστημα», δόγμα, κώδικα, κανόνα, συνταγὴ και τελειωμένες θέσεις, μὰ μόνον ΤΡΟΠΟ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗΣ: πλαίσιο μεθόδου και τεχνικῆς τῶν ἀναλύσεών σου.

ΤΟ ΓΙΑΤΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΩΣ ΑΥΤΟΥ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ (ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΤΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ «ΕΙΔΙΚΟΥΣ»)

Κανείς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κρατᾶ γιὰ τὸν ἑαυτό του γνώσεις πὸν πιστεύει πὼς μπορεῖ νὰ εἶναι χρήσιμες στοὺς πολλοὺς. Τὰ «πνευματικὰ προϊόντα», ὅσο κι ἂν ἔχουνε στοιχεῖα ἀτομικῆς δουλειᾶς (περιέχοντας προσωπικὲς ἀπόψεις καὶ ιδέες), εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἓνα τελικὸ ἀποτέλεσμα καὶ συνισταμένη τῆς δουλειᾶς πολλῶν ἀνθρώπων, σὲ πολλοὺς τόπους καὶ διάφορες ἐποχές. Γνωστοὶ καὶ ἄγνωστοὶ ἐργάτες τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς χειρωνακτικῆς δουλειᾶς συντέλεσανε στὸ ἀνάβασμα τῆς Γνώσης εἴτε ἔμμεσα, δημιουργώντας, δηλαδή, τὶς ὑλικὲς προϋποθέσεις τῆς παραγωγῆς τῆς, εἴτε συντελώντας ἄμεσα στὴν ἴδια τὴν παραγωγή τῆς.

Ἄπ' αὐτὴ τὴ σκοπιὰ θεωρῶ ἀπαράδεκτη τὴ λεγόμενη «πνευματικὴ ἰδιοκτησία» πὸν ἐπιφυλάσσεται σὲ κάποιον «πνευματικὸ κόσμο».

Ἔτσι βλέποντας τὰ πράγματα, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς εὐκόλα πὼς οἱ διανοούμενοι, οἱ ἐπιστήμονες καὶ οἱ ἐρευνητὲς τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν δὲ θὰ μπορούσανε νὰ πραγματοποιήσουνε τὴν Πρόοδο, ἂν δὲν ὑπῆρχανε οἱ παραπάνω προϋποθέσεις, σὰν προϋόντα σχέσεων κυριαρχίας καὶ ἐκμετάλλευσης.

Τὰ ἐργαστήρια, οἱ βιβλιοθήκες, τὰ πανεπιστήμια καὶ τὰ κονδύλια γιὰ τὶς ἐρευνες δὲ θὰ ὑπῆρχανε μόνο στὶς ἀναπτυγμένες χῶρες σὲ τόσο ὑψηλὸ ἐπίπεδο (συγκριτικὰ μὲ τὶς ὑποανάπτυκτες), ἂν δὲν ἦτανε ζυμωμένα μὲ τὸν ἰδρώτα καὶ τὸ αἷμα ἑκατομμυρίων ὑπὸ ἐκμετάλλευση ἀνθρώπων, ἀπὸ τὴ Βραζιλία μέχρι τὴν Ἰαπωνία, τὴν Ἰνδία καὶ τὴν Τουρκία.

Οἱ ΗΠΑ δὲ θὰ εἶχανε φτάσει στὸ σημερινὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης ἂν δὲν ὑπῆρχανε κάτω ἀπ' αὐτὲς πρῶτα ἀπ' ὅλα οἱ ἴδιοι τοὺς οἱ ἐργαζόμενοι καὶ παράλληλα, ... ὁ Ἅγιος Δομίνικος, ἡ Χιλή,

ἡ Ταυλάνδη, ἡ Βολιβία, ἡ Τουρκία, ἡ Ἑλλάδα.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἀποτελοῦνε μύθο καὶ ψέμα γνωστὲς καὶ συνηθισμένες φράσεις ὅπως π.χ. «ἡ τεχνικὴ πρόοδος τῶν ΗΠΑ», «οἱ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου γνώσεις τῶν Βρετανῶν ἰατρῶν» κτλ.! Τεχνικὴ πρόοδο στὶς ΗΠΑ ναί, ἀναμφισβήτητα, ἀλλὰ ὅμως ὄχι «τῶν ΗΠΑ... Ἡ πρόοδος καὶ οἱ γνώσεις ΔΕΝ ΑΝΗΚΟΥΝΕ ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΑ ΣΕ ΜΙΑ ΧΩΡΑ... ΟΙ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΠΡΟΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΣΥΣΣΩΡΕΤΟΝΤΑΙ ΕΠΙ ΑΙΩΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΣΤΑΛΛΟΓΙΚΟ ΜΟΧΘΟ ΑΤΟΜΩΝ ΚΑΙ ΟΜΑΔΩΝ ΟΛΟΚΛΗΡΗΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ, ΕΤΣΙ, ΟΙ ΓΝΩΣΕΙΣ ΑΥΤΕΣ, ΑΝΗΚΟΥΝΕ Σ' ΟΛΟΚΛΗΡΗ ΤΗΝ ΕΠΙ ΑΙΩΝΕΣ ΜΟΧΘΟΥΣΑ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ. Κυρίως, κι ἄς φαίνεται παράδοξο, ἀνήκουνε πρῶτα ἀπ' ὅλα ΣΕ ΚΕΙΝΟΥΣ ΠΟΥ ΔΕΝ ΤΙΣ ΠΑΡΑΓΟΥΝΕ ΟΙ ΙΔΙΟΙ ΑΜΕΣΑ. ΑΝΗΚΟΥΝΕ Σ' ΑΥΤΟΥΣ ΠΟΥ ΔΕΝ ΚΑΤΕΧΟΥΝΕ ΠΑΡΑ ΜΟΝΟ ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥΣ, ΓΛΙΚΗ ἢ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ, ΥΠΟΧΡΕΩΜΕΝΟΙ ΝΑ ΤΗΝ ΠΟΤΛΑΝΕ ΣΤΟΥΣ ΚΗΤΟΡΕΣ. ΑΝΗΚΟΥΝΕ Σ' ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΑΝΩΝΤΜΗ ΜΑΖΑ ΤΩΝ ΚΑΤΑΠΙΕΣΜΕΝΩΝ ΟΛΟΚΛΗΡΗΣ ΤΗΣ ΓΗΣ ΠΟΥ Η ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΟΥΣ ΚΑΝΕΙ ΑΓΝΑΤΗ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ.

Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους, εἶμαι ἀντίθετος σὲ κάθε μορφή ἰδιοποίησης καὶ ἰδιοκτησίας ὁποιασδήποτε μορφῆς πληροφοριῶν καὶ γνώσεων εἴτε ἀπὸ μεμονωμένα ἄτομα εἴτε ἀπὸ κάστες εἴτε ἀπὸ χῶρες.

Ἐναντὶα λοιπὸν σ' αὐτὴ τὴν ἀπαράδεκτη ἰδιοκτησία τῶν γνώσεων πὸν παρήγαγε τὸ σύνολο τῆς μοχθούσας ἀνθρωπότητας, ἔχουμε καθῆκον ΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΟΥΜΕ τὰ ἀποτελέσματα τῆς προσωπικῆς μας δουλειᾶς, γιὰ νὰ τὰ ἐπιστρέψουμε μετασηματισμένα καὶ χρήσιμα στὴν κοινωνία πὸν μᾶς ἔδωσε τὶς δυνατότητες νὰ κάνουμε σπουδές.

Ὡστόσο, τὸ κυρίαρχο παραγωγικὸ σύστημα (τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας) θέλει τὴν ὑπαρξὴ τέτοιων ἰδιοκτητῶν.

Οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής του χώρου, ΟΙ ΠΟΛΕΟΚΡΑΤΟΡΕΣ (οι ιδιοκτήτες δηλαδή των κεφαλαίων, της γης, των εργαλείων και της πνευματικής και της χειρωνακτικής εργασίας των ανθρώπων) χρειάζονται πιστά όργανα μελέτης και εκτέλεσης των επιθυμιών τους.

Τα όργανα αυτά είναι οι ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΕΣ ΚΙ ΟΙ ΓΡΑΦΕΙΟΚΡΑΤΕΣ (ιδιοκτήτες των ειδικών γνώσεων, των ικανοτήτων, των αρμοδιοτήτων και των λήψεων αποφάσεων) που κατασκευάζονται από το κυρίαρχο σύστημα εκπαίδευσης, με σκοπό να αναπαράγουν τις σχέσεις που παρήγαγαν αυτούς τους ίδιους.

Οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής καθορίζουν τη δουλειά των ιδιοκτητών των γνώσεων που, με τη σειρά τους, εξουσιάζουν τον τρόπο της ζωής μας, αφού σ' αυτούς ανήκει το μονοπώλιο των ουσιαστικών αποφάσεων. ΟΙ ΔΙΚΤΑΤΟΡΕΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΟ ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ, ΜΑ, ΠΡΩΤ' ΑΠ' ΟΛΑ ΟΙ ΕΡΓΟΔΟΤΕΣ ΤΟΥΣ: ΟΙ ΠΟΛΕΟΚΡΑΤΟΡΕΣ, ΟΙ ΚΥΡΙΟΙ ΤΩΝ ΜΟΝΟΠΩΛΙΩΝ. ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΟΚΡΑΤΩΡΩΝ (ΤΩΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ) ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΕΣ ΥΠΗΡΕΤΕΣ ΤΟΥΣ: ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ, ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΟΙ, κ.ά.: ΟΣΟΙ ΣΤΥΝΕΙΔΗΤΑ Ή ΑΣΤΥΝΕΙΔΗΤΑ ΒΑΖΟΥΝΕ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΩΝ ΑΦΕΝΤΙΚΩΝ.

Έναντι λοιπόν σ' αυτή τη χειραγώγηση και την καταπίεση ολόκληρης της κοινωνίας, τόσο από τους πολεοκράτορες, όσο και από τους τεχνοκράτες (άλλα και ενάντια στη χειραγώγηση κι έμας των ίδιων από τους πολεοκράτορες), γράφτηκε αυτό το βιβλίο. Μια βασική θέση του είναι πως ή κάθε μορφής ιδιοκτησία (έπομένως και των γνώσεων) που συνεπάγεται εξουσία και καταπίεση, ΕΙΝΑΙ ΑΝΤΙΚΟΙΝΩΝΙΚΗ. Οι ειδικές γνώσεις και ικανότητές μας μπορούν να χρησιμοποιηθούν, με κατάλληλη μορφή και τρόπο, απ' όλο τον κόσμο, οπότε καμιά ανάγκη μονοπώλησής τους από τους «έπαίοντες». Αυτή ή παρατήρηση ισχύει προφανώς και για τον αρχιτέκτονα. Προσπάθησα, επομένως, να γράψω σε μια γλώσσα για όλο τον κό-

σμο. Αυτή ή προσπάθεια είναι και το βασικό αίτιο που δεν υπάρχει ομοιογένεια στο είδος της γλώσσας, στην ποιότητα των αναπτύξεων, στον τόνο, στο ύφος και στο βάθος των αναλύσεων, ανάλογα με το κάθε αντικείμενο μελέτης: Ήτανε φορές που επιβαλλότανε ή απλοποίηση, ήτανε όμως και φορές που δεν μπόρεσα να την κάνω. Ύπάρχει, όμως, κι ένας δεύτερος λόγος που χρησιμοποιώ την απλή γλώσσα με «ώμο» τρόπο, με «αφορισμούς» ή «λίβελους»: ή γλώσσα αυτή βοηθά την άμεση και σωστή αίσθηση και την αντίληψη ορισμένων καταστάσεων, χωρίς τις παραποιήσεις, τις αποκρύψεις και τις παραμορφώσεις που προκαλούν οι γλώσσες της αστικής υποκρισίας: του διανοουμενισμού, του επιστημονισμού και της τεχνοκρατίας, που ζητούνε μ' αυτό τον τρόπο, να κάνουνε ν' αποξεχαστούνε ορισμένα πράγματα που τα υποθέτουνε σά γνωστά. Χρησιμοποιούνε γι' αυτό το σκοπό γενικές και αφηρημένες εκφράσεις και ειδικούς όρους, γνωστούς στους «μύστες» κάποιου υπερειδικού επιστημονικού κλάδου. Δεν είμαστε βέβαια αντίθετοι στην ύπαρξη των ειδικών επιστημονικών κλάδων ούτε και στη χρησιμοποίησή των ειδικών τους γλωσσών που τις θεωρούμε αναγκαίες για την επιστημονική ανάλυση. Είμαστε όμως αντίθετοι στη χρησιμοποίησή τους όταν γίνεται ΜΕ ΠΡΟΘΕΣΗ να μυστικοποιήσει τις ειδικές γνώσεις (που προορίζονται για τις κάστες μιας επιστημονικής «έλιτ») για να εμποδίσει τη συνειδητοποίηση των πραγματικών προβλημάτων και να παραπλανήσει την πράξη. Παραδείγματα: «Ή έντροπική κοινωνική δομή», ή «ή κοινωνική αυτορρύθμιση για την ομοιοστατική συμβίωση των ανθρώπων». Αυτές οι εκφράσεις είναι βέβαια σωστές, αλλά άχρηστες κοινωνικά. Θα μπορούσανε να είναι χρήσιμες κοινωνικά αν είχανε διατυπωθεί με ΛΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ, χωρίς να χάνουνε τίποτα, μα τίποτα από το επιστημονικό τους περιεχόμενο ή πρόθεση. Με μια άλλη μορφή, θα τις καταλάβαινε όμως όλος ο κόσμος! Φαίνεται πως κάτι τέτοιο δεν υπάρχει στις προθέσεις των εκλεκτών επιστημόνων της άρχουσας τάξης! Ή γλώσσα αυτή δε λέει τα πράγματα με το όνομά τους, μα με το υποκοριστικό τους! Κι όμως, οι δυο παραπάνω εκφράσεις θα μπορούσανε να είχανε κάλλιστα διατυπωθεί έτσι: «Ή δλοένα και περισσότερο ασταθής κοινωνική δομή» και «ή αυτοπροσαρμογή, α-

πό τον έσωτερικό κοινωνικό έλεγχο (π.χ. κοινοβουλευτισμός), των ταξικά αντίθετων κοινωνικών ομάδων για να μπορέσουνε να συνυπάρχουνε μέσα στην ταξική-άστική "δημοκρατία", χωρίς να χρειαστούνε επαναστατικές αλλαγές».

Συμφέρει όμως την άρχουσα τάξη να λέγονται τα πράγματα με τ' όνομά τους; "Αν μιλήσεις, λοιπόν, αυτή τη γλώσσα, θα σου πούνε πώς ξεφεύγεις από την «έπιστημονική γλώσσα». Κι όμως! 'Η χρήση της «ώμης» γλώσσας αποτελεί ΤΗ ΜΟΝΗ ΔΥΝΑΤΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΤΑΣΗ γιατί πρόκειται για την πιο αποκαλυπτική γλώσσα που μιλά δλόκληρη την αλήθεια. Οι παραπάνω εκφράσεις (λίβελος, ώμη, αντιεπιστημονική) χρησιμοποιούνται από την άστική επιστημονική δεοντολογία ΓΙΑ ΝΑ ΑΜΥΝΘΕΙ, ΝΑ ΚΑΜΟΤΦΛΑΡΙΣΤΕΙ ΚΑΙ ΝΑ ΑΠΟΘΑΡΡΥΝΕΙ όσους πάνε να την ξεσκεπάσουνε. 'Η άστική αυτή τακτική είναι επικίνδυνη γιατί με τη γλώσσα που χρησιμοποιεί ΜΕΤΑΤΟΠΙΖΕΙ τó αντίκειμενο της κριτικής της: δέ μās λέει μόνο ότι ή «ώμη γλώσσα» είναι «άντιεπιστημονική», αλλά μās λέει επίσης ότι τάχα ή χρήση της είναι σύμπτωμα κάποιας... έλλειψης «φέρεσθαι»!... 'Επειδή δέν έχει επιστημονικά έρείσματα για να υποστηρίξει την πρώτη δικαιολογία, χρησιμοποιεί τη δεύτερη... 'Ετσι, πολλοί επιστήμονες φοβούνται να μιλήσουνε «ώμα» μήπως και χαρακτηριστούνε... «άντιεπιστημονικοί»! 'Εμείς πρέπει, επομένως, ν' αντιτάξουμε έμπρακτα (χρησιμοποιώντας, δηλαδή, αδίστακτα, την «ώμη γλώσσα») τó ότι ή χρησιμοποίησή της είναι ζήτημα επιστημονικής έντιμότητας και ότι ένέχει τη μεγαλύτερη δυνατή αλήθεια. Χρειάζεται να πάψουμε κάποτε να σεβόμαστε τους «κανόνες του παιχνιδιού», αν θέβαια πιστεύουμε ότι, ακριβώς, αντιεπιστημονική είναι ή γλώσσα ΠΟΥ ΑΠΟΚΡΥΠΤΕΙ ΤΙΣ ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ...

'Εμείς λοιπόν εδώ θα κάνουμε φανερές από την άρχή τις σκοπιμότητες της δικιάς μας γλώσσας. Μ' αυτό τον τρόπο θα βοηθήσουμε τον άναγνώστη να καταλάβει και να έλέγξει δλόπλευρα αυτή τη γλώσσα, χωρίς να τον έξαπατήσουμε. Την αντιεπιστημονική, λοιπόν, γλώσσα της άστικής δεοντολογίας θεώρησα καθήκον μου να μήν τη σεβαστώ. Ξέρω πολύ καλά θέβαια τις συνηθισμένες κριτικές που θα αντιμετώπισω, καθώς και ποιό θα τις κάνου-

νε*. Με άφορημή τη χρήση μιās τέτοιας γλώσσας, τó βιβλίό αυτό είναι ταυτόχρονα για μένα κι ένας... πειρασμός! Δέν κρύβω πώς θέλω να προκαλέσω την κάστα των επαγγελματιών «διανοητών» (βρήκανε τώρα αυτή τη λέξη για ν' αντικαταστήσουνε τó άμαρτωλό «διανοούμενος»!), και να τους δείξω πώς ή γλώσσα τους μās είναι άχρηστη, τουλάχιστο στο βαθμό που χρησιμοποιείται για προβλήματα που άφορούνε όλους τους ανθρώπους. Δέν έχω καμιά αντίθεση στο να είναι κανείς ευαίσθητος στη χρήση της γλώσσας* είμαι όμως αντίθετος στην κατηλεία της και στην ιδιωτικότητά της. Χρήσιμη είναι μόνο για τους ίδιους τους θεράποντες της: σημάδι ιδιοκτησίας ειδικών γνώσεων και κουλτούρας, σημάδι άνογνώρισης των μελών της συνομοταξίας τους! "Αν τη χρησιμοποιείς, είσαι ένας «δικός τους»... "Αν μιλάς όμως άπλοποιημένα, θα σε πούνε «άφελή», «έμπειρικό», «άνενημέρωτο», «νάιφ»... κλπ...

"Αν όμως τύχει και βρεθούνε μπροστά σε ανθρώπους που συμβαίνει να διαθέτουνε τά άπαραίτητα ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ (τά διπλώματα, που σήμερα έχουν καταντήσει έμπορεύματα επειδή σου δίνουνε τó δικαίωμα να μιλάς «έγκυρα», τó δικαίωμα ν' άπαιτείς να σε άκούνε οι άλλοι, τó δικαίωμα να δίδασκες) και... «παρόλα αυτά», μιλάνε αυτή την άπλή γλώσσα, τότε πώς θ' αντιδράσουνε οι «διανοητές» μας; Νά ό πειρασμός αυτού του βιβλίου! 'Ενάντια στην «έπίσημη διάνοηση» των σαλονιών και των άκαδημιών, ένάντια στην κατηλεία των πανεπιστημιακών διπλωμάτων, χρειάζεται, σιγά σιγά, να περάσουμε τον έλεύθερο λόγο που, με τον καιρό και τη συνήθεια, θα τον επιβάλουμε στη θέση του έπίσημου. Τόν έλεύθερο λόγο με μιá γλώσσα προσιτή και χρήσιμη σ' όλο τον κόσμο...

Μέ τά παραπάνω, προσπάθησα να περιγράψω κι ένα όρισμένο ιδεολογικό κλίμα που σ' αυτό έντάσσεται και ό «προβληματισμός»

* "Ηδη είδα στην πράξη τέτοιου είδους κριτικές που έπιθεβάλωσαν την «προκατάληψη» μου από ποιά κατηγορία έπιστημόνων έπρεπε να τις περιμένω: οι κριτικές αυτές άφορούσανε ένα μικρό βιβλιαράκι που κυκλοφόρησα τον 'Ιανουάριο του 1976 (Η ΠΟΛΗ, Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΚΑΙ Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ, Έκδόσεις Καστανιώτη) και που ήτανε άρνητικές όσες φορές προερχότανε από τεχνοκράτες...

για τὸ «ἀρχιτεκτονικὸ πρόβλημα» καὶ τὸ «πολεοδομικὸ γεγονός».

Ἄν ὀρισμένοι συνάδελφοι θεωροῦνε πὼς εἶναι ἄδικες ἢ «προσβλητικὲς» οἱ ἐκτιμήσεις μου, δὲν ἔχουνε παρὰ νὰ ξεφυλλίσουνε τὴν πρόσφατη ἑλληνικὴ ἀρθρογραφία καὶ βιβλιογραφία ἀρχιτεκτονικῶν καὶ πολεοδομικῶν ἐπιθεωρήσεων, γιὰ νὰ δοῦνε ὅτι ἡ σκέψη σ' αὐτὸ τὸν τομέα κάθε ἄλλο παρὰ κριτικὴ εἶναι κι ὅτι γίνεται μέσα στὰ ἴδια παραδοσιακὰ καλούπια ποῦ γινότανε καὶ πρὶν 50 χρόνια μὲ τις γλώσσες τοῦ Bauhaus, τοῦ De Stijl, τοῦ LeCorbusier καὶ τῶν ἄλλων «ὄραματιστῶν», γλώσσες ποῦ συντηροῦνται ἀκόμα ἀπὸ τὸ συντηρητικὸ κυρίαρχο σύστημα ἐκπαίδευσης τῶν ἀρχιτεκτόνων. (Ἡ πρόσφατη «μεταμόρφωσή τους», μὲ τὴ μάσκα κάποιας «κοινωνικῆς ἐπένδυσης», δὲν ἀλλάζει βέβαια τὸ συντηρητικὸ τους χαρακτήρα). Οἱ σπουδαστὲς μαθαίνουνε ἀκόμα πὼς τὸ πρόβλημα τῆς κατοικίας (τοῦ κατοικεῖν, ποῦ εἶναι πρόβλημα ΖΩΗΣ, ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ) λύνεται τάχα μὲ τὴ «κλειτουργικότητα», τὴ «σωστὴ μορφολογία», τὴν αἰσθητικὴ καὶ τις ἁρμονικὲς χαράξεις! Αὐτὰ διδάσκουνε ἀκόμα στὶς ἀρχιτεκτονικὲς σχολές μας!

Μὲ τὰ κείμενα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου καὶ σὲ συνάρτηση μὲ τὴ γλώσσα ποῦ διάλεξα, θέλησα νὰ συμβάλω στὴ διερεύνηση τῶν γνώσεων ἐκείνων ποῦ βοηθᾶνε μιὰν ὀρισμένη συνειδητοποίηση, ἀντιστρατευόμενες σ' ὅσα μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν ἐπίσημη παιδεία στὰ πολυτεχνεῖα μας.

Οἱ εἰκόνες, οἱ ἀναλύσεις καὶ οἱ προτάσεις ποῦ θ' ἀναπτύξω, εἶναι συμπύκνωση μιᾶς ἀφομοιωμένης κοινωνικῆς ἐμπειρίας, ἐμπειρίας συλλογικῆς. Πιστεύω, δηλαδή, πὼς, παρὰ τὸν προσωπικὸ χαρακτήρα ποῦ ἔχουνε ὀρισμένα κείμενα (στὸ βαθμὸ ποῦ διατυπώνονται θέσεις), στὴν πραγματικότητα, τὸ περιεχόμενό τους δὲν εἶναι ἔκφραση μόνο προσωπικῶν ἀπόψεων ἀλλὰ, βασικά, ἀπόψεων ποῦ ἀντιπροσωπεύουνε (κι ἂς ἐκφράζονται μὲ προσωπικὸ τρόπο) πολλοὺς, πάρα πολλοὺς ἀνθρώπους: Ὅλους ἐκείνους, ποῦ γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο, ἔχουνε βρεθεῖ στὸ ἴδιο ἰδεολογικὸ στρατόπεδο καὶ παλεύουνε γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ μὲ διαφορετικὰ ἢ κοινὰ μέσα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, τὸ βιβλίό αὐτό, πέρα ἀπὸ τὴν κριτικὴ, σκοπεύει καὶ τὴ δημιουργία διαλόγου. Διαλόγου, ὄχι μόνο μ' αὐτοὺς στοὺς ὁποίους κάνει κριτικὴ (ὑποθέτοντας πὼς θὰ τὴ δεχτοῦνε καλο-

προαίρετα), μὰ κυρίως μὲ ὄσους συμφωνοῦνε μαζί μας ἰδεολογικά, διαφωνοῦνε ὁμως, στὰ μέσα, στὴν τακτικὴ, καὶ στὴν πρακτικὴ ποῦ πρέπει ν' ἀκολουθηθεῖ γιὰ τὸ μετασχηματισμὸ τοῦ ρόλου μας σὰν ἀρχιτεκτόνων. Ὅπωςδήποτε, ὁμως, οἱ προϋποθέσεις καὶ ἡ βάση αὐτοῦ τοῦ μετασχηματισμοῦ διαμέσου τῆς συνειδητοποίησης ποῦ προσπαθῶ νὰ μεταδώσω ἀπ' αὐτὸ τὸ βιβλίό, δημιουργήθηκαν ὄχι μόνο ἀπ' τὴ μελέτη, μὰ, παράλληλα καὶ πρωταρχικά, ἀπὸ τὴν ἴδια μου τὴν ἐμπειρία. Τελειώνοντας τὸ Πολυτεχνεῖο, τὸ μόνο ποῦ μποροῦσαμε νὰ «χρωστάμε» στοὺς δασκάλους μας — μὲ ἐξαιρέση βέβαια πολὺ λίγους — ἦτανε πὼς μᾶς εἶχανε κατασκευάσει ἐτοιμοπαράδοτα προϊόντα (τεχνοκράτες) στὴν ὑπηρεσία τοῦ παραγωγικοῦ συστήματος. Ὅστόσο, γιὰ πολλοὺς συναδέλφους, ἡ «προκατασκευή» αὐτὴ δὲν ἔπιασε. Δὲν ἐννοῶ μὲ τὸ παραπάνω πὼς ἡ πλειοψηφία τῶν σπουδαστῶν ἦτανε στερημένη κριτικῆς σκέψης καὶ δεχότανε ἔτσι ἀβασάνιστα τὴν καθιερωμένη διδασκαλία: ἴσα ἴσα, ἡ πλειοψηφία τὴν ἀπόρριπτε. Αὐτὸ ποῦ θέλω νὰ πῶ, εἶναι ὅτι στὴν εἰδικὴ καὶ συγκεκριμένη περίπτωση τῆς πίστης μας στὴν ἴδια τὴν Ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ἀμφισβήτηση ὑπῆρχε σὲ πολὺ λίγους συναδέλφους. Ὑπῆρχε, μάλιστα, σὲ μιὰ παραδοσιακὴ μορφή ὄχι οὐσιαστικῶν ἀμφισβητήσεων. Ὅστόσο, κάποτε, ἡ ἀποκαλλοτρίωση ἄρχισε μέσα ἀπ' τις ἀντιφάσεις τοῦ συστήματος. Ἡ ἀτομυθοποίηση τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς δὲν ἔγινε βέβαια μόνο ἀπὸ μελέτες κριτικῆς τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, ἀλλὰ βασικά μέσα σὲ γενικότερες συνθήκες ποῦ μᾶς φέρανε ἀντιμέτωπους μὲ τὸ σύστημα στὸ σύνολό του. Δημιουργήθηκε ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΑΠΟ ΑὐΤΟ ΤΟ ἴδιο ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης στὴ χώρα μας καὶ εἰδικότερα μέσα στὸ Πολυτεχνεῖο. Ἔτσι ξεκίνησε καὶ ἡ «ἀμφισβήτηση»* . . .

* Ἐπειδὴ χρησιμοποίησά κι ἐγὼ συχνὰ ἀπὸ τὴ λέξη τῆς μόδας, τὴν «ἀμφισβήτηση», θέλω νὰ ξεκαθαρίσω ἔμπροσθέν μου, ὅτι τὴ χρησιμοποίησά μόνο καὶ μόνο γιὰ συνεννόηση κι ὅτι αὐτὸ ποῦ ἐκφράζει, ὅπως τὴ χρησιμοποίησάνε, δὲ μὲ θρῆσκει καθόλου σύμφωνο: Προϊόντα τοῦ δυτικοῦ κόσμου, οἱ «ἀμφισβητίες» - φεουτοεπαναστάτες, ἀνακάλυψαν φαίνεται τὸν κόσμο ἀπὸ τὴν ἀρχή! Καί, θεωροῦνε σημαντικὸ τὸ ποῦ «ἀμφισβητοῦνε» τὸ «κατεστημένο» (ἑλληνικὴ παραπλανητικὴ κουζέντα). Αὐτὸ ποῦ «ἀνακαλύψανε» ὄφισμα εἶναι: αὐτὸ ποῦ πραγματοποιήσανε οἱ ἐπαναστάσεις ἀπὸ τότε ποῦ... «ἀμφισβητήθηκε» ἡ

“Ομως, δὲν μπορῶ νὰ πῶ ὅτι ἦτανε ὀλοκληρωμένη καὶ σὲ βάθος παρὰ μόνο σ’ ὅσα ὑπαγόρευαν τὰ ἐπείγοντα προβλήματα τῆς στιγμῆς. Ἡ ἀμφισβήτηση, κι ὕστερα ἡ ἄρνηση πού κατέληξε σὲ φοιτητικὸ ξεσήκωμα (μὲ εἰδικὴ περίπτωσή του, τὴν κατάληψη τῆς σχολῆς τῶν Ἀρχιτεκτόνων στὶς 19 Ἀπρίλη τοῦ 1967, ἀπὸ τὶς πρῶτες καταλήψεις στὴν Εὐρώπη ἐκείνη τὴν ἐποχὴ), δημιούργησε στὶς συνειδήσεις μας μιὰ ριζικὴ ἀναθεώρηση τῶν ἀξιών τοῦ συστήματος στὸ σύνολό του. Ἐπίσης προϋπήρχανε οἱ ἀγῶνες μας τοῦ 114 γιὰ τὴ δημοκρατία καὶ τοῦ 15 ο)ο γιὰ τὴν παιδεία, πού συνειδητοποίησαν τὴν πλειοψηφία τῶν σπουδαστῶν. Ὡστόσο, ἡ ριζοσπαστικὴ ἀμφισβήτηση στὴ διδασκαλία ἔλειπε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Οἱ μεμονωμένες καὶ ἀνολοκλήρωτες (γιατὶ δὲ γινότανε δὰ καὶ τόσο ριζικά) προσπάθειες δὲν ἀρκούσανε γι’ αὐτὸ τὸ μετασχηματισμὸ.

Ἄπ’ ὅσο ξέρω, δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴν ὥρα τίποτα στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (πέρα ἀπὸ μερικὰ ἀξιοσημεῖωτα ἄρθρα, πού δημοσιεύτηκαν κατὰ καιροῦς) πού ν’ ἀσχολεῖται μὲ τὴ συστηματικὴ

κυριαρχία τοῦ ἀφέντη ἀπὸ τοὺς δούλους! Ἡ «ἀμφισβήτηση» μυρίζει στείρα ἄρνηση, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ξεκάθαρη ἰδέα γιὰ τὸ τί θὰ ἀντικαταστήσει τὸ «ἀμφισβητούμενο». Κι ὅχι: μόνο δὲν ὑπάρχει ἰδέα, μὰ οὔτε ἰδεολογία καί, τὸ χειρότερο, οὔτε πολιτικὴ γι’ αὐτὴν τὴν ἀντικατάσταση. Οἱ ἀμφισβητίες εἶναι τὰ χαϊδεμένα παιδιὰ τοῦ συστήματος: ἐπειδὴ εἶναι ἀκίνδονοι, καθὼς ἢ «ἀντίθεσή» τους περιορίζεται: στὰ λόγια, στὴν ἀμφισβήτηση. Γι’ αὐτὸ τὸ λόγο εἶπα ὅτι εἶναι προϋόντα τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν, μὲ σκοπὸ ν’ ἀποπροσανατολίσουνε καὶ νὰ ἐξουδετερώσουνε τὴν ἐμπρακτὴ ἀντίθεση, κάνοντας τοὺς νέους τους νὰ παίρνουνε τὴ γλῶσσα γιὰ πραγματικότητα... Γλῶσσα δὲν εἶναι μόνο τὰ κείμενα κι οἱ μελέτες, μὰ κι ἡ μόδα στὸ ντύσιμο πού ὑποτίθεται πὼς πάει κόντρα στὸ «κατεστημένο» καὶ θεωρεῖται θεῖγμα ἐπανάστατισμοῦ... Κι ὅταν τὸ ξεσπάσμα σὲ ἐπίπεδο γλώσσας δὲν τοὺς φτάνει, τὸ σύστημα τοὺς ἐπιτρέπει: καὶ κάποιες ἐκτονωτικὲς διαδηλώσεις μὲ «λουλοῦδικα καί... ἀγάπη». Μὰ ὅταν ἀντιμετωπίζει στὴν Τουρκία τὸ Λαϊκὸ Ἀπελευθερωτικὸ Στρατὸ (ἀπὸ φοιτητὲς βασικά), τότε ἀπαγχονίζει, καὶ στὴν Ἑλλάδα χτυπᾷ στὸ φαχνὸ στὸ Πολυτεχνεῖο... Στὴ Βραζιλία καὶ στὴν Οὐρουγουάη, τὸ ἴδιο. Τοὺς «ἀμφισβητίες» τοὺς κατασκευάζει ὁ δυτικὸς κόσμος πού ἔχει τὴν πολυτέλεια νὰ παίζει: τὴν ἐπανάσταση σὰν ἐκτονωτικὸ ψυχόδραμα... Τοὺς ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΕΣ τοὺς γεννᾷ ὁ Τρίτος Κόσμος πού δὲν ἔχει τέτοιες πολυτέλειες, μὰ πιεστικὲς καὶ ἀμεσες ἀνάγκες οικονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπιβίωσης.

κριτικὴ τοῦ κυρίαρχου τρόπου παραγωγῆς τοῦ χώρου. Τίποτα συντονισμένο καὶ συγκεντρωμένο σ’ ἓνα βιβλίο. Οἱ «ἱστορίες τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς» καὶ οἱ ἀναμασθητικὲς ἀ-κριτικὲς περιγραφὲς τῶν σύγχρονων «κινήματων» στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν Πολεοδομία δὲν προσφέρουνε τίποτε περισσότερο ἀπ’ αὐτὸ πού μποροῦνε νὰ προσφέρουνε: μόνο μιὰ ἐνημέρωση πού λίγο βοηθᾷ στὴ διαμόρφωση τῆς κριτικῆς σκέψης. Εἶναι καιρὸς νὰ ποῦμε στοὺς σπουδαστὲς μας (μὰ καὶ σὲ μεγάλο μέρος τῶν δασκάλων τους) πὼς πέρα ἀπὸ τὰ κριτήρια πού τοὺς δόθηκαν γιὰ τὴ «μορφολογία» τοῦ χώρου (πού καταπιάνεται μὲ τὰ ἐπιφανόμενα), ὅπως τὸ «χαριέν», τὸ «μεγαλοπρεπές», τὸ «ῶραϊο» καὶ τὸ «ἄσχημο», τὸ «ἄρμονικὸ» καὶ τὸ «δυσανάλογο», ἢ τὸ «ὄργανικὸ» καὶ τὸ «λειτουργικὸ», ὑπάρχουνε κι ἄλλα πρωταρχικὰ καὶ καθοριστικὰ κριτήρια ὑποδομῆς ὅπως οἱ παραγωγικὲς σχέσεις, ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία κι ἡ ἀξία χρήσης τοῦ χώρου, ὁ χώρος ἐμπόρευμα. Κριτήρια πού δὲν εἶναι «ξένα» πρὸς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴ, μὰ πρῶτα καὶ βασικά γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ προϊόντος. Μόνο ὅταν κατακτηθεῖ αὐτὴ ἡ κατανόηση καὶ μόνο ὅταν ἀφομοιωθεῖ αὐτὸς ὁ τρόπος ἀντίληψης (ὥστε νὰ μετατραπεῖ σὲ γνώση) θὰ γίνεῖ κατορθωτὸ νὰ προχωρήσουμε παραπέρα στὶς ἀναλύσεις μας. Μὲ τὰ παραπάνω ὁμολογῶ ὅτι δὲν ὑπάρχει καμιὰ «διδασκτικὴ» διάθεση ἀπὸ μέρους μου, μὰ μόνο ἡ θέληση νὰ δημιουργηθεῖ ἀντίλογος στὸν καθιερωμένον λόγο τῶν ξενοκρατούμενων σὲ περιεχόμενο καὶ μέθοδο διδασκαλίας πανεπιστημίων μας καὶ νὰ φανερωθεῖ ἡ ἄλλη ὄψη τῆς πραγματικότητας. Ἄς περάσει, μέσα ἀπ’ αὐτὰ ἔδω τὰ κείμενα, ὁ λόγος ὅλων ἐκείνων πού ἀποκλείονται ἀπὸ τὴν ἐπίσημη παιδεία καί, τὸ χειρότερο, τὴν ἐπίσημη ἔρευνα (τὴν ἔρευνα δηλαδὴ πού, ἐνῶ τὸ περιεχόμενό της καθορίζεται ἀπ’ τὰ ὀργανωμένα συμφέροντα, θέλουνε, ὥστόσο, νὰ τὴ λένε «ἐλεύθερη»)*. Ἀλλὰ σ’ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο χρειάζεται νὰ τονιστεῖ κατὶ

---

* Ἀκριβὸς παράδειγμα εἶναι οἱ ἔρευνες τῶν ἀμερικανικῶν πανεπιστημίων πού καθορίζονται καὶ χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ τὸ στρατὸ, ἀπὸ βιομηχανίες καὶ ὑπηρεσίες μέσο διαφόρων «ἰδρυμάτων», ὅπως ἡ γνωστὴ «Ford Foundation». Στὴν Ἑλλάδα εἶναι γνωστὲς οἱ ὑποτροφίες τοῦ ΝΑΤΟ γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδές.

σημαντικότερο: Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι μόνο νὰ περάσει ὁ ἐλεύθερος κριτικὸς λόγος μὰ, παραπέρα, νὰ γίνῃ ἕνα πρόσθετο μέσο συνειδητοποίησης γιὰ ν' ἀλλάξουμε τὴν πρακτικὴ μας.

Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖ κι ἕνα πείραμα (ποῦ ἡ ἐπιτυχία του ἢ ἡ ἀποτυχία του θὰ κριθεῖ ἀπὸ ὅσους τὸ διαβάσουνε) γιὰ τὸ ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπλοποιημένη καὶ ἐκλαϊκευμένη παράδοση τῶν ἐδικῶν γνώσεων σ' ὅλο τὸν κόσμο.

Καὶ θέλει τὸ βιβλίο τοῦτο, νὰ εἶναι ἕνα χρήσιμο ἐργαλεῖο θεωρίας καὶ πράξης, γιὰ τὴν ἀγωνιζόμενη νέα πρακτικὴ ποὺ πρέπει νὰ προβάλλει, στὰ χέρια τοῦ ὁποιοδήποτε θὰ θελήσει νὰ προχωρήσει πρὸ πέρα: νὰ μελετήσῃ μὰ καὶ νὰ συμβάλῃ ἐμπρακτὰ στὴ δημιουργία τῆς νέας αὐτῆς πρακτικῆς.

A. ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η «ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ» ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Κριτικὴ τῆς καθιερωμένης θεωρίας καὶ πρακτικῆς τοῦ χρόνου καὶ τῆς ζωῆς στὶς πόλεις: Ἡ πόλη - σιρατόνας

**Ι. Η «ΑΛΛΗ» ΟΨΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ:
«ΤΑ ΧΕΡΙΑ ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΗ»*
ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΕΙΔΩΝ ΤΑ ΧΕΡΙΑ: ΑΠΟ ΤΟΥΣ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ**

*«Καὶ σὺ τσοῦλα τῶν δημίων ἐπιστήμη,
τῆς ἀλήθειας ἔσχατη τεφροδόχα,
καὶ σὺ πρόσβινχη πένα καὶ ψοφίμι
τοῦ βούρκου λιθανίζετε τὴ μπόχα».*

Κ. ΒΑΡΝΑΛΗΣ

1. ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ἢ ΠΟΙΟΙ παράγουνε τὶς πόλεις μας;

Κεφαλαιοκράτες, βιομήχανοι, τραπεζίτες, δανειστὲς καὶ τοκογλύφοι, ἔμποροι, ἰδιοκτῆτες γῆς, οἰκοπέδων, σπιτιῶν καὶ πόλεων. Μὲ κλειδιά, ὑπάλληλους, ἐργάτες, στόλους, ἀστυνομίες καὶ στρατό. Κύριοι καὶ ἔμποροι τῶν πόλεων.

ΟΙ ΠΟΛΕΟ - ΚΡΑΤΟΡΕΣ

Χωρο - φύλακες, ἀστύ - φύλακες (οἱ πολιτο - φύλακες), στρατός: ποὺ ξεσπιτώνουν τοὺς «παράνομους», ποὺ «ἀπαλλοτριώνουν»... Ὅργανα ἐκτέλεσης τῶν ἀποφάσεων. Αὐτοὶ ὅλοι εἶναι οἱ πολεο - φύλακες.

ΟΙ ΠΟΛΕΟ - ΚΡΑΤΕΣ

Νομικοὶ σύμβουλοι, δικηγόροι καὶ δικαστές, πολιτικοὶ (βουλευτὲς καὶ δημοτικοὶ σύμβουλοι), ὑπάλληλοι δημόσιοι καὶ ιδιωτικοί, «ὑπεύθυνοι» καὶ «ἀρμόδιοι», γραμματεῖς ὑπουργείων καὶ ὑπηρεσιῶν.

---

* Ἡ παράγραφος αὕτη εἶναι πικρὴ ἀπὸ τὸ βιβλίο μου «**Η ΠΟΛΗ, Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΚΑΙ Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ**» (ἐκδόσεις ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ, Ἀθήνα 1976).

(Τὸ «σχέδιο πόλεως» καὶ ὁ «Ὄργανισμὸς Ἑργατικῆς Κατοικίας»...).

ΟΙ ΓΡΑΦΕΙΟΚΡΑΤΕΣ

Ἀρχιτέκτονες, πολεοδόμοι, μηχανικοὶ πολλῶν λογίων, τεχνικοί, «εἰδικοί», οἰκονομολόγοι, ἐργοδηγοί, ἐργολάβοι καὶ μεσίτες. Ἀρχιτέκτονες ἀφεντικὰ μὲ ἀρχιτέκτονες ὑπάλληλους!... Γιατί;;;

ΟΙ ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΕΣ

2. ΤΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ: ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ (μας) ΤΟΥΣ...

Βίλες καὶ παράγκες, Ψυχικὸ καὶ Δραπετσώνα. BELLA - VISTA καὶ POBLACION CHE GUEVARA... (καμὰ διάθεση... σύγκρισης, βέβαια!)

Μὲ πραγματικὲς καὶ κατασκευασμένες ἀνάγκες: Ἀνάγκες μαζικότητας, «εἰκόνας» ιδιωτικότητας. Χωρὶς ψωμί, νερὸ ἢ λουτρό, μὰ μὲ τηλεοράσεις!... Ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴ Θεσσαλονίκη, τὴν Ἀθήνα, τὸ Μιλάνο καὶ τὸ Παρίσι, μέχρι τὴν Μπαρτσελόνα, τὴ Γρανάδα, τ' Ἀλγέρι καὶ τὴν Καζαμπλάνκα. Βίλες καὶ παράγκες σὲ εἰρηνικὴ συνύπαρξη!

Ἡ Λατινικὴ Ἀμερικὴ, παγκόσμιον «μοντέλο» χωρο-ταξικῆς δόμησης: Μπογκοτά: 5 ἑκατομμύρια, τὰ 2,5 σὲ παράγκες: Τὸ «φυσικὸν κάλλος», τὸ «περιβάλλον» ἐν κινδύνῳ! Ἡ «αἰσθητικὴ» του κινδυνεύει (οἱ παράγκες «φταίνε»...). Ἡ «μόλυνσις» (κοινωνικὴ): Οἱ ξυπόλητοι, οἱ ἄπλοιοι, οἱ πεινασμένοι. Οἱ φιλήσυχοι, οἱ ἥρεμοι, οἱ βολεμένοι. Οἱ ἀνήσυχοι, οἱ πεινασμένοι, οἱ ξεσηκωμένοι.

Πρωτεύουσες καὶ μεγαλοπόλεις ἥρεμες (ψάχνω νὰ βρῶ μιὰ!) καὶ ταραγμένες: Τὸ Μπουένος Ἄιρες, τὸ Μοντεβιδέο, τὸ Σάν-Πάολο, τὸ Μπιλιμπάο, ἡ Ἱερουσαλὴμ καὶ ἡ Ἀγκυρα. Μὰ καὶ τὸ Τόκυο, ἡ Νέα Ὦρκη, τὸ Λονδίνο καὶ τὸ Μπέλφαστ. Πόλεις μὲ ἀστυνομίες καὶ στρατοὺς, ἀνατινάξεις, ἀπαγωγές, πολιτικὲς «δολοφονίες». Μὲ ἀγχόνες καὶ ἐκτελεστικὰ ἀποσπάσματα γιὰ ἐργάτες καὶ φοιτητές.

Πόλεις ποὺ παράγονται, καταβροχθίζουν καὶ ἀναπαράγονται, ἀνθρωποβόρες καὶ ἐμπορευματοβόρες, οἱ ἴδιες: ἐμπορεύματα. Ἄλλοι παράγουν καὶ ἄλλοι ἀνατινάζουν. Οἱ «ἐντὸς τῶν τειχῶν» καὶ οἱ «ἐκτὸς τῶν τειχῶν». «Κρατούμενοι καὶ κρατοῦντες, κατέχοντες καὶ κατεχόμενοι» ἀλλὰ καὶ τρομοκρατοῦντες καὶ ἀντιτρομοκρατοῦντες: ἡ «τάξη» καὶ ἡ «βία» ἢ βία καὶ ἡ ἀντι-βία;;; (Τὸ τελευταῖο δὲ λέγεται ποτέ... ἐπίσημα).

ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ Η ΒΙΑ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ

3. Ο ΛΑΟΣ: ΕΡΓΑΤΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Οικοδόμοι, εἰδικευμένοι καὶ ἀνειδίκευτοι. Σοβατζῆδες, μπετατζῆδες, καλουπατζῆδες. Μὲ δουλειὰ καὶ χωρὶς δουλειὰ. Μὲ ἀπεργίες καὶ χωρὶς ἀπεργίες. Μὲ σωματεῖα, συνδικάτα καὶ ὀργανώσεις ἢ καὶ χωρὶς. Σχεδιαστές, μακετίστες, ἀρχιτέκτονες ὑπάλληλοι ἄλλων ἀρχιτεκτόνων. Γιατί;;;

ΟΙ ΕΡΓΑΤΕΣ

Οἱ ἀπελπισμένοι καὶ οἱ πεινασμένοι. Συνειδητοὶ ἢ ἀσυνειδητοὶ. Ὄργανωμένοι ἢ ἀνοργάνωτοι. Σὲ σχέση διαλεκτικὴ μὲ τοὺς πολεοκράτορες καὶ τοὺς πολεοκράτες, εἶναι οἱ δυνάμεις-κινητῆρες τῆς ἱστορίας, ποὺ φτιάχνουν καὶ ξε-φτιάχνουν τὶς πόλεις καὶ τὴν ἱστορία τους. Γιὰ ἄλλους «τρομοκράτες», γιὰ ἄλλους ἐπαναστάτες. Ἡ πάλη τῶν τάξεων εἶναι ξένη στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ στὴν Πολεοδομία. Ἡ ἐπίσημη Πολεοδομία (τῆς διδασκαλίας στὰ πανεπιστήμια καὶ τοῦ κράτους) τὴν ἀποσιωπᾷ στὴ θεωρία καὶ τὴν ἐφαρμόζει στὴν πράξη!

ΟΙ ΑΝΤΑΡΤΕΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

4. ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ ΚΙ ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΒΑΡΟΤΗΤΑΣ

Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ Πολεοδομία, ἢ... «αἰσθητικὴ», οἱ «ἐπιστῆ-

μες τοῦ ἀνθρώπου». Γνώσεις - ἐργαλεῖα στὰ χέρια τῶν παραγωγῶν τοῦ χώρου. Ἐπιστήμη καὶ Τεχνική. Τί λένε; Εἶναι τάχα τὰ παραπάνω (οἱ ταξικοὶ ἀγῶνες) «ξένα πρὸς τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην»; Πῶς παράγεται ὁ χώρος; Μὲ τί μέσα; Ἀπὸ ποιούς καὶ γιὰ ποιούς; Ποιός θ' ἀπαντήσει; Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ δίνει μόνο «λύσεις»! Σὲ τί ὁμῶς; Καί... ΤΙ «ΛΥΣΕΙΣ»;... Πρόκειται λοιπὸν, γιὰ... «ἐπιστῆμες»;

ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΠΙΕΣΗΣ

Ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου ἀποφασίζεται, μὲ τὰ γνωστὰ ἐμπορευματικὰ κριτήρια τοῦ κέρδους, ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευσή του. Οἱ «σπεκουλαδῶροι» ἀποφασίζουν (μὲ τεχνικοὺς σύμβουλους: ἀρχιτέκτονες, πολεοδόμους καὶ μηχανικοὺς) τὴ χρήση τοῦ οἰκοπεδοποιημένου χώρου: παράγουνε τὸν πολιτικὸν ὄχι τὴν ἐξουσίαν. Γύρω ἀπὸ τὰ τραπέζια συνεδριάσεων, συνεργάζονται ὁ ἰδιοκτήτης τῆς γῆς, ὁ χρηματοδότης, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐταιριῶν, ὁ βουλευτής. Μὲ εἰδικούς νόμους στὴ Βουλὴ (ὅποτε «ἀμείβονται» ἐκεῖνοι ποὺ θὰ τοὺς «περάσουνε»), βγαίνουνε ἄδειες, κανονισμοί, αἰροῦνται οἱ ἀπαγορεύσεις. Τὸ ποῦ θὰ ζήσεις καὶ τὸ πῶς θὰ ζήσεις, ἄλλοι τὸ καθορίζουνε, ὄχι ἐσύ. Ἐσὺ δὲν ἀποφασίζεις, ἐσὺ ἐκτελεῖς, ἐσὺ ὑπακούεις: ἐσὺ ὁ ἐπιστῆμονας...

ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ - ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ

Ἐπάρχει ἓνας πολὺ μεγαλύτερος, ἀπ' ὅσο φανταζόμουνε, ἀριθμὸς «ἐπιστημόνων» ποὺ σ' ἀφήνουνε κατάπληκτο, ὅταν ἀκούς ἢ διαβάξεις τίς ἀπόψεις τους. Δὲν μπορεῖς νὰ τοὺς κατατάξεις οὔτε στοὺς τεχνοκράτες οὔτε στοὺς ἐπιστήμονες ἐκείνους πού, ἐνῶ ἔχουνε ἀντίθετες ἀπόψεις ἀπὸ τίς δικές σου, ἔχουνε, τουλάχιστον, τὴν ἀπαραίτητη γνώση καὶ ἐπίγνωση γιὰ νὰ τίς ὑποστηρίξουνε μὲ συνέπεια: Εἶναι συνειδητὰ ἀντιδραστικοί, παίζουνε μὲ ἀνοιχτὰ χαρτιά. Πρόκειται γιὰ «ἐπιστήμονες» ποὺ μιλᾶνε τὴ γλῶσσα τῶν ἐμπόρων, τῶν «νεόπλουτων» τῆς «γνώσης» καὶ τοῦ χρήματος, τῆς ἐκμετάλλευσης καὶ τῆς καταπίεσης. Ἐμποροὶ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν γνώσεων, στὴν ὑπηρεσία τῶν ἀφεντικῶν τους ποὺ ἔχουνε καὶ τούτῃ τὴν εἰδικὴ ἀποστολή: νὰ ξεγελᾶνε, μὲ τὴ βοήθεια τῆς γλῶσσας ποὺ χρησιμοποιοῦνε κάποιους καλόπιστους καὶ

δύσπιστους συναδέλφους ποὺ ζητᾶνε «ἀντικειμενικὲς ἀποδείξεις» γιὰ αὐταπόδεικτα πράγματα: γιὰ τὸ ὅτι, π.χ., ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ Πολεοδομία εἶναι σήμερα λειτουργίες τῆς ἐμπορευματικῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς τοῦ χώρου.

ΟΙ ΓΝΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΓΝΩΣΙΑΣ

Ὅταν τοὺς ἀκούω νὰ μιλᾶνε γι' αὐτὰ τὰ «εἰδικὰ» ζητήματα (τὰ «προβλήματα τοῦ χώρου!»), μὲ τὴ γλῶσσα ποὺ χρησιμοποιοῦνε, ξεχνῶ πῶς ἔχουνε τὰ ἴδια διπλώματα μὲ μᾶς καὶ θυμᾶμαι κάποιους ἀνθρώπους — θύματα τῶν κατασκευασμένων (ἀπ' αὐτοὺς ποὺ τοὺς χρησιμοποιοῦνε) συνειδησῶν τους καὶ τῆς ἀγνωσίας τους (ἀκαδημαϊκούς, παπάδες, γραφειοκράτες καὶ στρατιωτικούς), ποὺ πᾶνε νὰ μᾶς «ἐξηγήσουνε», μὲ μιὰν ἀπροκάλυπτη γλῶσσα βαρβαρότητας, τὸν... πολιτισμό (μας) τους... ποὺ προδίδει τὴν ταυτότητά του ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ γλῶσσα. Ὁ «πολιτισμὸς» τῆς βαρβαρότητας γίνεται βαρβαρότητα τοῦ πολιτισμοῦ.

ΟΙ ΙΔΙΟΙ ΟΙ ΒΑΡΒΑΡΟΙ

Ἡ ἐπίσημη «διανόηση», ἡ καθιερωμένη «σκέψη» καὶ ἡ δικιά τους «ἐπιστήμη», εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ φασισμού στὸν πνευματικὸν ὄχι τὸν φυσικόν. ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ αὐτῆς τῆς μορφῆς φασισμού, οἱ «ἐπιστήμονες» ποὺ τὸν ὑπηρετοῦνε, μαζί μὲ τὴν ἀχώριστη δυνάδα «ἐργοδότες - ἀστυνομία». Φασισμὸς πνευματικὸς ποὺ θέλει νὰ ἐπιβάλλεται σὰ μοντέλο.

Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΚΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΦΑΣΙΣΜΟΣ

5. ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΒΑΡΒΑΡΟΤΗΤΑΣ, Η «ΩΜΗ» ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Ὅσοι εἶναι αὐτοὶ οἱ ἐπιστήμονες τῆς βαρβαρότητας, ἄλλοι τόσο εἶναι καὶ ἐκεῖνοι οἱ καλόπιστοι, μὰ δύσπιστοι συνάδελφοι ποὺ, θύματα τῆς παιδείας τους, τοὺς ἀκούνε καὶ συνεργάζονται μαζί τους.

Ὅσο θὰ ὑπάρχει αὐτὴ ἡ πλειοψηφία, οἱ ἐξειδικευμένες μελέ-

τες, όσο απαραίτητες κι αν είναι, θα κατανοούνε πολυτέλεια, χωρίς την παράλληλη ύπαρξη των γενικευτικών και απλοποιημένων αναπτύξεων που θα ξυπνήσουν τις συνειδήσεις των θυμάτων της πλειοψηφίας. Και, μέχρι να γίνει καθολική ή συνειδητοποίηση, οι αναπτύξεις αυτές είναι χρήσιμο να γράφονται σε «ώμη» γλώσσα (το ίδιο ωμή, όσο και η γλώσσα των βαρβάρων που αυτοονομάστηκε «επιστημονική») για να χτυπά άμεσότερα και αποτελεσματικότερα τις συνειδήσεις. Μια γλώσσα που, όπως πάντα, θα αφοριστεί από τα ιερά θήματα των ναών της επιστήμης: Οι ακαδημίες κι οι πανεπιστημιακές έδρες (ή πλειοψηφία τους) δε θα την εύλογήσουνε, γιατί δεν είναι η γλώσσα των μύθων, αυτή που λέει π.χ. πώς οι κακές συνθήκες στέγασης είναι τάχα ζήτημα μόνο 'Αρχιτεκτονικής. 'Ο μύθος - ψέμα... ο μύθος - επιστήμη, ο επιστημονικός μύθος! Πότε, ποιοι και πόσοι επιστήμονες θ' άποφασίσουνε, επιτέλους, ΟΛΟΙ ΜΑΖΙ (αυτό είναι που λείπει) να πούνε στον κόσμο τα πράγματα με τ' όνομά τους;

"Αν μιλήσουνε όλοι μαζί, τότε ως αφοριστούνε: Κάτι θα συμβεί, κάτι θ' αλλάξει σ' αυτό τον κόσμο...

ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

II. ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΘΙΕΡΩΜΕΝΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ: ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

II. Α. Γενική περιγραφή από τις επιστημες της χρήσης και της παραγωγής του χώρου

«Ο χώρος που παράγεται μ' αυτό τον τρόπο (τον καπιταλιστικό) χρησιμοποιεί επίσης σαν όργανο διαμόρφωσης της σκέψης και της δράσης και, ταυτόχρονα, γίνεται μέσο έλέγχου, δηλαδή εξουσίας και δύναμης».

H. LEFEBVRE

1. ΝΑ ΤΟΛΜΗΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΚΑΘΙΕΡΩΜΕΝΩΝ «ΑΞΙΩΝ»

Μάθαμε (μας μάθανε) πώς αν «ή ζωή στις πόλεις έχει γίνει άφορητη», αν είμαστε καταπιεσμένοι, αν, αν, αν, σ' αυτό φταίει τάχα ή ίδια ή πόλη(!), «ή κακή Πολεοδομία και 'Αρχιτεκτονική», οι «κακοί» αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι! Αυτή ή άποψη είναι ένα διπλό ψέμα: 'Η μία του πλευρά είναι ο καλλιεργούμενος μύθος της δύναμης τεχνικής ('Αρχιτεκτονική - Πολεοδομία) για να λύσει ένα κοινωνικό πρόβλημα (ή ζωή στις πόλεις) και ή άλλη του πλευρά (συμπλήρωμα της πρώτης) είναι πώς έτσι καμουφλάρεται ο πραγματικός ένοχος της «άφορητης» αυτής ζωής. 'Αντί να κατηγορηθεί το πραγματικό και μοναδικό αίτιό της, οι ρίζες του καπιταλιστικού συστήματος, κατηγορούνται μόνο τα αποτελέσματα, οι καρποί των λειτουργιών του: ή μόλυνση της ατμόσφαιρας από την άκόρεστη επέκταση της βιομηχανίας, το «κυκλο-

φοριακό πρόβλημα», οι κακές σχέσεις υψηλής και χαμηλής δόμησης... ή έλλειψη πράσινου κλπ. Χρησιμοποιείται μιὰ γλώσσα απάτης που δνομάζει άλλα πράγματα αντί άλλων. Έτσι το αληθινό πρόβλημα, ενώ είναι ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ, παρουσιάζεται σαν ΤΕΧΝΙΚΟ και αναζητούνται τα μέσα λύσης του στην τεχνική, ενώ θάπρεπε να βρεθούν πολιτικά μέσα, με μορφή αγώνων, για τις κοινωνικές εκείνες μεταβολές που θα αξιοποιούσαν τις νέες τεχνικές δυνατότητες. Χρειάζεται σ' αυτό το σημείο να διευκρινιστεί από την αρχή το έξις: το ότι τα αίτια της «κακοδαιμονίας» των πόλεων είναι κοινωνικοπολιτικά, δε σημαίνει πως από μόνας τους οι αντίστοιχες κοινωνικοπολιτικές μεταβολές θα εξασφάλιζαν την κατάργησή τους. Η τεχνική είναι το απαραίτητο εργαλείο στο χέρι των κοινωνικών μεταβολών, που, χωρίς αυτό, κατανούνε ά-νάπηρες*.

Έτσι φαίνεται πως η τεχνοκρατία δεν είναι μόνο μιὰ λαθεμένη εκτίμηση, μα και μιὰ σκόπιμη ΤΑΚΤΙΚΗ με καθορισμένο ΠΟΛΙΤΙΚΟ περιεχόμενο: ν' αποπροσανατολίσει την αναζήτηση του αληθινού ένοχου σε πίστεις όπου μόνο σ' αυτές δεν μπορεί να βρεθεί. Έτσι, αντί να θεωρήσουμε πως η τεχνική, ή Αρχιτεκτονική και ή Πολεοδομία έχουνε περιορισμένες και καθορισμένες δυνατότητες και πως ο ρόλος τους είναι επικουρικός (ενώ τον κύριο ρόλο στη λύση του προβλήματος τον έχουνε οι ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ) παραπαίουμε συνέχεια σε «λύσεις» - μπαλώματα, όπου κι αυτές με τη σειρά τους θα γίνουνε κάποτε «πρόβλημα», μιὰ

* Έχοντας ξεκαθαρίσει τους κινδύνους της τεχνοκρατικής τακτικής και το ότι οι νέες μέθοδοι για να εφαρμοστούν με γόνιμο τρόπο, χωρίς να κατανοήν ουτοπία, πρέπει να στηρίζονται σε ευνόικες προϋποθέσεις, πρέπει να ξεκαθαρίσει: πώς χωρίς την τεχνολογική της επένδυση, ή κοινωνική μεταβολή κινδυνεύει να μείνει άγονη και να καθυστερήσει την πρόοδο. Αύτη τη θέση αντιτάσσω στη μηδενιστική θέση κάποιων «υπεραριστερών» θεωρητικών που, έχοντας κάνει τις — δικαίες — αναλύσεις τους για τις εθόνες της χρήσης, σήμερα, της τεχνολογίας, καταλήγουνε ώστόσο στην ελοκληρωτική άρνηση της, δίνοντας σημασία μόνο στην κοινωνική μεταβολή, άρνούμενοι ακόμα και αυτή τη διαφορετική χρήση της τεχνικής μέσα σε άλλα κοινωνικά πλαίσια ή ακόμα και τη δημιουργία νέων μορφών τεχνικής που θα πηγάζουνε από τη νέα κοινωνική πραγματικότητα για να βοηθήσουνε.

που ή λειτουργία του συστήματος που τις δημιούργησε έβαλε μέσα τους τις προϋποθέσεις της αυτοκαταστροφής τους από τη γένεσή τους. Η χρησιμοποίηση, τελικά, της παραπάνω παραπλάνησης έχει για πρώτο στόχο την αποφυγή δημιουργίας κριτικής σκέψης και ριζικής πρακτικής στην παραγωγή του χώρου, την τελική δηλαδή, αποφυγή ριζικής λύσης των προβλημάτων. Έτσι, από την αρχή, προβάλλω τη θέση, που θα αντιτάξω και θ' αναπτύξω διεξοδικότερα σε λίγο, πως δεν είναι τυχαίο το είδος της εκπαίδευσης των αρχιτεκτόνων μέχρι σήμερα. Αυτή ή εκπαίδευση έχει για πρωταρχικό στόχο της να καταστρέφει με κάθε τρόπο την εμφάνιση μιās ΑΝΑΤΡΕΠΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ και θεώρησης της πραγματικότητας, που έγγράφεται στα πλαίσια του παγκόσμιου ρεύματος άρνησης και άμφισβήτησης των καθιερωμένων αξιών και αρχών που αποτελούνε (ακόμα) το πρότυπο της διδασκαλίας της Αρχιτεκτονικής στις σχολές μας, χωρίς να αφήνουνε σημαντικά περιθώρια άμφισβήτησής τους, εξαιτίας του... «κύρους» τους! Αρχές και απόψεις που δυνάστευαν από πάντα την παιδεία μας, κάνοντας κακό στους σπουδαστές μας γιατί τους βάζουνε στο μυαλό ψεύτικες εικόνες, αποπροσανατολίζοντας τα ενδιαφέροντά τους (τόσο τα θεωρητικά, όσο και τα πρακτικά). Τους κάνουνε να ενδιαφέρονται για το πως θα μελετήσουνε «σωστά» μιὰ γειτονιά, πιστεύοντας πως ή «σωστή» μελέτη της θα εξασφαλίσει τάχα ΑΠΟΜΟΝΗ ΤΗΣ κάποιο «σωστό» τρόπο ζωής! Διαιωνίζεται, έτσι, ή κατασκευή τεχνοκρατικών συνειδήσεων που στηρίζονται στην πίστη των «άναμφισβήτητων αρχών». Τέτοιες αρχές «είναι οι αρχές ή μάλλον όσα εφαρμόστηκαν από τις αρχές της κίνησης των C.I.A.M. και του Le Corbusier, που, βέβαια, θεωρήθηκαν τόσο προοδευτικές και πρωτοποριακές στην εποχή τους. Και είναι γεγονός πως προεικόνιζαν μιάν αναπροσαρμογή του παραγωγικού συστήματος στη λογική της διατήρησής του».*

Άλλά, πόσοι σπουδαστές διανοήθηκαν να πιθανολογήσουνε πως οι «Maitres» της αρχιτεκτονικής επανάστασης όχι μόνο λάθη μπορεί να κάνανε, αλλά και να είχανε σφάλει στις εκτιμήσεις τους

* Μαίρης Μαντουβάλου: «Η Παραγωγή του Τεχνητού Περιβάλλοντος και το Παραγωγικό Σύστημα», Αρχιτεκτονικά θέματα, Νο 5, 1971.

για την κοινωνική αποτελεσματικότητα του έργου τους, θύματα, ίσως, όρισμένοι, του τεχνοκρατικού μύθου; Μια τέτοια άμφισβήτηση θάταν «ιεροσυλία», «αγνοια», «άνευαισθησία», με βάση τις καθιερωμένες αξίες που από πάντα δυναστεύανε την εκπαίδευσή μας. Πέρα από την αναμφισβήτητη προσφορά αυτών των πρωτοπόρων στη διερεύνηση και εφαρμογή νέων δυνατοτήτων τεχνικής και ιδεών στη σύγχρονη παραγωγή του χώρου, πόσοι τόλμησαν να σκεφτούνε κριτικά για τα όρια της προσφοράς; Και, κύρια, για τους ιδεολογικο-θεωρητικούς κινδύνους που υπάρχουνε αν και όταν έπεκτείνονται αυθαίρετα αυτά τα όρια, αυτές οι δυνατότητες; Ή αρχιτεκτονική επανάσταση έγινε — είπαν — για να απαντήσει στις «νέες ανάγκες» της σύγχρονης ζωής. Ποιός αναρωτήθηκε όμως, ΠΟΙΕΣ ΑΠ' ΑΥΤΕΣ ΤΙΣ ΝΕΕΣ «ΑΝΑΓΚΕΣ» ΗΤΑΝΕ ΚΑΙ ΕΙΝΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΙΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΕΣ από την «καταναλωτική κοινωνία», από τα οργανωμένα ιδιωτικά συμφέροντα; Για την απομυθοποίηση της παραπάνω προσφοράς και των μαγικών, τάχα, δυνατοτήτων της τεχνικής να λύνει κοινωνικά προβλήματα (έκει δηλαδή που δεν υπάρχουνε τα ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ των απαραίτητων μεταβολών που θα γονιμοποιούσανε τη νέα τεχνική), χρειάζεται ν' ανατρέψουμε συστηματικά μια σειρά από επιμέρους μύθους και κατασκευασμένες εικόνες που τροφοδοτούνε την κατασκευή των τεχνοκρατικών συνειδήσεων και την ανάλογη πρακτική της.

Γιαυτό, χρειάζεται να ξεκαθαρίσουμε μια σειρά από σημεία που συνήθως θεωρούνται δεδομένα, «τα δεδομένα», και να δείξουμε την αντίθετη όψη απ' αυτήν που μās δείχνουνε συνέχεια. Αυτό γίνεται με τις επόμενες παρατηρήσεις.

2. Η ΒΙΑ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΑΡΤΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

2Α. Ή πόλη, που σήμερα έχει μετασχηματιστεί σ' αυτό που όνο-

μάζεται «άστικός χώρος», δέν είναι μόνο αντικείμενο παραγωγής και μέσο αναπαραγωγής της κοινωνίας, με τη βοήθεια των «ειδικών» (αρχιτέκτονα, πολεοδόμου, κοινωνιολόγου, οικονομολόγου κτλ.), αλλά και, αντίστροφα, αυτή ή ίδια είναι ένα άμεσο μέσο παραγωγής: οικονομικών, πολιτιστικών, κοινωνικών σχέσεων. Ή κοινωνικο-οικονομική «βάση» παράγει και αναπαράγει τον άστικό χώρο, αλλά, ταυτόχρονα, παράγεται, κατά ένα μέρος της, και ή ίδια απ' αυτόν. Το γεγονός της ύπαρξης πια ενός τρόπου ζωής που ονομάζουμε «άστικό» (urbain), που γεννήθηκε από την ανάπτυξη των πρώτων βιομηχανικών πόλεων (ή των παραδοσιακών που μετασχηματίστηκαν σε άστικές βιομηχανικές συναθροίσεις), προκάλεσε την εμφάνιση ιδιαίτερων αναγκών, χαρακτηριστικών αυτού του άστικού τρόπου ζωής. Ήτσι, παρατηρείται σήμερα ένα αντίστροφο φαινόμενο, παράλληλο προς το αρχικά γενεσιουργικό των βιομηχανικών πόλεων (όπου οι οικονομικοβιομηχανικοί παράγοντες ήτανε τα αίτια δημιουργίας των νέων βιομηχανικών πόλεων): Δοσμένης πια της άστικής συνάθροισης και του ιδιαίτερου τρόπου ζωής και αναγκών της, αναπτύσσονται νέες παραγωγικές διαδικασίες (και ανάμεσα σ' αυτές οι βιομηχανικές, ή διαφήμιση, κτλ.) για να ικανοποιήσουνε τις νέες άστικές ανάγκες και τις νέες κοινωνικές σχέσεις που επιβάλλει ή φύση της «γραφειοκρατικής κοινωνίας με κατευθυνόμενη κατανάλωση»*

Βρισκόμαστε, ήτσι, μπροστά σε μιαν αντίστροφη διαδικασία που στη διάρκειά της το «άστικό» (urbain) έξαρτά και προσδιορίζει, μερικά, το «οικονομικο-κοινωνικό», χωρίς αυτό να σημαίνει πως ή αρχική σχέση (οικονομικό → χωρικό) αντικαταστάθηκε από τη νέα. Ήνάμεσα στις δύο διαδικασίες (που συνυπάρχουνε παράλληλα), δημιουργήθηκαν άμφισήμιαντες σχέσεις έξάρτησης και επίδρασης.

Οι νέες ύλικές ανάγκες που επιβλήθηκαν στον κάτοικο-καταναλωτή (όχι μόνο των αγαθών αλλά και του ίδιου του χώρου) ήπρεπε να «ικανοποιηθούνε» ώστε να μπορέσει να ζήσει, να παράγει και να αναπαράγει μέσα στον άστικό χώρο και μέσο του άστι-

* Το όρος αυτός όφείλεται στον Η. Lefebvre: «Société bureaucratique de consommation dirigée».

κοῦ χώρου καὶ τρόπου ζωῆς. Ὁ κάτοικος τοῦ ἀστικοῦ χώρου δὲν κατοικεῖ πιά τὸ χωρὸ ἀλλὰ τὸν καταναλώνει, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ καταναλώνει τὰ προϊόντα διατροφῆς ἢ ἔνδυσής του. Ταυτόχρονα καταναλώνει τὴν «παιδεία» καὶ τὴν «κουλτούρα» ποὺ τοῦ ἐπιβάλλεται. Ἡ ἐπιβολὴ αὐτὴ γίνεται δυνατὴ γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι κιόλας προ-εξαρτημένος. Πρόκειται γιὰ τὸν ἀλλοτριωμένο σύγχρονο ἄνθρωπο τῶν πόλεων, μιᾶς θέλησης ἀκρωτηριασμένης καὶ μιᾶς «δυνατότητας ἐκλογῆς» ἀπόλυτα ἐξαρτημένης ἀπὸ τὶς οικονομικὲς σκοπιμότητες τῆς κυρίαρχης ἀστικῆς τάξης στὴν ἐξουσία, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ βιομηχανικοῦ τῆς συστήματος καὶ τῶν τεχνικῶν μέσων του (διαφήμιση, προβολὴ τεχνητῶν ἀναγκῶν, ψυχολογικὴ καὶ ὑλικὴ ἐξάρτηση, κτλ.).

2B. Ἡ προεξάρτηση ἀρχίζει ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία στὸ σχολεῖο καὶ τὴν οἰκογένεια μέσα στὸ πρόγραμμα κατασκευῆς τῶν αὐριανῶν καλῶν πολιτῶν τῆς «σιωπηλῆς πλειοψηφίας» ποὺ στάδιὰ τῆς εἶναι τὸ καλὸ παιδί, ὁ καλὸς μαθητῆς, ὁ καλὸς στρατιώτης, ὁ καλὸς ὑπάλληλος. Ἡ ἐκπαίδευση τοῦ νέου ἀνθρώπου στὸ σχολεῖο (μὰ ἀκόμα καὶ μέσα στὴν οἰκογένεια) ἔχει σκοπὸ νὰ εἰσάγει στὴν ψυχολογία του καὶ στὴ βιολογικὴ του δομὴ, τοὺς ἀπαραίτητους ἐκείνους κοινωνικοὺς αὐτοματισμούς, προκαταλήψεις, ἀξιολογικὰ κριτήρια καὶ ἰδέες, ποὺ ἀργότερα θὰ ἐξασφαλίσουν τὴν «κανονικο-ποιημένη» συμπεριφορὰ του, σύμφωνη μὲ τὸ «κοινωνικὸ πρότυπο», ποὺ οὐσιαστικὰ εἶναι ἓνα ταξικὸ πρότυπο: δηλαδή, ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ μικρὸς, πᾶναι νὰ εἶναι ἐλεύθερος καὶ γίνεται ἀντικείμενο μιᾶς διαδικασίας διάπλασης ὑπηκόων στὴν ὑπηρεσία τῶν σκοπιμοτήτων ἐπιβίωσης τῆς ἀρχουσας τάξης. Τὸ δικὸ τῆς πρότυπο μᾶς τὸ πλασάρεϊ σὰν καθολικὸ (κοινωνικὸ!) γιὰ νὰ γίνει πιὸ εὐκολοχώνευτο. Στὸν ἐνήλικο ἄνθρωπο — κιόλας ἐξαρτημένο — ἡ διαδικασία ἀλλοτριώσεώς του συνεχίζεται. Πρέπει νὰ μετατραπεῖ σὲ «ἐλεύθερος» (δηλαδή ὑπάκουο) καταναλωτὴ ὄχι μόνο «ὕλικῶν ἀγαθῶν», ποὺ δὲν τὰ ἔχει ἀνάγκη οὐσιαστικὰ (προβολὴ καὶ ἐπιβολὴ τεχνητῶν ἀναγκῶν μὲ τὴ βοήθεια τῶν διαφημιστικῶν μέσων ἐκθιασμοῦ καὶ κατασκευῆς ἀναγκῶν καὶ ἐπιθυμιῶν), ἀλλὰ ὄλων τῶν προϊόντων τῆς ἀρχουσας τάξης (χώρου, τρόπου ζωῆς, κουλτούρας κτλ.). Ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ κυριολεκτικὰ ἀρρωσταίνουν (ἀπνίες,

ψυχικὲς διαταραχὲς, νευρώσεις, κτλ.) ὅταν δὲν μποροῦνε νὰ ἀγοράσουν τὴν τηλεόρασή τους, αὐτοκίνητο, ἐξοχικὸ σπιτί κτλ. Δημιουργεῖται, ἔτσι, ἓνα φαινόμενο ποὺ τὰ αἰτίαι του εἶναι κοινωνικο-οικονομικά, ἀλλὰ ποὺ τὰ συμπτώματά του εἶναι τελικὰ βιολογικά. Θὰ τὸ ὀνόμαζα: βιολογικοποίηση κατευθυνόμενων -προσανατολισμένων ἀναγκῶν.

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐσωτερικεύεται (μὲ τὴ μορφὴ «ἀναγκῶν») στὸν ἄνθρωπο ἡ ἐξωτερικὴ ὑποταγὴ του. Ἐχοντας ἰδεολογικοποιηθεῖ, καμουφλάρεται καὶ ἐξουδετερώνεται ὁ καταπιεστικὸς τῆς χαρακτῆρας. Ἔτσι, οἱ καταπιεζόμενοι συνεργοῦνε στὴν ἴδια τους τὴν καταπίεση! Ὅστερα ἀπ' αὐτὸ τὸ μετασχηματισμὸ του, σὲ ἐξαρτημένο καὶ κανονικο-ποιημένο «κοινωνικά» ὄν, ὁ ἄνθρωπος κρίνεται «ἐλεύθερος νὰ διαλέξει» μέσα στὰ πλαίσια αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζεται «ἀστικὴ δημοκρατία» καὶ «ἐλευθερία». Πέρα ἀπ' αὐτὰ τὰ πλαίσια, ὑπάρχει ὁ... «ὀλοκληρωτισμὸς κι ἡ ἀναρχία»... Ἡ κανονικοποίηση αὐτὴ στὴ σκέψη καὶ στὴ συμπεριφορὰ στηρίζεται τὸ ἓνα τῆς πόδι στὴν ἀλλοτρίωση, ποὺ προκαταρκτικὰ ἔγινε στοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, τὸ σχολεῖο καὶ τέλος τὸ στρατὸ (ἀκρογωνιαίους λίθους τῆς ἱεραρχικῆς κοινωνίας, τοῦ κράτους). Σ' αὐτὸ τὸ μηχανισμὸ ἡ πόλη (ἢ χρῆση δηλαδή — οικονομικὴ, κοινωνικὴ, θεσμικὴ — ποὺ γίνεται τοῦ χώρου) παίζει πρωταρχικὸ ρόλο, καθὼς εἶναι ὁ κατεξοχὴν τόπος δημιουργίας καὶ ἀναπαραγωγῆς αὐτοματισμῶν στὴ σκέψη καὶ τὴ συμπεριφορὰ: τόπος συνύπαρξης καὶ ἐλεγχόμενης ἐπικοινωνίας μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, τόπος συγκέντρωσης καὶ ἐλέγχου τῶν μέσων πληροφόρησης (κατευθυνόμενης), ἄρα καὶ «διαμόρφωσης τῆς κοινῆς γνώμης», ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ διαλεκτικὰ, καὶ τόπος ἄρνησης τῶν παραπάνω καὶ δημιουργίας ἀντίρροπων τάσεων ἀνατροπῆς τους. Τὸ σύστημα μᾶς θεωρεῖ «ἐλεύθερος» ν' ἀμφισβητήσουμε ὅταν καὶ μόνο ὅταν ἔχουμε ἀποδεχτεῖ τὰ «δεδομένα» του. Ἡ «ἐλευθερία» ἀρχίζει ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ ἀρχίζουν καὶ τελειώνουν τὰ «δεδομένα» αὐτά: οἱ βασικὲς ἠθικὲς καὶ ἰδεολογικὲς ἀξίες τῆς κοινωνίας. Αὐτὰ εἶναι τὰ πλαίσια τῆς ἐλεύθερης σκέψης σου! Μέσα ἐκεῖ, εἶσαι «ἐλεύθερος» ν' ἀμφισβητήσεις! Μιὰ κι ἔχεις δεχτεῖ ὅτι δυὸ εὐθεῖες παράλληλες ποτὲ δὲν τέμνονται (αὐτὸ εἶναι τὸ «δεδομένο»), ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα εἶσαι πιά ἐλεύθερος νὰ φτιάξεις ἓνα

σωρὸ θεωρήματα τῆς Εὐκλείδειας Γεωμετρίας. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ μὴ τολμήσεις νὰ θίξεις τὴ βάση, τὸ ἀξίωμα, καὶ νὰ πῆς ὅτι οἱ δυὸ παράλληλες εὐθεῖες τέμνονται στὸ ἄπειρο: θὰ καταρρεύσει τότε ἡ παλιὰ γεωμετρία καὶ τὴ θέση της θὰ πάρει μιὰ νέα. . . Μπορεῖς νὰ μιᾶς, π.χ. ἐναντία στὸ φασισμό, ὄχι ὅμως ἐναντία στὴν οἰκογένεια καὶ στὸ Κράτος. . . Τὸ νὰ μὴ μιᾶς γι' αὐτὰ τὰ πράγματα γιὰ λόγους πολιτικῆς τακτικῆς, τὸ καταλαβαίνω. . .

Οἱ κατασκευαστὲς σκέψεων καὶ συνειδήσεων (μὲ συγκεντρωμένα προφανῶς τὴ δράση τους στὴν ἐκπαίδευση) ἔχουνε ἕνα μέλημα καὶ ἕνα φόβο: νὰ μὴ γίνεи με κανένα τρόπο διανοητὸ πὼς μπορεῖ νὰ θιγοῦνε οἱ «βασικὲς ἀρχές», τὰ «ἀξιώματα»! Γιαυτὸ ἀναζητοῦνε τὴν ἐξαπάτηση μ' ἕναν ἀποπροσανατολισμό: Καλλιεργοῦνε σκόπιμα μιὰ ψευδοπροβληματική, μιὰ ἐπιφαινομενολογία, μιὰ ψευδοκριτική διάθεση, γιὰ ν' ἀποξεχαστεῖ ἡ οὐσία. Θέλουνε νὰ μᾶς κάμουνε νὰ πιστέψουμε ὅτι πραγματικὰ ἀμφισβητοῦμε καθιερωμένα, τάχα, πράγματα, ὅτι «καινοτομοῦμε» μὲ τὸ νὰ ἀσχολούμαστε μὲ τὸ ἂν τὰ τραπέζια τῆς αἴθουσας διδασκαλίας θὰ διαταχτοῦνε γραμμικὰ ἢ κυκλικὰ! Γιὰ νὰ ἀποξεχαστοῦμε. . . καὶ νὰ μὴ θίξουμε τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων, ἐπειδὴ εἶναι ὀλοφάνερο πὼς, ἂν θιγοῦνε οἱ βάσεις («τὰ ἀξιώματα»), τότε δλόκληρο τὸ ἰδεολογικὸ ἐποικοδόμημα θὰ καταρρεύσει, ἡ αὐταπάτη θὰ φανερωθεῖ καὶ ἡ ἀληθινὴ ἀμφισβήτηση θὰ γίνεи ἐπικίνδυνη. . . Οἱ καθιερωμένες ἀναλύσεις, ὀδηγοῦνε σὲ καθιερωμένες λύσεις καὶ αὐτὲς στὴν καθιερωμένη καταπίεση.

Τὸ ἴδιο ὅμως τὸ σύστημα τῆς καταπίεσης γεννᾷ διαλεκτικὰ καὶ τὶς ἀντίθετές του δυνάμεις. Ἡ ἀντίσταση στὴν καταπίεση αὐτὴ τοῦ συστήματος, ἂν καὶ διεξάγεται συχνὰ μόνον σὲ ἐπίπεδο κουλτούρας, ἔχει ὡστόσο πλαίσια καὶ στόχους πολιτικούς. Ἡ ἀντίδραση τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς κοινωνίας ποὺ ἀντιστέκεται, ἐγγράφεται τελικὰ σὲ μιὰ ἀγωνιστικὴ προοπτική, ποὺ τείνει ν' ἀνατρέψει τὸν ὑπάρχοντα συσχετισμὸ δυνάμεων. Σὰν κυρίαρχη ἰδεολογία ἀρχίζει νὰ ἐπιβάλλεται (νὰ ἀντιστοιχεῖ, δηλαδή, πρὸς τὴ λαϊκὴ συνείδηση) αὐτὴ ποὺ ἐκφράζει τοὺς καταπιεσμένους. Στὴ «θετιστικὴ» σκέψη ἀντιστέκεται ἡ κριτικὴ σκέψη, σκέψη ἀνατρεπτικὴ, σκέψη ἐπαναστατικὴ (ἀλλαγῆς τῶν δομῶν). Σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια τοποθετῶ καὶ τὴ δουλειὰ τῶν θεωρητικῶν ποὺ μάχονται γιὰ τὴν παρα-

πάνω ἀνατροπὴ τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων σὲ ἰδεολογικὸ πλάνο, τὸ ὁποῖο στὴν οὐσία δὲν εἶναι ἰδεολογικὸ (παρὰ μόνον στὴ θεωρητικὴ του ἔκφραση), ἀλλὰ βασικὰ πολιτικὸ, δηλαδή, ἔμπρακτο, μὲ συνέπειες στὴν πράξη, στὴ ζωὴ. Ἡ βιολογικοποίηση (ἐσωτερικέυση) τῶν τεχνητῶν — ἐπιβαλλόμενων ἀναγκῶν ποὺ ἀνάφερα προηγούμενα, εἶναι οὐσιαστικὰ μιὰ μορφή βίας: ἀπαλῆς, βελουδένιας, ἀόρατης καὶ ἀνεπαίσθητης. Γίνεται καθημερινὴ συνήθεια καὶ ἀνάγκη, καὶ ἔτσι εὐκόλα ἀποδεκτὴ. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, μὰ καὶ ἐπιθυμητὴ! Ἔτσι, στὸ νοῦ καὶ στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων φαίνεται φυσιολογικὴ ἡ τάξη τοῦ κανονικοποιημένου καὶ κατακερματισμένου χώρου τῶν πόλεων τους, ὅπου ἀπομονώνονται, ἐντοπίζονται καὶ ἐλέγχονται (ἀπὸ τὴν ἐξουσία) οἱ δραστηριότητες τους. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη (ποὺ εἶναι ΚΑΙ Η ΜΟΝΗ ΣΩΣΤΗ), δὲν εἶναι τυχαία ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ μορφή τῶν πόλεων μας καὶ οὔτε εἶναι «ΠΟΛΙΤΙΚΑ οὐδέτερες» οἱ ἐπιστῆμες τῆς Πολεοδομίας, τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς Χωρο-ταξίας (ἡ τάξη τοῦ χώρου): ἔχουνε διαμορφωθεῖ καὶ λειτουργοῦνε κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωση τοῦ συστήματος γιὰ νὰ παράγουνε τὸ χῶρο τῆς καταπίεσης ποὺ μᾶς τὸν προσφέρουνε σὰν κάτι τὸ «φυσιολογικὸ». Βοηθοὶ σ' αὐτὲς τὶς ἐπιστῆμες — ἐργαλεῖα καταπίεσης εἶναι ἡ ἠθικὴ καὶ αἰσθητικὴ τοῦ συστήματος, ποὺ ἔρχονται νὰ θεωρητικοποιήσουνε καὶ νὰ κωδικοποιήσουνε τοὺς νόμους τῆς καταπίεσης.

Πρέπει νὰ σοῦ γίνεи ἀπαραίτητο τὸ συναίσθημα πὼς χωρὶς τάξη στὴν πόλη δὲν μπορεῖς: Χωρὶς τὶς πινακίδες τῶν ἀπαγορεύσεων (καὶ γιὰ τὸ γρασίδι. . .), χωρὶς τὶς πινακίδες ποὺ σοῦ καθορίζουνε πὼς θὰ κινηθεῖς, χωρὶς τὶς μεγάλες λεωφόρους μὲ τὰ πεζοδρόμια, τὶς βιτρίνες μὲ τὰ ἀγαθά, τὰ πάρκα, τοὺς πίδακες, θὰ σοῦ ἄρесе ἡ πόλη σου; Ἡ ἀστικὴ αἰσθητικὴ γίνεи ὁ ἰδεολογικὸς καὶ ἠθικὸς κώδικας αὐτῆς τῆς βίας. Αὐτὸς ὁ κώδικας εἶναι ποὺ θὰ προσδιορίσει ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ἀρχῶν ὀργάνωσης τῶν χώρων γιὰ ὑποταγμένη ζωὴ. Ἡ ΒΙΑ ΟΝΟΜΑΖΕΤΑΙ «ΤΑΞΗ» καὶ γίνεи, ἔτσι, «ἠθικὰ» ἀναγκαία. . . Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ ὁποιαδήποτε ἀντίσταση σ' αὐτὴ τὴ βία ὀνομάζεται «διατάραξη τῆς τάξεως», δηλαδή. . . «βία»: Η ΒΙΑ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΝΤΩΝ ΕΙΝΑΙ Η ΤΑΞΗ, Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ Σ' ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΤΑΞΗ ΤΗΣ ΒΙΑΣ, Ο-

NOMAZΕΤΑΙ «ΒΙΑ» ἢ πῶς ἀπλά, «ΑΤΑΞΙΑ»... Ὁ ἀστικός χώρος λειτουργεῖ καταπιεστικά, σὸ σύνολό του, μὲ τὴ βοήθεια τῆς θεσμοποιημένης καὶ κατευθυνόμενης Ἀρχιτεκτονικῆς, πὸ μὲ τὴ σειρά τῆς παράγεται, κατὰ ἓνα μέρος τῆς, ἀπὸ τὶς θεσμοποιημένες «εἰκόνες» πὸ εἶπαμε. Τὰ ἐπιμέρους συνθετικὰ στοιχεῖα τοῦ γενικοῦ χώρου, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὑπακούουνε στὴ γενικὴ δεοντολογία τῆς χρησιμοποίησης τοῦ χώρου ἀπὸ τὴν ἔξουσία.

Ἡ ἱεραρχία καὶ ἡ κυριαρχία (καταπίεση) ἔχουνε σχέση μίνας καὶ κόρης. Τελικὸς στόχος χρησιμοποίησης τῆς οἰκογένειας, τοῦ σχολείου καὶ τοῦ στρατοῦ εἶναι ἡ ἀναπαραγωγή τῶν ἀξιών τοῦ συστήματος, ὥστε νὰ διαιωνιστεῖ ἡ κυριαρχία μιᾶς ομάδας ἀνθρώπων στοὺς ὑπόλοιπους. Ἡ κυριαρχία αὐτὴ στὴν ἀρχὴ γίνεται ψυχαναγκαστικά ὥσπου νὰ γίνει συνήθεια, νὰ ἐσωτερικευτεῖ καὶ νὰ γίνει «ἀνάγκη». Ἡ ἀπαραίτητη καταπίεση γίνεται σὲ πολλὰ ἐπίπεδα. Ἐνα σημαντικό, εἶναι τὸ σεξουαλικό. Ἡ καταστροφή τῆς ἀντίστασης τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ἔγκαιρα καὶ ριζικά! Ἡ διαστροφή τῆς libido (ἢ μετουσίωσή τῆς) σὲ «παραγωγικὴ» ἐργασία εἶναι ὁ τελικὸς στόχος τῆς σεξουαλικῆς καταπίεσης. Οἱ παραπάνω λειτουργίες «μόρφωσης» τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτες τῆς μοίρας τοὺς ἐξυπηρετοῦνται, κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος τοὺς, καὶ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς χώρους πὸ φτιάχνονται γι' αὐτὸ τὸ σκοπό. Τόπο καταπίεσης δὲν εἶναι μόνο οἱ φυλακὲς, τὰ στρατόπεδα καὶ τὰ ἄστυα. Εἶναι καὶ οἱ δρόμοι, οἱ πλατεῖες, οἱ κατοικίες, τὰ σχολεῖα, οἱ βιτρίνες, τὰ μαγαζιά, τὰ πάρκα. Εἶναι, ὀλόκληρη ἡ πόλη μας, μὲ τὶς ἐκκλησίες, τὰ παρθεναγωγεῖα, τὰ γήπεδα καὶ τὰ σοῦπερ-μάρκετς. Σὲ ἀναγκάζουνε νὰ περπατήσεις μ' ἓναν ὀρισμένο τρόπο, σὲ ἀναγκάζουνε νὰ καταναλώσεις τὰ θεάματα, τὰ προϊόντα στὶς βιτρίνες πὸ γίνονται πειρασμός, πὸ σου θυμίζουνε τὶς «ἀνάγκες» σου (δημιουργημένες ἔντεχνα ἀπὸ ἄλλους). Σου πέρασε, ὅμως, ποτὲ ἀπὸ τὸ μυαλό πὸς ὅταν ἀγοράξεις σὸ σοῦπερ-μάρκετ τὸ κάνεις ὄντας θύμα τῆς βίας πὸν σ' ἔμαθαν νὰ τὴν ὀνομάζεις «ἀνάγκη»; Ἡ τυποποίηση καὶ ἡ ἐπανάληψη τῶν στοιχείων δημιουργεῖ στερεότυπες σχέσεις λειτουργιῶν καὶ ὀργάνωσης τοῦ χώρου: σὸ σχολεῖο, σὸ στρατό, σὸ γραφεῖο, στὴν ἐπιχείρηση, σὸ ἐργοστάσιο. Ἡ τυποποίηση καὶ ἡ ἐπανάληψη τῶν κινήσεων τοῦ μαθητῆ πὸ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὶς λειτουργίες

τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τὴ δομὴ τοῦ σχετικοῦ τῆς χώρου, δημιουργεῖ στερεότυπες συμπεριφορές: αὐτοματισμὸς στὴ συμπεριφορὰ πὸν θὰ εὐνοήσει τὴ δημιουργία αὐτοματισμοῦ, προκαταλήψεων καὶ κανόνων στὴ σκέψη. Ἡ ἀρχικὴ λειτουργία πὸν δημιουργεῖ αὐτὲς τὶς στερεότυπες δομὲς εἶναι μιὰ λειτουργία ψυχαναγκασμοῦ, προκαταλήψεων καὶ κανόνων στὴ σκέψη ἢ ὀποῖα θὰ ἐσωτερικευτεῖ σιγὰ σιγὰ καὶ θὰ γίνει ἀποδεκτὴ σὰ «φυσιολογικὴ», σὰν «ἀνάγκη». Τότε πὸν ἡ ἀλλοτριώση θὰ ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Οἱ ὀμοίμορφες τάξεις στὴ σειρά, τὰ θρανία μὲ τοὺς μαθητὲς στὴ σειρά στὴ διάρκεια τοῦ μαθήματος καὶ τῆς πρωινῆς προσευχῆς, ἡ ὀμοίμορφη ἐμφάνιση τῶν μαθητῶν, δημιουργοῦνε ὀμοίμορφες στερεότυπες εἰκόνες πὸν μπολιάζουνε τὴν ψυχολογία τοῦ μαθητῆ. Οἱ εἰκόνες αὐτὲς μπαίνουνε ἀπὸ νωρὶς, κατὰ τὴν ἀνυπεράσπιστη ἡλικία (ὅπου ἡ σκέψη δὲν εἶναι ἀκόμα ἐφοδιασμένη μὲ ἀρκετὰ κριτήρια) ὥστε νὰ γίνει δύσκολο, ἂν ὄχι ἀκατόρθωτο, ἀργότερα, τὸ ξερίζωμά τοὺς, καθὼς γίνονται στάση ζωῆς.

Ὅπως βλέπει ὁ μαθητῆς, ἔτσι καὶ καταλαβαίνει. Βλέπει τυποποιημένες σειρὲς κινήσεων καὶ πραγμάτων: Δημιουργεῖ μέσα του τυποποιημένες εἰκόνες. Ἀρχίζει νὰ νιώθει πὸς «κι αὐτὸς εἶναι μέρος αὐτῆς» «τῆς διάταξης τῶν πραγμάτων». Ἀργότερα, ὅταν θὰ εἶναι ἐνήλικος πιά, θὰ τοῦ εἶναι ἀκατόρθωτο σχεδὸν νὰ ξεφύγει. Θὰ τοῦ εἶναι δύσκολο νὰ κάνει κάτι πὸν θὰ εἶναι «κακὸ» ἂν «δὲν τὸ κάνουνε καὶ οἱ ἄλλοι» — λένε οἱ μανάδες στὰ παιδιὰ — γιὰ τὴν θὰ εἶναι «ἀντικωνωνικός», «ἀντικανονικός» (ὅπως καὶ σὸ στρατό!!!). Ἐτσι, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ, ἀποκλείεται ἡ δυνατότητα διαμόρφωσης ἀνθρώπων πὸν θὰ «ξεφύγουνε», πὸν θὰ σκεφτοῦνε κριτικά, πὸν θὰ κάνανε κάτι «διαφορετικὸ ἀπὸ τοὺς ἄλλους». Εἶναι φανερὸ λοιπὸν πὸς ἡ διαταγμένη ὀργάνωση τοῦ χώρου τῆς ἐκπαίδευσης μαθαίνει τοὺς μαθητὲς νὰ ἔχουνε διαταγμένη τὴ σκέψη καὶ συμπεριφορὰ. Σὲ τέτοιου εἶδους χώρους ὁ ἄνθρωπος δὲ μαθαίνει νὰ σκέφτεται, ἀλλὰ παπαγαλίζει πὸς νὰ ἀναπαράγει, ΠΩΣ ΝΑ ΕΚΤΕΛΕΙ. Στὸ σπῆτι, (ὀμοιας ὀργάνωσης μὲ τὸ σχολεῖο), σὸ στρατὸν (παρόμοιας), σὸ ἐργοστάσιο ἢ τὸ γραφεῖο, κατασκευάζονται οἱ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΕΝ ΣΕΙΡΑ: τὸ «καλὸ παιδί», ὁ «καλὸς μαθητῆς», ὁ «καλὸς στρατιώτης», ὁ «καλὸς ὑπάλληλος», οἱ «καλοὶ πολῆτες», δηλαδή, τῆς «σιωπηλῆς

πλειοψηφίας» που είναι απαραίτητη για τη νομιμοφανή επιβίωση του συστήματος της βίας. Για να καταλήξει αυτός ο εν σειρά άνθρωπος στα νεκροταφεία των εν σειρά τάφων, έχοντας ζήσει μια ζωή που καθοριζόταν από μια «συνείδηση - κασέτα» κι από μια «συμπεριφορά - ρομπότ».

2Γ. Όταν, όμως, παρουσιάζονται επικίνδυνες αντιδράσεις (ατομικές ή συλλογικές) ενάντια στην επιβίωση του κατεστημένου, το σύστημα υιοθετεί μια νέα τακτική. Τις εξουδετερώνει οικειοποιώντας και ιδιοποιώντας το ιδεολογικό τους υπόβαθρο, «εκκλαίκευόντάς τις» με τη βοήθεια της διαφήμισης, μετατρέποντάς τις σε προϊόντα για να καταναλωθούν και να πάφουνε έτσι, να υπάρχουνε σαν έρεθίσματα - κίνητρα στις συνειδήσεις των ανθρώπων. Σφετερίζεται το σύστημα τη λαϊκή συγκίνηση για κάποιο γεγονός, τη «κλαϊκοποιεί» εμπορικά, την ιδιοποιείται, την ελέγχει βάζοντάς την στα κανάλια που δημιούργησε γι' αυτό το σκοπό, την κάνει μύθο για να την απομυθοποιήσει ευκολότερα. Η σημερινή καταναλωτική κοινωνία έχει μια μοναδική αφομοιωτική - εξουδετερωτική δύναμη ενάντια σ' οτιδήποτε αντιστέκεται στους σκοπούς της. Δύναμη που τη χρησιμοποιεί αδιάστατα όχι μόνο ενάντια σ' αυτές τις αντιστάσεις, μα και για να δημιουργήσει μύθους στηριγμένους σε δικές της αξίες, ακόμα κι αν πρόκειται να τις εξευτελίσει, με τη μορφή που θα τις πλασάρει στον κόσμο. Στην έλλειψη δικιάς του ιδεολογίας, Ικανής ν' αντισταθεί στις αντιστάσεις που ανάφερα (ή αστική ιδεολογία γύρω από την «υπεράσπιση της ιδιοκτησίας» φαίνεται να μην αρκεί), το σύστημα θρίσκεται στην ανάγκη να κατασκευάσει μύθους, για να εκτονώσει, να δικαιολογήσει, να αποπροσανατολίσει, να παραπλανήσει, να εξουδετερώσει. (Βέβαια αυτή η τακτική δεν έχει στόχο συνήθως τους συνειδητοποιημένους και πολιτικά οργανωμένους ανθρώπους, μα βασικά τη «σιωπηλή πλειοψηφία» και ειδικά εκείνο το κομμάτι της που φαίνεται «επικίνδυνος», επιδεικτικό δηλαδή, συνειδητοποίησης και έτοιμο να περάσει στο άλλο στρατόπεδο. Γι' αυτό το λόγο δίνεται και η μάχη: αυτό το τμήμα του πληθυσμού είναι που δεν πρέπει να χαθεί!).

2Δ. Ο αστικός χώρος, χώρος μαζικός, χώρος συγκεντρωτικός από την ίδια του τη φύση, θα μπορούσε να ευνοεί την κοινοτική, την ομαδική, τη συλλογική ζωή. Όμως αυτή η «ίδια του ή φύση» περικλείνει και την αντίθετη δυνατότητα: συγκεντρωτικό μέσο της εξουσίας και της άσκησης της πάνω στις συγκεντρωμένες μάζες των πόλεων. Για να πραγματοποιηθεί αυτή η χρήση των ανθρώπων, από την εξουσία των οργανωμένων συμφερόντων, χρειάζεται ν' αποργανωθούν οι κοινωνικοί δεσμοί (ν' απομονωθούν τα άτομα ώστε να μην ασχολούνται παρά μόνο με την παραγωγή του συστήματος, για να μην αποκτήσουνε συλλογική συνείδηση που θα οδηγούσε στη συλλογική αντίδραση ενάντια στην καταπίεσή τους). Για τους σκοπούς αυτούς, ο χρόνος κατατεμαχίζεται σε «χρόνο εργασίας», «χρόνο ύπνου», «χρόνο διασκέδασης» ώστε ν' απαντά ευνοικά στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Ο χώρος, μοιραία, είναι κι αυτός κατακερματισμένος με τον ίδιο τρόπο και για τους ίδιους σκοπούς. Οι κατακερματισμοί αυτοί (εργασίας, χρόνου, χώρου, καθημερινής ζωής) καθορίζουνε αποφασιστικά το είδος της παιδείας που από τη σκοπιά της θα χρησιμεύσει κι αυτή σα μέσο αναπαραγωγής των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων που παράγουνε τέτοιου είδους ζωή, τέτοιου είδους χώρους. Ειδικότερα, η εκπαίδευση των αρχιτεκτόνων δεν μπορεί παρά να υπακούει κι αυτή σ' αυτή τη δεοντολογία και τη λογική της εξουσίας. Η συμβολή της (σε επίπεδο θεωρητικό, ιδεολογικό και πρακτικό) στην παραγωγή και την αναπαραγωγή του καταπιεστικού χώρου είναι αποφασιστική, αλλά συνήθως καμουφλαρισμένη για να μην αμφισβητηθεί. Αυτή την αμφισβήτηση θα επιχειρήσω στην επόμενη παράγραφο σε τρία επίπεδα: της εκπαίδευσης, της έρευνας (έπιστήμης και τεχνικής) και της επαγγελματικής πρακτικής. Από την τρίπτυχη αυτή αντίθεση θα φανούνε τα πρώτα χαρακτηριστικά των θέσεων που υποστηρίζουνε τη δυνατότητα κοινωνικής δολοκλήρωσης του αστικού χώρου κάποτε. Την αντίθετη δυνατότητα αυτού που είναι σήμερα: μέσο κοινωνικής αποργάνωσης. Και τούτο γιατί, από την ίδια του τη φύση, ο αστικός χώρος είναι η ΝΕΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΥΚΑΙΡΙΑ δημιουργίας μιās νέας συλλογικής ζωής. Η συγκεντρωτική λειτουργία του έχει μείνει ανεκμετάλλευτη κοινωνικά και μό-

νο από την πλευρά της εξουσίας έχει χρησιμοποιηθεί αντικοινωνικά: για να διασπᾶ και να απομονώνει, για να ἐλέγχει αποτελεσματικότερα.

3. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΙΣΧΥΟΝΤΟΣ ΣΤΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ.

Τὸ σύστημα ἐκπαίδευσης τῶν ἀρχιτεκτόνων εἶναι κι αὐτὸ ταγμένον νὰ ὑπηρετεῖ τὴν παραγωγή καὶ τὴν ἀναπαραγωγή τοῦ καταπιεστικοῦ χώρου ἀπὸ τὰ ὀργανωμένα ἰδιωτικά συμφέροντα. Χρειάζεται νὰ τὸ ἀμφισβητήσουμε ὄχι μόνο σὲ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο ἀλλὰ καὶ στὴν πράξη. Τὰ μέσα εἶναι διαφορετικά γιὰ κάθε περίπτωση. Σὲ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο ἡ ἀμφισβήτηση θάπρεπε ν' ἀρχίσει ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ μαθήματα στὶς σχολές. Ἡ ἀμφισβήτηση αὐτὴ ἀπὸ σπουδαστές, ὑπῆρξε ἄλλοτε συνεχῆς, ἄλλοτε καταπνίχτηκε, ἄλλοτε σταμάτησε μόνη της. Ὅμως: ποτὲ δὲν ἐγίνε συστηματικά, ὀργανωμένα καὶ σὲ βάθος. Οἱ σπουδαστικὲς προτάσεις γιὰ «ἐλεύθερα» ἐκπαιδευτικά προγράμματα δὲν ἀρκοῦνε. Τὰ τελευταῖα εἶναι τὰ ἀπαραίτητα πλαίσια - προϋποθέσεις γιὰ νὰ γίνεῖ ἡ ριζικὴ ἀμφισβήτηση: σὲ ἐπίπεδο φιλοσοφικὸ καὶ ἰδεολογικὸ. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐπίπεδα τουλάχιστο πρέπει νὰ ξεκινήσει, ὥστε νὰ ὑπάρξει συνολικὴ ὄραση τοῦ προβλήματος. Αὐτὴ ἡ ὀργανωμένη ἀμφισβήτηση συναντᾷ ἀντιδράσεις ἀπὸ μία μεγάλη μερίδα διδασκόντων. Κάθε τάση πρὸς «ἐπιστήμες» καὶ γνώσεις πού ἡ ἀφομοίωσή τους θὰ ἔκανε τοὺς σπουδαστές ν' ἀμφισβητήσουν «θεμελιώδεις ἀξίες» τοῦ «συστήματος» ἀπορρίπτεται (ἀπὸ ὀρισμένους «κατεστημένους» καθηγητές) σὰν «ξένη πρὸς τὴν Ἀρχιτεκτονική»: Συχνά, στὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν μου, ἄκουσα ὀρισμένους καθηγητές νὰ μᾶς λένε ὅτι «εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν Σχολὴν θεωρεῖσθαι αἱ ἐπιστήμαι (!) τῶν Μαθηματικῶν, τοῦ Ὀπλισμένου Σκυροδέματος, τῆς Ζωγραφικῆς, τῆς Μορφολογίας (ὦ, Ἀρχιτεκτονικὴ - Τέχνη!) καὶ τῶν... ὑδραυλικῶν ἐγκαταστάσεων (ἡ «ἐπιστήμη» (!!!) τοῦ πῶς νὰ ἐγκαθιστᾶς τὰ... «καζανάκια»!)). Ἀκόμα ὅτι «μα-

θήματα» (!!!) ὅπως ἡ Κοινωνιολογία, ἡ Οἰκονομία ἢ οἱ Πολιτικὲς Ἐπιστήμες, εἶναι «ξένα πρὸς τὴν Ἀρχιτεκτονική»!!! Ζήτω λοιπὸν ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ (αὐτοκινητόδρομοι, πλατεῖες, πάρκινγκς καὶ πολυκατοικίες). ΠΟΥ ΤΑ ΕΙΠΑΝ «ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ» καὶ τὰ εὐλόγησαν στὶς σχολές μας!

Νὰ ἡ πνευματικὴ ἀθλιότητα ὀρισμένων «δασκάλων»!

Νὰ τὸ προῖόν τοῦ λατρευόμενου «θετικισμοῦ»!

Νὰ ὁ τεχνοκρατικὸς μας σύγχρονος μεσαίωνας!

Τέτοιες θέσεις τεχνοκρατῶν - σκοταδιστῶν «δασκάλων» δὲν ἀπορρέουν μόνο ἀπὸ τὶς «ὑποκειμενικὲς» ἀπόψεις τοὺς περὶ παιδείας. Ἀπορρέουν καὶ ἀπὸ τοὺς πολιτικο - κοινωνικοὺς στόχους πού ΤΥΠΗΡΕΤΟΥΝΕ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν ἀντιμετωπίζονται μὲ τὴν ἐπιφανειακὴ γλώσσα τῆς «ἐπιστήμης», μὰ μὲ πολιτικοὺς ἀγῶνες. Δὲν ὑπάρχει ζήτημα νὰ πειστοῦνε! Στὴν ἰδεολογικὴ (καὶ κατ' ἐπέκταση ἐπιστημονικὴ) καταπίεση πού μᾶς ὑποβάλλουνε, μόνο ἡ βίαιη ἀντίσταση μὲ «ἐξω - ἐπιστημονικὰ μέσα» θὰ μπορούσε νὰ τοὺς σταματήσει. Μ' αὐτὰ τὰ δεδομένα, ὁ πιὸ ἐπικίνδυνος ἀντίπαλος (γιατὶ κρύβεται πίσω ἀπὸ μιὰ ἀπατηλὴ γλώσσα, ἓνα διπλὸ παιχνίδι καὶ μιὰ τακτικὴ εἰρήνευσης καὶ ἐξομάλυνσης τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων) εἶναι ὁ τεχνοκράτης - μεταρρυθμιστής. Ὁ ἀντιδραστικὸς ἐπιστήμονας πού δηλώνει ἀνοιχτὰ τὶς ἀπόψεις του, μού εἶναι ἀναγνωρίσιμος καὶ σεβαστὸς ἀντίπαλος. Ὁ «προοδευτικίζων» ὅμως μεταρρυθμιστής; Ξέρει τὴν ψυχολογία τῆς μέσης ἀστικῆς τάξης. Μπορεῖ εὐκόλα νὰ τὴν πείσει. Νὰ ἔνας κίνδυνος: μὲ τὴ μεταρρύθμιση ἐπιτυγχάνονται προοδευτικὲς διαδοχικὲς ἀλλαγές πού δὲν ἀλλάζουν οὐσιαστικά τὶς δομὲς τοῦ συστήματος. Ἀποκαθιστοῦνε κάθε φορὰ τὴν ἰσορροπία, ἀμβλύνουνε, ἐξισορροπώντας, τὶς ἀντιθέσεις καὶ διατηροῦνε τὸ σύστημα μὲ τὴ βοήθεια ποσοτικῶν ἀλλαγῶν. Ἀποφεύγουνε, ἔτσι, τὶς βίαιες ποιοτικὲς ἀλλαγές πού θ' ἄλλαζαν τὴν ἴδια τὴ δομὴ τοῦ ριζικά.

Μ' αὐτὴ τὴ λογικὴ διαμορφώνεται καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀρχιτεκτονικῆς παιδείας. Χρησιμοποιεῖται γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ μιὰ γλώσσα ἀπάτης. Γλώσσα γενικὴ ἀλλὰ καὶ μὲ εἰδικὲς μεταφράσεις τῆς ἀνάλογα μὲ τὸ περιεχόμενον κάθε μαθήματος.

Ἡ ἐπιλογή καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν μαθημάτων ποὺ διδάσκονται στὶς ἀρχιτεκτονικὲς σχολὲς βοηθᾷ τὴν «εἰρήνευση» ποὺ ἀναφέρεται, τὴν μασκαρεμένη «ἀντίληψη» τῆς πραγματικότητας (ὥστε νὰ ἀποκρυφτεῖ ὁ συγκρουσιακὸς τῆς χαρακτῆρας), καὶ τὸν ἀποπροσανατολισμὸ καὶ τὴν ἐξουδετέρωση τῆς κριτικῆς σκέψης τῶν σπουδαστῶν.

Στὰ μαθήματα τῆς Κτιριολογίας καὶ τῆς Πολεοδομίας μάθαμε ν' ἀκοῦμε, νὰ ἐπαναλαμβάνουμε καὶ νὰ ἐφαρμόζουμε τὴ «χρήση ἐδάφους», τὴ «λογικὴ» διευθέτηση τοῦ χώρου, τὴ «λειτουργικὴ» κατασκευὴ, τὴν ἐπιβολὴ «τάξης» στὴν «οἰκοδομικὴ ἀναρχία» κ.τ.λ. Τί ἀπάτη οἱ ὄροι αὐτοί!

Αὐτὴ ἡ «λογικὴ», ὁ «ὀρθολογισμὸς», ἡ «τάξη», τί ἄλλο εἶναι στὴν πραγματικότητα, ἂν ὄχι ἡ προσπάθεια τοῦ «συστήματος» νὰ ὀρθολογίσει ἀποτελεσματικότερα τὴν παραγωγή του (βάζοντας «τάξη»), νὰ τὴν καταστήσει ἀποδοτικότερη καὶ νὰ τὴν διαιωνίσει; Καὶ οἱ νέες «προοδευτικίζουσες» τάσεις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τεχνοκρατίας καὶ τῆς τεχνοδομῆς, τί ἄλλο εἶναι ἂν ὄχι ἡ ἀναπροσαρμοσμένη ἐγγραφή τους στὴ λογικὴ τοῦ συστήματος; Αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε οἱ τεχνοκράτες πολεοδομικὴ «ἀταξία», δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ΕΝΟΣ ΑΛΛΟΥ ΕΙΔΟΥΣ ΤΑΞΗ, ἡ ἔκφραση, δηλαδή, στὸ χῶρο τῆς ταξικῆς κοινωνίας μὲ τὰ χωρικὰ προϊόντα τῆς σὲ ἀντιπαράθεση (ποτὲ ὁμῶς σὲ κοινωνικὴ σύνθεση): Μονοκατοικίες καὶ πολυκατοικίες, ἀριστοκρατικὲς γειτονιὲς μὲ βίλλες καὶ παραγκογειτονιὲς, τὸ Ψυχικὸ καὶ ἡ Δραπετσώνα. Καὶ ὅταν ἡ ἄρχουσα τάξη μέσω τῆς ἐξουσίας τῆς καὶ τῶν τεχνοκρατῶν τῆς ζητᾷ νὰ θάλει τάξη (νὰ «ἐξορθολογίσει»), ζητᾷ οὐσιαστικὰ νὰ ὀργανώσει ἔτσι τὸ χῶρο ὥστε νὰ τὸν διαιρέσει μὲ «κανονικὸ» τρόπο, βάζοντας ἐδῶ τοὺς προλετᾶριους, ἐδῶ τοὺς μικροαστοὺς, ἐκεῖ τοὺς πλούσιους. Ζητᾷ νὰ κατακτῆσει τὰ καλύτερα μέρη τῆς πόλης γιὰ τὴν κατοικία τῆς, γιὰ τὰ γραφεῖα τῆς, τὶς ἐπιχειρήσεις καὶ τὴν διασκέδασή τῆς. Ζητᾷ, τελικὰ, νὰ κανονικοποιήσει, νὰ θάλει τάξη γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐλέγχει ἀποτελεσματικότερα. Τὴν πρόθεσή τῆς αὐτὴ τὴν καμουφλάρει μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀπατηλῆς καὶ θεσμοποιημένης γλώσσας τῆς τεχνοκρατίας.

Τὴ σκοπιμότητα τῆς θεσμοποιημένης γλώσσας πρέπει νὰ τὴν ξεσκεπάσουμε. Τὸ καθῆκον αὐτὸ δὲν εἶναι μόνο κοινωνικό. Εἶναι

καὶ ἐπιστημονικὸ (ζήτημα ἐπιστημονικῆς ἐντιμότητας), ἂν βέβαια πιστεύουμε ὅλοι πὼς τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ κάθε ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας». Ἀλλὰ στὶς σχολὲς μας ἡ ἐντιμότητα δὲν ὑπάρχει, ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο τμῆμα τῶν διδασκόντων τουλάχιστο.

Ποιὸ ἄλλο συμπέρασμα θὰ μπορούσε ἐπομένως νὰ βγάλει κανεὶς ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς Πολεοδομίας, ὅπως ἐφαρμόζεται στὶς σχολὲς, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ σκόπιμη ΑΠΑΤΗ; Ἐλλειψη σεβασμοῦ ἀπέναντι στοὺς σπουδαστές; Ἐπιβαλλόμενος τρόπος διδασκαλίας; Προσωπικά, ἴσως, «πιστεύω» τῶν τεχνοκρατῶν διδασκόντων; Ἡ μήπως ὅλα αὐτὰ μαζί; Κάτι τέτοιο μάλλον.

Ἡ ἰδεολογία τῆς ἄρχουσας τάξης, ἐφαρμοσμένη στὴν ἐκπαίδευση τῶν ἀρχιτεκτόνων, καθορίζει καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸν προσανατολισμὸ τῶν ἐρευνῶν ποὺ εἴτε ἐπιβάλλονται, εἴτε ἐπιλέγονται τάχα «ἐλεύθερα» (ἀπὸ τοὺς ἤδη ἀλλοτριωμένους ἐπιστήμονες), καθὼς καὶ τὴ μεθοδολογία ἀνάλυσης καὶ σύνθεσης τῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου. Ἡ ἐπόμενη παράγραφος εἶναι ἀφιερωμένη στὴν ἀμφισβήτηση αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας στὸν τομέα τῆς ἔρευνας.

4. ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΒΑΣΙΚΩΝ «ΑΞΙΩΜΑΤΩΝ» ΤΗΣ ΚΑΘΙΕΡΩΜΕΝΗΣ «ΘΕΩΡΙΑΣ» ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Αὐτὸ καθεαυτὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἔρευνας γιὰ τὸ «σωστὸ» σχεδιασμὸ «σωστῶν» πόλεων εἶναι ψευδοπρόβλημα*. Οἱ μελέτες γιὰ «σω-

* Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ν' ἀλλάξουμε τὴν ἔρευνά μας γιὰ νὰ βροῦμε... ἐπιτέλους τὴ «σωστή», ἰδεατὴ ἀρχιτεκτονικὴ λύση ποὺ θὰ λύσει τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα. Χρειάζεται ν' ἀλλάξουμε τὴ στάση καὶ τὴ θεώρησή μας ἀπέναντι στὴν ἴδια τὴν Ἀρχιτεκτονικὴ. Νὰ ἀλλάξουμε ἰδεολογικὴ κατεύθυνση καὶ ὄχι τὴν ἔρευνα (τεχνοκρατικὴ θέση). Νὰ πάψουμε νὰ πιστεύουμε στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ σὰ μέσο μὲ ἀποφασιστικὸ καὶ πρωτεῶντα ρόλο καὶ νὰ πιστέψουμε ὅτι ἡ «νέα Ἀρχιτεκτονικὴ» θὰ βγεῖ μόνο ἀπὸ μιὰ νέα κοι-

στές» λύσεις έχουνε κιόλας γίνει κατά χιλιάδες και είτε υπάρχουνε εγκαταλειμμένες στα άρχεϊα τών πανεπιστημίων, είτε έχουνε πραγματοποιηθεῖ. Ἡ ἀποτυχία τών πραγματοποιήσεων αὐτῶν μαρτυροῦν τὴν ἀδυναμία τών λύσεων τῆς τεχνικῆς, ὅταν δὲν υποβοηθοῦνται ἀπὸ τὰ ἀπαραίτητα κοινωνικὰ πλαίσια ἀξιοποίησής τους. Ὅπωςδήποτε, ἡ ἔρευνα «σωστῶν» λύσεων δὲν εἶναι ἄχρηστη. Εἶναι ἀπαραίτητη μὲ τὸν ὄρο πὼς δὲν πιστεύουμε σ' αὐτὴ σὰ μοναδικὸ μέσο λύσης τῶν προβλημάτων, πὼς δὲν τὴν ἀνάγουμε σὲ ἰδεολογία (τεχνοκρατική). Μένει νὰ ξεκαθαρίσουμε μὲ ποιά κριτήρια ἔχουμε σωστὴ λύση καὶ σὲ τί προοπτικὲς (μεταβατικὲς καὶ μελλοντικὲς) μποροῦμε νὰ κάνουμε ἔρευνα χωρὶς αὐταπάτες.

4α. Ο ΒΑΘΜΟΣ ΑΛΛΗΛΟΕΞΑΡΤΗΣΗΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΙΔΟΥΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΕΙΔΟΥΣ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Τὸ πὸ συνηθισμένο θεωρητικὸ λάθος (μὰ πὸ στὴν πράξη, ἔτσι κι ἄλλιως, ἀρχίζει ἢ οὐτοπία) ἐρευνητῶν - σχεδιαστῶν τοῦ «σωστοῦ» χώρου εἶναι πὼς ἀποδίδουνε αὐτονομία στὸ ἀρχιτεκτονικὸ προϊόν, στὴν ἴδια τὴν πόλη, ὅσο ἀφορᾷ τὸ βαθμὸ καὶ τὸ εἶδος ἐπίδρασής της στὸν τρόπο ζωῆς. Ἡ ἐπίδραση αὐτὴ ὑπάρχει, ὥστόσο, καὶ συχνὰ σὲ μεγάλο ποσοστὸ, ἀλλὰ ὁ τεχνοκράτης συνήθως ξεχνᾷ πὼς δὲν πρόκειται γιὰ αὐτόνομη ἐπίδραση πὸν θγαίνει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ «φύση τῆς πόλης», ἀλλὰ ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς καὶ παραγωγικὲς δυνάμεις πὸν τὴν ἐφτιαξαν ἔτσι κι ὄχι ἄλλιως. Ἄρα ἡ «ζωὴ στὶς πόλεις» ἔχει προκαθοριστεῖ κιόλας ἀπὸ τὸν τρόπο παραγωγῆς: τὶς ἐργασιακὲς σχέσεις, τὴν κοινωνικὴ δομὴ κ.ἄ. Ἡ ἐπιφανειακὴ αὐτονομία πὸν δίνεται στὴν ἴδια τὴν πόλη ἀπὸ ὀρισμένους ἐρευνητῆς, ἐκτὸς πὸν ὀδηγεῖ σὲ ἄλλες πίστεις ἀπὸ ἐκείνες πὸν θρίζονται οἱ ρίζες τοῦ κακοῦ, ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ θεωρητικὸ λάθος. Εἶδαμε κατὰ καιροὺς σχέδια γιὰ «πόλεις - ζῶα», γιὰ πόλεις πὸν ἀναπτύσσονται ὡς τὰ φυτὰ, πὸν περπατᾶνε (!!!),

νωνικὴ πραγματικότητα μὲ νέα κοινωνικὴ πρακτικὴ (χρῆση καὶ παραγωγή) τοῦ χώρου.

πὸν συρρικνώνονται ἢ διαστέλλονται! Κι ὅλα αὐτὰ γιὰ νὰ μποροῦνε — λένε — νὰ «προσαρμῶνται» στὶς νέες ἀνάγκες τῶν κατοίκων! Καμιά ἀντίρρηση γιὰ τὴν ἀνάγκη ἐπινόησης τεχνικῶν δυνατοτήτων πὸν ἐξασφαλίζουνε ἕνα εὐκαμπτο καὶ προσαρμῶσιμο στὶς νέες ἀνάγκες περιβάλλον. Ριζικὴ ὅμως ἀντίρρηση στὴ θεώρηση τοῦ ἴδιου τοῦ περιβάλλοντος χώρου σὰ ζωντανὸ ὄργανισμὸ πὸν «ἐξελίσσεται»! Αὐτὴ ἡ θεώρηση δημιουργεῖ μοιραία τὴν τεχνοκρατικὴ ἄποψη πὼς ἀρκεῖ νὰ ἐπιδράσουμε σ' αὐτὸ τὸ «ζωντανὸ» — τὴν πόλη — γιὰ ν' ἀλλάξουμε τὴ ζωὴ! Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ «ζωντανὸ» εἶναι ἡ κοινωνία, πὸν χρησιμοποιεῖ ἔτσι ἢ ἄλλιως τὸν ἴδιο τὸν χωρὸ μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴ ζωὴ. Ἡ ἐπίδραση τοῦ χώρου στὸν τρόπο ζωῆς εἶναι ἀναμφισβήτητη, ἀλλὰ πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τὸ αἶτιο ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Οἱ τεχνοκράτες θεωροῦνε τὸ ἀποτέλεσμα (τὴ δομὴ τῆς πόλης) ὡς αἶτιο καὶ κατὰ συνέπεια, ἢ ἐπέμβαση τους στὸ ἀποτέλεσμα ἀφήνει ἄθιχτο τὸ αἶτιο (τὴν ὀικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ δομὴ). Εἶναι γεγονός, βέβαια, πὼς ἡ ἐπέμβαση στὸ ἀποτέλεσμα ἐπιδρᾷ καὶ στὸ αἶτιο· ἢ ἐπίδραση ὅμως αὐτὴ εἶναι δευτερεύουσα, περιορισμένη καὶ καθορισμένη. Καί, εἶναι φανερό, πὼς ἡ ἐπέμβαση στὸ αἶτιο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ριζικὴ παρὰ μόνον ἂν γίνεται μὲ τῆς ἴδιας μ' αὐτὸ φύσης μέσα: κοινωνικά, πολιτικά, ὀικονομικά. Ἡ τεχνικὴ παίζει τὸ ρόλο ἐργαλείου καὶ μόνον. Ἄν τὰ παραπάνω φανοῦνε σ' ὀρισμένους σὰ γνωστὲς ἀλήθειες καὶ ὡς πλεονασμὸς, ἔχω νὰ τοὺς θυμίσω πὼς συνέχεια γράφονται βιβλία ἀπὸ θεωρητικὸς καὶ ἐρευνητῆς τοῦ χώρου πὸν μᾶς λένε ὅτι ἂν οἱ πόλεις μας σήμερα δὲν ἀποτελοῦνε «βιοχώρο» (βιώσιμους χώρους), αὐτὸ ὀφείλεται τάχα στὸ ὅτι δὲ σχεδιάστηκαν μὲ... «ἐμπνευση», ἐπειδὴ δὲ ὀργανώθηκαν σωστά, ἐπειδὴ δὲ χρησιμοποιήθηκαν οἱ δυνατότητες τῆς τεχνικῆς. Ὅσο θὰ συνεχίζεται, λοιπόν, αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἢ «θεώρηση» οἱ παραπάνω διευκρινίσεις θὰ εἶναι ἀπαραίτητες καὶ θὰ πρέπει νὰ τονίζονται συνέχεια μὲχρι νὰ γίνουνε συνείδηση. Μὲ μὴ τέτοια ὀπτικὴ, ἀντίστροφης ἐκτίμησης τῆς σχέσης αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος, εἶναι εὐκόλο νὰ καταλάβουμε γιὰ παντοῦ κατανοῦνε ἐπιστημονικὴ οὐτοπία οἱ προτάσεις γιὰ «πόλεις - δέντρα», γιὰ «πόλεις - μηχανές», γιὰ «πόλεις μεταβολιζόμενες» κτλ. Χρειάζεται, λοιπόν, νὰ καταστρέψουμε συστηματικὰ τὸ μῦθο τῆς αὐτονομίας τοῦ

παραγόμενου χώρου και της δύναμής του πάνω στην κοινωνική ζωή, με βάση την αλήθεια που λέει ότι: 'Η πόλη είναι ένα μέσο διατήρησης της δομής ενός ζωντανού οργανισμού, της κοινωνίας, που την παράγει για να επιβιώσει. 'Η πόλη ποτέ δεν ήταν και δεν μπορεί να είναι αυτοσκοπός. Σκοπός είναι η ικανοποίηση των αναγκών (ύλικών, κοινωνικών, πολιτιστικών, κτλ.) μιας κοινωνίας. Ένα από τα μέσα αυτής της ικανοποίησης, η πόλη, με την άστική της ζωή, αναπαράγει τις λειτουργίες επιβίωσης αυτής της κοινωνικής δομής (αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων από την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής).

Όταν καταστραφούν στη συνείδηση αυτοί οι μύθοι και πάρει τη θέση τους ή παραπάνω αλήθεια, τότε θα φανεί ξεκάθαρα ή χρεοκοπία και των έρευνών και των πραγματοποιήσεων (πόλεις που σχεδιάστηκαν προγραμματισμένα, με μοντέλα κυβερνητικής και σοφής τεχνικής οργάνωσης και που, ωστόσο, άποτυχαν γιατί δεν καταξιώθηκαν από τη ζωή των κατοίκων), αλλά και του περιεχόμενου της διδασκαλίας των σχετικών μαθημάτων στις σχολές μας.

Ειδικότερα, θα φανεί η χρεοκοπία της Πολεοδομίας με τη μορφή που γίνεται ακόμα σήμερα. Ο σπουδαστής μαθαίνει ότι «Πολεοδομία» είναι το πλάνο χρήσης του εδάφους, ή πληθυσμιακή πυκνότητα, οι στατιστικές κοινωνικο-επαγγελματικών δραστηριοτήτων, τα ποσοστά υψηλής και χαμηλής δόμησης, ή πρόβλεψη πεζοδρομίων και χώρων στάθμευσης οχημάτων, ή σχεδίαση ανισοπέδων διαβάσεων και κόμβων κτλ. Αυτό εγώ τα ονομάζω ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ, μα όχι... «έπιστημη» της Πολεοδομίας, όπως ισχυρίζονται οι καθηγητές της... "Αν και επιβαλλόμενη αυτή η παιδεία, αυτό δε σημαίνει πως είμαστε ανεύθυνοι όταν συνεργαζόμαστε στην αναπαραγωγή της. Κυρίως όταν κάνουμε — ελεύθεροι σχετικά — έρευνα και σκεφτόμαστε μέσα στα πλαίσια της λογικής της διαίωξης του συστήματος. Αυτό είναι το πιο άκατανόητο. (Για όσους τουλάχιστον ισχυρίζονται πως είναι συνειδητοποιημένοι). Χρειάζεται λοιπόν να πιστέψουμε πως η ποιότητα ενός είδους χώρου μπορεί να ευνόει έναν είδους κοινωνική ζωή, αλλά πως δεν υπάρχουν «'Αρχιτεκτονικές που απελευθερώνουν

τον άνθρωπο». Ψάχνετε όσο θέλετε. Όσο δε θα υπάρχουν οι απαραίτητες κοινωνικές αλλαγές... Για το είδος και το βαθμό αλληλεξάρτησης και επίδρασης ανάμεσα στο είδος ζωής και στο είδος των χώρων της, χρειάζονται οι παρακάτω τρεις διευκρινίσεις:

α. Δεν υπάρχουν ορισμένοι χώροι που η μορφή τους να συνεπάγεται αυτόματα τη δημιουργία ορισμένων αντίστοιχων (προς τις μορφές) κοινωνικών καταστάσεων, συμπεριφορών, τρόπων ζωής, (π.χ. συλλογικοί χώροι που από μόνο το γεγονός της μορφής τους — ή πλατεία π.χ. — ευνόουν την κοινοτική ζωή και την ανθρώπινη επικοινωνία). Τέτοιοι χώροι, με τέτοιες μορφές, μπορούν απλώς να ευνόουν την καλλιέργεια κοινωνικών τάσεων, οι οποίες, όμως, ΠΡΕΠΕΙ (αναγκαίο και ικανό) ΝΑ ΠΡΟΫΠΑΡΧΟΥΝΕ.

Παράδειγμα: Στην 'Αναγέννηση, η κεντρική πλατεία των πόλεων της 'Ιταλίας ήταν πραγματικός τόπος κοινωνικής ζωής, επικοινωνίας, τόπος της αυθεντικής λαϊκής γιορτής (αυθόρμητης και όχι κατευθυνόμενης), της καθημερινής κοινωνικής επαφής, του θεάτρου, του εμπορίου. Χώρος πολυ-λειτουργικός. 'Η μορφή της πλατείας (συγκεντρωτική) απλώς ευνόουσε την έκφραση κοινωνικών τάσεων που υπήρχαν. Σήμερα που οι τάσεις αυτές έχουν εκλείψει, η μορφή της πλατείας είναι κοινωνικά αδύναμη. 'Η πλατεία, από τόπος στάσης και συνάντησης, έγινε τόπος φευγαλέου περάσματος και διασταύρωσης ανθρώπων, οχημάτων, εμπορευμάτων (όπου οι άνθρωποι αντιπαράτιθενται, χωρίς να συντίθενται κοινωνικά) και τουριστικής κατανάλωσης. Οι άνθρωποι καταναλώνουν το χώρο (την πλατεία). Δεν τον ζουν όμως, δεν επικοινωνούν με βάση τις πραγματικές καθημερινές τους ανάγκες, αλλά με βάση τις κατασκευασμένες ανάγκες της καταναλωτικής κοινωνίας. Ο κατεξοχήν ευνόικός αυτός χώρος για κοινωνική επαφή έπαψε να δρα καταλυτικά στις σχέσεις των ανθρώπων.

β. Αντίστροφα, μια ορισμένη κοινωνική δομή δεν παράγει αυτόματα τους χώρους που της είναι χαρακτηριστικά μορφολογικά. 'Απλώς μπορεί να υπάρχουν στοιχεία των χώρων αυτών, προϊόντα της φύσης της κοινωνικής δομής, που να χαρακτηρίζουν τους

χώρους. Οι νέες πόλεις της Σοβιετικής Ένωσης δεν έχουνε περισσότερο «σοσιαλιστική μορφή» από τις νέες πόλεις της Άγγλίας. Οι πρόσφατες μελέτες Σοβιετικών αρχιτεκτόνων για την «ιδεατή κομμουνιστική πόλη» είναι εξίσου ουτοπιστικές. Κι εκεί ο κατακερματισμένος χώρος, με βάση τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας: πολυκατοικίες - κουτιά που εμποδίζουνε την ανθρώπινη επικοινωνία, όπως και στο Παρίσι. . . Η παραγωγιστική ιδεολογία επιδρά στη φυσιογνωμία του παραγόμενου χώρου. Όμως στις σοσιαλιστικές πόλεις μπορεί να υπάρχουνε νέα έντελως στοιχεία που να ευνουύνε το νέο είδος κοινωνικής ζωής. Και, υπάρχουνε (ή θα υπάρξουνε) τα νέα αυτά χωρικά στοιχεία, στο μέτρο που θα υπάρξουνε οι νέες κοινωνικές σχέσεις (που, αντίστροφα, θα μείνουνε ανολοκλήρωτες αν δεν υποβοηθηθούνε από τους νέους και κατάλληλους τους χώρους). Οι πόλεις, όπως παράγονται σήμερα, (είτε κατά τον παραδοσιακό τρόπο, με βάση τα δράματα των αρχιτεκτόνων - «Maîtres», είτε της σύγχρονης τεχνοδομής στην όποια ενσωματώθηκαν οι «Maîtres» του παρελθόντος) εκβιάζουνε τη ζωή, την αυτόνομη, αυτοδιάθετη ζωή που θα ήτανε το φυσικό προϊόν της λαϊκής κουλτούρας, αν δεν υπήρχανε οι σκοποί επιβίωσης του «συστήματος». Οι σκοποί αυτοί συνοψίζονται σ' έναν και μόνο: το κέρδος και την οικονομική επέκταση.

Η σύγχρονη πόλη είναι ο χώρος εξάπλωσης, παραγωγής και κατανάλωσης του εμπορεύματος. Τα πάντα είναι εμπόρευμα για κατανάλωση: τα αγαθά, ο χώρος, οι διακοπές, ή κουλτούρα, οι ιδέες, οι ίδιοι οι άνθρωποι. Και τα πάντα, άρα και η πόλη και η ζωή σ' αυτή, υπηρετούνε αυτή την παραγωγιστική σκοπιμότητα που στηρίζεται σε μια αποκλειστικά οικονομική αντίληψη της κοινωνίας: Η αξία χρήσης των χώρων έχει παραμορφωθεί και έχει υποταχτεί στην ανταλλακτική τους αξία.

46. Ο ΜΤΘΟΣ ΤΟΥ ΦΟΝΚΣΙΟΝΑΛΙΣΜΟΥ

Η περίφημη αρχή του φονκσιοναλισμού στην Αρχιτεκτονική αποτελεί, ουσιαστικά, μέρος του γενικότερου φιλοσοφικού ρεύματος που εκφράστηκε από τους τρεις βασικούς φονκσιοναλισμούς

που αλληλοσυγκρούστηκαν κατά καιρούς.* "Αν θέλει όμως κανείς να διατυπώσει συνοπτικά το βασικό χαρακτηριστικό όλων των φονκσιοναλισμών, αρκεί ν' ανατρεξει στη μαθηματική διατύπωση της λειτουργίας, που, με λίγα λόγια, είναι: «μια υπάρχουσα σχέση ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα στοιχεία, τέτοια που κάθε εισαγόμενη αλλαγή σ' ένα απ' τα στοιχεία αυτά, προκαλεί μια τροποποίηση στο άλλο, ή τα υπόλοιπα, προκαλώντας από μέρους τους μια προσαρμογή». Στην απλή μαθηματική γλώσσα ο όρισμός αυτός διατυπώνεται με τη σχέση $X=F(Y)$. Το X είναι συνάρτηση του Y καθώς ή τιμή του X εξαρτάται από την τιμή του Y . Το X (εξαρτημένη μεταβλητή). Βρίσκεται σε λειτουργική σχέση με το Y (ανεξάρτητη μεταβλητή). "Αν θέλουμε να εφαρμόσουμε την παραπάνω αρχή του φονκσιοναλισμού στην Αρχιτεκτονική, θα καταλήγαμε στο γνωστό «σύνθημα» των αρχιτεκτόνων φονκσιοναλιστών που σύμφωνα μ' αυτό «η μορφή είναι συνάρτηση της λειτουργίας». Η αρχιτεκτονική μορφή (εξαρτημένη μεταβλητή) προσδιορίζεται από την ανεξάρτητη μεταβλητή, τη λειτουργία. Στην αρχιτεκτονική πρακτική αυτό εκφράζεται από το γεγονός ότι συνήθως οι. . . μη «φορμαλιστές» αρχιτέκτονες, προσδιορίζουνε πρώτα τις λειτουργίες και τις εκφράζουνε ύστερα, με τη βοήθεια των μορφών που δίνουνε στις κατασκευές τους. Νά μια θέση στηριγμένη σε αυταπάτες! Πάνω σ' αυτή τη θέση έχω να κάνω τις εξής παρατηρήσεις: Με ποίο τρόπο, από ποιούς και για ποιούς γίνεται ο προσδιορισμός της «ανεξάρτητης», τάχα, μεταβλητής, δηλαδή των λειτουργιών; Η σημασία που δίνεται στην εξάρτηση της αρχιτεκτονικής μορφής από τη λειτουργία (ωφελμιστική χρήση του ίδιου του χώρου, αλλά και κοινωνική του σκοπιμότητα) μήπως είναι άραγε επιφανειακή (ψευδοπρόβλημα που, ως το αφήσουμε στους τεχνοκράτες ή στους. . . «εστέτ») και μήπως, επομένως, ή πρωταρχική σημασία του λειτουργισμού βρίσκεται στο γεγονός του προσδιορισμού ΑΥΤΩΝ ΚΑΘΕΑΥΤΩΝ ΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ; Ποιές λειτουργίες επιλέχθηκαν; Με τί κριτήρια; ΑΠΟ

* Τον φονκσιοναλισμό του Malinowski (Culturalisme), τον φονκσιοναλισμό της σχετικότητας (fonctionalisme relativiste) του Merton και τον στροκτουροφονκσιοναλισμό του Levi - Strauss.

ΠΟΙΟΥΣ ΕΠΙΛΕΧΘΗΚΑΝ;* Άν, στην περίπτωση τής σχέσης λειτουργίας - μορφής, τὸ Χ ἀντιπροσωπεύει τὴν ἴδια τὴν Ἄρχιτεκτονική (σὰν προϊόν) καὶ τὸ Υ τὶς διαδικασίες καὶ τὰ μέσα παραγωγῆς τῆς (τοὺς εἰδικούς: ἀρχιτέκτονες, πολεοδόμους, οἰκονομολόγους κτλ., τοὺς κτήτορες τῶν μέσων: κεφαλαιοκράτες, βιομήχανους, ἰδιοκτῆτες τῶν γνώσεων κτλ., καθὼς καὶ τὴ σχετική πρακτικὴ χρῆσις αὐτῶν τῶν μέσων: τρόπους καὶ διαδικασίες τῆς παραγωγῆς), τότε, δοσμένης τῆς φύσεως τοῦ Υ (τῶν μέσων καὶ τοῦ τρόπου παραγωγῆς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ προϊόντος), ἡ σχέση ἐξάρτησης (γραμμαμικὴ καὶ μονοσήμαντη) σημαίνει: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΠΙΕΣΗ ΔΙΑΜΕΣΟΥ ΤΗΣ ΘΕΣΜΟΠΟΙΗΜΕΝΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ: Ὁ μῦθος τῆς θεσμοποιημένης «λειτουργικῆς» Ἀρχιτεκτονικῆς κρύβει μέσα του τὸν καταπιεστικὸ τῆς χαρακτήρα.

Συνοψίζοντας: ἡ γραμμικὴ σχέση λειτουργίας - μορφῆς εἶναι μιὰ νετερμινιστικὴ σχέση ἐξάρτησης (ἄρα μὴ ἐλευθερίας). Σχέσις πού οὐσιαστικὰ δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἔκφρασις τῆς μηχανιστικῆς θεωρίας τοῦ αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος. Σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο σημαίνει ἐξάρτησις μονόπλευρη, δηλαδὴ καταπίεσις τοῦ καθορίζοντος πάνω στὸ καθοριζόμενο. Στὸ ἐπίπεδο τοῦ χώρου (τῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρακτικῆς) μπορεῖ νὰ σημαίνει τὴν παρακάτω ἀλήθεια: Ἡ παραγωγή τῆς κατευθυνόμενης (ἀπὸ τὸ κεφάλαιο) καὶ θεσμοποιημένης (ἀπὸ τὴν ἀστικὴ κοινωνία) Ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι ἀποτέλεσμα μονοσήμαντων καὶ γραμμικῶν (ἀνεξέλεγκτων ἀπὸ τοὺς χρήστες) ἐξαρτήσεων. Οἱ ἀρχιτεκτονικοὶ χώροι δὲν ἀπελευθερώνουνε, ἀλλὰ ἐπιβάλλουνε, ἄρα καταπιέζουνε. Χρειαζέται ὅμως μιὰ διευκρίνισις: Ὁ λειτουργισμὸς ὑπάρχει ἔτσι ἢ ἀλλιῶς αὐτόματα στὴν πράξι. Μιὰ δοσμένη κοινωνία παράγει τὸ δικό της χώρο, μιὰν δοσμένη Ἀρχιτεκτονικὴ — καθορισμένη ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ομάδα πού ὑπηρετεῖ — ἐπιλέγει δοσμένες λει-

* Ἡ βαρύτητα καὶ ὁ καθοριστικὸς χαρακτήρας τῆς ἐπιλογῆς τῶν λειτουργιῶν (πρὶν ἀκόμα τεθεῖ τὸ πρόβλημα συνάρτησης τῆς μορφῆς ἀπὸ τὴ λειτουργία) γίνονται εὐκολότερα κατανοητὲς στὴν κλίμακα ἐνὸς κτιρίου παρὰ μιὰς δλόκληρης πόλης.

τουργίες, τίς συσχετίζει μ' ἕναν δοσμένο τρόπο καὶ τελικὰ παράγει, ἀπ' αὐτὲς τίς λειτουργίες, δοσμένες μορφές, καταπιέζοντας ἢ ὄχι.

Δὲν ἀμφισβήτησα, δηλαδὴ, τὸ γεγονός τῆς ὑπαρξῆς τοῦ λειτουργισμοῦ, ἀλλὰ τὴ θεωρητικοποιημένη καὶ ἰδεολογοποιημένη χρῆσις του, σὰν ἀντιληπτικοῦ ἐργαλείου «ἀνάλυσης» καὶ «σύνθεσης» ΕΙΚΟΝΩΝ μιὰς ΤΥΠΟ ΚΑΤΑΣΚΕΤΗΝ «πραγματικότητας», ἀπὸ δοσμένους πού θὰ χτίσουνε γιὰ δοσμένους ἄλλους, οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουνε λόγο στὴν ἐπιλογὴ τῶν λειτουργιῶν. Ἀμφισβητῶ, ἐπίσης, τὸ χαρακτήρα πού τοῦ ἔχει δοθεῖ: ὅτι εἶναι τάχα ἡ μοναδικὴ ἀθθεντικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ μέθοδος δημιουργίας «σωστῶν» χώρων. Πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι ἀμφισβητῶ τὴν ἱκανότητα τοῦ λειτουργισμοῦ νὰ καλύψει καὶ μεθοδολογικὰ τὴν παραγωγή τοῦ χώρου, βάζω καὶ τὸ ἐρώτημα: Τί γίνεται μὲ τὴν περίπτωσις τοῦ «παράλογου»; Ἡ μήπως αὐτὴ ἡ Καρτεσιανὴ λογικὴ τῆς ὁργάνωσης ἀρκεῖ γιὰ νὰ δώσει ζωὴ στοὺς χώρους; Μέχρι πού φτάνουνε τὰ ὄρια τῶν δυνατοτήτων πρόβλεψῆς τοῦ σχεδιασμοῦ;

Στὸ κάτω κάτω, οἱ χώροι τῆς ἀνεμελιάς, τοῦ τυχαίου, τῶν παιχνιδιῶν, τοῦ ἀνεξέλεγκτου, τοῦ ἀπρογραμματίστου, τοῦ ἐκτονωτικοῦ, τοῦ ἀθεσμοποίητου, τοῦ αὐτοσχέδιου καὶ τοῦ αὐθόρμητου μποροῦνε νὰ παραχτοῦνε μ' αὐτὴ τὴν αἰτιοκρατικὴ λογικὴ; Εἶναι δυνατό καὶ σωστό... νὰ προγραμματιστεῖ τὸ αὐτοσχέδιο, τὸ ἄγνωστο, τὸ τυχαῖο, τὸ πραγματικὰ, δηλαδὴ, ἐλεύθερο; Αὐτὸ πού θέλω νὰ πῶ εἶναι ὅτι ὁ λειτουργισμὸς μπορεῖ νὰ ὑπάρξει αὐτόματα σὰ διαδικασία μιὰς δοσμένης στιγμῆς τῆς παραγωγῆς. Ὅταν ὅμως ἀπὸ αὐτόματο ἀποτέλεσμα γίνεται ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΗ ΠΡΟΘΕΣΗ, ΤΟΤΕ ΚΑΤΑΠΙΕΖΕΙ ΚΑΙ, ΕΚΤΟΣ ΑΥΤΟΥ, «ΛΤΝΕΙ» ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΜΕ ΛΕΙΨΟ ΤΡΟΠΟ. Τὸ τελικό, δηλαδὴ, ζήτημα εἶναι νὰ ἐξετάσουμε ΓΙΑ ΤΙ εἶδους λειτουργισμὸ πρόκειται.

Ἐνάντια σ' αὐτὴ τὴν καταπίεσις, ποιά εἶναι τὰ κοινωνικὰ καὶ ὑστερα τὰ τεχνικὰ δεδομένα πού θὰ μπορούσανε νὰ μετατρέψουνε τὴ μονοσήμαντη γραμμικὴ σχέση σὲ σχέση ἀμφισήμαντη, εἰσάγοντας τὸ δεδομένο τοῦ κοινωνικοῦ (λαϊκοῦ) ἔλεγχου;* Νὰ τὴ

* Λέω «νὰ μετατρέψουνε» καὶ ὄχι νὰ καταργήσουνε, γιατί ἡ σχέση μορ-

μετατρέψουν από εξάρτηση σε αλληλοεξάρτηση.

Ἡ μὴ καταπίεση δὲν ἐξασφαλίζεται ἀπὸ μόνη τῆς! Χρειάζεται νὰ διαθέτει τὸ σύστημα ἕνα μηχανισμό ἐλέγχου μὲ τὴ βοήθεια ἐνὸς ἀνατροφοδοτικοῦ κυκλώματος «ἐνεργείας καὶ πληροφορίας». Στὴν περίπτωση αὐτή, ἡ τελικὴ, πλήρης σχέση αλληλοεξάρτησης, ἀλληλεπίδρασης, αὐτοπροσαρμογῆς καὶ αὐτονομίας τῶν στοιχείων τοῦ συστήματος παύει νὰ εἶναι γραμμικὴ καὶ γίνεται κυκλική. Ἡ τελευταία διατύπωση δὲν ἔχει, προφανῶς, ἀπαιτήσεις μαθηματικῆς ἀξίας, μὰ φιλοσοφικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς ἐρμηλείας. Μεταφρασμένος σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, ὁ ἔλεγχος σὲ «ἐνέργεια καὶ πληροφορία» σημαίνει, ἀντίστοιχα, πὼς ὑπάρχουν οἱ ἀπαραίτητοι πολιτικοὶ ἀγῶνες (ἐνέργεια) καὶ ἡ ἀπαραίτητη θεωρία (πληροφορία) πὺν θὰ ἀντιδράσουν στὴ δράση τῆς ἐξουσίας. Στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο καὶ σὲ σχέση μὲ τὸ σύστημα παραγωγῆς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ προϊόντος, ἡ σχέση αὐτὴ θὰ σήμαινε ὅτι: Οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες διαθέτουν τοὺς ἀπαραίτητους μηχανισμοὺς ἐλέγχου ἀπέναντι στὸ σύνολο τῆς κοινωνίας (κυρίως ἀπέναντι στὸ κράτος) ὥστε νὰ ὀρίζουν αὐτόνομα τὸν τρόπο ζωῆς τους καὶ τὴ μορφή τῶν χώρων πὺν κατοικοῦνε: τὴ δυνατότητα νὰ παράγουν αὐτόνομα τὴν ἰδιαίτερή τους αὐθεντικὴ κουλτούρα, τοὺς χώρους πὺν ταιριάζουν στὶς ἀνάγκες τους, ἔχοντας στὴ διάθεσή τους τὰ κοινωνικὰ καὶ τεχνικὰ μέσα νὰ αὐτοοργανωθοῦνε γιὰ νὰ αὐτοπροσαρμοστοῦνε στὶς νέες ἀνάγκες πὺν γεννιοῦνται ἀπ' αὐτὲς τὶς ἴδιες τὶς κοινωνικὲς ὁμάδες καὶ ὄχι τεχνητὰ ἀπὸ τὶς οικονομικὲς σκοπιμότητες τοῦ κέρδους τῶν ὀργανωμένων συμφερόντων. Ἡ αὐτοδιάθετη λαϊκὴ ζωὴ συνεπάγεται καὶ αὐτόνομη παραγωγή τοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς χρῆστες (μὲ πιθανὴ συμμετοχὴ τῶν εἰδικῶν) ἀλλ' ὄχι τὸ ἀντίστροφο) καὶ μὲ τεχνικὲς μεταφράσεις ὅπως π.χ. οἱ αὐτοκατασκευές. Ζητᾶμε, δηλαδή, μὰ **ΑΥΤΟΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΜΕ ΤΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗΣ.**

Ἡ παραπάνω θέση δοσμένη σὰν αἴτημα, σὰν ἀπόπειρα, σημαί-

φῆς - λειτουργίας, ἀρχιτεκτονικοῦ προϊόντος καὶ μέσου παραγωγῆς του, εἶναι ἡ «σταθερὰ» πὺν ἀντικειμενικὰ πάντα ὑπάρχει. Τὸ πρόβλημα εἶναι ν' ἀλλάξουμε τὴ φύση αὐτῆς τῆς σχέσης.

ναι ἀμφισβήτηση τοῦ κατεστημένου συστήματος ἀλλά, σὲ μιὰ προοπτικὴ ἀγωνιστικῆς πρακτικῆς, στὴν καθημερινὴ ζωὴ, σημαίνει **ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ.**

Τὰ ἐπόμενα σκέτσα, πιστεύω πὼς βοηθοῦνε μιὰ πιὸ ἀπλή καὶ πιὸ ἄμεση ἀντίληψη καὶ ἀφομοίωση τῶν ἀναλύσεων αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

(ή... αντίθεση στον «ύλισμό»!!!, λένε), στηρίζει τον καθιερωμένο τρόπο ανάλυσης και σκέψης που καλλιεργείται και επιβάλλεται στις σχολές μας.

Παραμόρφωση σκόπιμη που φτωχαίνει τη χειρωνακτική φιλοσοφία και τη στερεί από το βασικότερο στοιχείο της, αυτό που της έδωσε τη μοναδική της αξία σαν προσφορά στην εξέλιξη της σκέψης: Τη διαλεκτική μέθοδο που αργότερα «έστησε στα πόδια της» ο Μάρξ. Όμως ή φιλοσοφία θα μπορούσε να είναι ένα χρήσιμο εργαλείο που θα βοηθούσε τους σπουδαστές να δούνε ΠΩΣ και ΓΙΑΤΙ σκέφτονται έτσι και όχι αλλιώς, πώς παράγονται οι γνώσεις και ή ιδεολογία τους. Θα μπορούσε να βοηθήσει στη διαμόρφωση της κριτικής σκέψης ασκώντας έλεγχο και θέτοντας ερωτήματα. Όστόσο, ο «μάθημα» παράλληλο με τὰ άλλα, ή φιλοσοφία δὲ θεωρείται κάτι τι τὸ ἀπαραίτητο, μὰ μὴ πολυτέλεια στὶς τεχνοκρατούμενες σχολές μας. Παραδίδεται παραμορφωμένη δογματικά και μονότροπα με μορφή ήθικῶν αξιωμάτων και ἐπιταγῶν που ὑπαγορεύει τὸ κατεστημένο σύστημα ἀξιών.

Τὸ σύστημα αὐτὸ μᾶς μαθαίνει νὰ ἐρμηνεύουμε τὰ φαινόμενα μὲ τὰ φαινόμενα μέσα σὲ μὴ ψευδοπροβληματική και μὲ μὴ ἐπισημονικίζουσα γλώσσα που ἀντιπροσωπεύουν οἱ διαφορὲς σὲ χρῆση διάλεκτοι... τῆς «αἰσθητικῆς» τῆς φιλολογίας, τοῦ λειτουργισμοῦ κτλ. Ἔτσι, ή μορφή τοῦ Παρθενῶνα ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὶς ὀπτικές ἀπάτες(!!!) και ή ὀργάνωση τοῦ χώρου τοῦ ἁστεως μὲ τὶς γεωμετρικὲς χαράξεις.

Σὲ τέτοιους ἀνθρώπους, μὲ τέτοια καθιερωμένη σκέψη, πὼς νὰ τολμήσεις ν' ἀντιτάξεις πὼς αὐτὸς ὁ ἀστικός χώρος ἦτανε προῖον τῆς χρήσης που ἔγινε τοῦ χώρου ἀπὸ τὴ δυναμικὴ σχέση τῶν κοινωνικῶν τάξεων τῆς ἐποχῆς (πολίτες - δοῦλοι) μὲ βάση τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν τῆς δυνάμεων; Πὼς νὰ τοὺς πείεις ὅτι ὁ χώρος ἦτανε — ὅπως πάντα — πρῶτα προῖον τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν σχέσεων και μετὰ τῶν καλλιτεχνικῶν διαθέσεων ὀρισμένων ἀτόμων, μεμονωμένων (ὄση βαρύτητα και ἂν εἶχε ή τέχνη τότε) και νὰ μὴ σὲ ποῦνε γι' αὐτὴ σου τὴ θέση τουλάχιστον ἱερόσυλο: Μᾶς μάθανε πὼς τέτοιου εἴδους ἐρμηνείες δὲν ἔχουνε σχέση μὲ τὴν Ἀρχιτεκτονικὴ που εἶναι «καθαρὴ» ἐπιστήμη και τέχνη, ξεκομμένη δηλαδή ἀπὸ κάτι τέτοιες «βάρβαρες» και «πε-

ζές» ἀνάγκες τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Μὰ χρειάζεται ἀπόδειξη τὸ ἀντίθετο; Γιὰ τοὺς ἀδιόρθωτους τεχνοκράτες δὲν ὑπάρχει και λόγος διάλογου. Ἀλλὰ ὑπάρχουνε και οἱ καλόπιστοι μὰ δύσπιστοι, που παρουσιάζουνε ἰσχυρὲς ἀντιδράσεις στὴν ἀμφισβήτηση πίστεων, που ἄλλοι τοὺς διαμόρφωσαν. Που εἶναι «σκεπτικοὶ» και ζητᾶνε «ἀντικειμενικότητα», που πιστεύουνε πὼς πράγματι εἶναι ἐλεύθεροι δημιουργοὶ σαν ἀρχιτέκτονες και πὼς οἱ γνώσεις τους, ή γλώσσα τους (τὸ σχέδιο μὲ τὶς μορφές), οἱ μέθοδές τους, ή ἔμπνευσή τους εἶναι τάχα ἀνεξάρτητες ἀπὸ «ἐξωαρχιτεκτονικούς» παράγοντες, ὅπως π.χ. ή οἰκονομία. Πὼς νὰ τοὺς πείεις ὅτι ή παραγωγή τῶν γνώσεων δένεται ἀξεδιάλυτα μὲ μὴ ὀρισμένη κοινωνικὴ πρακτικὴ και ὄχι μόνο μὲ τὸ διάβασμα βιβλίων (ἐτοιμὲς γνώσεις) και νὰ μὴ σὲ κοιτάζουνε μὲ δυσπιστία;

Πὼς τέλος νὰ ἐξηγήσεις πὼς ἀκόμα και στὴν περίπτωση που ὑπάρχει γνώση ἀπὸ και μέσα στὴ γνώση (παραγωγή νέων γνώσεων ἀπὸ παλιές) γιὰ τὴν κατασκευὴ καθαρὰ θεωρητικῶν ἐποικοδομημάτων, τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς κατασκευῆς ἦτανε δεμένα μὲ μὴν ὀρισμένη κοινωνία που τὰ παρήγαγε;

2. ΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

2α. Δεδομένα προεξάρτησης τοῦ χώρου.

«Σὲ τί συνίστατο ή οὐσία τῶν Καθεδρικῶν Ναῶν; Σὲ πολιτικὲς πράξεις!»

H. LEFEBVRE

Και πάλι θὰ σὲ ποῦνε ἱερόσυλο, ἂν ἐπαναλάβεις αὐτὴ τὴν ἐκπληκτικῆς καθαρότητας σκέψη τοῦ LEFEBVRE! Κι ἂν πείεις ὅτι ὁ χώρος δὲν εἶναι «οὐδέτερος», μὰ ἤδη πολιτικὰ ἐνεργοποιημένος (ἐξαρτημένος και ἐξαρτῶν), ἂν τοὺς πείεις ὅτι ὁ χώρος (τὸ οἰκόπεδο π.χ.) δὲν εἶναι τὸ οὐδέτερο «κενὸ» που ἀντιστοιχεῖ στὸ ἄσπρο χαρτὶ τοῦ σχεδίου τους ὅπου θᾶρθε «ὁ δημιουργὸς» (ὁ ἀρ-

χιτέκτονας ή, έστω, ή κοινωνία) να «έγγράφει» μορφές για σχέσεις ζωής, θ' άπορήσουνε! Θα χρειαστεί τότε να μιλήσεις μια γλώσσα όχι μόνο άπλοποιημένη, μα συχνά χοντροκοιμημένη (θα σου πουνε).

Μά, για ξεκίνημα στην προσπάθειά σου να εξηγήσεις, χρειάζεται να κάνεις αυτή την «ύποχώρηση». Ένα τενωμένο σεντόνι, πρώτα απ' όλα, δεν είναι χώρος. Άν όμως βάλεις επάνω του τρεις μπάλες, τότε ή σχέση τους, (μαζί με τα κοίλα και τα κυρτά που δημιουργούνε), φτιάχνει ένα χώρο. Η μορφή αυτού του χώρου ήτανε από την αρχή έξαρτημένη και μορφολογικά καθορισμένη.

Έξαρτημένη από το βάρος, τον όγκο της κάθε μπάλας και τις άποστάσεις μεταξύ τους, αλλά και από το είδος και την ένταση του τενωμάτος του πανιού που έγινε πριν τοποθετηθούνε οι μπάλες. Έτσι, το είδος και ή έννοια του τενωμάτος θα εξαρτήσει και αυτό με τη σειρά του (πρώτο) τα μικρά ή μεγάλα βαθουλώματα που θα πάρει το πανί, όταν θα δράσουνε εκ των ύστερων οι άλλες έξωτερικές δυνάμεις. Ο ρόλος και ή σημασία επίδρασης των τελευταίων φαίνεται να είναι ύποταγμένος στην κυριαρχία των πρώτων. Έπομένως ο χώρος δεν είναι άθροισμα άντιπαρτιθέμενων πραγμάτων που «έγγράφονται» (παράγοντάς του) στο χώρο, μέσω των σχέσεών τους. Ο χώρος δε δέχεται πράγματα, αλλά παράγεται ΑΠΟ τα πράγματα. Άς υποθέσουμε λοιπόν, στην αρχή πολύ γενικά, ότι το πανί με τις ιδιότητές του είναι ο τάχα «ουδέτερος» χώρος και ότι οι δυνάμεις που τένωσαν το πανί (που του έδωσαν τα χαρακτηριστικά του) δεν είναι μόνο οι φυσικές συνθήκες, μα και οι οικονομικές και οι κοινωνικές (άρα και πολιτικές) συνθήκες του άμεσου περιβάλλοντός του (ή τιμή, π.χ., του τετραγωνικού έξαρτάται από το σε ποιά γειτονιά βρίσκεται το οικόπεδο — λαϊκή ή άριστοκρατική), — και ή μορφή του κτιρίου θα έξαρτηθεί από τα χρήματα που διαθέτει ο πελάτης, από τους κανονισμούς του Γ.Ο.Κ., από ένα σωρό παράγοντες, «ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ»!!!). Τότερα θάρθουνε άλλες δυνάμεις παραγωγής του χώρου — οι μπάλες — με τα χαρακτηριστικά τους πάλι προκαθορισμένα. Το βάρος και ο όγκος τους (π.χ. τα ύλικά που

θα χρησιμοποιηθούνε με κριτήριο την οικονομική λύση ή και το προκαθορισμένο γούστο του πελάτη ή του άρχιτέκτονα κτλ.). Όλα είναι προκαθορισμένα. Ρωτώ λοιπόν: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ ΤΟΤΕ; ΤΙ ΤΟΥ ΑΠΟΜΕΝΕΙ;

Μήπως ή συνδυαστική («σύνθεση»;) έτοιμων δεδομένων που άλλοι καθορίσανε και επιβάλανε; Άκόμα και αυτή ή ψευτοελευθερία φαίνεται περιορισμένη (πάλι ο Γ.Ο.Κ. και οι «οικονομικές επιβολές» σου δένουνε τα χέρια). Άλλά πρόκειται τότε για μια «δημιουργία». Αυτό που σάς άπομένει σαν «έλευθερία» είναι να παίξετε λίγο με τις έσοχές και τις έξοχές, με τις παραλλαγές των μπαλκονιών, με τις επενδύσεις, λίγο με τα χρώματα κτλ. Η μήπως σάς μένει και... ή «λειτουργία»; Βέβαια δε θα βάλετε την κουζίνα πλάι στην κρεβατοκάμαρα... και ή όψη θα βγει από την κάτοψη. Άλλά πέρα απ' αυτά τα καθοριστικά στοιχεία της παραγωγής του χώρου υπάρχουνε και άλλα, άποκλειστικά των άρχιτεκτόνων, αλλά που κι αυτά με τη σειρά τους είναι προϊόντα άλλων γενικότερων επιδράσεων (της παιδείας τους π.χ.). Μιλάω για τις «άξίες», τις «είκόνες» που έχει μέσα του ο κάθε άρχιτέκτονας και οι όποιες θ' άποτυπωθούνε στο χαρτί όταν θάρθει να σχεδιάσει τους χώρους για ομάδες ανθρώπων, προς τις όποιες

---

* Πέρα από το γεγονός ότι ή παραγωγή (ή κάθε είδους παραγωγή) έχει γενικευτεί σε παραγωγή χώρου (συνδέεται με την παραγωγή των αντίστοιχών της χώρων που με τη σειρά τους γίνονται: μέσα άναπαραγωγής), είναι άλήθεια πως σήμερα τα άποτελέσματα της δουλειάς τόσο των άρχιτεκτόνων σε μονάδων, όσο και της συλλογικής δουλειάς (άπόρρωσης) από τα μεγάλα γραφεία, μόνο σαν προϊόντα μπορούνε να χαρακτηριστούνε: "Όσο «ιδιόμορφ» κι αν είναι, δεν είναι ομοιογενή άλλο τίποτα από παραλλαγές άλλων «λύσεων». Άλλά, και όσο άφορα τα χαρακτηριστικά, μα και τις διαδικασίες παραγωγής των προϊόντων αυτών, δεν υπάρχει τίποτα που να τα κατάρτισε: στην κατηγορία του «έργου» σε άντιδιαστολή προς το «προϊόν»: το έργο (της δημιουργίας) είναι άνεπανάληπτο και μοναδικό ενώ το προϊόν στηρίζεται στην επανάληψη, στην τυποποίηση. Άν, λοιπόν, έξαιρέσει κανείς τα έργα όρισμένων άρχιτεκτόνων, σήμερα, τί χαρακτηρίζει περισσότερο το άρχιτεκτονικό άποτέλεσμα; Η μοναδικότητα ή ή επανάληψη; Και, εκτός αυτού: το άρχιτεκτονικό προϊόν - έμπόρευμα (με κυρίαρχη την άνταλλακτική του αξία) είναι; ή δεν είναι σήμερα το κύριο άντικείμενο παραγωγής;

είναι συνήθως ξένος. Έτσι, θα φτιάξει χώρους ζωής με βάση τις δικές του εικόνες, δράματα και αξίες και θα εκβιάσει τη ζωή των ανθρώπων μέσα σε χώρους που δεν τους εκφράζουν.

Άλλα ή ευθύνη αυτή του αρχιτέκτονα είναι συνέπεια μιας άλλης γενικότερης, που θα εξετάσουμε σε λίγο. Μά πριν, ως δοῦμε τό, σχετικό με τό δικό μου, παράδειγμα του LEFEBVRE, όταν εξηγεί τη γένεση του αγροτοαστικού οικισμού στην Τσοκάνη, στη διάρκεια του 13ου αιώνα και μετά.

Θεωρώ τό παράδειγμα αυτό εκπληκτικό, γιατί ή σαφήνιά του είναι υποδειγματική και ή πειστικότητά του μοναδική.

26. Μέσα και δυνάμεις παραγωγής του χώρου.

«Από τό 13ο αιώνα και μετά, ή ολιγαρχία των πόλεων (έμποροι, άστοι) μετασχηματίζει τις ιδιοκτησίες των μεγαλοκτημόνων (τά λατιφούντια) που κατέχει κληρονομικά ή που άποκτά. Σ' αυτή τη γή εγκαθιστά μιάν αγροτική άποικία: τους κάτοικους αγροικιών που αντικαθιστούνε τους δούλους που καλλιεργούσανε τη γή.

»Οί κάτοικοι αυτοί καρποῦνται ένα τμήμα των προϊόντων τους και έχουνε, έπομένως, συμφέρον να παράγουνε περισσότερο άπ' όσο παρήγαγε ο σκλάβος ή ο δούλος. Τό κίνημα που παράγεται έτσι, δημιουργεί μιá ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, δέ βασίζεται οὔτε στην πόλη (τόν άστικό χώρο) ξεχωριστά, οὔτε στην ύπαιθρο ξεχωριστά, αλλά στη σχέση τους (διαλεκτική) στο χώρο, με βάση την ιστορία τους».

Η αύξηση της παραγωγής και ή άνακατονομή του εισοδήματος (ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ) δέν πραγματοποιείται παρά μόνο μέσω της κοινωνικής σχέσης «πόλη - ύπαιθρος», μετασχηματισμένης από τη ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΠΟΥ ΚΑΝΟΥΝΕ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ (ή άστική ολιγαρχία και ένα τμήμα των αγροτών). Οί ομάδες αυτές είναι οί κινητήρες της άνάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.

Οί νέες κοινωνικές μορφές ΔΕΝ «έγγράφονται» σ' ένα «προϋπαρχοντα» χώρο. Τόν δημιουργούνε με τόν τρόπο που τόν χρη-

σιμοποιούνε με τις δυναμικές σχέσεις τους. «Ο ΠΑΡΑΧΘΕΙΣ ΧΩΡΟΣ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΟΥΤΕ ΑΣΤΙΚΟΣ ΟΥΤΕ ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ, αλλά άποτέλεσμα της σχέσης στο χώρο του άστικού και του αγροτικού» (...). Και συνεχίζει ο LEFEBVRE για να συμπεράνει ότι: «Η άστική τάξη που θέλει ταυτόχρονα και να θρέψει τους κατοίκους των πόλεων και να επενδύσει στην ύπαιθρο, ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΖΕΙ ΤΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ακολουθώντας ένα μοντέλο: Τά Poderi, αγροικίες των μικροκαλλιεργητών που συγκεντρώνονται γύρω από τό παλάτι του ιδιοκτήτη ή του αντιπροσώπου του.

Άλλες με κυπαρίσσια συνδέουνε τις αγροικίες με τό παλάτι, οί όποίες κόβουνε και διαιρούνε τό τοπίο, δημιουργώντας ΜΙΑ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΝΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ. Η προοπτική αυτή καταλήγει στην πλατεία της πόλης κι έτσι έχει συνδεθεί ή πόλη με τό ύπαιθρο χωρίς να υπάρχει άτότομος διαχωρισμός μεταξύ τους. ΕΝΑΣ ΝΕΟΣ ΧΩΡΟΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΥΠΑΙΘΡΟ ΚΑΙ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥΣ. Χώρος που οί ζωγράφοι (της σχολής της Σιέννας) θάρθουνε άργότερα, (ΑΦΟΥ ΗΛΗ ΕΧΕΙ ΠΑΡΑΧΘΕΙ Ο ΝΕΟΣ ΧΩΡΟΣ), ν' ανατυπώσουνε, να άνασχηματίσουνε, να σχηματοποιήσουνε. Στα έργα τους θ' άναπαραστήσουνε «τό χώρο σε προοπτική», πράγμα που άποδεικνύει ότι:

«Η γνώση θγαίνει από την κοινωνική πρακτική και ή αντίληψη - σύλληψη, από τη βιωμένη κοινωνική έμπειρία.

Και συμπεραίνει τελικά ο Η. LEFEBVRE ότι οί ζωγράφοι αυτοί άνακαλύψανε, θεωρητικοποίησανε και άποτυπώσανε στα έργα τους την προοπτική, έπειδή: «τους προσφέρθηκε ΕΝΑΣ ΗΛΗ ΠΑΡΑΧΘΕΙΣ ΣΕ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΧΩΡΟΣ»!!! Η νέα άναπαράσταση του χώρου, ή νέα γνώση, ή νέα σύλληψη, θγαίνει ΑΠΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ που γέννησε τό νέο χώρο. Έτσι, μ' αυτό τό παράδειγμα. πιστεύω να έγινε κατανοητό, ότι αντίθετα στη χεικελιανή θέση (πώς είναι τάχα ή Ίδέα που φτιάχνει τόν κόσμο), ή γνώση προκύπτει από μιá κοινωνική πρακτική, που δημιουργεί μιá νέα πραγματικότητα από τό μετασχηματισμό του κόσμου: Τόν ίδιο τό μετασχηματισμό στην πράξη κι όχι των ιδεών μόνο!

IV. ΓΙΑ ΜΙΑ «ΕΝΟΡΓΑΝΗ» (ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ - ΠΟΛΙΤΙΚΑ) ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

«Τί σημαίνει υλισμός; Σημαίνει στην ουσία ότι ο σφύρος τοποθετείται χωρίς προσθήκες μπροστά στο «πραγματικό», μπροστά στο «δοσμένο», εκείνο της αισθητικής αντίληψης (perception) και της κοινωνικής δράσης, όχι μόνο για να τις δεχτεί έτσι όπως υπάρχουνε αλλά, αντίθετα, για να τις μετασχηματίσει με την πράξη, αφού τις γνωρίσει μέσα στην πορεία τους και τις αντιθέσεις τους».

H. LEFEBVRE

1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

Ο σημερινός καταμερισμός της εργασίας, με τις εξειδικεύσεις του και τα στεγανά του στη λήψη των αποφάσεων, στις αρμοδιότητες και στις ικανότητες, έχει σαν παράγωγά του τη διάσταση ανάμεσα στη θεωρητική δουλειά και στην πρακτική, ανάμεσα στη σύλληψη και στην πραγματοποίηση, ανάμεσα στη βιωνόμενη (τόρα και εδώ) εμπειρία και στη βιωμένη εμπειρία. Άλλα κι αυτή η ίδια η βιωμένη εμπειρία, επειδή θεωρητικοποιείται διαμέσου των αφαιρετικο-γενικευτικών διεργασιών του νου για να καταχωρηθεί στη συνείδηση με τη μορφή νοητικών δομών, βρίσκεται σε διάσταση τελικά, όχι μόνο με την τωρινή βιωνόμενη εμπειρία, αλλά και με την ίδια την τότε βιωμένη εμπειρία που τη συνειδητοποιούμε τώρα στη θεωρητικοποιημένη μορφή της. Μια τελική μετάφραση-μεταλλαγή του βιωμένου σε «θεωρία» είναι η γλώσσα, αφού έχει ήδη περάσει από τις μορφές της καταχωρημένης στη μνήμη γνώσης και της καταξιωμένης στη συνείδηση ιδεολογίας. Η μόνη ικανή διαδικασία για να γεφυρώσει τις παραπάνω

διαστάσεις είναι ή ίδια ή πρακτική. Η θεωρητικοποίηση (αφαιρετική και γενικευτική) του βιωμένου είναι αναγκαστική αφού έτσι εργάζεται η ανθρώπινη νόηση: διαμέσου αφαιρετικών διαδικασιών. Είναι χρήσιμη για την επιστημονική και τη θεωρητική δουλειά γιατί απλουστεύει πολύπλοκα φαινόμενα, βοηθώντας μας να τα συλλάβουμε, να τα κατανοήσουμε και να τα γνωρίσουμε και, άρα, να τα ελέγξουμε. Αν περιοριστούμε, όμως, μόνο σ' αυτή τη φυσική στην αρχή, κι ύστερα έντεχνη και με πρόθεση δουλειά του νου, τότε είναι σίγουρο πως πλησιάζουμε στο μύθο. Η πρακτική είναι η μόνη ικανή να επανασυστήσει τις χαμένες (από τη θεωρητικο-αφαιρετική διαδικασία) διαστάσεις. Τάραχει, όμως ένας διπλός κίνδυνος: α) Η επανασύσταση αυτή, από την πρακτική, να γίνεται «πραγματιστικά» χωρίς τη βοήθεια άποιουδήποτε γνωστικού και θεωρητικού εργαλείου που θα τη φώτιζε και θα την καθοδηγούσε: στην περίπτωση αυτή θάχαμε μια εμπειριοκρατική (ή, σ' άλλο επίπεδο, π.χ. στο πολιτικό μια όπορτουνοιστική) πρακτική. β) Η πρακτική να γίνεται κάτω από κάποια συγκεκριμένη θεωρία (με όλες, προφανώς, τις μεταφράσεις της: επιστήμη, ιδεολογία, τακτική, στρατηγική, κτλ.) αλλά με διεύθυνση διαδικασιών μονοσήμαντη, προς μια κατεύθυνση από τη θεωρία στην πράξη και χωρίς να υπάρχει αντεπίδραση και έλεγχος από μέρους της πράξης πάνω στη θεωρία για να την επαληθεύσει ή να τη διορθώσει. Πρόκειται για τη γνωστή περίπτωση που κάποια ομάδα ανθρώπων ή γενικότερα, κάποιο «σύστημα» (πολιτικό) προσπαθεί να εγκλείσει την τωρινή πραγματικότητα μέσα σ' ένα ιδεατό-επιθυμητό και επιζητούμενο μοντέλο, αγνοώντας τη δυναμική (αντιθέσεις και αντιφάσεις) της τωρινής πραγματικότητας. Πρόκειται, δηλαδή, για μια ιδεαλιστική, φορμαλιστική ή βολονταριστική αντιμετώπιση που καταντά δογματισμός. Παράδειγμα: "Όταν — την εποχή του σταλινισμού — η διαλεκτική συστηματοποιήθηκε και κωδικοποιήθηκε στη μορφή του «διαλεκτικού υλισμού» και θέλησε να υποτάξει τα πάντα (τόσο σαν ερμηνεία, όσο και σαν πράξη) μέσα στο «σύστημά» της, έγινε δόγμα κι έχασε τη μοναδική της δύναμη που έγκειται στο ότι μπορεί να εξελίσσεται σά σκέψη μέσα από τις αντιφάσεις της και τις αντιφάσεις της συγκεκριμένης κοινωνικής δυναμικής που

διερευνᾶ, αυτοαναιρούμενη κάθε στιγμή: "Ἔτσι, ἀπὸ φιλοσοφία ἔγινε «σύστημα». Ἡ μονοσήμαντη αὐτὴ διαδικασία (ἀπὸ τὸ δόγμα στὴν πράξη) λειτουργήσε, τελικά, καὶ ἀντίστροφα: ἡ πρακτικὴ πού πῆγασε ἀπ' αὐτὴ τὴ μονοσήμαντη σχέση δημιούργησε μὲ τὴ σειρά τῆς ἕναν ὀρισμένο «τρόπο σκέψης» (συστηματοποιημένο), μιὰ «ιδεολογία» καὶ μιὰ σειρά ἀπὸ νέα δόγματα. Ἡ φιλοσοφία ἔπαυσε, ἔτσι, νὰ εἶναι φιλοσοφία. . . Ἡ διάσταση ἀνάμεσα σὲ θεωρία καὶ πράξη τότε ἐπιβεβαιωνότανε ἀλλὰ μὲ τρόπο πού καθοριζότανε ὄχι ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο τῆς μοίρας του (τὸν ἴδιο τὸ λαό), ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς διευθυντές του (ἀπὸ τὸ «σύστημα» γενικότερα): ἑτεροκαθορισμός (ἀλλοτριώση). Μ' αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ τολμοῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ιδεολογικοποίηση διαδικασιῶν ἢ ιδεῶν (ἡ ἀναγωγὴ τους σὲ σύστημα) καί, ὕστερα ἢ ἴδια ἡ «ιδεολογία» στὴ μορφή τῆς «καθοδήγησης» τῆς πράξης δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀλλοτριωμένη καὶ ἀλλοτριωτικὴ. Δὲ θὰ ἦταν, ἂν εἶχε ὄχι προσδιοριστικὸ ρόλο, ἀλλὰ ἀπλῶς ἐκ τῶν ὑστέρων ἐρμηνευτικὸ.

Ἐκεῖνοι πού ἀντιμετώπισαν καὶ χρησιμοποίησαν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ διαλεκτικὸ ὕλισμὸ εἶχανε ξεχάσει τὰ λόγια τοῦ Μάρξ: «Ὁ κομμουνισμὸς δὲν εἶναι, γιὰ μᾶς, οὔτε μιὰ κατάσταση πού πρέπει νὰ δημιουργηθεῖ, οὔτε ἕνα ιδεῶδες μὲ βάση τὸ ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ ρυθμιστεῖ ἡ πραγματικότητα. Ὀνομάζουμε κομμουνισμὸ, τὴν πραγματικὴ κίνηση πού καταργεῖ τὸ τωρινὸ Κράτος». Ἡ μαρξιστικὴ θέση συμπερφεύει, ἔτσι, τόσο μὲ τὴν παρατήρηση τοῦ H. LEFEBVRE πού ὑπάρχει στὴν ἀρχὴ αὐτῆς ἐδῶ τῆς παραγράφου, ὅσο καὶ μὲ τούτῃ ἐδῶ τὴν παρατήρηση, πάλι τοῦ LEFEBVRE: «Ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμὸς εἶναι ἡ κίνηση τῆς σκέψης καὶ ἡ σκέψη τῆς κίνησης».

Οἱ παραπάνω δυὸ κίνδυνοι εἶναι καὶ τὰ βασικὰ κριτήρια - κλειδιά τῆς ἀνάπτυξης τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν θέσεων πού ἐκθέτω στὴ συνέχεια. Ἡ μαρξιστικὴ θέση θέλει νὰ τονίσει τὸ μοναδικὸ καὶ ἀποφασιστικὸ (ἀναντικατάστατο ἀπὸ ὁποιαδήποτε θεωρία) ρόλο τῆς πράξης σὲ σχέση, βέβαια, μὲ τὴ θεωρία, ἐνῶ ἡ θέση τοῦ LEFEBVRE μᾶς θυμίζει τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη: τὴ σχέση πού πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσά τους ὥστε, οὔτε ἡ πράξη νὰ καταντῆσει ἐμπειρισμὸς, οὔτε καὶ ἡ θεωρία δόγμα.

Οἱ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη ποροῦνε

νὰ γεφυρωθοῦνε ἀπὸ τὸ ξεπέραςμα τῆς ἀντίθεσής τους. Αὐτὸ τὸ ξεπέραςμα μᾶς τὸ ἐξηγεῖ ἡ φιλοσοφία τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ. Πέρα ἀπὸ τὴν κοινὴ, σ' ὅλες τὶς φιλοσοφίες (ἄρα καὶ στὴ «Φιλοσοφία», γενικά), ἱκανότητά της νὰ διερευνᾶ κριτικά, σφαιρικά καὶ γενικά, αυτοαναιρούμενη κάθε στιγμή, θέτοντας «τὸ ἐρώτημα τοῦ ἐρωτήματος», ἡ φιλοσοφία τοῦ «διαλεκτικοῦ ξεπεράσματος τῶν ἀντιφάσεων - ἀντιθέσεων», ἐνοποιεῖ τὰ διασπασμένα μέσα ἀπὸ μιὰ σφαιρικὴ θεώρησή τους καὶ μέσα σὲ μιὰ ἐνότητα πού δὲν εἶναι ἡ γνωστὴ ἰδεαλιστικὸ - χεγκελιανὴ «συγκόλληση» τῶν ἀντιθέτων (ἡ «θέση» καὶ ἡ «ἀντίθεση» πού φτιάχνουνε, τάχα, κάποια «σύνθεση»), μὰ μιὰ νέα πραγματικότητα πού γεννήθηκε ἀπὸ τὸ διαλεκτικὸ ξεπέραςμα τῶν ἀντιθέσεων, ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΘΕΝΟΣ ΑΠ' ΑΥΤΑ, ΧΩΡΙΣ ΝΑ ΚΑΤΑΡΓΗΘΕΙ Η ΑΝΤΙΦΑΣΗ ΤΟΥΣ (ἡ ἀντίφασή τους μετασχηματίζεται καὶ ἀνάγεται σὲ μιὰ νέα πραγματικότητα). Ἔτσι, ὁμως, «ἡ φιλοσοφία πραγματοποιεῖται». Ἡ νέα πάλι πραγματικότητα θέτει νέα ἐρωτήματα, ὅποτε ἐπανεμφανίζεται ἡ φιλοσοφία, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἡ ξεχωριστὴ σκέψη γιὰ τὴν παραγωγὴ, ἡ ξεχωριστὴ σκέψη γιὰ τὴ σίλληψη - ἀντίληψη καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μόνη της ἡ πράξη εἶναι παράγωγα τοῦ καταμερισμοῦ, τόσο τῆς πράξης (ἐργασίας, θεωρητικῆς καὶ παραγωγικῆς), ὅσο καὶ τῆς ἴδιας τῆς θεωρητικῆς δουλειᾶς: καταμερισμοὶ μέσα στὴ διαδικασία «ἡ γνώση μέσα καὶ ἀπὸ τὴ γνώση».

Ἡ φιλοσοφία τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ φαίνεται λοιπὸν σὰ μόνη ἱκανὴ νὰ ξαναενοποιήσει τὰ διασπασμένα, μέσα σὲ μιὰ ἐνιαία, διαλεκτικὴ (ἀντιφατικὴ μὰ συνεχῶς μετασχηματιζόμενη ἀπὸ τὴ θεωρία - πράξη) ἐνότητα.

Ἔχοντας ἀποκτήσει αὐτὸ τὸ γενικὸ θεωρητικὸ ὑπόβαθρο - ἐργαλεῖο, ἂς προχωρήσουμε, τώρα, γιὰ νὰ τὸ δοῦμε ἐφαρμοσμένο στὰ εἰδικὰ προβλήματα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς χρήσης τοῦ χώρου: στὸν τρόπο πού παράγονται καὶ χρησιμοποιοῦνται οἱ πόλεις μας.

2. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΑ

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις μπορούμε να καταλάβουμε τώρα γιατί έχουμε σήμερα τις θεωρήσεις του χώρου που μας επιβλήθηκαν διαμέσου της σημερινής αρχιτεκτονικής διδασκαλίας. 'Ο κατακερματισμός της εργασίας (και οι συνέπειές του στη θεωρία και στην πρακτική του χώρου) μας προσφέρει ένα χώρο «σε ψίχουλα» (τόν κατακερματισμένο χώρο) που τον θεωρούμε σαν ένα άθροισμα αντιπαρατιθέμενων πραγμάτων ('Αρχιτεκτονική των πραγμάτων), όπου κάθε πράγμα του χώρου είναι προορισμένο να έχει μια μονοσήμαντη λειτουργία (χρήση) και όπου οι ανθρώπινες δραστηριότητες μπορούνε, έτσι, να έντοπίζονται (κατακερματιζόμενες) και να ελέγχονται καλύτερα. Πρόκειται για τη θεσμοποιημένη και κατευθυνόμενη (από τα οργανωμένα ιδιωτικά συμφέροντα) 'Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία που παράγουνε τον πολιτικό χώρο της εξουσίας της άρχουσας τάξης: είναι ο χώρος της βίας, βίας που ασκείται όχι μόνο από τις συγκεκριμένες σχέσεις παραγωγής (καπιταλιστικής) και τις αντίστοιχες κοινωνικές σχέσεις, μα και από τον ίδιο το χώρο. 'Η βία του χώρου ασκείται από τα στοιχεία και την οργάνωση του ίδιου του χώρου, με τις απαγορεύσεις του, τις μονοσήμαντες και κατευθυνόμενες λειτουργίες που επιβάλλει και, τελικά, το είδος της καθημερινής ζωής στην οποία υποβάλλει έξαναγκαστικά τους κατοίκους. Με απαγορεύσεις και υπαγορεύσεις επιδρά ο χώρος και στη συνείδηση και στη συμπεριφορά, προσδιορίζοντάς τις μέχρις ενός βαθμού.

Φαίνεται λοιπόν καθαρά πως αυτό του είδους ή θεώρηση του χώρου δεν είναι τυχαία, μα αποτελεί μιάν άλλου είδους «φιλοσοφία», σηματοδοτημένη από μια όρισμένη πολιτική και στρατηγική: της εξουσίας της άρχουσας τάξης («ή στρατηγική του αστισμού», όπως εύστοχα την ονομάζει ο H. LEFEBVRE).

'Η τεχνική του «Zoning» της σύγχρονης Πολεοδομίας απορρέει από τον καταμερισμό των δραστηριοτήτων (κοινωνικών και παραγωγικών), από τον καταμερισμό του χώρου και του χρόνου, καθώς και από την οργάνωση των εργασιακών σχέσεων στο χώ-

ρο και στο χρόνο. Δεν είναι τυχαίο ότι οι πολεοδόμοι σχεδιάζουν διαιρεμένο το χώρο σε ζώνες κατοικίας, εργασίας, εμπορίου, διοίκησης, κουλτούρας, κλπ.! Μ' αυτό τον εξορθολογισμό (εργαλειό απόλυτου ελέγχου) στον τρόπο οργάνωσης του χώρου, ή ζωή των ανθρώπων γίνεται αντικείμενο ελέγχου και χειραγώγησης από μέρους της εξουσίας. Αυτό του είδους ή τεχνική (ή ισχύουσα Πολεοδομία), ανάγεται ταυτόχρονα σε θεωρία και, τελικά, σε ιδεολογία, ώστε να περάσει εύκολα στις συνειδήσεις με την άπατηλή μορφή ενός επιστημονικοφανούς περιβλήματος της πρακτικής!

Σε αντίθεση, λοιπόν, μ' αυτή την ιδεολογία και πρακτική που χειραγωγεί, θα πρέπει να παραδεχτούμε πως αυτό που χρειαζόμαστε είναι να απογυμνωθεί το αρχιτεκτονικό προϊόν και ή διαδικασία παραγωγής του από τον ιδεολογικό του φλοιό που το παραμορφώνει και να επανασυσταθεί, τουλάχιστο νοητικά στην αρχή, σά στοιχείο της συλλογικής πρακτικής. 'Η εφαρμογή μιας τέτοιας πρακτικής θα έχει σαν αποτέλεσμα να καταργηθεί ή «'Αρχιτεκτονική των πραγμάτων» και ή διάσταση ανάμεσα στη χρήση και την παραγωγή του χώρου: 'Ο χώρος δεν είναι το άθροισμα των πραγμάτων, αλλά το αποτέλεσμα της χρήσης που του γίνεται έτσι ή αλλιώς, με βάση τις κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής, από τις βασικές κοινωνικές ομάδες, ανάλογα με τις οικονομικές σχέσεις της παραγωγής (το παραγωγικό σύστημα) της εποχής τους και του τόπου τους. 'Ο χώρος δεν είναι κάτι που δέχεται πράγματα, αλλά κάτι που παράγεται από τα πράγματα διαμέσου των σχέσεών τους, οι οποίες προκύπτουν από τις χρήσεις των πραγμάτων από τους ανθρώπους. Μ' αυτό τον τρόπο αντίληψης, ή παραγωγή του χώρου βρίσκει την πληρότητά της. Αυτή ή αντίληψη βρίσκεται στους αντίποδες της αντίληψης της 'Αρχιτεκτονικής των πραγμάτων.

'Ετσι, ή παραγωγή του χώρου ταυτίζεται με τη χρήση του μέσα σε μιάν ενιαία πρακτική. Μόνο με μιάν τέτοια διαλεκτική φιλοσοφική θεώρηση έχουμε ελπίδες ν' απαντήσουμε με έγκυρες «εναλλακτικές» λύσεις στην πρακτική του χώρου (τήν καπιταλιστική) που ισχύει σήμερα.

Σήμερα, (μετά τον έρχομό του διαλεκτικού υλισμού σαν καταξιωμένου φιλοσοφικού εργαλείου), έχει γίνει πια συνείδηση ότι

πέρα από την υποκειμενική «αναπαράσταση του χώρου» που δημιουργείται από τη «σύλληψη» του, που με τη σειρά της απορρέει από το σύστημα αξιών, την ιδεολογία, τις «εικόνες» και τις αντίληψεις (που είναι διανοητικές λειτουργίες), και πέρα από τους «χώρους των αναπαραστάσεων» που δημιουργούνται από τις βιωμένες εμπειρίες της καθημερινής ζωής με βάση το πώς γνωρίζουμε ήδη το χώρο, στον οποίο επενδύουμε σύμβολα, αξίες, μορφές, αντικείμενα και χρήσεις, την αποφασιστική βαρύτητα την έχει αυτή καθεαυτή ή βιωόμενη κοινωνική πρακτική του χώρου που αποκτά τα δεδομένα της από την αισθητή αντίληψη που έχουμε σε κάθε στιγμή από την εμπειρία της ζωής μας μέσα στο χώρο και μέσο του χώρου. Έτσι, η βιωόμενη αισθητή αντίληψη (Perception) της κάθε στιγμής μπορεί να ταυτίζεται με τη βιωμένη αντίληψη και μπορεί να έχουμε συλλήψεις του χώρου (που μεταφράζονται σε αναπαραστάσεις του: σε σχέδια, π.χ.) που να είναι ή να μην είναι προϊόντα της αισθητής αντίληψης, της πρακτικής (αυτής που υπάρχει) του χώρου δηλαδή. Σ' αυτό το σημείο ως σταθούμε λίγο περισσότερο για να εξετάσουμε τις συνέπειες των διαφορών ανάμεσα στο βιωόμενο και στο βιωμένο, που τα θεωρούμε σα βασικά στοιχεία του προτσές παραγωγής του χώρου (άλλα και της αντίληψης που έχουμε γι' αυτήν).

Η κυρίαρχη πρακτική του χώρου, με «πληροφοριοδότη» της την αισθητή αντίληψη, παράγει και αναπαράγει το χώρο. Αυτή ή παραγωγή κι ή αναπαραγωγή είναι, όμως, δυνατό να γίνεται με δυο τρόπους: Είτε σε συνάρτηση με την ήδη βιωμένη εμπειρία μας για το χώρο είτε ανεξάρτητα:

α. Στην πρώτη περίπτωση, όπου η συνάρτηση (ανάμεσα στο βιωμένο και στο βιωόμενο, την πρακτική) είναι αμοιβαία, ισοδύναμη, αμφίδρομη και ταυτόχρονη, είναι φυσικό ότι οι αναπαραστάσεις του χώρου, αναπαριστούνε τους χώρους των αναπαραστάσεων: ή σύλληψη και τα σχέδια του χώρου δεν είναι τίποτε άλλο από μια αποτύπωση ή μια αναπαραγωγή των βιωμάτων που ήδη έχουμε για το χώρο. Αντίστροφα, είναι αυτή ή βιωμένη γνώση και εμπειρία (μέσα και από τη ζωή στο χώρο) που δημιουργεί τη σύλληψη και την αναπαράσταση του χώρου. Τέλος, η βιωόμενη εμπει-

ρία (ή πρακτική του χώρου) ταυτίζεται με τη βιωμένη εμπειρία και με τη σύλληψη (την αντίληψη που έχουμε) αυτής της εμπειρίας: 'Η αισθητή βιωόμενη αντίληψη ένοποιεί τη βασισμένη στα βιώματα σύλληψη με τα ίδια τα βιώματα! Έτσι, το προϊόν αυτής της πρακτικής (της παραγωγής του χώρου) περιέχει ταυτόχρονα και τους χώρους των αναπαραστάσεων και τις αναπαραστάσεις του χώρου. Δεν υπάρχει διάσταση ανάμεσα στους σχεδιαζόμενους και στους πραγματικούς χώρους. Οι άνθρωποι σχεδιάζουνε τους νέους χώρους αναπαράγοντας τα βιωμένα στοιχεία της ζωής τους σ' αυτούς. Παράδειγμα αυτής της ταυτότητας, ή άνω-νυμη λαϊκή 'Αρχιτεκτονική της παράδοσης.

β. Στην περίπτωση που υπάρχει διάσταση ανάμεσα στο βιωόμενο και στο βιωμένο, έχουμε διάσταση ανάμεσα στη σύλληψη και τη βιωόμενη αισθητή αντίληψη του χώρου και, ή τελευταία, δεν ένοποιεί πια (πρώτα σαν πρακτική του χώρου σε σύλληψη και ύστερα σαν παραγωγή) το χώρο των αναπαραστάσεων και τις αναπαραστάσεις του χώρου. Πρόκειται για τη γνωστή συνηθισμένη 'Αρχιτεκτονική του σχεδιαστήριου, όπου ή σύλληψη του χώρου δίνει αυθαίρετες αναπαραστάσεις του χώρου, σε διάσταση από τους χώρους των αναπαραστάσεων των ανθρώπων για τους οποίους προορίζεται. Εκτός απ' αυτό, ή σύλληψη και ή πρακτική (ή χρήση και ή παραγωγή του χώρου) δεν ένοποιούνται σε μιάν ενιαία πρακτική: άλλοι συλλαμβάνουνε και σχεδιάζουνε και άλλοι χτίζουνε ύστερα διαφορετικά, δηλαδή, απ' ό,τι θάθελαν οι άνθρωποι στην πραγματικότητα: Θάρθουνε μετά και θα υποχρεωθούνε να ζήσουνε όπως το επιβάλλουνε οι συλλήψεις, τα σχέδια και οι πραγματοποιήσεις χώρων που έγιναν από άλλους.

Τώρα που έχουμε ήδη προσεγγίσει το ζήτημα της φιλοσοφίας από συγκεκριμένες του πλευρές, είναι χρήσιμο να αποπειραθούμε να κάνουμε μια θεωρητικοποίηση (κάνοντας αφαίρεση και γενίκευση) των ιδεών που αναπτύχτηκαν προηγούμενα. Αυτό γίνεται με τις παρακάτω τρεις παρατηρήσεις:

1. Όπως φαίνεται από τα προηγούμενα, το αίτημα μιας συνολικής σφαιρικής δράσης με γενικευτικό τρόπο, είναι ουσιαστικά ή

ἀναζήτηση μιᾶς φιλοσοφικῆς θεώρησης, πού μόνο αὐτή μπορεῖ νὰ ξεπεράσει τοὺς κατακερματισμούς τῆς σκέψης τῶν εἰδικῶν. Γιὰ νὰ φτάσουμε, ὅμως, σ' αὐτή τὴν ὀλική καὶ γενικευτική θεώρηση, αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ τὸ κάνουμε ἀπὸ τὴν ἀρχή: δὲν μποροῦμε ν' ἀρχίσουμε αὐθαίρετα ἀπὸ κάποιο «ὄλο» πού μόνο γιὰ ὀρισμένα καὶ ἐπιμέρους κομμάτια τοῦ ἔχουμε σαφεῖς καὶ συγκεκριμένες ἰδέες. Γιὰ νὰ τὸ γνωρίσουμε, ἐπομένως, πρέπει νὰ τὸ προσεγγίσουμε διαδοχικὰ καὶ ἐξελικτικὰ ἀπὸ διάφορες κατευθύνσεις ὥστε νὰ γνωρίσουμε καλὰ τὰ στοιχεῖα του, καί, κυρίως, τὶς ἀντιθέσεις του: ἀντιθέσεις, τόσο ἀνάμεσα σὰ στοιχεῖα, ὅσο καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καὶ στὸ «ὄλο». Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ προσέγγιση εἶναι μιὰ διαλεκτικὴ προσέγγιση πού, ἂν καὶ προσεγγίζει τὸ «ὄλο» ἀπὸ τὰ μέρη του, ὥστόσο, ἔχει ἀπαρχῆς μιὰ γενικὴ καὶ σφαιρικὴ ἀντίληψη γι' αὐτό.

2. Εἶναι φανερό, ἐπίσης, πὼς παράλληλα μὲ τὸ παραπάνω αἴτημα ἔχουμε καὶ μιὰ ἄλλη ἀπαίτηση: Νὰ μὴ ζητᾶμε ἀπλῶς μιὰ γνώση γιὰ τὴ γνώση, μὰ μιὰ κριτικὴ γνώση σὲ σχέση μὲ τὴ βιωμένη καὶ τὴ βιωμένη μας ἐμπειρία πού θὰ βοηθήσει στὸ μετασχηματισμὸ τῆς πρακτικῆς πού ἰσχύει σήμερα ἀπὸ μιὰ νέα πρακτικὴ πού θὰ «πάρει πληροφορία» ἀπὸ αὐτὴν τὴν καινουργιοαποκτημένη κριτικὴ γνώση (ἡ τελευταία εἶναι προφανῶς παράγωγο τῆς ἴδιας τῆς πρακτικῆς). Ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ.

3. Δεῖξαμε ἤδη (μὲ τὴ βοήθεια τῆς φιλοσοφίας, ἐφαρμοσμένης στὴν περίπτωση τοῦ χώρου) πὼς χρειαζόμαστε μιὰ ἄλλη κοινωνικὴ πρακτικὴ τοῦ χώρου, μιὰ συλλογικὴ κοινωνικὴ πρακτικὴ πού νὰ μπορεῖ νὰ ξεπερνᾷ τὶς ἀντιθέσεις, φέρνοντάς τις σὲ μιὰ διαλεκτικὴ ἐνότητα. Ἡ πραγματοποίησή τῆς νέας πρακτικῆς τοῦ χώρου (πού θὰ προκύψει, τόσο ἀπὸ καθαρὰ νέα στοιχεῖα, ὅσο καὶ ἀπὸ μετασχηματισμούς τῆς πρακτικῆς πού ἰσχύει σήμερα) ἔχει προφανῶς συγκεκριμένο περιεχόμενο καί, σὲ μιὰ προοπτικὴ ἐξέλιξής της (μετασχηματισμοῦ της), ὀρισμένους συγκεκριμένους στόχους καὶ μέσα πραγματοποίησής τους. Φαίνεται, ἔτσι, ξεκάθαρα πὼς τόσο ἡ θέση τῶν στόχων, ὅσο καὶ ἡ πρακτικὴ ἐπιδιώξή τους εἶναι στενὰ δεμένες μὲ μιὰ πολιτικὴ πρακτικὴ καὶ σὰ συνέπεια μὲ

μιὰ ὑπάρχουσα ἰδεολογία. (Στὸ σημεῖο αὐτὸ μιὰ διευκρίνιση: "Ὅταν λέμε ἰδεολογία, δὲν ἐννοοῦμε μιὰ δογματικὴ συστηματοποίηση τῶν ἀρχῶν, τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν μέσων μιᾶς δοσμένης ἢ ἐπιζητούμενης πρακτικῆς, μὰ ἀπλῶς τὸ ὅτι τόσο ἡ θεωρητικὴ μας, ὅσο καὶ ἡ πρακτικὴ μας κατεύθυνση, γίνονται σὲ δοσμένα πλαίσια τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας καὶ μὲ συγκεκριμένους στόχους: μέσα στὴν ταξικὴ κοινωνία παλεύεις γιὰ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ἀπὸ τὶς ἀντίθετες τάξεις. Ἔτσι, δεχόμαστε τὸν ὄρο «ἰδεολογία» ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὶς «ἀμαρτωλές» προθήκες πού τὸν ἐπενδύουνε μὲ προπαγάνδα, δόγματα, ὑποκειμενικότητα κτλ.).

Καταλήγουμε, λοιπόν, σὲ μιὰ συγκεκριμένη καὶ «ἐφαρμοσμένη» φιλοσοφία, μιὰ φιλοσοφία «ἐνόργανη» (ἐφοδιασμένη μὲ ἰδεολογικὰ καὶ πολιτικὰ μέσα), πού βοηθᾷ μ' αὐτὴ τῆς τὴν ιδιότητα στὸ μετασχηματισμὸ τῆς πρακτικῆς πού θεωρεῖ: εἶναι μιὰ πολιτικὴ φιλοσοφία πού, ὥστόσο, δὲν ἐπιδέχεται δογματισμούς καὶ σχηματοποιήσεις, καθὼς ξέρει νὰ εἶναι διαλεκτικὴ.

"Ἄν, δηλαδή, ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς προηγούμενες τρεῖς θέσεις, ζητᾷ μιὰ γενικευτικὴ φιλοσοφικὴ ὄραση, ἡ τρίτη θέση ζητᾷ μιὰ συγκεκριμενοποίησή της, μὲ τρόπο ὅμως ὄχι φορμαλιστικὸ, δογματικὸ καὶ στατικὸ, μὰ δυναμικὸ καὶ διαλεκτικὸ πάντα: σύμμετρο καὶ ἐναρμονισμένο πρὸς τὴν πορεία τῆς πρακτικῆς πού τὴν παράγει.

Οἱ παραπάνω τρεῖς παρατηρήσεις θέλουνε νὰ ποῦνε ἀπλούστερα ὅτι:

1) Ὑπάρχει ἀνάγκη πλατιᾶς — πέρα ἀπὸ τὶς εἰδικές γνώσεις — ὄρασης γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἔστω καὶ τοῦ πιὸ ἐξειδικευμένου προβλήματος, ὥστε ὁ προσδιορισμὸς του, ἡ ἀνάλυσή του καὶ ἡ λύση του νὰ εἶναι ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ ὀλοκληρωμένες. Νὰ ὁ λόγος πού σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο φάνηκε, ἴσως, στὸν ἀναγνώστη πὼς μίλησα γιὰ πράγματα φαινομενικὰ ἄσχετα μὲ τὰ «εἰδικὰ» θέματα πού ἐξετάζω (ποιὸς ὅμως τὰ ὄρισε σὰν «εἰδικὰ»);). Κι αὐτό, γιατί θέλω νὰ δεῖξω τὸ σύνολο τῶν ἰδεῶν πού παρήγαγαν μιὰ «εἰδικὴ» ἰδέα. Ἡ-θελα, δηλαδή, ν' ἀποδείξω κάτι πού μὲ πρώτη ματιὰ φαίνεται ἴσως παράλογο: ὅτι ἔχει κάποια σχέση ἢ ἐκτίμησή μας γιὰ τὴ μορφολόγησι ἐνὸς παρᾶθουρου μὲ τὶς ἀπόψεις μας γιὰ... τὴν κινεζικὴ ἐπανάστασι! Καμιὰ ἰδέα δὲν παράγεται τυχαῖα καὶ ἀπομονω-

μένα, μὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ πῶς παράγεται ἡ ἰδεολογία μας σὲ σχέση μετὰ τὴν κοινωνικὴν πρακτικὴν. Ἔτσι, ἐρχόμαστε στὴ δευτέρην θέση:

2) Παράλληλα καὶ ταυτόχρονα μετὰ τὴ γενικὴ καὶ καθολικὴ ὄραση ποὺ ἐξασφαλίζει μιὰ κριτικὴ καὶ ἀντι-εξειδικευμένη σκέψη, χρειάζεται νὰ γίνουμε — αὐτὴ ἡ ὄραση καὶ αὐτὴ ἡ σκέψη — **ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΕΣ** (ν' ἀφοροῦνε δηλαδὴ ἓνα συγκεκριμένο πρόβλημα: ἐδῶ, τὴν κοινωνικὴν πρακτικὴν τοῦ χώρου) **ΧΩΡΙΣ ΩΣΤΟΣΟ ΝΑ ΣΤΕΡΗΘΟΥΝΕ ΤΙΠΟΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΟΥ ΤΟΥΣ ΔΙΝΕΙ Η ΓΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΙ Η ΚΡΙΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΧΩΡΙΣ ΔΗΛΑΔΗ ΝΑ ΠΑΨΟΥΝΕ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ!** Τέλος:

3) Συνέπεια τῶν δύο προηγουμένων εἶναι ὅτι, μέσο τῆς ἐφαρμογῆς καὶ τῆς συγκεκριμενοποίησης, δὲ θὰ πρέπει ν' ἀποκρύψουμε μὰ, ἴσα ἴσα, νὰ φανερώσουμε ἀπὸ τὴν ἀρχή, τὰ ἰδεολογικὰ πλαίσια καὶ τὶς πολιτικὲς θέσεις (ποὺ ἔτσι ἢ ἄλλιῶς **ΠΡΟῦΤ ΠΑΡΧΟΥΝΕ ΣΤΟΝ ΟΠΟΙΟΔΗΠΟΤΕ ΑΝΑΛΥΤΗ, ΑΚΟΜΑ ΚΑΙ Σ' ΑΥΤΟΝ ΠΟΥ ΙΣΧΥΡΙΖΕΤΑΙ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ «ΟΥΔΕΤΕΡΟΣ» ΚΑΙ ΤΑΧΑ «ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΣ»**) ποὺ τροφοδοτοῦνε τὴν ἐφαρμογὴ καὶ τὴν συγκεκριμενοποίησιν τῆς φιλοσοφίας, ὥστε νὰ ἔχουμε τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ **ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΛΗΡΟΤΗΤΑ** (διάβαζε: «ἀντικειμενικότητα») σὲ τὶς ἀναλύσεις μας, ἀφοῦ δεχόμαστε ὅτι «ἡ ἐπιστῆμη ζητᾷ ἀκέραια τὴν ἀλήθεια»...

Συνοψίζοντας, μπορούμε πιά νὰ διατυπώσουμε τοῦτο τὸ συγκεκριμένο αἴτημα: Γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τὴν «πληροφόρηση» μιᾶς πρακτικῆς (συγκεκριμένης) χρειάζομαστε — πέρα ἀπ' τὶς γνώσεις καὶ τὶς θεωρίες — καὶ τὴν φιλοσοφία, ποὺ μόνον αὐτὴ μπορεῖ ν' ἀντιμετωπίζει κριτικά, ἀδέσμευτα ἀπὸ ὁποιοδήποτε «θετικισμό», ἀκόμα καὶ τὴν ἴδια τὴν γνώση. Μιὰ φιλοσοφία, ὅμως, ποὺ εἶναι ἱκανὴ νὰ μὴν περιορίζεται μόνον στὴ γενικότητα, ποὺ ἔτσι ἢ ἄλλιῶς τῆς εἶναι σύμφυτη, ἀλλὰ νὰ καλύπτει καὶ τὶς εἰδικὲς περιπτώσεις, χωρὶς, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, νὰ παύει νὰ «φιλοσοφεῖ». Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση (τῶν εἰδικῶν καὶ συγκεκριμένων πε-

ριπτώσεων) θὰ πρόκειται γιὰ μιὰ συγκεκριμένη πολιτικὴ φιλοσοφία.

Ἄλλὰ, ὅταν κάνουμε τὴν πρόταση γιὰ μιὰ **ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ** φιλοσοφία (τὴ φιλοσοφία τοῦ χώρου), αὐτὸ προϋποθέτει πῶς πρῶτα πρῶτα δεχόμαστε τὴν ἀνάγκη τῆς φιλοσοφίας **ΓΕΝΙΚΑ**. (Αἴτημα ποὺ διατυπώνεται στὴν ἀρχή). Δεχόμαστε, δηλαδὴ, νὰ θέτουμε συνεχῶς ἐρωτήματα, χωρὶς νὰ παίρνομε τίποτα σὰν τελεσίδικο, **ΧΩΡΙΣ ΟΜΩΣ ΑΥΤΟ ΝΑ ΣΗΜΑΙΝΕΙ ΚΑΠΟΙΑ ΔΙΑΘΕΣΗ ΑΓΝΩΣΤΙΚΙΣΜΟΥ**. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ προχωροῦμε σὲ μιὰ συγκεκριμένη φιλοσοφία μετὰ καθορισμένο ἀντικείμενο, ἰδεολογία καὶ πολιτικὲς θέσεις. **ΜΙΑ «ΕΝΟΡΓΑΝΗ»** (ἰδεολογικο-πολιτικά) φιλοσοφία ποὺ δὲν περιορίζεται στὴν ἐρμηνεία τοῦ κόσμου, ἀλλὰ ποὺ συντελεῖ κριτικά καὶ στὸ μετασχηματισμὸ του.

**V. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ:
Η ΑΝΑΓΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ ΣΕ ΣΧΕΣΗ
ΜΕ ΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ**

Ἡ σκοπιμότητα αὐτῆς τῆς παραγράφου εἶναι ὅτι θέλω νὰ ἀπειθῶνθῶ καὶ σὲ συναδέλφους πού συμφωνοῦνε μὲν ἰδεολογικὰ μαζί μας, ἀλλὰ ζητοῦνε, γιὰ αὐταπόδεικτα πράγματα, «ἐπιστημονικὲς» τεκμηριώσεις, εἴτε γιατί δὲν πείθονται εὐκόλα, εἴτε γιατί ἔχουνε πιστέψει στὴν «ἀντικειμενικότητα» τῶν τεχνοκρατικῶν ἀναλύσεων, εἴτε ἀκόμα γιατί οἱ ἴδιοι, ἂν καὶ συμφωνοῦνε μὲ τὴν κατα-κριτική τοῦ ἰσχύοντος συστήματος, δὲν ἔχουνε, ὡσὸσο, ἀποκτήσει τὸ θεωρητικὸ ἐκεῖνο ὑπόβαθρο πού θὰ τοὺς ἔκανε ἱκανοὺς νὰ εἶναι πραγματικὰ ριζοσπάστες στὴ σκέψη τους. Συνήθως οἱ συνάδελφοι αὐτοὶ βλέπουνε καὶ τὴν ἀντίθετη ὄψη τῆς καθιερωμένης πρακτικῆς, ἀλλὰ πείθονται δύσκολα καί, κυρίως, προσπαθοῦνε νὰ ἐπαναχρησιμοποιήσουνε τὶς ἴδιες αὐτὲς μεθόδους, προσθέτοντας (ὄχι μὲ ὀργανικὸ τρόπο καὶ ριζικὴ ἀναθεώρηση), ἐπιπόλαια, τὰ «νέα» κοινωνικὰ δεδομένα πού ἀναγκάζονται νὰ πάρουνε ὑπόψη τους ἀπὸ τὴ μόδα τῆς κοινωνιολογίας. . . Ἔτσι, κατανοοῦνε ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ: Αὐτὸ εἶναι τὸ πρόσφατο (καὶ πῶς ἐπικίνδυνο), νέο προσωπεῖο τῆς τεχνοκρατίας! Νέο φροῦτο πού περιεῖχε δηλητήριο: ἐφησυχάζει, δημιουργεῖ ἄλλοθι καὶ ἀποπροσανατολίζει. Παράδειγμα: Μέχρι τώρα εἴχαμε ν' ἀντιμετωπίσουμε τοὺς τεχνοκράτες-πολεοδόμους. Πρόσφατα ἐμφανίστηκαν οἱ. . . «Πολεολόγοι» (ἔτσι αὐτοαποκαλοῦνται). Μᾶς μιλοῦνε, π.χ., γιὰ «συστηματικὴ μεθοδολογία ἐπίλυσης τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ προβλήματος». Ἄν τοὺς πεῖς πὼς μιὰ τέτοια φράση δὲν ἔχει νόημα γιατί τὸ «ἀρχιτεκτονικὸ πρόβλημα» δὲν ὑπάρχει ΑΠΟ ΜΟΝΟ ΤΟΥΤ, μὰ μόνον σὰν ἔκφραση τοῦ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟῦ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ, θ' ἀντιδράσουνε στὴν ἀρχή. Ἔστω, ἂν τύχει καὶ μελετήσουνε καὶ τὴν ἀντίθετη αὐτὴ θέση, θὰ σοῦ ποῦνε ὅτι: «ἐντάξει, αὐτὰ τὰ ξέρουμε, δεδομένα καὶ εὐνόητα εἶναι, πᾶμε παρακάτω». . . Τὸ μέλημά τους εἶναι. . . «νὰ πᾶνε παρακάτω», στὸ σχε-

διασμὸ δηλαδή, περνώντας ἀπὸ κάποια καθαρὰ διανοουμένιστική «συστηματικὴ» ἀνάλυση πού καταπᾶ ἀνάλυση γιὰ τὴν ἀνάλυση. Καί, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὰ θεωροῦνε «δεδομένα», ΔΕΝ ΤΑ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΝΕ (καὶ ὅταν τὰ χρησιμοποιοῦνε, τὸ κάνουνε χωρὶς νὰ τᾶχουνε ἀφομοιώσει καὶ τὰ εἰσάγουνε μὲ μὴ ὀργανικὸ τρόπο). Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀρχίζει ἡ τεχνοκρατικὴ τους στάση. Μὰ, σοῦ προβάλλουνε κόλας τὸ «ἐπιχείρημα» τῆς ἀνάγκης τῆς τεχνικῆς! Ὅμως τοὺς ρωτῶ: ποῖος ὑποστήριξε τὸ ἀντίθετο; Ἰσα ἴσα πού — ὅπως ἐξηγῶ ἀναλυτικότερα σὲ ἄλλο κεφάλαιο — κοινωνικὲς μεταβολὲς πού δὲ συνοδεύονται ἀπὸ ἀνανεωμένη τεχνικὴ κατανοοῦνε ἀνάπηρες. Ἡ τεχνικὴ εἶναι τὸ δεξιὸ χέρι τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης καὶ μεταβολῆς. Καὶ κἀτὶ ἀκόμα: Ἡ κοινωνικὴ μεταβολὴ ἔχει ἀνάγκη ὄχι μόνον νὰ ἐπαναχρησιμοποιήσῃ καὶ ν' ἀναπτύξῃ τὶς γνώσεις, τὶς μεθόδους καὶ τὰ ἐργαλεῖα τῆς τεχνικῆς, πού ὑπάρχουν, μὰ ἐπίσης ΕΧΕΙ ΑΚΟΜΑ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ΑΝΑΓΚΗ ΝΑ ΑΝΑΠΤΥΞΕΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΚΑΤΑΛΛΗΛΕΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΑ ΤΗΣ, ΑΝ ΘΕΛΕΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΘΕΙ. Καὶ ξέρω πὼς ὅταν ἀντιτάσσουμε στοὺς παραπάνω συναδέλφους πὼς δὲν ὑπάρχει στὴν οὐσία «ἀρχιτεκτονικὸ πρόβλημα» πρὸς ἐπίλυση, μὰ κοινωνικὸ, ἐκεῖνοι μεταφράζουνε αὐτὴ τὴ θέση μὲ τὸ ὅτι πιστεύουμε πὼς τάχα δὲ χρειάζεται ἡ τεχνικὴ καὶ πὼς ὄλο τὸ βάρος τὸ δίνουμε στὴν κοινωνικὴ μεταβολή! Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀμέσως παραπάνω ἀπάντηση πού ἔδωσα σὲ μιὰ τέτοια «κατηγορία», ἔχω νὰ ὁμολογήσω πὼς πράγματι ὑπάρχει καὶ μιὰ μερίδα συναδέλφων πού ἀπορρίπτουνε συνολικὰ τὴν τεχνικὴ καὶ ἀσχολοῦνται μόνον μὲ τὴ μελέτη τῆς κοινωνικῆς μεταβολῆς. Δὲ χρειάζεται κριτικὴ σὲ μιὰ τέτοια στάση. Τὸ σφάλμα τῆς εἶναι ὀλοφάνερο. Θέλω, ὡστόσο, νὰ διευκρινίσω — στὸ ἀμέσως ἐπόμενο κεφάλαιο θὰ ἐξηγήσω ἀναλυτικὰ μὲ παράδειγμα — πὼς ὅταν ἡ κοινωνικὴ μεταβολὴ ἀρκεῖται στὴν ἐπαναχρησιμοποίηση ἀπλῶς τῆς τεχνικῆς ἀπὸ ἄλλα χέρια (μετὰ τὴ μεταβολή), μέσα στὴν ἴδια, ὅμως, λογικὴ ἐργασίας καὶ παραγωγῆς (μοναδικὸς στόχος ἢ ποσοτικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς, δπου, π.χ., ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικότητος ἀποτελεῖ τὸ μόνον κοινωνικὸ στόχο) τοῦ παλιοῦ συστήματος πού ἀνατράπηκε, τότε ἡ κοινωνικὴ μεταβολή,

ακόμα κι αν αυτή λέγεται σοσιαλισμός, ΘΑ ΚΑΤΑΝΤΗΣΕΙ ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΕΥΤΜΕΝΗ ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΙΑ. Ή ριζική αλλαγή των σχέσεων παραγωγής δε θάπρεπε να μένει ασυμπλήρωτη. Θάπρεπε να συνεπάγεται και ριζική αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων, του τρόπου δηλαδή ζωής (ποιοτική αλλαγή). Αυτό σημαίνει πως ή παραγωγή και ή τεχνική της θάπρεπε να πάψουν να έχουνε την απόλυτη προτεραιότητα καθορισμού της ζωής, και, αντίστροφα, ΟΙ ΕΠΙΖΗΤΟΥΜΕΝΕΣ ΝΕΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΝΑ ΚΑΘΟΡΙΖΟΤΝΕ, ΑΝΑΠΡΟΣΑΡΜΟΖΟΝΤΑΣ ΚΑΙ ΤΡΟΧΟΠΕΛΩΝΤΑΣ ΙΣΩΣ, ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΙΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΤΗΣ.

Τὰ «κοινωνικά δεδομένα» πρέπει να χρησιμοποιούνται οργανικά, με τη μορφή της περιγραφής της βιωμένης κοινωνικής εμπειρίας (και όχι σα συμπληρώματα της τεχνικής των μεθόδων ανάλυσης), δηλαδή, ΣΑΝ ΚΑΘΟΔΗΓΗΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΙΔΟΥΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΠΟΥ ΘΑ ΕΠΙΔΕΙΞΕΙ. Και όταν λέμε στους τεχνοκράτες πως το «αρχιτεκτονικό» πρόβλημα είναι «κοινωνικό», εννοούμε ότι: ΣΤΟ «ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ» ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΥΜΕ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΧΝΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ! Μια κοινωνική αλλαγή θα χρειαστεί να μελετήσει και να χρησιμοποιήσει, ακόμα και να έπινοήσει, τις κατάλληλες γι' αυτήν τεχνικές. Είμαι σαφώς υπέρ της μελέτης, του σχεδιασμού για νέες τεχνικές έπινοήσεις, μέθοδους, μέσα και μεθοδολογία. Με τους όρους, όμως, που ανάπτυξα πιο πάνω.

Υπάρχει βέβαια πρόβλημα για το πως θα συνεννοηθούμε καλύτερα με τους μοιδατές αλλά δυσκολόπιστους συναδέλφους που πιστεύουν στις αποκλειστικές τάχα δυνατότητες της τεχνικής. Πιστεύω πως για να συνεννοηθούμε χρειάζεται να μιλήσουμε τη γλώσσα τους· με τα ίδια τους τα «δεδομένα», με την ίδια τους τη γλώσσα, μπορούμε ν' ανατρέψουμε τις «πεποιθήσεις» τους.

Β. ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η «ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ» ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

*Θεωρία μιας πρακτικής: Η πόλη - εξέγερση
Οι αγώνες στην πόλη και ή λαϊκή αυτοοργάνωση*

Σ' αυτό το μέρος του βιβλίου θέλω να συμπληρώσω το προηγούμενο μέρος του (τήν κριτική τών δσων ισχύουνε στήν καθιερωμένη αρχιτεκτονική και πολεοδομία) από συγκεκριμένες μεταφράσεις - προτάσεις τής θεωρίας σέ πρακτική. Είναι φανερό ότι οι μεμονωμένες μορφές πρακτικῆς πού παρουσιάζω ένδεικτικά θά προκύψουνε σέ ολοκληρωμένη μορφή όχι μόνο από τή μελέτη, μά και από τήν ίδια τή ζωή. Έδώ παρουσιάζω μόνο μιὰ δυνατή πλευρά τής «νέας πρακτικῆς τοῦ χώρου» πού, όπωσδήποτε βέβαια, είναι επηρεασμένη από τήν κριτική πού προσηγήθηκε.

Ἡ πρακτική πού παρουσιάζω στηρίζεται σέ μιὰν ἀναθεώρηση τοῦ ρόλου μας σάν αρχιτεκτόνων, τόσο ἀναφορικά μέ τὸ περιεχόμενο τῆς δουλειᾶς στή θεωρητική ἔρευνα ὅσο και σέ σχέση μέ τὸ ἐπάγγελμα. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἕνα σκέλος, τὸ βασικό, τῆς νέας πρακτικῆς.

Σέ σχέση μ' αὐτὴ τήν ἐπανατοποθέτηση τοῦ ρόλου μας, ἐξετάζω τίς πρόπουσες πιθανές και δυνατές σχέσεις τῶν αρχιτεκτόνων μέ τὰ λαϊκὰ προβλήματα.

Τέλος, δίνω μιὰ σειρά από ξένα και ἑλληνικά παραδείγματα πού ἀποδεικνύουνε πὼς ἡ προτεινόμενη νέα πρακτική εἶναι δυνατή τουλάχιστον ὡς πρὸς μιὰ πλευρά της. Κι ὅπως θά ἐξηγήσω, δυὸ εἶναι στήν ἀρχὴ οἱ βασικὲς μορφές πού μπορεῖ νὰ ἔχει: εἴτε ἀπὸ ἀνάγκη (συνθηκῆς μιζέριας), εἴτε ἀπὸ πειραματικὴ διάθεση. Εἶναι εὐνόητο πὼς οὔτε ἡ μιὰ οὔτε ἡ ἄλλη μορφή εἶναι ολοκληρωμένες, ἀλλ' οὔτε κι οἱ δυὸ μαζί, ἀφοῦ στήν καλύτερη περίπτωση (τῶν πειραματικῶν προσπαθειῶν) οἱ προσπάθειες εἶναι μεμονωμένες και ἀπομονωμένες, χωρὶς νὰ ἔχουνε γενικευτεῖ σέ κλίμακα πόλης ἀπ' ὄλο τὸ λαό, ὥστε ἡ νέα πρακτικὴ νὰ γίνει κοινωνικὴ πρακτικὴ.

Ἐπιπλέον, οἱ πειραματικὲς ἀπομονωμένες προσπάθειες σχεδιασμοῦ και πραγματοποίησης ἀκαταχερμάτιστου χώρου μέ αὐτοκατασκευές ἀπὸ αὐτοοργανωμένες ομάδες εἶναι εὐνόητο πὼς και ἀτελεῖς εἶναι και λάθη θά περιέχουνε μά, ἀκόμα, και καθένα ἀπὸ τὰ

συνθετικά τους στοιχειά θα είναι λειψό: ή αυτοοργάνωση, π.χ. δέν είναι πάντα σύτοοργάνωση, ή αυτοκατασκευή δέν είναι συνήθως αυτοκατασκευή, αλλά ήμι-κατευθυνόμενη κι δ παραγόμενος, έτσι, χώρος ύπακούει νομοτελικά στά κυρίαρχα μοντέλα του κατακερματισμού του.

Σέ κάθε παράδειγμα, όμως, πού δίνω, θα βρούμε και κάποια θετική πλευρά κι έτσι θ' αποχτήσουμε, έλπίζω, μιá κάπως ένδεικτική εικόνα του τί ζητάμε και του τί είναι δυνατό για την ώρα και τί στό μέλλον: "Έτσι, ή «ουτοπία του δυνατού» γίνεται στοιχείο τής τρωινής νέας πρακτικής μας: τήν τροφοδοτεί και τήν κατευθύνει.

**Ι. ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ:
ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗ ΓΗ, ΣΤΗ ΣΤΕΓΗ
ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ***

Ξένες μαρτυρίες μ' έλληνικές προοπτικές

*(Πρόταση σ' όρισμένους άρχιτέκτονες για ένα
διαφορετικό προσανατολισμό τής δουλειάς μας)*

**ΓΡ ΑΥΤΟΥΣ ΠΟΥ ΧΑΘΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΟ
ΒΟΜΒΑΡΔΙΣΜΟ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΚΟΥΠΟΛΗΣ
ΛΟΗΕΡΜΙΔΑ ΣΤΟ ΣΑΝΤΙΑΓΚΟ ΤΗΣ
ΧΙΛΗΣ ΣΤΙΣ 12-9-1973.**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θά μπορούσα νά μιλήσω περισσότερο «έπιστημονικά» ή «έλλειπτικά» μιá πού οι «καιροί μας». . . Μά άλλο τόσο, οι ίδιοι καιροί έπιβάλλουνε νά λέγονται όρισμένα πράγματα με τ' όνομά τους: άκόμα, γιατί είναι αλήθεια ότι ένας όρισμένος τρόπος χρήσης τής γλώσσας αντιστοιχεί σέ μιάν όρισμένη μορφή συνείδησης πού πρέπει κάποτε νά τή μεταφράζουμε σέ συγκεκριμένη πράξη. Αυτό τó σκοπό έχει αυτή έδω ή εκθεση: νά βοηθήσει στή συνειδητοποίηση όρισμένων πραγμάτων και νά προτείνει συζήτηση για πράξη, για δρόμους. Δρόμους πού φάνηκε ότι ξέρανε καλά άλλοι λαοί κι έμεις ελάχιστα. Πού άφορούνε ΤΟ ΙΔΙΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ, ΚΟΙΝΟ Σ' ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΕΣ. Γι' αυτό τó λόγο ή στρατηγική (γενικές «γραμμές» - στόχοι) είναι Η ΙΔΙΑ. Η ΤΑΚΤΙΚΗ (δρόμοι) ΔΙΑΦΕΡΕΙ ανάλογα με τίσ ιδιομορφίες κάθε τόπου. ΔΟΥΛΕΙΑ ΜΑΣ ΕΙΝΑΙ νά τίσ βρούμε. Αυτό σημαίνει ότι οι «ξένοι» δρόμοι πού παρουσιά-

* Πρόκειται για άρθρο πού δημοσιεύτηκε στό Δελτίο του Συλλόγου 'Αρχιτεκτόνων (Νο 3, 'Οκτώβρης 1973).

ζω δὲν πρέπει μὲ κανένα τρόπο νὰ θεωρηθοῦνε σὰν παράδειγμα γιὰ στείρα μίμηση. Θέλουμε ἀπλῶς νὰ δείξουμε δυνατότητες πού θάπρεπε ἴσως νὰ ἐρευνηθοῦνε: ποιά θάτανε ἡ ἰδιαίτερη μορφή τέτοιων κατευθύνσεων πού ταιριάζουνε κι ἐπιβάλλονται ἀπ' τὴν ἑλληνική πραγματικότητα; Νά τὸ «πρόβλημα» γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ μιλάμε ἀπὸ δῶ καὶ πέρα. Τὸ περιεχόμενό του; εἶναι αὐτὸ πού λέει ὁ τίτλος. (Εἶναι φανερό ὅτι ἡ πρότασή μου δὲν μπορεῖ ν' ἀπευθύνεται σ' ὄλους τοὺς «συναδέλφους». Ὅπωςδήποτε, ὄχι στοὺς «ἐπίσημους» ἀρχιτέκτονες. . .) Οἱ παραγκουπόλεις ἀνήκουνε στὸν ἴδιο χῶρο: Στὶς συγκρούσεις πού δημιουργεῖ ἡ σχέση τῆς ἰδιοκτησίας. Τὸ πρόβλημα ἔχει αἷτια ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ. Τὰ μέσα καὶ ἡ πρακτικὴ γιὰ τὴ λύση του θὰ πρέπει νὰ εἶναι ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ ΦΥΣΗΣ μὲ τὰ αἷτια. Τουλάχιστον ἂν θέλουμε ριζικὴ λύση. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο εἶναι λαθεμένη ἡ «ἐπιστημονικίζουσα» - τεχνοκρατικὴ στάση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν συναδέλφων (ἔτσι τοὺς τᾶμαθαν) πού νομίζουνε ὅτι τὸ πρόβλημα τῶν ἀπαλλοτριώσεων, τῶν «παράνομων» καὶ τῶν παραγκουπόλεων εἶναι πρόβλημα χωροταξίας καὶ ρυθμιστικοῦ, Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ Πολεοδομίας. Δὲν εἴμαστε ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν παραγκουπόλεων. Εἴμαστε ὅμως ἐναντία σὲ λύσεις - μπαλώματα πού ἀπ' τὴ μιὰ διαιωνίζουνε τὸ πρόβλημα (κακὲς συνθήκες στέγασης) καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη δὲ δίνουνε ἀπάντηση σὲ μιὰν ἄλλη ἄποψη πού περιφρονοῦνε: Τὶς κοινωνικὲς σχέσεις πού ἐπιβάλλει ἓνας ὁρισμένος τρόπος ὀργάνωσης τοῦ χώρου, ἡ πολυκατοικία, ἡ «ἐλεύθερη δόμηση», τὸ «πράσινο», τὸ «κέντρο» τῆς πόλης, κτλ. Κάτοικοι τοῦ Ταύρου (πρώην «παραπηγματουῦχοι») ἐκφράζουνε τὴ δυσφορία τους γιὰ τὸ «νέο τρόπο ζωῆς». Οἱ κάτοικοι στ' Ἀναφιώτικα δὲ θέλανε νὰ ἐγκαταλείψουνε τὴ γειτονιά πού οἱ ἴδιοι φτιάξανε μὲ τὴ ζωὴ τους.

Ἄς ἀφήσουμε σ' ὅσους θέλουνε τὴν «ἀναμόρφωση», καταστροφή, ἢ μεταστέγαση τῶν παραγκουπόλεων.

Ἄλλὰ ὅσο θὰ ὑπάρχουνε, ἐγὼ τίς βλέπω ἀπὸ «ἄλλη γωνία», ἔχοντας μιὰν ἄλλη ἀνησυχία:

Πῶς θὰ δημιουργηθοῦνε οἱ ἀπαραίτητες διαδικασίες πού θὰ λύσουνε, μακροπρόθεσμα ἴσως, μὰ ΟΡΙΣΤΙΚΑ, τὸ πρόβλημα.

Πῶς θὰ μπορέσει νὰ κινητοποιηθεῖ αὐτὸς ὁ κόσμος μὲ ἀφορμὴ τὸ εἰδικὸ του πρόβλημα. Πρόβλημα εἰδικό, πού ἐντάσσεται, ὅμως, στὸ εὐρύτερο πρόβλημα ἑνὸς ὁλόκληρου λαοῦ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ ἡ «ἐπιμέρους» κινητοποίηση, δὲν μπορεῖ παρὰ ν' ἀποτελεῖ τμῆμα μιᾶς εὐρύτερης. Ἀλλιῶτικα — ἀπομονωμένη — θ' ἀποτύχει.

Πολλὲς φορὲς συμβαίνει — γιὰ ὁρισμένους λόγους. . . — αὐτὴ ἡ εὐρύτερη νὰ μὴν ὑπάρχει ἢ νὰ ὑπάρχει σχηματικὰ μόνο ἢ σὲ ὁρισμένες στιγμές. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι τὸ σύνολο τῶν «ἐπιμέρους» κινητοποιήσεων μὲ ἀφορμὴ εἰδικὰ προβλήματα θὰ φτιάξουνε τὴ «μεγάλη». . .

Ἐπιπλέον, συμβαίνει ὁρισμένα προβλήματα νὰ ἔχουνε θεωρηθεῖ σὰν ΠΕΡΙΘΩΡΙΑΚΑ τόσο ἀπὸ τὸν κρατικὸ συνδικαλισμὸ, ὅσο κι ἀπὸ τὸν θεσμοποιημένο (τῶν πολιτικῶν κομμάτων). «Περιθωριακά» γιατί ἀφοροῦνε συνήθως ὁμάδες ἀνθρώπων πού εἶναι ἐλάχιστα «παραγωγικοί»: ἀνεργους συχνὰ ἢ ἀσχολούμενους μὲ «παρασιτικά» ἐπαγγέλματα. Καί, ὅπωςδήποτε, ὄχι «ἀποδοτικούς» καὶ στὸ κράτος καὶ στὰ κόμματα. . .

Ἐπομένως: μὲ τὰ παραπάνω δὲν ἀναφερόμαστε στὸ συνδικαλισμὸ (ἴσως κι αὐτὸς νὰ βοηθᾷ ἀλλὰ θὰ πρέπει πρῶτα νὰ τὸ ἀποδείξει). Θέλω νὰ πῶ ὅτι ἡ λύση ἑνὸς «περιθωριακοῦ» προβλήματος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ προέλθει ἀπὸ τοὺς ΙΔΙΟΥΣ ΤΟΥΣ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΜΕΝΟΥΣ: ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗ ΒΑΣΗ.

Γι' αὐτὴ τὴν κινητοποίηση χρειάζονται συχνὰ νὰ δράσουνε ὁρισμένοι «καταλύτες». Θὰ τοὺς δοῦμε σὲ λίγο. Μὰ πρὶν, γιὰ νὰ βοηθήσουνε τὴ συνειδητοποίηση τοῦ τί σημαίνει «χρῆση τοῦ χώρου» ἀπὸ ἓνα ὁρισμένο παραγωγικὸ σύστημα πρέπει νὰ δοῦμε ἓνα παράδειγμα. Γιὰ νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ οὐτοπία τῶν δυνατοτήτων λύσης τοῦ «προβλήματος» ἀπὸ τὴν Πολεοδομία καὶ τὴν Ἀρχιτεκτονική. Γιὰ νὰ κοπεῖ ἡ ὄρεξι κι ἡ πίστη γιὰ τὴ δύναμη τοῦ «ρυθμιστικοῦ» καὶ τῆς «χωροταξίας»: Ὅταν κάτσεις καὶ μελετήσεις προσεχτικὰ τὸ χάρτη μιᾶς πόλης καὶ δεῖς πῶς τὴ χρησιμοποιεῖ Η ΕΞΟΥΣΙΑ, τότε σοῦ κόβεται ἡ ὄρεξι νὰ βρεῖς σωστὲς σχέσεις χώρων, πάρκινγκ, πάρκων καὶ λεωφόρων, ὑψηλῆς καὶ χαμηλῆς δόμησης! Ἀρχίζεις νὰ χάνεις τίς πίστεις σου σὰν ἀρχιτέκτονας

και να τις ξαναβρίσκεις σαν άπλός άνθρωπος: στην ίδια μοίρα μ' αυτούς που ζούνε στην παράγκα.

1. Η ΚΑΤΟΧΗ ΜΙΑΣ ΠΟΛΗΣ, Η ΤΑΞΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΚΑΙ Η ΤΑΞΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ

Το παράδειγμα που δίνω από το Ραμπάτ του Μαρόκου το δίνω γιατί το έζησα ο ίδιος, εργαζόμενος εκεί. Είναι έντελώς συμπωματικό που δέ δίνω παρόμοιο ελληνικό παράδειγμα. Συνέβη να μην έχω ασχοληθεί μέχρι τώρα.

Κάθε μέρα ζούσα... «περιέργα» γεγονότα: διαδηλώσεις που δεν τις έβλεπες! Χιλιάδες φτωχοί και ζητιάνοι που δεν έβλεπες παρά μερικούς αν δεν περνούσες τα τείχη...

Απόπειρες έναντιον του Βασιλιά μέσα στην πόλη' κι όμως διέφευγε ως δια μαγείας. Κατάληψη της πόλης απ' το στρατό σε χρόνο ρεκόρ.

Ήξερα ότι στις 250.000 κατοίκων, οι 200.000 ζούσαν στις παραγκουπόλεις και στη Μεντίνα (παλιά παραδοσιακή πόλη) που οι συνθήκες ζωής της είναι άθλιες: πυκνότητα πληθυσμού 800 κατ/ έκταριο. Χρόνιες αρρώστιες, πρόωροι παιδικοί θάνατοι, πορνεία (40% του γυναικείου πληθυσμού στις μεγάλες πόλεις), μόνη ανεργία του 30% του ενεργού πληθυσμού. Οι ύπόλοιπες 50.000 (μέρος της μικροαστικής τάξης, μεσοαστοι και πλούσιοι και Γάλλοι) κατέχουνε την «ευρωπαϊκή πόλη» (ή όποια ώστόσο καλύπτει τα 2/3 της ολικής επιφάνειας του Ραμπάτ) με ευρωπαϊκές, πραγματικά, συνθήκες κατοικίας.

Όταν άρχισα να βλέπω και να ζω από πιδ κοντά τα πράγματα... μου κινήθηκε ή περιέργεια να δώ αν (όπως θάτανε φυσικό) μεταφραζότανε και στο χώρο της πόλης αυτή ή τάξη πραγμάτων.

Έπαιξα λιγάκι μ' ένα χάρτη της πόλης και με τη βοήθεια στατιστικών και κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων έφτιαξα την παρακάτω εικόνα που μās δείχνει ξεκάθαρα πώς είναι διαμορφωμένος (ταξικά) ο χώρος:

Ο ΑΠΟΙΚΙΟΚΡΑΤΗΜΕΝΟΣ* ΧΩΡΟΣ

ΟΙ ΠΑΡΑΚΑΤΩ ΔΥΟ ΧΑΡΤΕΣ ΔΕΝ ΕΧΟΤΝΕ ΠΡΟΦΑΝΩΣ ΚΑΜΙΑ ΣΧΕΣΗ Ή ΑΕΙΩΣΗ «ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ» ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ. ΕΙΝΑΙ ΑΠΛΩΣ ΜΙΑ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΠΙΕΣΗΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ. ΜΙΑ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ, ΜΙΑ ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΗΣΗΣ ΤΩΝ ΤΑΞΙΚΩΝ ΑΙΩΝΩΝ. ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗΣ ΟΡΑΣΗΣ ΤΟΥ «ΧΩΡΟΥ», ΜΕ ΣΚΟΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΜΥΘΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΣΑΝ «ΟΥΔΕΤΕΡΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ» ΠΟΥ Ο «ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ» ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑΣ - ΠΟΛΕΟΔΟΜΟΣ ΤΟΝ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΕΙ ΕΚ... «ΤΟΥ ΜΗ - ΟΝΤΟΣ».

ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΤΕΙ ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΟΤΙ Ο ΧΩΡΟΣ ΕΙΝΑΙ ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΙΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ.

ΟΠΩΣΔΗΠΟΤΕ, ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΟΥΔΕΤΕΡΟΣ ΕΙΝΑΙ, ΕΝΑΣ ΤΙΠΕΤΟΥΝΟΣ ΧΩΡΟΣ.

* Με τη λέξη «αποικιοκρατημένος» δέν έννοώ το αποτέλεσμα της αποικιοκρατίας. Θέλω να πώ ότι οι κάτοικοι είναι υποκειμένοι μιας ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ αποικιοκρατίας μέσα στην ίδια τους τη χώρα από το μέρος εκείνο του πληθυσμού που τους έξουσιάζει και τους έκμεταλλεύεται.

Ἡ ἀνάγνωση τῆς παραπάνω εἰκόνας μᾶς λέει γιὰ τὰ ἑξῆς:

α. ΓΙΑ ΤΗ ΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ.

Τὸ 1/3 περίπου τῆς «εὐρωπαϊκῆς πόλης» κατέχεται ἀπὸ τὸ βασιλικὸ παλάτι καὶ τοὺς ἀπαραίτητους γύρω του χώρους καὶ ἐγκαταστάσεις: ἄδριοι χώροι ἀπομόνωσης - προστασίας τῶν ἀνακτόρων, πάρκα, γειτονιὲς ἀξιωματικῶν καὶ ἀνωτέρων στελεχῶν τῆς διοίκησης, βίλες ἰδιοκτητῶν γῆς καὶ βιομηχάνων, ξένων καὶ μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Στρατῶνες καὶ διοικητικὰ κτίρια. Στρατιωτικὸ καὶ πολιτικὸ - ἰδιωτικὸ ἀεροδρόμιο (ἢ ταχύτατη μετατόπιση τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως εἶναι ἐξασφαλισμένη...).

β. ΓΙΑ ΤΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΜΙΑΣ ΤΑΞΗΣ: ΣΥΝΕΧΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ.

Τὸ κέντρο τῆς πόλης τὸ ἔχουνε καταλάβει οἱ διοικητικὲς καὶ στρατιωτικὲς ἐγκαταστάσεις τῆς ἐξουσίας: Ραδιόφωνο καὶ Τηλεπικοινωνιῶνες, Παλάτι, Γενικὸ Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ, Ἀρχηγεῖα Ἀστυνομίας καὶ Ἀσφάλειας, βασικὰ ὑπουργεῖα καὶ ξένες πρεσβεῖες, μὲ ἐπίκεντρο τὴ γαλλικὴ καὶ τὴν ἀμερικανικὴ.

Οἱ στρατῶνες διατάσσονται — ἐκτὸς ἀπ' αὐτοὺς τοῦ κέντρου — καὶ γύρω ἀπ' τὴν πόλη, πλάι πλάι στὶς παραγκουπόλεις. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ, σ' ὅλες τὶς μεγάλες πόλεις ἀκόμα καὶ σὲ ἥσυχους καιροὺς οἱ προσβάσεις ἀπ' τοὺς αὐτοκινητόδρομους στὴν πόλη ἐλέγχονται ἀπὸ φράγματα στρατοῦ καὶ ἀστυνομίας.

γ. ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟ (ΕΛΕΓΧΟ) - ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ - ΕΚΤΟΠΙΣΜΟ ΣΕ ΓΚΕΤΟ ΤΟΥ «ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΥ» ΜΕΡΟΥΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ: ΤΗΣ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΑΣ ΤΟΥ.

Τὸ «λοῦμπεν προλεταριάτο» βρίσκεται ἢ μέσα στὰ τείχη τῆς Μεντίνια (ποὺ καταλαμβάνει ἀσήμαντη ἔκταση σὲ σχέση μὲ τὸν πληθυσμὸ τῆς) ἢ ἐκτοπισμένο στὰ ὄρια τῆς πόλης: ἐντοπισμένο καὶ ἐ-

λεγχόμενο σὲ παραγκουπόλεις ἀνοχύρωτες (μὲ στρατιωτικὰ φυλάκια κοντὰ) ἢ ὀχυρωμένες (τείχη) μὲ στρατῶνα δίπλα. Ἡ παραγκούπολη στὸν Ἀτλαντικὸ στὸ δρόμο πρὸς τὴν Καζαμπλάνκα περιβάλλεται ἀπὸ ψηλοὺς τοίχους ὥστε ὁ ταξιδιώτης νὰ μὴν μπορεῖ ν' ἀντιληφθεῖ τὸ «ἄσχημο» θέαμα. Στὴν κορυφὴ τῶν τοίχων, στόλοι μὲ φῶτα στραμμένα πρὸς τὰ μέσα ἐξασφαλίζουν τὸ νυκτερινὸ ἔλεγχο τοῦ πληθυσμοῦ. **Ἡ ΣΥΝΤΡΙΠΤΙΚΗ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ Εἶναι οἱ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ἸΔΙΑ ΤΟΥΣ ΤΗΝ ΠΟΛΗ.**

δ. ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΤΑΞΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗΣ ΕΛΛΑΦΟΥΣ.

Τὰ ὠραιότερα ἀπὸ φυσικὴ ἄποψη μέρη κρατήθηκαν γιὰ τὰ σπίτια τῆς ἀριστοκρατίας καὶ γιὰ τουριστικὲς ἐγκαταστάσεις. Προσέξτε, στὴ δεξιὰ ἄκρη τοῦ χάρτη, τὴ συνύπαρξη τῆς ἀριστοκρατικῆς γειτονιάς καὶ τῆς παραγκούπολης. **Ἐνας δρόμος (ΜΑ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΙΑ - ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ, ΤΗΣ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗΣ)** τὶς χωρίζει! Οἱ κάτοικοι τῆς πρώτης δὲν ἐνοχλοῦνται ἀπ' τὴ συνύπαρξη αὐτῆ, γιατί ἡ παραγκούπολη δὲ φαίνεται, καθὼς εἶναι χτισμένη στὴν κλίση τοῦ ἐδάφους ποὺ κατεβαίνει στὸ ποτάμι.

Παρ' ὅλο ποὺ ὑπάρχουνε κοινὰ στοιχεῖα ἀνάμεσα στὸ Μαρόκο καὶ στὴν Ἑλλάδα, ἔδωσα τὸ παράδειγμα τοῦ Ραμπάτ, ὄχι γιατί μοιάζει τόσο μὲ τὴν Ἀθήνα (μας), μὰ γιὰ νὰ δείξω δύο πράγματα:

Τὴ λογικὴ ποὺ διέπει τὴ διαμόρφωση τοῦ ἀστικοῦ χώρου κάτω ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο κοινωνικο - πολιτικὸ καθεστῶς. Ἡ λεγόμενη «χρῆση ἐδάφους» δὲν εἶναι τὸ «οὐδέτερο» προϊόν μιᾶς πολεοδομικῆς μελέτης μὰ τὸ **ΑΜΕΣΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΜΙΑΣ ΟΡΙΣΜΕΝΗΣ ΤΑΞΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣ.**

Τὸ ὁποιοδήποτε «ρουθμιστικὸ σχέδιο», δὲν μπορεῖ, παρὰ νὰ ἱποτάσσεται σ' αὐτὴ τὴ λογικὴ.

Ἐναν ἄλλο τρόπο νὰ διαβάσουμε τὸ χάρτη μιᾶς πόλης: μὲ βάση τὴν ταξικὴ δομὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς καὶ τὶς σχέσεις «κατέχων -

κατεχόμενος», «ιδιοκτησία - έξουσία» κτλ. Πιστεύω πώς ένας τέτοιος τρόπος ανάγνωσης βοηθά στη συνειδητοποίησή μας και στην καταστροφή των μύθων της Πολεοδομίας και της 'Αρχιτεκτονικής οά μέσω των λύσεων κοινωνικών προβλημάτων.

Μήπως θάτανε χρήσιμο να εφαρμόσουμε αυτή τη μέθοδο (σύνταξη και ανάγνωση τέτοιου είδους χαρτών) πάνω στα ελληνικά δεδομένα; Νομίζω ότι τα αποτελέσματα θάτανε αποκαλυπτικά. Θα ήτανε μια περισσότερο άμεση κι εποπτική αντίληψη της λίγο πολύ αφηρημένης εικόνας που έχουμε γι' αυτό που λέμε πόλη. 'Η 'Αθήνα (μας), θα αποκαλυφθεί σαν 'Αθήνα ΤΟΤΣ. 'Από τα παραπάνω ίσως υπονοηθεί πώς ή εικόνα που δόθηκε (σχέση ταξικής δομής και χώρου) συνεπάγεται μιαν όρισμένη κοινωνική δυναμική. 'Ωστόσο αυτό δεν είναι σίγουρο. 'Η θέση των κατοίκων απέναντι στο ίδιο τους το πρόβλημα μπορεί να κυμαίνεται από την πιο παθητική στάση μέχρι την πιο δυναμική αντίσταση - αντίθεση. Ειδικά στο Μαρόκο, ο κόσμος των παραγκουπόλεων δεν είναι πολιτικοποιημένος. Το κύριο μέλημά του είναι ΝΑ ΕΠΙΖΗΣΕΙ ΑΠΟ ΤΗ ΜΙΑ ΜΕΡΑ ΣΤΗΝ ΑΛΛΗ. 'Η πολιτικοποίησή του ένυπάρχει, όμως, σε λανθάνουσα κατάσταση, εν δυνάμει, περιμένοντας. Στην πράξη αποδείχτηκε πώς όταν έδρασαν όρισμένοι «καταλύτες» (εργάτες και φοιτητές), ο κόσμος αυτός κινήθηκε εύκολα. 'Αλλά, ταυτόχρονα, ή έλλειψη σοβαρού μαζικού κι οργανωμένου εργατικού κινήματος έκανε τις αυθόρμητες ενέργειες να εξατμιστούν.

ΟΙ ΚΑΤΑΛΥΤΕΣ

Έζησα από κοντά τα φοιτητικά - μαθητικά γεγονότα του Μαρόκου το Δεκέμβρη - Φλεβάρη 1973. Οί φοιτητές και μέρος εργατών διάλεξαν τις παραγκουπόλεις για τόπους διαδηλώσεων. Στο κέντρο της πόλης, εκτός που ήτανε δυσκολότατο ήτανε και ασύμφορο: ή αστική τάξη

λίγο πολύ αδιαφορούσε ή ήτανε έχθρική σε τέτοιες «ταραχές», μου είπανε.

Στα αίματηρά γεγονότα της παραγκοποίησης του 'Ατλαντικού, όταν 500 φοιτητές - κομμάντος άρχισαν να φωνάζουνε συνθήματα και να συζητούνε με τον κόσμο, οί 500 γίνανε χιλιάδες. Βγήκε ο κόσμος απ' τις παράγκες του, έκλεισε τα μαγαζάκια του, πήρε μέρος, έκρυψε και φυγάδεψε τους διαδηλωτές. 'Όταν ένας αστυνομικός πυροβόλησε εν ψυχρώ και σκότωσε ένα φοιτητή, ο κόσμος (κι όχι οί φοιτητές που έφυγαν για να γλιτώσουνε) όρμησε και λίντσαρε το δράστη: 'Άλλοι δυο νεκροί από τους κάτοικους. «Κάτι άλλαξε σ' αυτό τον κόσμο»...

Στο Μαρόκο ή δυναμική όργάνωση των κοινοτήτων των παραγκουπόλεων βρίσκεται σε έμβρυακή κατάσταση. Σε αντιδιαμετρική θέση στέκονται τα παραδείγματα παρόμοιων κοινοτήτων στη Λατινική 'Αμερική και στις δυτικές χώρες. Πριν περάσουμε σε μιá σύντομη επισκόπησή τους, θα διατυπώσουμε τρία βασικά κριτήρια - θέσεις που προσανατολίζουνε κάθε ανάλυση κοινωνικών κινήματων τέτοιου είδους. Τα κριτήρια αυτά όρίζουνε ταυτόχρονα και τις προϋποθέσεις για τους αγώνες στην πόλη.

2. ΠΡΟ-ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΤΣ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

α. Μετάφραση του ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΥ παράγοντα κινητοποίησης (θέλιες συνθήκες ζωής) σε ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟ (συνειδητοποίηση, αυτοοργάνωση, δράση). 'Η ύπαρξη μιζέριας ΔΕΝ ΑΡΚΕΙ ΑΠΟ ΜΟΝΗ ΤΗΣ για ν' αρχίσουνε οί αγώνες που θα την καταργήσουνε. 'Η μετάφραση του αντικειμενικού σε υποκειμενικό παράγοντα (στην περίπτωση που δέ γίνεται από μόνη της) υποβοηθείται από τη δράση των «καταλυτών».

6. Τὰ καθημερινὰ προβλήματα (ἐπιβίωσης, στέγης, δουλειᾶς) πρέπει καὶ μποροῦνε νὰ μετατραποῦνε σὲ πολιτικούς ἀγῶνες. Ἡ δράση τῶν «καταλυτῶν γιὰ ν' ἀποδώσει, χρειάζεται νὰ ὑποστηριχθεῖ ἀπὸ ἕνα εὐρύτερο λαϊκὸ κίνημα. Ἀλλιῶς θὰ ξεφτίσει καὶ θὰ χαθεῖ σὰν ἀπομονωμένος ἀκτιβισμὸς.

γ. Γιὰ τέτοιους ἀγῶνες ἀπαιτεῖται καὶ μιὰ ὀρισμένη «πολιτικὴ» ἀπέναντι στὸ πρόβλημα τῶν κοινοτήτων τῶν παραγκουπόλεων. Μιὰ τέτοια πολιτικὴ συντίθεται ἀπὸ δύο ἀπαραίτητους ὁρους: **ΝΑ ΔΙΑΤΗΡΗΘΟΥΝΕ Ο ΚΟΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ.**

Ὁ κοινὸς χώρος φτιάχτηκε ἀπὸ τὴν κοινὴ ζωὴ τῶν κατοίκων μὲ βάση τὴν κοινὴ τους ταξικὴ καταγωγὴ, ἀνάγκες καὶ προβλήματα.

Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἡ ρεφορμιστικὴ πολιτικὴ καταστροφῆς τῶν παραγκουπόλεων καὶ μεταστέγασης τῶν κατοίκων τῆς ἀποδείχτηκε δίκικο μαχαίρι: **ΤΟΥΣ ΑΠΟΜΟΝΩΝΕΙ, ΚΑΤΑΣΤΡΕΦΕΙ ΚΑΙ ΔΙΑΣΠΑ ΤΗΝ ΕΝΟΤΗΤΑ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ, ΤΗΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥΣ.** Χαμένοι καὶ ἀπομονωμένοι στὰ διαμερίσματα ἐργατικῶν πολυκατοικιῶν (ἐξίσου ἄθλιων) οἱ κάτοικοι χάνουν τὴ δυναμικὴ καθημερινὴ ἐπικοινωνία τους.

Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους ἀποδείχτηκε συμφερότερο (γιὰ τοὺς λαϊκοὺς ἀγῶνες) ἑνὸς εἴδους πολιτικὴ πὺν υἰοθετήθηκε σὲ πολλὲς περιπτώσεις:

Ἐξανθρωπισμὸς καὶ ὀργάνωση (σ' ὄλα τὰ ἐπίπεδα) τῆς παραγκούπολης. Καλύτερευση τῶν ὑλικῶν συνθηκῶν στέγασης καὶ διαμονῆς: ἐξυγίανση (τροφοδοσία σὲ νερό, φῶς, ἀποχέτευση, σκουπίδια). Ὁργάνωση δικτύων (ὑπεύθυνων ομάδων κατοίκων) διατροφῆς. Ἐσωτερικὴ κοινωνικὴ ὀργάνωση. Πολιτιστικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῶν κατοίκων. Προοδευτικὴ ἐπισκευή, βελτίωση ἢ ἀντικατάσταση τῶν παραγκῶν ἀπὸ φτηνὲς αὐτοκατασκευές. Τὰ παραπάνω θὰ τὰ δοῦμε κάπως καλύτερα στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο. Συνοψίζοντας: γιὰ τὴ διατήρηση τῆς κοινότητος καὶ τῆς ζωῆς τῆς χρειάζεται **ΛΑΪΚΗ ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗ** (στὴ βάση) καὶ **ΑΥΤΟΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ.**

Νὰ ξεκαθαρίσουμε ἕνα πράγμα ἀκόμα: Γιατί μιλάμε γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς καὶ τοὺς ἀγῶνες «στὴν πόλη»; Δὲν εἶναι ἄραγε τὸ γνωστὸ καὶ αἰώνιο πρόβλημα τῆς κατοικίας; Οἱ διάφοροι ὀργανισμοὶ (π.χ. Ο.Ε.Ε.) καὶ ὁ συνδικαλισμὸς ἢ τὸ κράτος μήπως δὲν ἀσχολοῦνται; Ἡ ἀπάντηση εἶναι πὺς ἀπ' ὅτι φάνηκε ἀπὸ τὶς **ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ**, τὸ «πρόβλημα στὴν πόλη» δὲν μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ καὶ νὰ μειωθεῖ σὲ πρόβλημα στέγασης. **ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ ΓΙΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΡΟΠΟΥ ΖΩΗΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ**, γιὰ πρόβλημα **ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ**: Ἴδου τὸ αἴτημα.

Ὁ θεσμοποιημένος συνδικαλισμὸς (κράτους καὶ κομμάτων) πιάνει τὸ πρόβλημα μόνο ἀπ' τὴν ποσοτικὴ του πλευρὰ, θεωρώντας τὴν ποιοτικὴ σὰν πρόβλημα **ΠΕΡΙΘΩΡΙΑΚΟ**. Ἐξελθὼ πὺς τρόπος στέγασης καὶ μορφῆς γειτονιάς σημαίνει **ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ** (ποιοτικὴ πλευρὰ). Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, τὸ «πρόβλημα στὴν πόλη» **ΔΙΑΦΕΡΕΙ** ἀπὸ τὰ ἄλλα. Δὲν εἶναι τῆς ἴδιας φύσης μὲ τὰ ἐπαγγελματικὰ προβλήματα τοῦ συνδικαλισμοῦ. Γιαντὸ μιλάμε γιὰ **ΕΙΔΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ**.

Καὶ μιὰ πὺν οἱ «ἀπὸ πάνω» εἴτε ἀδιαφοροῦνε εἴτε εἶναι ἀνίκανοι (**ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΣΗ ΤΟΥΣ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΗ ΤΟΥΣ**) νὰ τὸ συλλάβουνε, **ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΘΑ ΕΙΝΑΙ ΚΙ ΕΚΕΙΝΟΙ ΕΙΔΙΚΟΙ, ΙΔΙΟΜΟΡΦΟΙ (ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗ).**

Καὶ ἄς δοῦμε παραδείγματα:

3. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΓΩΝΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ:

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΙ Η ΛΥΣΗ ΤΟΥ
ΑΠΟ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ

Ἀπὸ τὸ κράτος...

Κολομβία 1964: Ἡ ἀεροπορία βομβάρδισε τὶς ἀγροτικὲς ὀρεινὲς περιοχὲς τῆς *Marquetalia*. Ἐκατοντάδες ἀγρότες νεκροί.

ΓΙΑΤΙ;

...και από τους κατοίκους

Έπειδή οι αγρότες κατέλαβαν μεγάλες ιδιοκτησίες, τις δούχευσαν, τις προστάτευσαν ένοπλα, τις κήρυξαν «άνεξάρτητες περιοχές αυτοάμυνας», τις καλλιεργούσανε για να έπιζήσουνε. Ο στρατός δέν μπόρεσε ποτέ να τις άνακαταλάβει. Μετά τόν βομβαρδισμό, παρά τούς νεκρούς, οι αγρότες παράμειναν και βοηθήθηκαν ένοπλα από τούς άντάρτες τής περιοχής. Με τόν σύνθημα τού Ε. Ζαπάτα ΓΗ ΚΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ οι αγρότες κατάκτησαν τή γή τους ξανά. Τά άμερικανικά φαντόμ τού κολομβιανού στρατού δέν μπόρεσαν να σπάσουνε τήν άντίσταση ποτέ. Οι περιοχές αυτές αυτοανακηρύχθηκαν «Έλεύθερες Δημοκρατίες», όπου ζεί και δρα έλεύθερο τόν κολομβιανόν άντάρτικο.

Άπό τόν κράτος...

Κολομβία 1964: Η άεροπορία βομβάρδισε με ναπάλμ τή μεγαλύτερη παραγκούπολη τής πόλης. Ο στρατός ταυτόχρονα έπιτέθηκε κάνοντας συλλήψεις.

ΓΙΑΤΙ;

...και από τούς κατοίκους

Ένα βράδυ, 3.000 άστεγοί τής Μπογκοτά (άπό τά 4 εκατομμύρια τά 2,5 ζούνε σέ παραγκούπολεις) κατέλαβαν με έφοδο άδεια οικόπεδα. Κρατούσανε μαζί τούς έτοιμους «καμπάνες» άπό πισόχαρτο. Χώρισαν τήν περιοχή και τόν πρωί, όταν κατέφτασε ό στρατός, ό οικισμός ήτανε έτοιμος. Με φυτιάρια και άξίνες άντιστάθηκαν: 20 νεκροί. Στην κηδεία, στό κέντρο τής Μπογκοτά, 200.000 λαού διαδήλωσαν ένάντια στην κυβέρνηση. Η κατάληψη άπ' τούς 3.000 δέν έγινε αυθόρμητα. Είχε προηγηθεί διαδήλωση στην πόλη με μακέτες άπό χαρτόνι: συμβολίζανε τόν αίτημα τών άστέγων νάχουνε ένα σπίτι. Με τή βοήθεια πολιτικών όργανώσεων κατάφεραν να κρατηθούνε. Οι παραγκούπολεις γίνανε οι

έστιές που άνάθρεψαν τά στελέχη τού κολομβιανού άντάρτικου.

Άπό τόν κράτος...

Χιλή 1973: Η παραγκούπολη Lohermida βομβαρδίζεται. Μάχη σώμα πρός σώμα τού πληθυσμού με τόν στρατό που άνέτρεψε τόν Allende. Χτυπήθηκαν πρώτα οι λαϊκές γειτονίες κι οι παραγκούπολεις. Μετά οι φοιτητικές. Η άεροπορία βομβάρδισε τις καλύβες άπό λαμαρίνες, χαρτόνια, παλιόξυλα. Φαίνεται ότι ή άντίσταση τών ύλικών αυτών ήτανε ίσχυρότερη τού μπετόν τών άστικών πολυκατοικιών...

ΓΙΑΤΙ;

...και από τούς κατοίκους

Οι παραγκούπολεις τού Σαντιάγκο είχανε γίνει τόν κέντρο τού σχηματισμού πολιτικών στελεχών τής άριστερας, αλλά ή στρατιωτική αυτοάμυνά τους (λαϊκή φρουρά) έξασφαλιζότανε άπό στελέχη τού Μ.Ι.Ρ. Η παραγκούπολη ήτανε αυτοοργανωμένη σ' όλα τά επίπεδα: κοινωνικό, πολιτιστικό, πολιτικό, οικονομικό, στρατιωτικό: Έπιτροπές άπ' τόν πληθυσμό συνδέανε τήν κοινότητα με τόν ευρύτερο Λαϊκό Κίνημα. Όταν ξεέσπασε ή κρίση διατροφής και ή κυβέρνηση φάνηκε αδύναμη ν' άντιδράσει, ή λαϊκή αυτοοργάνωση ήτανε που άποδείχτηκε άποτελεσματική: ομάδες κατοίκων κατά γειτονία, έλεγχαν τούς μαγαζάτορες για τήν άπόκρυψη προϊόντων τά όποια, άφού τά είχανε κατασχέσει, μοίραζαν μετά κατά οικογένεια. Όταν έγινε ή «άπεργία» τμημάτων τών καμιονέρηδων, ήτανε ό ίδιος λαός που όδηγησε τά κατασχθέντα καμιόνια: κάτοικοι στις γειτονίες, εργαζόμενοι και εργάτες, μέλη τών έπιτροπών τροφοδοσίας, φοιτητές.

Άπό τόν κράτος...

Παρίσι 1969-73: Καταστροφή άπ' τήν άστυνομία τού

«σπιτιού του Λαού», χτισμένο από φοιτητές της 'Αρχιτεκτονικής. Συγκρούσεις αστυνομίας και ενοίκων (πλαισιωμένων από αγωνιστές πολιτικών οργανώσεων) για να μην ξεσπιτωθούν. Καταδίωξη των φοιτητών όταν θέλησαν να δουλεύουν για τις παραγκυπόλεις.

ΓΙΑΤΙ;

...και από τους κατοίκους

Οι κάτοικοι των παρισινών παραγκυπόλεων είναι στην πλειοψηφία τους έμιγκρέδες: Άραβες, Πορτογάλοι κι Ισπανοί. 'Ο έπίσημος συνδικαλισμός της άριστερᾶς ούδέποτε ενδιαφέρθηκε γι' αυτούς. 'Η «άνεπίσημη» άριστερά μέσω ομάδων φοιτητών κι εργατών - στελεχών της, ανέλαβε τη βοήθεια αυτών των ανθρώπων. Φοιτητές της 'Αρχιτεκτονικής τους χτίσανε μόνοι τους μια αίθουσα ψυχαγωγίας με βρεφικό και παιδικό σταθμό, ενώ οι ίδιοι οι φοιτητές ανέλαβαν να τον ύπηρετούν. Πολύ συχνά στο Παρίσι ή άστυνομία έπεμβαίνει για να εκδιώξει θίαια άστεγους που κατέλαβαν άδεια διαμερίσματα σε παλιά έρειπωμένα σπίτια. Συναντούνε συχνότατα την οργανωμένη αντίσταση κατοίκων - πολιτικών στελεχών οργανώσεων. Το στεγαστικό πρόβλημα μετατράπηκε σε πολιτικό και μόνο.

'Από το κράτος...

Η.Π.Α. 1969: Έκτος από τους γνωστούς άγώνες και τις συγκρούσεις με το στρατό στά γκέτο και στις φτωχές γειτονιές, ό στρατός έπενέβη και κατέστρεψε κοινότητα φοιτητών στο Berkeley της Καλιφόρνιας. Ένας νεκρός σπουδαστής.

ΓΙΑΤΙ;

...και από τους κατοίκους

Σε αντίθεση με τη ρεφορμιστική πολιτική δορισμένων κινημάτων (advocacy planning) που προσπαθούσανε να πεί-

σουνε τη διοίκηση να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής στην πόλη, ή «guerilla architecture» στο Berkeley είχε για σκοπό να προκαλέσει τη συνειδητοποίηση του κόσμου για τον εκμεταλλευτικό καταπιεστικό ρόλο του κράτους. Αυτή ή συνειδητοποίηση θα συνέβαινε, κατά τη γνώμη τους, μέσω της άστυνομικής καταπίεσης που θα προκαλούσε ή δράση συγκεκριμένων ομάδων. Έτσι κατέλαβαν τους δρόμους και το πάρκινγκ δύο σπουδαστικών κατοικιών. Στους δρόμους φύτεψαν δέντρα, λουλούδια και λαχανικά... Το πάρκινγκ το έκαναν παιδική χαρά. Τα δύο σπίτια τα ένωσαν σε κοινόβιο. 'Η άστυνομία έπενέβη... εν όνόματι της ιδιοκτησίας. 'Η έλλειψη όμως μαζικού εργατικού κινήματος στις Η.Π.Α. τίναξε στον άέρα αυτές τις — κατά τα άλλα — άξιόλογες προσπάθειες.

'Από το κράτος...

'Αμστερνταμ: Οι «χίπιδες» Κάμπουτερ εκλέγονται στο δημοτικό συμβούλιο!! Προτείνουνε και εφαρμόζουνε: Καταλήψεις άκατοίκητων σπιτιών για τους άστεγους, μετατροπή σε πεζόδρομους κεντρικών δρόμων, βοήθεια σε τρόφιμα και ύπηρεσίες των ηλικιωμένων, κ.τ.λ.

ΓΙΑΤΙ;

...και από τους κατοίκους

Πρόκειται για ένα από τα λίγα συμπαθητικά παραδείγματα ρεφορμιστικής πολιτικής: σκοπεύει στην άλλαγή των κοινωνικών σχέσεων μέσα στο χώρο μιᾶς πόλης αλλάζοντας δορισμένες χρήσεις της. Αυτό βέβαια δε λύνει το βασικό πρόβλημα. Είναι χρήσιμο, μόνο σαν παράδειγμα σωστής πολιτικής αν ήτανε δυνατό να πάρει μαζικές διαστάσεις.

'Από το κράτος...

'Ελλάδα: «Έπεισόδια» άπ' τους κατοίκους στο Καματερό, Μέγαρο, Σπάτα. Στά Μέγαρο διαδήλωση (Σεπτ. 1973).

«Αντίδραση» τῶν κατοίκων στὰ Ἀναφιώτικα: Ἀπὸ παλιά, οἱ γνωστὲς ἀντιδικίες γιὰ τὰ «παράνομα» κτλ.

ΓΙΑΤΙ;

...καὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους

Περιγράφονται στὸ Δελτίο Ἀρχιτεκτόνων, Νο 1, 1973. Εἰδικὰ μὲ τὰ Ἀναφιώτικα ἀποδεικνύεται ἡ θέση ποὺ ὑποστήριξα λίγο πρὶν. Ἀπὸ τὸ ρεπορτάζ τοῦ διαλόγου μὲ τοὺς κατοίκους φαίνεται ὅτι οἱ **ΙΔΙΟΙ ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ** δὲ θέλουνε τὴν καταστροφὴ οὔτε **ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΤΟΥΣ ΖΩΗΣ ΟΥΤΕ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΟΥΣ, ΟΥΤΕ ΑΚΟΜΑ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΖΩΗΣ ΤΟΥΣ**. Οἱ ἀπαιτήσεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματά τους ἀποστομώνουνε τὸν ὀποιοδήποτε δραματιστὴ «ἐξυγιάνσης» τῆς περιοχῆς γιὰ λόγους ἐμπορικοῦ κέρδους (ποὺ τὸ εἶπαν «ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον»).

ΕΛΛΑΔΑ

τοῦ ΜΙΧ. ΦΑΚΙΝΟΥ
Ἐφ. «ΤΑ ΝΕΑ», 8.10.73

«Ἐρεῖς τί εἶναι ὑστερα ἀπὸ πενήντα χρόνια ζωῆς σὲ παράγκα ἢ ζωῆς κάτω ἀπ' τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς, νὰ σὲ παίρνουν καὶ νὰ σὲ βάζουνε στὸν δέκατο ὄροφο μιᾶς πολυκατοικίας;». Ὁ κύριος ποὺ μιλοῦσε ἦταν σοβαρὸς, καλο-ντυμένος, νοικοκύρης, ἡλικιωμένος κι' ἤθελε «κάποιον δημοσιογράφου» νὰ τοῦ ἐξηγήσῃ τὸ «σημερινὸ κοινωνικὸ πρόβλημα τοῦ Δήμου Ταύρου». Ἔμεινε σὲ μιὰ μονοκατοικία τοῦ Ταύρου κι' ἀπ' τὸ παράθυρο εἶδεχνε τοὺς τεράστιους πολύχρωμους ὄγκους τῶν πολυκατοικιῶν, μὲ τίς κρεμασμένες μπουγάδες στὰ μπαλκόνια.

Τὸ 1922 ἡ προσφυγιά, ποὺ ἦλθε ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, ἔμεινε καὶ σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν περιοχὴ. Στεγαστήκανε σὲ παράγκες ἀπὸ ξύλο, χαρτόνι καὶ λαμαρίνα. Φτώχεια, ἀνέχεια καὶ γεννητοῦρια. Κάποτε ἡ οἰκογένεια μεγάλωνε, τὸ παιδί παντρευότανε κι' ἔπρεπε νὰ βρῇ τὴ δική του γωνιά. Λεφτὰ δὲν ὑπῆρχαν γιὰ καινούργιο σπίτι. Ἔτσι, ἔσκαβαν κάτω ἀπ' τὴν παράγκα κι'

ἔφτιαχναν ἓνα δωμάτιο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς, κάτω ἀπ' τὴν παράγκα. Δὲν ἦταν λίγες οἱ φορές. ποὺ ἔσκαβαν ἀκόμη πιὸ βαθιά, γιὰ νὰ ἐξοικονομήσουν χωρὸ γιὰ δυὸ κατοικίες ὑπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς. Δηλαδή, μιὰ οἰκοδόμηση σὲ βάθος». Πενήντα χρόνια περίπου ἔζησαν σ' αὐτὴν τὴν κατάσταση. Σὰν τυφλοπόντικες. Μὲ πείνα, μὲ φυματίωση, μὲ ἀφροδίαια. Καὶ μιὰ μέρα τοὺς πήρανε καὶ τοὺς βάλανε στὶς καινούργιες, τίς δεκαῖρες πολυκατοικίες...».

—Δηλαδή, πραγματοποιήθηκε τὸ ὄνειρο τῆς ζωῆς τους;

—Ἔτσι εἶπαμε ὅλοι, συνέχισε ὁ ἑμιλητής μας. Ἀλλὰ ἀπὸ τότε παράξενα πράγματα ἄρχισαν νὰ γίνονται στὸν Δήμο Ταύρου. Ὁ «ἄνθρωπος τῆς παράγκας», ποὺ ἔγινε «ἄνθρωπος τῆς πολυκατοικίας», ἄρχισε νὰ ἐμφανίζῃ μιὰ στάση ἀρνητικῆ.

... Φτιάχνει ὁ δήμαρχος ἓνα συντριβάνι, σὲ λίγες μέρες τὸ σπᾶνε. Βάζει καινούργια παγκάκια, τὰ σπᾶνε. Βάζει νέα φωτιστικὰ σώματα, τὰ σπᾶνε. Τοποθετεῖ ὠραίες γλάστρες, τίς σπᾶνε κι' αὐτὲς καὶ ξεριζώνουν τὰ φυτὰ. Τί συμβαίνει, λοιπόν; Πῶς μπορούμε νὰ τοὺς κάνουμε ν' ἀγαπήσουν τοὺς γλόμπους, τὰ λουλούδια, τίς γλάστρες, τίς κούνιες, τὰ κάγκελλα κι' ἕλα δεκατοποθετοῦνται γιὰ νὰ κάνουν τὴν περιοχὴ πιὸ ὁμορφῆ;

—Ἡ ἄρχουσα ἰδεολογία πατρονάει μιὰν Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ μιὰ «Πολοδομία» ἐξωραϊσμοῦ ποὺ καμιά σχέση δὲν ἔχει μὲ τίς ἀληθινὲς ἀνάγκες τοῦ κόσμου. Μὲ λουλουδάκια, πῆδακες καὶ πάγκα, νὰ κρύψουμε τὴν ἀθλιότητα. Μὰ ποιὸν ξεγελάνε ἔτσι;

—Συνεχίζω: Σὲ μιὰ πλατεία εἶχε τοποθετηθῆ ἡ προτομὴ τοῦ Μεταξά. Πάνω στὸ μάρμαρο ἡ γλύπτρια εἶχε κολλήσει χρυσᾶ, σιδερένια γράμματα μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἔτος γεννήσεως καὶ θανάτου τοῦ Μεταξά. Λίγο-λίγο, μέρα μὲ τὴ μέρα, κάποιος καὶ ξεκόλλαγε ἀπὸ ἓνα γράμμα. Ἔτσι, σήμερα ἡ προτομὴ ἔχει μείνει χωρὶς γράμματα. Ἀφῆστε ποὺ κάποιος ἔχει σπάσει καὶ τὴν ἄκρη τοῦ μαρμαρίνου βάθρου.

—Τοὺς ζητᾶνε ν' ἀγαπήσουνε τοὺς γλόμπους...

Ἄχ, αὐτὰ τὰ πιτσιρικά μὲ τίς σφεντόνες, ποὺ ὅταν μεγαλώσουν... τελοσπάντων.

—«Ἀσέβεια πρὸς τὸ ἔργον τέχνης» εἶπανε...

... Καὶ ποιὸς εἶσαι σὺ, κύριε, σκέφτηκα, ποὺ θέλεις νὰ μορφώσης αὐτὸν τὸν κόσμο; Ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ φορᾶς γραβάτα, νὰ εἶσαι ἰδιοκτήτης μιᾶς μονοκατοικίας, νὰ πηγαίνης κάθε γιορτὴ στὴν ἐκκλησία ἢ νὰ εἶσαι μέλος ἐπὶ «ἄλφα» συλλόγου, νομίζεις ὅτι μπορεῖς ν' ἀναλάβης νὰ «μορφώσης» τοῦτο τὸν κόσμο;...

ΠΟΛΥ, ΘΑ ΚΑΝΕΙ ΚΑΚΟ...

Ἐντίθετα πρὸς τὴ λαϊκὴ ΑΥΤΟ - ὀργάνωση πού θεωρεῖται ἐπικίνδυνη καθὼς δὲν ἐλέγχεται, προτιμᾶται ἢ πατροναρισμένη «διαπαιδαγώγηση» τοῦ κόσμου μὲ βάση τις ἀξίες τοῦ «συστήματος».

—Σκεπτόμαστε, ἐγὼ κι' ἄλλοι φιλοπρόοδοι κάτοικοι τοῦ Δήμου Ταύρου, νὰ ὀργανώσουμε μιὰ κίνηση, ἢ ὅπως μὲ διαλέξεις, ἐμιλίες ἐπὶ θεμάτων Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἐκδρομές, συνεστιάσεις, χοροσπερίδες, λαχειοφόρους ἀγορές, ἐκδοσὶν ἐντύπων, νὰ φροντίζῃ γιὰ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπων τῆς περιοχῆς...

ΑΥΤΟΣ - ΘΕΑΜΑΤΑ - ΠΑΡΑΓΚΑ ΚΑΙ «ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

... Καλά. Ἐὐὸ κι' ἡ παρέα σου τ' ἀποφάσεις ἐλ' αὐτὰ τὰ ὄρχια καὶ πρωτότυπα». Τοὺς ἀνθρώπους πού θέλεις νὰ «θασκαλέψῃς» τοὺς ρώτησες ποτέ τί ἐπιθυμοῦν καὶ τί χρειάζονται;

Κι ἅμα τοὺς ρωτήσουμε, τί ἔγινε; Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ βοηθηθοῦν νὰ καταλάβουνε καλύτερα καὶ σωστότερα ὀρισμένα πράγματα. Ἐπὶ ΚΕΙ ΚΑΙ ΠΕΡΑ τὸ λόγο τὸν ἔχουνε ΟΙ ΙΔΙΟΙ. Τὸ «πρόβλημα» θὰ λυθεῖ ἔταν ΜΟΝΟΙ ΤΟΥΣ ΑΠΟΦΑΣΙΖΟΥΝΕ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΜΠΟΡΟΥΝΕ ΝΑ ΕΠΙΒΑΛΛΟΥΝΕ ΑΥΤΕΙΣ. Ὁ-χι σὰν ἄτομα: ΣΑ ΛΑΟΣ.

Φαντάζομαι ὅτι ὁ τεχνοκράτης - «μεταρρυθμιστῆς» πού θὰ διαβάσει αὐτὰ ἐδῶ θὰ ἀπορήσει:

—Μὰ τί γίνεται; Εἶστε ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς μιζέριας;

—Εἴμαστε ἐναντίον τοῦ διαιωνισμοῦ τῆς μὲ μπαλώματα.

—Τί ζητᾶτε τότε;

—Τὸ ξέρετε... Μὰ ὄχι ἐμεῖς, ὁ κόσμος, αὐτὸς θὰ τὸ πεῖ.

Κι ἂν δὲν τὸ πεῖ ΜΟΝΟΣ ΤΟΥ, ΟΛΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ, ἐμεῖς δὲ ζητᾶμε τίποτα...

Δηλαδή τὸ ἐρώτημα παραμένει:

ΤΙ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ;

Στὴν ἐπόμενη παράγραφο, προσπαθῶ νὰ παρουσιάσω μερικὲς βασικὲς ἀρχές, μὲ βάση κυρίως τις ξένες ἐμπειρίες πού μελέτησα.

4. ΛΑΪΚΗ ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗ

Ἡ γενικὴ θέση πού βγαίνει ἀπ' τὰ προηγούμενα εἶναι ὅτι ΑΦΟΤ ΚΑΙ ΟΣΟ ὑπάρχουνε τέτοιες «ιδιότυπες» κοινότητες, ἢ κινήσεις τοὺς μὲ ἀφορμὴ τὸ «ιδιότυπο» πρόβλημά τους κατ' ἀρχὴν (ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολο τῶν προβλημάτων τους) θὰ εἶναι «ιδιότυπη»: πρωτοβουλία τῆς βάσης. Κινητοποίηση πού ἀποτελεῖ μέσο (κι ὄχι στόχο) μιᾶς διαδικασίας ἀλλαγῆς, τῆς ὁποίας τὰ γενικὰ χαρακτηριστικά εἶναι τὰ ἐπόμενα:

- α. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ: Ἐπὶ ἀνθρώπους πού τοὺς συνδέει ἓνα κοινὸ πρόβλημα (στέγαση) καὶ κοινωνικὲς συνθήκες. Ἡ ὁμοιογένεια αὐτῆ εὐνοεῖ τὴ δημιουργία κοινῆς κουλτούρας. Ὅταν τὸ οἰκόπεδο γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τῆς παραγωγικῆς παραχωρεῖται (κράτος) ἢ νοικιάζεται (ιδιώτες ἢ κράτος) ἢ ὁμοιογένεια εἶναι μικρότερη. Στις περιπτώσεις κατάληψης μέσο κοινῶν ἀγώνων, ἢ ἱστορία πού δημιουργεῖται ἐνώνει περισσότερο τοὺς κάτοικους.
- β. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ - ΔΡΑΣΗ: Αὐτοοργάνωση σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Ἐσωτερικὴ πειθαρχία καὶ κανόνες ζωῆς. Διαιτησία διαφορῶν τῶν κατοίκων (ἢ ἀστική δικαιοσύνη δὲν τοὺς ἀφορᾷ). Λύση προβλημάτων διατροφῆς καὶ ἀνεργίας. Ἰδεολογικὸς καὶ πολιτικὸς προβληματισμὸς (συλλογικὲς συζητήσεις). Βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς καὶ στέγασης.
- γ. ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΡΑΣΗ: Ἐπίδραση στὸ γενικὸ εὐρύτερο λαϊκὸ κίνημα (ρόλος καταλύτη). Ἐπὶ ἀπαραίτητη σχέση καὶ συντονισμὸς μὲ τὴ δράση ἄλλων παρόμοιων κοινοτήτων. Μετάφραση σὲ πολιτικὸς ἀγῶνες (ἐναντὶ τῆς πολιτείας) τῶν εἰδικῶν προβλημάτων τῆς κοινότητος. Πολλὲς φορὲς τὴ λύση εὐρύτερων λαϊκῶν προβλημάτων (πού δὲν ἀφοροῦνε ἅμεσα τὴν ἴδια τὴν κοινότητα) τὴν ἀναλαμβάνει ἢ κοινότητα (ρόλος πρωτοπορίας).
- δ. ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ: «Ἀνταλλαγές» σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα: πολιτικὸ, κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ, πολιτιστικὸ καὶ ἱ-

δεολογικό. Συντονισμός και συγκέντρωση δράσης ενώ ή ελευθερία αποφάσεων στη βάση παραμένει αρχή άθικτη. "Όπου δεν υπάρχει λαϊκό κίνημα, ένα τέτοιο πλέγμα βοηθά τη δημιουργία του. Γίνεται έ απαραίτητος δρος της.

ε. **ΤΥΠΟΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ:** 'Οριζόντιος κι όχι κατακόρυφος (ιεραρχικός - γραφειοκρατικός). 'Η αυτονομία τών πυρήνων βάσης δεν αντιτίθεται στην ύπαρξη ενός **ΚΟΙΝΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ** πού θα τις συντονίζει. Για την άποφυγή γραφειοκρατικών δομών ή σύνθεση του κέντρου είναι μεταβλητή. Μεταβλητοί είναι και οι ρόλοι και οι ύπευθυνότητες του κάθε άνθρώπου (αυτοδιοίκηση).

στ. **Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΒΑΣΗΣ:** Σάν «καταλύτη» στις κοινωνικο - πολιτικές διαδικασίες: 'Επιτάχυνση διαδικασιών και δημιουργία ειδικών απαραίτητων συνθηκών πού **ΜΟΝΟ Η ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗ** μπορεί να έξασφαλίσει. Μέσα στην πάλη αυτού του είδους, πλάθεται **ΑΠΟ ΤΩΡΑ** ό «Νέος "Ανθρωπος».

ζ. **ΑΥΤΟ - ΑΜΤΝΑ:** Να υπάρχουνε όλα τα απαραίτητα μέσα, τόσο σε ξιμνηχο ύλικό (όσο τό δυνατόν περισσότερες οργανωμένες ομάδες), όσο και ύλικά μέσα(...) για την προστασία και τής καθεμιάς κοινότητας και του **ΣΤΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ**. Αυτό προϋποθέτει την «κάλυψη», την άποδοχή αυτής τής τακτικής από τό σύνολο του λαϊκού κινήματος (κομμάτων, συνδικάτων). "Όταν ό παραπάνω δρος δεν εκπληρώνεται, καλό είναι να μήν επιχειρηθούνε καν οι διαδικασίες τής λαϊκής αυτοοργάνωσης. 'Αλλιώς, ή ήττα τύπου Χιλής θα είναι αναπόφευκτη.*

* "Αν και για τή Χιλή είναι πρώιμο να μιλήσει κανείς για ήττα. 'Η πολιτικοποίηση πού ή τριετία 'Αλλέντε δημιούργησε καθώς και τό ριζωμα τής συνείδησης ότι ή μάχη είναι ταξική, είναι κατακτησεις πού θα παραμείνουνε. "Ίσως αυτή ή πρόσκαιρη ήττα να είναι τό ξεκίνημα τής τελικής νίκης, όπως τό δήλωσε ή 'Αλλέντε λίγο πριν τον έκτελέσουνε. "Ίσως αυτό τό ξεκίνημα νάχει γενικό αντίτυπο σ' όλόκληρη τή βασανισμένη ήρωική ήπειρο. "Ίσως εκεί θα υπάρξει και τό τελευταίο Βιετνάμ τής προϊστορίας του 'Ανθρώπου.

Είναι φανερό πώς τα παραπάνω θα μπορούσανε να ισχύσουνε όχι μόνο για τις παραγκουπόλεις μα και για λαϊκές γειτονιές, άκόμα δε και για ένα ευρύτερο πρόγραμμα οργάνωσης στη βάση μιας όλόκληρης πόλης. Με όλες του τις άτέλειες αυτό εφαρμόστηκε στο Σαντιάγο (με έξαιρέση βέβαια τις «καλές» μεγαλοαστικές γειτονιές όπου, όπως άποδείχτηκε είχανε κι αυτές τή δικιά τους... αυτοοργάνωση).

5. ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ; ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ: ΤΑΞΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Και για τή 'Ελλάδα ισχύουνε οι τρεις βασικές προϋποθέσεις πού άναφερα στην παράγραφο 2.

'Η μελέτη τών ιδιομορφιών πού επιβάλλει ό τόπος μας, είναι δουλειά όλων μας. Πιστεύω, δηλαδή, ότι υπάρχουνε **ΕΛΛΗΝΙΚΑ** μέσα εφαρμογής τών προηγούμενων γενικών αρχών. Θάτανε επιπόλαιο και άχρηστο ν' αρχίσει κανείς προτάσεις (θεωρητικές) στον άέρα. Χρειάζεται δουλειά. "Αν θέλουμε να δώσουμε ένα άλλο περιεχόμενο στη δουλειά μας, πέρα από τις μορφοκρατικές, τεχνοκρατικές ή κοινωνιολογίζουσες άησυχίες μας, τέτοια δουλειά υπάρχει. Τό ξέρουμε από παλιά, μα τό ξεχνούσαμε (ή δεν μπορούσαμε;). "Ίσως, έστω. Σάν αρχιτέκτονες, δηλαδή ειδικοί πού συμβαίνει να κατέχουνε ειδικές γνώσεις, θα μπορούσαμε να βοηθήσουμε. Μαζί με μας ό δικηγόρος κι ό κοινωνιολόγος. Μόνο πού αυτή ή βοήθεια πρέπει να γίνει σε άλλα πλαίσια πέρα από τήν 'Αρχιτεκτονική και τήν Πολεοδομία. Στη δράση μας αυτό πού πρέπει να κυριαρχήσει είναι να δρούμε περισσότερο σάν άπλοι άνθρωποι και λιγότερο σάν ιδιοκτήτες γνώσεων. Πρέπει ν' αλλάξουμε πρώτα τους έαυτούς μας μέσα από μια τέτοια πρακτική πού θα γίνει **ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ ΜΑΣ**.

Πρέπει ν' άρνηθούμε τήν κουλτούρα πού μας μπόλιασαν:

Τή Δραπετσόνα με τα «παράνομα» της και τους καημούς της τήν τραγουδούσαμε πάντα. **ΑΥΤΟ ΕΙΝΑΙ ΕΥΚΟΛΟ. ΤΟ ΔΥΣΚΟΛΟ** είναι να τολμήσεις να πεις δημόσια ότι τα «παράνομα»

για κάποιους, είναι ΝΟΜΙΜΑ για κάποιους άλλους. ΑΥΤΟ ΠΟΤ ΕΙΝΑΙ ΔΥΣΚΟΛΟ είναι να ξεπεράσει το λόγο, το κείμενο τη συζήτηση και το τραγούδι (που δωσδήποτε βοηθούνε κι αυτά) και ΝΑ ΠΕΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΓΩΝΙΖΟΜΕΝΗ ΠΡΑΞΗ.

6. Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ «ΑΤΑΞΙΑ» ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ: ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΧΩΡΟ

Όταν βλέπουμε καταστάσεις σαν κι αυτή που παρουσιάζει η 'Αθήνα τί λένε συνήθως; «Οικοδομική αναρχία»! Αυτό δε διαβάζουμε κάθε τόσο στις εφημερίδες: Νά ένας μύθος - ψέμα! Μē τις επόμενες παρατηρήσεις θέλω να δείξω ότι είναι επιστημονικά (άρρα και κοινωνικά) εντιμότερο να πούμε πως δὲν πρόκειται για «αναρχία», για «ά-ταξία», αλλά για μιὰ πολύ πολύ συγκεκριμένη τάξη πραγμάτων που εκφράζεται έτσι («αναρχικά») σ' ένα χώρο που είναι δημιουργήμα μιᾶς συγκεκριμένης οικονομικο - κοινωνικής τάξης πραγμάτων: Ἡ κοινωνία παράγει τὸ χώρο ΤΗΣ πού, με τὴ σειρά του, βοηθᾷ τὴν κοινωνία νὰ ἀναπαράγεται (σάν τρόπος ζωῆς, σὰ σχέσεις παραγωγῆς κ.τ.λ.). Πολυκατοικίες και «βίλες». Πολυκατοικίες, «βίλες» και παρακουπόλεις. Τὰ «παράνομα - αὐθαίρετα» και ἡ νόμιμη κερδοσκοπική οἰκοδόμηση που δριζίει ἡ ἐξουσία τοῦ οικονομικο - πολιτικοῦ πλέγματος συμφερόντων τῆς ἄρχουσας τάξης. Τὸ Πέραμα, ἡ Δραπετσώνα (οἱ «ἐπαρχίες τῆς Ἀθήνας») και τὸ Ψυχικό.

Όλα αὐτὰ ΜΑΖΙ ΚΑΙ ΕΞΩΡΙΣΜΕΝΑ ΜΕΤΑΕΥ ΤΟΥΤΣ φτιάχνουν τὴν Ἀθήνα. ΣΕ ΣΥΝΤΗΡΑΞΗ (ἡ συνολική ἀντιπαράθεσή τους στὴν Ἀθήνα) και σὲ ΔΙΑΣΤΑΣΗ (τὰ σύνορά τους, οἱ «ἐντὸς και ἐκτὸς τῶν τειχῶν» πληθυσμοὶ τῆς Ἀθήνας). Ἔτσι, ἡ «ά-ταξία» ὅπως λένε, φαίνεται νὰ εἶναι μιὰ τάξη ἄλλου εἶδους: ἡ τάξη τῶν «κοινωνικῶν πραγμάτων» στὸ χώρο. Οἱ ἀλληλεπιδράσεις - ἐξαρτήσεις ἀνάμεσα στὶς τάξεις και τὰ μοντέλα ζωῆς τους, σὲ συνδυασμὸ με τὶς δυνατότητες τῶν ἀνθρώπων σὲ χρήματα και κατασκευές, φτιάχνουνε τὶς πόλεις μας ἔτσι κι ὄχι ἀλλιῶς. Τὸ ἀποτέλεσμά τους δὲν εἶναι τυχαῖο και δὲν εἶναι μόνο προῖόν τῆς

«τεχνικῆς», ὅπως μᾶς μάθανε. Συνήθως μιὰ τάξη ζητᾷ ν' ἀνέβει στὴν ἐπόμενη. Ὅλα αὐτὰ ἐκφράζονται στὸ χώρο. Κάθε τάξη, κάθε κοινωνική ὑπομάδα, στρώμα ἢ κοινότητα ἔχει και τὸ δικὸ της μοντέλο ζωῆς ἄρα και κατοικίας. Οἱ διάφορες κουλτοῦρες (ἀνάλογα με τὴν κοινωνική, ἐθνολογική, και πολιτιστική καταγωγή) συνοψίζονται στὴ «λαϊκὴ κουλτούρα» (πολύμορφη και διαφοροποιημένη). Ἡ πόλη, σάν τελικὸ ἀποτέλεσμα, εἶναι τὸ σύνολο ὅλο αὐτῶν τῶν ἐπιμέρους ἐκφράσεων: τὸ σύνολο αὐτὸ εἶναι, ἀκριβῶς, ἡ ἔκφραση τῆς διαφορετικότητος τῆς κοινωνικῆς δομῆς. Πρόκειται για ΜΙΑ ΕΙΛΙΚΡΙΝΗ ΕΚΦΡΑΣΗ: ἡ παράγκα, τὸ αὐθαίρετο που μιμεῖται τὸ ἀστικὸ σπίτι, τὰ μονώροφα και δωρόροφα τῶν λαϊκῶν γειτονιῶν, ἡ ἀστικὴ πολυκατοικία τῆς Ἀθήνας, ἡ πολυκατοικία «πολυτελοῦς κατασκευῆς», τὸ σπίτι τοῦ «μικροαστοῦ» που, μιμεῖται τὴ βίλα τοῦ πλούσιου που, με τὴ σειρά του, μιμεῖται κάποιον ἀνάκτορο... Γιατί λοιπὸν ὀνομάζουμε «αναρχία» ἢ «άταξία» (οἰκοδομική) αὐτὴ τὴν τόσο ΦΤΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ; Αὐτὴ ἡ τάξη πραγμάτων εἶναι τόσο... φυσιολογικὰ «αναρχική», ὅσο φυσιολογικὰ ΠΟΛΥΜΟΡΦΗ εἶναι ἡ κοινωνικὴ δομὴ, φτιαγμένη ἀπὸ τάξεις σὲ συνύπαρξη και ἀνταγωνισμό. Οἱ λέξεις «αναρχία» και «άταξία» ὑπονοοῦνε κάτι που, τάχα, δὲν εἶναι «καλὸ» και θάπρεπε, σὲ ἀντίθεση πρὸς αὐτὸ, νὰ φτιάξουμε κάτι ἄλλο. Ἡ χρησιμοποίηση αὐτῶν τῶν λέξεων ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΤΥΧΑΙΑ.

Τὸ σύστημα (οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν μέσων παραγωγῆς τοῦ χώρου μαζί με τοὺς τεχνοκράτες και τοὺς γραφειοκράτες που δουλεύουνε για τοὺς ἰδιοκτῆτες) χρησιμοποιεῖ αὐτὲς τὶς λέξεις για νὰ μᾶς πεί τοῦτο τὸ ψέμα: Ὅτι, τάχα, ἡ καταγωγή αὐτῆς τῆς ἀναρχίας εἶναι τεχνικῆς φύσης (φταίει ἡ «κακὴ Πολεοδομία») και, ἐπομένως, θὰ ἦτανε ἀρκετὸ ν' ἀλλάξουμε τὶς «πολεοδομικὲς λύσεις» για νὰ καταργήσουμε τὴν «άταξία»! Ποιὰ ἀταξία; Τὴν ἀταξία τοῦ χώρου θέβαια, ΑΛΛΑ ΟΧΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ! Μιὰ τέτοια πρακτικὴ στηρίζεται σὲ μιὰ ἰδεολογία στὴν ὑπηρεσία μιᾶς συγκεκριμένης τακτικῆς και στρατηγικῆς. Τὸ «τεχνικὸ» (ἡ Πολεοδομία) μπορεῖ τάχα νὰ «ἐπιλύσει» τὸ «κοινωνικὸ» (ἡ τάξη τοῦ χώρου νὰ ἐξαφανίσει τὴν κοινωνικὴ «άταξία»: τὴν ταξικὴ κοινωνικὴ δομὴ!). Αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΜΥΘΟΣ.

Μύθος που θύματά του είναι οι καλοπροαίρετοι αλλά χωρίς κοινωνιολογική κατάρτιση επιστήμονες που πιστεύουν στη λύση των κοινωνικών προβλημάτων με την ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ. Σ' όσους, όμως, έχουν κατανοήσει τους μηχανισμούς (οικονομικο-πολιτικούς και κοινωνικούς) που παράγουν τις πόλεις γίνεται φανερό πως αυτός ο μύθος δεν απορρέει από κάποια αυταπάτη αλλά από μια πολύ πολύ συγκεκριμένη ΤΑΚΤΙΚΗ της εξουσίας. Η Πολεοδομία φτιάχνει ΠΟΛΕΙΣ ΣΚΗΝΙΚΑ που εξασφαλίζουν μια τεχνητή απόκρυψη.

Η εξωτερική τάξη του χώρου κρύβει την εσωτερική (κοινωνική) αταξία: προσπαθεί ν' αποκρύψει το γεγονός πως ΟΤΑΝ υπάρχουν κοινωνικές τάξεις και συγκρούσεις ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΚΑΝΕΝΟΣ ΕΙΔΟΥΣ ΤΑΞΗ. Η καπιταλιστική κοινωνία γεννιέται μέσα από την ταξική κοινωνική δομή και ζει και επιβιώνει ΜΟΝΟ ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΑΡΞΗ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ (που τόσο... «κοιμιά» τόν ονομάζουν «ελεύθερο συναγωνισμό», ύπονοώντας έτσι κάποια ύπαρξη ελευθερίας, ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για νόμο της ζούγκλας).

Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ (οι άνωτεροι γενικά στόχοι) αυτής της τακτικής είναι η εξομάλυνση — άμβλυνση των κοινωνικών αντιθέσεων και η ειρήνευση των κοινωνικών συγκρούσεων με τη βοήθεια ενός ομοιόμορφου περιβάλλοντος που όχι μόνο σκεπάζει και αποκρύπτει αυτές τις εσωτερικές αντιθέσεις της κοινωνικής δομής, αλλά και που δηλώνει — με την ομοιογενή μορφή του — ότι, τάχα, οι αντιθέσεις αυτές είτε δεν υπάρχουν είτε είναι ελάχιστες και συμβιαστές μεταξύ τους. Με τις παραπάνω παρατηρήσεις δεν ήθελα με κανένα τρόπο ν' άρνηθώ τη δυνατότητα συμμετοχής της Πολεοδομίας στη λύση κοινωνικών προβλημάτων. Όμως οι παρατηρήσεις αυτές είχαν σκοπό να δείξουν πως ακριβώς η Πολεοδομία άπλως συμμετέχει και ΥΠΟΒΟΗΘΕΙ τη λύση των κοινωνικών προβλημάτων χωρίς να είναι ο πρώτος, ο μοναδικός και καθοριστικός παράγοντάς της (άποψη των τεχνοκρατών). Δεχόμαστε, επομένως, ότι η πολεοδομική επέμβαση είναι κοινωνικά σωστή όταν, και μόνον όταν, είναι ικανή να μην ψεύδεται. Η καθιερωμένη όμως Πολεοδομία ψεύδεται: Έκτοπιζει τις Δραπετσώνες και τα Περάματα ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ,

μακριά από την ΕΠΙΣΗΜΗ ΠΟΛΗ και τη ζωή της, αυτή που βλέπει ο «μέσος Άθηναίος» και ο ξένος τουρίστας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑ. Μέσα σ' αυτή την πόλη ή δυστυχία και η κοινωνική ανισότητα ΣΚΕΠΙΑΖΟΝΤΑΙ πίσω από τους τοίχους των πολυκατοικιών: όσο διαφορετικές και αν είναι μεταξύ τους, εξαιτίας του κοινωνικού περιεχομένου τους (εργατικές, μικροαστικές και αστικές, πολυτελούς κατασκευής για ένοικους με υψηλό εισόδημα κ. τ.λ.), δημιουργούν, ωστόσο, ένα τελικό αποτέλεσμα που προκαλεί την έντιπωση αντίπαρκτων ή μικρών κοινωνικών διαφορών, ή τουλάχιστον, την έντιπωση ότι αυτή η μορφή και αυτή η τάξη του τεχνητού περιβάλλοντος είναι αποτέλεσμα μιας φυσιολογικής, ειρηνικής (χωρίς ταξικές συγκρούσεις) ζωής: μιας ζωής που, όσο και αν εκφράζεται στο χώρο με διαφορές (δπως ή μικροαστική και ή «άριστοκρατική» πολυκατοικία), δεν αποκαλύπτει ωστόσο και την ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ αυτών των διαφορών, την καθημερινή ταξική πάλη. Η ΣΤΑΤΙΚΗ ΕΠΕΝΔΥΣΗ ΤΗΣ ΖΩΗΣ (το λίγο πολύ ομοιόμορφο χτισμένο περιβάλλον) αποκρύπτει τις εσωτερικές της αντιφάσεις, αντιθέσεις και συγκρούσεις: ΤΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ (ΤΑΞΙΚΗΣ) ΔΟΜΗΣ. Για το λόγο αυτό, οι εργατικές πολυκατοικίες χτίζονται συνήθως στην περιφέρεια. Δεν είναι μόνο οι οικονομικοί λόγοι που επιβάλλουν αυτή την επιλογή από εκείνους που όριζαν που θα χτιστούν: ή επιλογή αυτή δεν είναι αποτέλεσμα μόνο του ότι ή ακριβή γη του κέντρου της πόλης (μα και ολόκληρης της κεντρικής Άθήνας) είναι προνόμιο ιδιοκτησίας ή ενοίκιου των εύποροτερων κοινωνικών στρωμάτων. Είναι αποτέλεσμα και μιας άλλης θέλησης: να μείνει «άμβλυνη» ή «έντος των τειχών» κοινωνία και να μην ενοχληθεί ούτε όπτικά από την ύπαρξη των φτηνών σε κατασκευή και σε μορφή «λαϊκών πολυκατοικιών». Κι όχι μόνο να μην ενοχληθεί αλλά και να μη γίνεται ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑ φανερό ή ύπαρξη τέτοιων καταστάσεων στο «μέσο κάτοικο» και στον τουρίστα, γιατί έτσι ΘΑ ΓΙΝΟΤΑΝ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΙ ΤΣΤΕΡΑ... ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ, ΠΡΑΞΗ... Έπικίνδυνα πράγματα... Πρέπει (για το σύστημα) να θεωρηθεί φυσιολογική ή υπαρκτή τους στα περιθώρια της πόλης καθώς και ή φτηνή, κακή και πρόχειρη κατασκευή τους: αντίστοιχη προς το κοινωνικό τους

περιεχόμενο. Ἄν λοιπὸν ἀφαιρέσουμε τὶς ἐργατικὲς πολυκατοικίες καὶ τὶς λαϊκὲς γειτονιές, ἢ ὑπόλοιπη Ἀθήνα μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωση πὼς στεγάζει μιὰ κοινωνία μὲ μικρὲς κοινωνικὲς διαφορές, μιὰ κοινωνία μακάρια ὅπου, στὴ χειρότερη περίπτωση, οἱ τάξεις συνυπάρχουν ἀρμονικά! Αὐτὸ βέβαια εἶναι ἀληθινὸ ὡς ἓνα σημεῖο, μιὰ πού τὴν κεντρικὴ Ἀθήνα τὴν ἔχουν καταλάβει τὰ μικρὰ, μέσο καὶ μεγαλοαστικὰ στρώματα πού, ἂν καὶ εἶναι συστατικά τῆς ἀστικῆς τάξης, ἔχουνε ὥστόσο καὶ σημαντικὲς διαφορὲς (ἀνταγωνιστικὲς) μεταξύ τους. Αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ διαφορὲς εἶνουνε νὰ ἀποκρυβοῦνε πίσω ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς «μέσης ἀθηναϊκῆς πολυκατοικίας». Οἱ μικροδιαφορὲς στὶς ἐπενδύσεις τους, στὰ στηθαῖα τῶν μπαλκονῶν καὶ στὶς εἰσόδους τους θεωροῦνται συνήθως περισσότερο σὰ μιὰ ἔκφραση «γούστου» τοῦ σχεδιαστῆ τους παρὰ σὰν ἀποτέλεσμα οἰκονομικῶν προσδιορισμῶν, σὲ συνάρτηση δηλαδὴ μὲ τὸν πελάτη - κάτοικο ὀρισμένου εἰσοδηματικῆς ἐπίπεδου γιὰ τὸν ὁποῖο προορίστηκαν πού μὲ τὸ ἀνάλογο ἐνοίκιο ἢ ἀγορὰ θὰ καλύψει τὰ ἔξοδα κατασκευῆς.

Οἱ ἀστικὲς γειτονιὲς ἔχουνε λοιπὸν ὁμοιογένεια. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ γειτονιὲς τῆς «ἀριστοκρατίας». Τὴν ἴδια μορφολογικὴ ὁμοιογένεια ἔχουνε καὶ οἱ ἐργατικὲς πολυκατοικίες, τὴν ἴδια καὶ τὰ παραπήγματα. Ὅμως, **ΟΛΑ ΜΑΖΙ** (βίλες, πολυκατοικίες, λογίων λογίων ἐργατικὰ γκέτο καὶ παραγκογειτονιές) μᾶς δίνουν τὴ **ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΑΛΗΘΙΝΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ**: Τὸ ὁλικὸ κοινωνικὸ περιεχόμενο τῆς πόλης, τὴ δομὴ καὶ τὴ δυναμικὴ του (ἀντιθέσεις - συγκρούσεις) ἔκφρασμα σὲ **ΧΩΡΟ**. Ἐνα περιεχόμενο χωρὶς πετοὶ καὶ ἐξωραϊστικὲς ἐπενδύσεις καὶ ταχυδακτυλουργίες (πού τὶς ὀνομάζουνε «λύσεις τῆς τεχνικῆς»). Σὲ κλίμακα γειτονιάς, εἶναι δυνατὴ ἢ τεχνικὴ τῶν ἀποκρύψεων, τῆς ὁμοιομορφίας, τοῦ ἐξωραϊσμοῦ κ.τ.λ. Ὅμως στὴ **ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΚΛΙΜΑΚΑ ΟΛΟΚΛΗΡΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ, ΑΥΤΗ Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΙΝΑΙ ΑΔΥΝΑΤΗ**. Κάπου, βέβαια, θὰ πρέπει νὰ στεγαστοῦνε καὶ οἱ «ἐκτὸς τῶν τειχῶν πληθυσμοί». Αὐτὸ τὸν κόσμον δὲν τὸν ἀντιλαμβανόμαστε καθημερινὰ γιὰτὶ εἶναι μακριὰ μᾶς ἢ περιτολισμένος.

Ἡ ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ κόσμου γίνεται ἀντιληπτὴ ἂν παρατηρήσουμε τὴν πόλιν μᾶς **ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ**. Σὲ μιὰ τέτοια παρα-

τήρηση, **ΔΕΝ ΑΝΤΕΧΟΥΝΕ ΠΙΑ ΚΑΝΕΝΟΣ ΕΙΔΟΥΣ ΑΠΟΚΡΥΨΕΙΣ**. Μὲ μιὰ τέτοια παρατήρηση ἀρχίζει **Η ΡΙΖΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ**. Μιὰ τέτοια παρατήρηση τῶν πόλεων μᾶς προτείνω σ' ὅσους ἀπὸ τοὺς συνάδελφους θέλουνε νὰ βοηθήσουνε **ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΑ** αὐτὲς τὶς πόλεις μ' αὐτὴ τὴ ζωὴ πού μᾶς ἀναγκάζουνε νὰ ζοῦμε. Θὰ πρόκειται τότε γιὰ μιὰ ἀληθινὴ ἐπιστημονικὴ, θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων ζωῆς τῶν πόλεων, ἀντιδιαμετρικὴ ἀπὸ τὴ θεωρία καὶ τὴν πρακτικὴ τῶν τεχνοκρατῶν. Θὰ πρόκειται γιὰ μιὰ χρήσιμη κοινωνικὰ στάση, ἐπειδὴ θὰ ἔχουμε, ἐπιτέλους, ἀντιμετώπισει **ΟΧΙ ΜΥΘΟΥΣ, ΑΛΛΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ**.

II. Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ
ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ ΣΑ ΜΙΑ ΜΟΡΦΗ ΕΞΕΙΡΣΗΣ
ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΤΗΣ
ΛΑΪΚΗΣ ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗΣ

Ἡ πραγματοποίηση τῆς νέας πρακτικῆς τοῦ χώρου (πὸν μπήκε σὰν αἴτημα στὸ προηγούμενο κεφάλαιο καὶ πὸν θὰ μπεῖ καὶ στὰ ἐπόμενα) δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δεῖ τὸ φῶς παρὰ μόνο μέσα στὰ γενικότερα πλαίσια τῆς ἀποδέμευσης - ἀπελευθέρωσης τῆς ΓΝΗΣΙΑΣ (μὲ βάση πραγματικὲς ἀνάγκες καὶ στόχους) ΛΑΪΚΗΣ ΖΩΗΣ. Αὐτὴ ἡ ἀπελευθέρωση εἶναι δυνατὴ καὶ σήμερα. Ὅχι βέβαια σὲ καθολικὴ ἔνταση καὶ μορφή (μιά πὸν κυρίαρχο κοινωνικὸ σύστημα παραμένει τὸ καπιταλιστικὸ). Εἶναι δυνατὴ ὅμως σὲ περιορισμένες περιπτώσεις μέσα στὸ καπιταλιστικὸ σύστημα. Εἶναι, ἐπίσης, δυνατὴ σὲ περιπτώσεις ἐπαναστατικῶν κοινωνικῶν μεταβολῶν ὅπως π.χ. στὴν περίπτωση τῶν χρόνων διακυβέρνησης τῆς Χιλῆς ἀπὸ τὴ Λαϊκὴ Ἐνότητα. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, αὐτὸ πὸν κάνει δυνατὸ τὸ μερικὸ ἢ καθολικὸ ξέσπασμα τῆς λαϊκῆς ζωῆς καὶ τῆς κουλτούρας τῆς εἶναι οἱ ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις τοῦ συστήματος πὸν ὀφείλουμε νὰ τὶς ἐκμεταλλευόμαστε.

Ἐπειδὴ ἡ γνήσια λαϊκὴ ἔκφραση ἔχει καταλυτικὴ δύναμη στὶς συνειδήσεις (μὲ συνέπειες ὕστερα καὶ στὴν πράξη) ἡ ἄρχουσα τάξη προσπαθεῖ νὰ τὴν ἐλέγξει, νὰ τὴν καναλιζάρει, νὰ τὴ θεομοιοποιήσει. Ἔτσι, ἡ αὐθόρμητη, ἀσχεδιάστη καὶ αὐτοσχέδια λαϊκὴ γιορτὴ ἐκφυλίζεται σὲ «χορὸ τοῦ δήμου». Ἡ ἄρχουσα τάξη ἰδιοποιεῖται καὶ οἰκιοποιεῖται τὶς λαϊκὲς κουλτούρες. Τὶς περιθωριοποιεῖ καὶ διαστρέφοντάς τὶς, τὶς παραδίδει ἄπυργες καὶ ἀδύναμες, μετὰ τὴ μορφή προϊόντων γιὰ τουριστικὴ κατανάλωση: «φὸλκ» μουσικὴ, «φὸλκ» χορὸς, κ.τ.λ. Κάποτε, ὅμως, ἡ ἱστορία «ἐκθιάζεται» ἀπὸ τὸ λαό. Τὸ σημαντικὸ στοιχεῖο τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς πρακτικῆς τοῦ παρισινοῦ Μάη ἦταν ἀκριβῶς τὸ ὅτι ἡ πόλη ἔγινε θέατρο τῆς ἐλευθέρης πιά λαϊκῆς ἐπικοινωνίας πὸν δὲν περνοῦσε ἀπὸ ἐνδιαμεσολαθητικὰ κανάλια διαστρέβλωσης καὶ ἐλέγχου (MASSEMEDIA) καὶ δὲ δεχόταν θεομοιοποιημένες φόρμες.

Ἡ καθημερινὴ (καὶ σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μέρας) ἐπικοινωνία σ' ὁποιοδήποτε σημεῖο τῆς πόλης καὶ μ' ὁποιοδήποτε τρόπο, εἶχε πᾶρσι τὴ μορφή τῆς αὐθόρμητης λαϊκῆς - ἐπαναστατικῆς γιορτῆς πὸν κατέλυε συνειδήσεις καὶ συμπεριφορὲς.* Σὲ μιὰ μικρὴ παραδοσιακὴ πλατεῖα τοῦ Παρισιοῦ (PLACE DE CONTRE ESCARPE), οἱ μικροῦμποροι καὶ βιοτέχνες τῆς περιοχῆς πὸν κατὰγονται ἀπὸ τὴ Βρετάννη (περιοχὴ τῆς Γαλλίας μὲ ἔντονη παράδοση καὶ κουλτούρα) δημιούργησαν μιὰ «βδομάδα λαϊκῆς μουσικῆς» τῆς Βρετάννης μὲ λαϊκὰ ὄργανα τοῦ τόπου τους καὶ παλιὰ μεσαιωνικὰ καὶ σύγχρονα λαϊκὰ τραγούδια του καὶ χορούς. Εἶδα τὸν κόσμο νὰ χορεύει καὶ νὰ τραγουδᾷ ἀνεξάρτητα ἀπὸ προέλευση καὶ ἡλικία, ἐνῶ ἡ κυκλοφορία εἶχε, ἀπὸ τὰ ἴδια πράγματα, σταματήσει σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ. Ὁ κόσμος μιλοῦσε, γνωριζότανε, ἐπικοινωνοῦσε ἐλεύθερα, φυσιολογικά, ἀβίαστα, μέσα ἀπὸ τὸ τραγούδι καὶ τὸ χορὸ. Οἱ θαμῶνες στὰ πεζοδρόμια τῶν γύρω γύρω καφενειῶν ἔπαιρναν μέρος στὸ πανηγύρι τῆς πλατείας. Σὲ μιὰν ἄλλη μικρὴ πλατεῖα, κοντὰ στὴν Ecole des Beaux - Arts, μιὰ ὀμάδα σὲ μιὰ γωνιά τῆς ἔπαιζε θέατρο, κάποιοι ἄλλοι κάνανε παντομίμα, ἄλλοι, παραπέρα, τραγουδοῦσανε, ἄλλοι συζητούσανε. Τόσα διαφορετικὰ πράγματα τὴν ἴδια στιγμή στὸν ἴδιο χώρο! Αὐτὴ εἶναι ἡ χρῆση τῆς πόλης! Ἔτσι ζοῦμε στὴν πόλη μας. Ἄρκει νὰ τό... ἐπιτρέπει ἡ ἐξουσία!

Ἡ ἀστικὴ «δημοκρατία» ἐπιτρέπει τέτοιες ἐλευθερίες ὅταν εἶναι ἀπομονωμένες σὲ χώρο καὶ χρόνο χωρὶς κίνδυνο ν' ἀπλωθοῦνε καὶ νὰ γίνουνε κατάσταση σ' ὀλόκληρη τὴν πόλη. Ἐμεῖς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν καθολικὴ δημιουργία τέτοιων καταστάσεων ζητᾶμε. Ἡ ἐλεύθερη χρῆση τῆς πόλης ἀπὸ τὸ λαὸ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη λαϊκὴ ἔκφραση μ' ὅλα τὰ μέσα: τὸ λόγο, τὴν κουλτέντα, τοὺς χορούς καὶ τὰ τραγούδια τῆς λαϊκῆς γιορτῆς, τὸ θέατρο τοῦ δρόμου, μέχρι καὶ τὶς πολιτικὲς διαδηλώσεις. Ἡ λαϊκὴ ἔκφραση χρησιμοποιεῖ ὅποιο μέσο μπορεῖ γιὰ ν' ἀποδοθεῖ ἄμεσα καὶ ἀνόθευτα: τὰ συνθήματα στοὺς τοίχους, τὶς λαϊκὲς τοιχογραφίες πὸν εἶδαμε στὶς λαϊκὲς γειτονιὲς τοῦ Σαντιάγκο τῆς Χιλῆς,

* Βλέπε: Hubert Tonka, «La Fête» (Ἡ Γιορτὴ), Utopie, No 4, καὶ H. Laborit: «L' Homme et la Ville» (Ὁ Ἄνθρωπος καὶ ἡ Πόλη).

στο Σικάγο και σ' άλλες πόλεις, τις άφισες από καλλιτέχνες άναγνωρισμένους και άώνυμους. Έτσι, οί τοίχοι τής πόλης, οί δρόμοι κι οί πλατείες της μιλάνε. Ή, μάλλον, μιλήσανε όσες φορές τó επέτρεψε ή έξαναγκάστηκε νά τó επιτρέψει ή έξουσία. Ξαναθυμόμαστε λοιπόν, τήν παρατήρηση του Η. Laborit για τó Μάη του 68, πώς ή σπουδαιότητά του δέν ήτανε οί διαδηλώσεις και τά πλακάτ, μά ή επικοινωνιακή του πλευρά: τά «GRAFFITI» τών τοίχων, ό «λόγος τής πόλης» πού έβγαιναν από τούς τοίχους με τά συνθήματα.

Έτσι, γίνεται φανερό, πώς ή τέχνη μπορεί νά μπαίνει στην άμεση ύπηρεσία τής λαϊκής έκφρασης. Καμωμένη από καλλιτέχνες πού δουλεύουνε για τó λαό ή άυθεντικούς λαϊκούς καλλιτέχνες, κι έχοντας βγει από τά άπομωωτήρια πού τήν έχει κλεισμένη ή άστική τάξη (τίς γκαλερί και τά μουσεία) κατεβαίνει στο πεζοδρόμιο κι άποτυπώνεται στη μορφή τής πόλης: έτσι, ό λαός άναγνωρίζει στα έργα της τήν ταυτότητά του, τή συνείδησή του, τά πραγματικά του προβλήματα. Γίνεται μέσο άναγνώρισης και επικοινωνίας. Με άφορμή τά δρώμενα στο σκηνικό τής πόλης, οί άνθρωποι επικοινωνούνε και συζητάνε, κι ύστερα κινητοποιούνται έχοντας συνειδητοποιήσει τά κοινά τους προβλήματα. Άλλά κι ύστερα ή ίδια ή καλλιτεχνική πράξη γίνεται άφορμή και μέσο λαϊκής επικοινωνίας.

Χτυπητά και χαρακτηριστικά παραδείγματα λαϊκού λόγου διαμέσου τής ζωγραφικής, τής άφισας, τών έφημερίδων του τοίχου και τών συνθημάτων, βρίσκουμε σέ πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου. Παρόμοια, όμως, παραδείγματα συναντάμε και σέ περιοχές τών «άναπτυγμένων χωρών» τής Δύσης στα γκέτο και στις λαϊκές γειτονίες.

Στήν Κούβα, όπου πριν τήν επανάσταση κυριαρχούσανε οί άφισες τής Κόκα - Κόλα, π.χ., οί δρόμοι έχοννε γεμίσει σήμερα με άφισες μεγάλης καλλιτεχνικής αξίας πού άναφέρονται στα θεατρικά και κινηματογραφικά έργα, στις πολιτιστικές εκδηλώσεις, στις εκδόσεις βιβλίων, στις δημόσιες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, στις δραστηριότητες τής παραγωγής, στους άπελευθερωτικούς ή πολιτικούς αγώνες λαών τής Λατινικής Άμερικής και του Τρίτου

κόσμου, στα ίδια δηλαδή τά προβλήματα τής καθημερινής ζωής στην Κούβα και σ' άλλες χώρες.

Με στήριγμα τήν κυβέρνηση τής Λαϊκής Ένότητας στη Χιλή, όλος ό κόσμος γνώρισε τίς περίφημες τοιχογραφίες στους τοίχους τών δρόμων τής Χιλής με θέματα παρμένα από τήν ένότητα του λαού στον αγώνα του για τó σοσιαλισμό και τήν πάλη του ένάντια στους Γιάνκηδες.

Στίς «άναπτυγμένες χώρες», ή λαϊκή κουλτούρα είναι φυλακισμένη στα γκέτο όπου, προφανώς, «επιτρέπεται», μιά πού, σαν άπομωωμένη, δέν κινδυνεύει νά διαβεί τά τείχη και νά ταραξει τίς συνειδήσεις και τή ζωή τών ήσυχων άστών. . . Τυπικό παράδειγμα τέτοιας «υποκουλτούρας» (έτσι τήν όνομάζει ή άστική ιδεολογία) είναι τó «Κίνημα τών ύπαιθριων τοιχογραφιών του Σικάγου». Ένας από τούς ιδρυτές του ό John Webber γράφει στο βιβλίο του: «υπάρχουνε όπαδοί τής άφηρημένης τέχνης πού ισχυρίζονται ότι με τά εικονογραφικά και συμβολικά της έργα ύποτιμάται ή νοημοσύνη του κοινού. Σέ άπάντησή τους, έγραφα τούτο στη διακήρυξή μας: 'Ο στόχος μου είναι ν' άντλήσω από τήν πείρα μου τής ανθρώπινης ύπαρξης και τó πραγματικό περιβάλλον όρισμένα σύμβολα, τά όποια χωρίς νά ύποχρεωόμαστε νά τά άντιλαμβανόμαστε κατά γράμμα, έχοννε τή δύναμη νά ύποβάλλουνε, νά ύπενθυμίζουνε και ν' άφυπνίζουνε. Τά «δημόσια έργα», είναι ουσιώδες νά μπορούνε νά άποκωδικοποιούνται από τó κοινό για τó όποιο έγιναν, από τούς άνθρώπους, δηλαδή τής γειτονιάς.

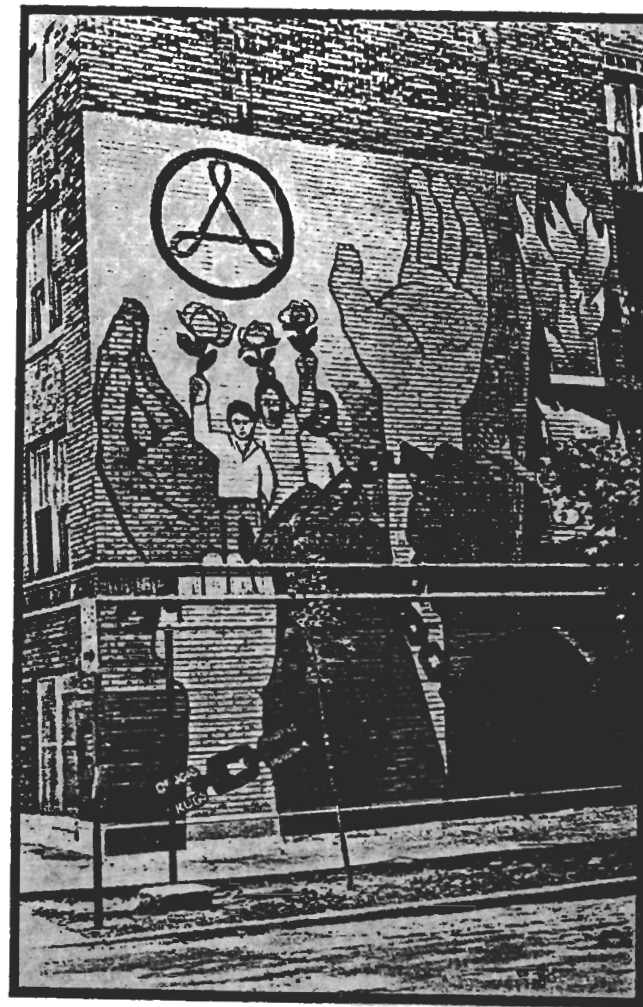
»Τό νά προσπαθήσει νά κάνει νά σέ καταλάβουνε, δέ σημαίνει καθόλου πώς ύποτιμάς τή νοημοσύνη του κοινού. Σημαίνει πώς μεταχειρίζεσαι τίμια τó κοινό και πώς θεωρείς τήν τέχνη σαν κάτι τó σοβαρό, σαν ένα μέσο κοινωνικής επικοινωνίας(. . .). Δέν πιστεύουμε πώς ύπάρχει κατ' άνάγκη αντίφαση άνάμεσα στην αισθητική πλευρά τής τέχνης και στην έκφραστική και διαλεκτική πλευρά της. Δέν έχουμε δογματικό πνεύμα. Έχουμε επίγνωση πώς βρισκόμαστε στην άρχή μιās ανακάλυψης: τής ανακάλυψης τών δυνατοτήτων μιās λαϊκής τέχνης. Κάθε κίνητρο πού άντλεί-

* Collectif, «Les Etats - Unis en Mouvement», Denöel - Gonthier, Paris 1972.

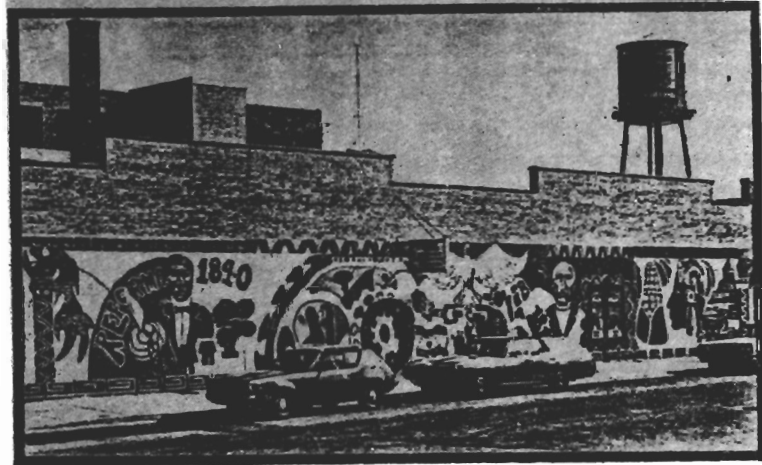
ται από την αυθεντική λαϊκή ζωή θάπρεπε νάχει τή θέση του σ' αὐτή τήν τέχνη(. . .). Θέλουμε οἱ τοῖχοι τοῦ Σικάγου νά γίνου- νε ἐκθέσεις τέχνης γιά ὄλο τὸ λαό. Ἐπιθυμοῦμε νά ἐνθαρρύνουμε περισσότερους καλλιτέχνες σ' ὄλους τοὺς τομεῖς, νά κατέβουνε στοὺς δρόμους καὶ νά δουλέψουνε μὲ τὸ λαό.

»Οἱ τοιχογραφίες μας συνεχίζουने ν' ἀναπαριστάνουने τοὺς ἀ- γῶνες γιά τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Μαύρων καὶ τῶν λαῶν τοῦ Τρί- του Κόσμου. Θὰ καταγράψουने τὴν ἱστορία, θὰ μιλήσουने γιά τὸ παρὸν καὶ θὰ δρμήσουने πρὸς τὸ μέλλον. Θ' ἀναγγεῖλουने τὸ τέλος τῶν πολέμων, τοῦ ρατσισμοῦ καὶ τῆς καταπίεσης. Θὰ μιλήσουने γιά τὴν ἀγάπη, γιά τὴν ὁμορφιά τῆς ζωῆς. Θέλουμε νά δώσουμε στὸ λαὸ ἓνα ἀκέραιο πρόσωπο τῆς ἀνθρωπότητας, θέλουμε νά το- ποθετήσουμε τὴν τέχνη στὸ ἀληθινὸ της πλαίσιο, στὸ πλαίσιο τῆς ζωῆς». Ἔτσι μίλησε ὁ J. Webber πὸν μᾶς θυμίζει τὰ ὄνειρα καὶ τοὺς σύντομους ἀγῶνες τῶν Σοβιετικῶν πρωτοπόρων, κι ἀνάμεσά τους, τῶν κονστρουκτιβιστῶν, πὸν βλέπανε τὴν «Τέχνη τῆς Ἀρι- στεραῶς», τὶς εἰκαστικὲς τέχνες, τὴν Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ κάθε ἄλ- λη μορφή ἀνθρώπινης ἔκφρασης, σὰν ἐργαλεῖα κοινωνικοῦ μετα- σχηματισμοῦ καὶ τὶς μορφές τους σὰν ἀντανάκλαση καὶ καλοῦπια τῆς νέας ἀναμενόμενης κοινωνίας. Ἀλλὰ γιά μιὰ τέτοια ἀποδέ- σμευση τῆς λαϊκῆς ἔκφρασης, στὴν ὁποία θὰ βοηθήσει καὶ τὸ κα- τέβασμα στὸ δρόμο, στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν καλλιτεχνῶν, χρει- ᾶζονται οἱ κατάλληλοι ἄνθρωποι - καταλύτες, στοὺς ὁποίους, προ- φανῶς, περιλαμβάνεται καὶ ὁ ἀρχιτέκτονας.

Δὲν ἔχω καμιὰ ἀντίθεση στὶς ἀφρημένες μορφές τῆς τέχνης ὅταν εἶναι φυσιολογικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐξέλιξης τῶν ἀναγκῶν ἔκφρασης ἑνὸς καλλιτέχνη. Ἀπλῶς λέω ὅτι δὲν ἔχουने γιά τὴν ὥρα χρησιμότητα γιά τὸν πολὺ κόσμο, μιὰ πὸν ὁ κόσμος αὐτός, σὰ λαός, δὲ μιᾶ αὐτὴ τὴ γλώσσα. Δὲν εἶναι ζήτημα ὑποτίμησης τοῦ ἐπιπέδου του. Δὲν εἶναι ζήτημα ν' ἀνέβει ὁ κόσμος στὸ ἐπίπεδο τοῦ καλλιτέχνη ἢ νά κατέβει ὁ καλλιτέχνης στὸ ἐπίπεδο τοῦ κό- σμου. Αὐτὰ εἶναι ψευδοπροβλήματα. Κάθε κοινωνικὴ τάξη ἐκφρά- ζεται μὲ τὶς δικές της μορφές καὶ γλώσσες (πὸν μιὰ τέτοια εἶναι κι ἡ τέχνη). Αὐτὸ εἶναι ὄλο. Ἄν θὰ ὑπάρξει σύμπτωση γλώσσας καλλιτέχνη καὶ κοινοῦ αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς ζήτημα κοινωνικῆς σύμ- πτωσης: ταξικῆς καταγωγῆς καὶ κοινωνικοῦ χώρου ὅπου ὑπάρχει

Τὸ «Τοιχογραφικὸ Κίνημα» τοῦ Σικάγου, σὲ λαϊκὲς γειτονιές. Οἱ τοῖχοι τῆς γειτονιάς, γίνονται λόγος καὶ κραυγὴ τοῦ λαοῦ καὶ διηγοῦνται τὴν ἱστορία, τὰ πάθη καὶ τοὺς ἀγῶνες του. Ἐκφράζουने τὴ συλλογικὴ αὐτο- συνείδηση.

Τὸ «Τοιχογραφικὸ Κίνημα» τοῦ Σικάγου σὲ λαϊκὲς γειτονιές.

καὶ ἐκτίθεται ἓνα ἔργο τέχνης. Ἔχω ὁμῶς σαφέστατη ἀντίθεση στὴν ἀφηρημένη «τέχνη» ὅταν γίνεται ἀπὸ λόγους τακτικῆς, ὅταν ἀκριβῶς χρησιμοποιεῖται ὡς ἀφηρημένη γλῶσσα γιὰ ν' ἀποκοιμήσει, τρέφοντας τὴ λήθη. Ὑποστηρίζω αὐτὴ τὴν ἀποψη κάνοντας τὴν ἐπόμενη ἐρώτηση: Εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἀποκαλυπτικὸ ὅτι οἱ μεγάλες καπιταλιστικὲς ἐπιχειρήσεις χρηματοδοτοῦνε τοὺς «ἀφηρημένους καλλιτέχνες» γιὰ νὰ βάφουνε μὲ ἀφηρημένες φιγούρες καὶ «φουτουριστικοὺς» χρωματισμοὺς τοὺς τοίχους τῶν νεόχτιστων συνοικιῶν, στ' ὄνομα, τάχα κάποιου μοντερνισμοῦ; Συνθέσεις «οὐδέτερες» τάχα, χωρὶς κανένα «κοινωνικὸ περιεχόμενο» ἀπὸ «ἀφηρημένους» καλλιτέχνες ποὺ χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ ὁ ὁποῖος, ταυτόχρονα, σαμποτάρει τοὺς λαϊκοὺς ἢ τοὺς στρατευμένους στὴν ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ καλλιτέχνες. Πρέπει, ὡστόσο, νὰ μιλήσουμε πιὸ συγκεκριμένα. Ὁ σκοπὸς αὐτῆς τῆς τακτικῆς εἶναι φανερός! Ὁ λαὸς πρέπει νὰ ξεχνᾷ, ν' ἀποκοιμῆται: Ἄρτος καὶ θεάματα (ἀφηρημένα... καὶ ἄσχετα ἀπὸ τὰ ἀληθινὰ προβλήματά του, ὥστε νὰ μὴν ἀντιληφτεῖ τὰ ἀληθινὰ αἷτια δημιουργίας τους).

Φανερώνεται, ἔτσι, ὅτι οἱ ἀφηρημένους συνθέσεις δὲν εἶναι «οὐδέτερες», ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ πάτρονές τους, μὰ πὼς συνδέονται μὲ ταξικὰ συμφέροντα κι εἶναι, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ὄχι μιὰ «οὐδέτερη» ἔκφραση, μὰ μιὰ συγκεκριμένη ἔκφραση μιᾶς ταξικῆς τακτικῆς. Ἔχουνε συγκεκριμένο κοινωνικὸ περιεχόμενο: ἀντιλαϊκό.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀλήθεια ρωτᾶμε: Γιατί, στὸ κάτω κάτω, ἡ ἀφηρημένη ἔκφραση τοῦ ἐξωραϊσμοῦ καὶ τῆς διακόσμησης (ποὺ γι' αὐτὸ τὸ λόγο γίνεται μασκάρεμα τῆς πραγματικότητας) θάτανε, τάχα, αἰσθητικὰ ἀνώτερη ἀπὸ τὴ ρεαλιστικὴ ἀπεικονιστικὴ ἔκφραση; Μ' αὐτὴ τὴν ἐρώτηση ἀπαντᾶμε μὲ τὸν τρόπο μας σὲ μιὰ ψευδοπροβληματικὴ αἰσθητικῆς. Καὶ δηλώνουμε ἀπερίφραστα ὅτι: ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΜΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ, ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΤΑΧΑ ΦΤΣΗΣ, ΚΡΤΒΕΤΑΙ ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΟΤΣΑΣ ΤΑΞΗΣ.

Θέλω νὰ τελειώσω αὐτὸ τὸ κεφάλαιο μ' ἓνα παράδειγμα ὑποδειγματικῆς σχέσης («καταλυτῶν» - λαοῦ) μέσο σὲ μιὰ ἐνότητα λαϊκῆς αὐτοοργάνωσης γιὰ λαϊκὴ αὐτοδιαχείριση τῆς κουλτούρας

(θέαμα, γιορτή, παιχνίδι κ.τ.λ.) από το λαό με τη βοήθεια «καταλυτών». Οι «καταλύτες» αυτοί ήτανε μια ομάδα από καλλιτέχνες, επιπαισήμενες, εργάτες και αγρότες που συμμετείχανε όλοι μαζί στα προβλήματα της πόλης τους και μέσα απ' αυτά, στις γιορτές της και τις πολιτιστικές εκδηλώσεις της.

Παραθέτω αυτούσιο το κείμενο της παρουσίασης* (από τον John Hoyland) της συλλογικής δουλειάς («καταλυτών» και κατοίκων) στην πόλη Μπάαθ της 'Αγγλίας. «Οι καταλύτες» (ομάδες θεάτρου, θεαμάτων, κοινωνικών αγώνων ή «ομάδα σχεδίου», ή «ομάδα οικονομικών», ή «ομάδα διατροφής», κ.τ.λ.) ήτανε απαραίτητοι για το ξεκίνημα της συλλογικής δραστηριότητας που περιγράφεται άμέσως μετά και συνεχίζουνε να είναι αναντικατάστατοι για την πραγματοποίηση μιās πλευράς της (έκει όπου χρειάζονται οι «ειδικοί», όπως, π.χ., οι θεατρίνοι, οι κοινωνιολόγοι κ.τ.λ.).

Η συλλογική όμως, αυτή δουλειά δὲ θάφτανε **ΣΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΠΟΥ ΕΦΤΑΣΕ**, ἂν δὲ συμπληρωνότανε στις ὑπόλοιπες πλευρές της ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῶν ἴδιων τῶν κατοίκων (900 εργάτες κατεύθυναν τὸ φεστιβάλ τὸ 1974 καί, 30.000 ἀπὸ τοὺς 80.000 κατοίκους, τὸ παρακολούθησαν).

Ἄλλὰ, πέρα ἀπὸ τὸ θεαματικὸ στοιχεῖο (τὸ κυρίως φεστιβάλ δηλαδή) αὐτὸ πὸν ἔχει μοναδικὴ ἀξία εἶναι **Η ΤΥΠΑΡΞΗ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΤΗΣ**: Ἀρᾶ καταλυτικά, μετατρέποντας τὴν ἀστική ἀντικειμενικὴ ζωὴ, **ΣΕ ΖΩΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΜΕ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟ ΡΥΘΜΟ ΚΑΙ ΕΝΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ**. Σ' αὐτὸ τὸ εἶδος λειτουργίας ἔγκειται **ΚΙ Η ΜΟΝΑΔΙΚΗ ΑΞΙΑ** αὐτοῦ τοῦ παραδείγματος καὶ αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος πὸν τὸ παρουσιάζω: Ἔργασία, θέαμα, παιχνίδι, ἀποτελοῦνε μιὰ ποικιλία **ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΩΝ** πὸν φτιάχνουνε μιὰ **ΕΝΟΤΗΤΑ**: κοινοτικὴ ζωὴ σ' ἓνα **ΟΜΟΙΟΓΕΝΗ** (κοινωνικὸς «τόπος») χῶρο (ἡ πόλη) καὶ χρόνο

* Ἀναδημοσίευση στὴν ἐφημερίδα «ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ».

(οἱ κοινὲς ὥρες τῆς καθημερινότητος). Νά, λοιπόν, τὸ κείμενο πὸν παρουσιάζει τὴ δουλειά αὐτοῦ τοῦ Ἐργαστηρίου Τέχνης πὸν βοήθησε τὴ λαϊκὴ ἰδιοποίηση τῆς πόλης καὶ τῶν λειτουργιῶν της μέσα καὶ ἀπὸ τὴ γιορτή, τὸ θέαμα καὶ τὸ παιχνίδι: «**ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΤΕΧΝΗΣ ΤΟΥ ΜΠΑΑΘ**».

Τὸ ἐντυπωσιακότερο κοινοτικὸ τζάμπορο πὸν ὁργανώθηκε ποτὲ στὴν Ἄγγλία **ΜΕ ΑΜΕΣΗ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ**. (100 καλλιτεχνικὲς ομάδες).

Τοῦ John Hoyland

ΤΟ ΕΤΗΣΙΟ κοινοτικὸ φεστιβάλ τοῦ Μπάαθ, ὅπου περνοῦνε δέκα μέρες ἀσταμάτητου γλεντιοῦ, ἔχει καθιερωθεῖ ὡς τὸ μεγαλύτερο καὶ τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ κοινοτικὸ τζάμπορο στὴν Ἄγγλία. Τὸ περισιῶ φεστιβάλ προσέλκυσε κάπου 30 χιλιάδες ἀπὸ τὶς 80 χιλιάδες τῶν κατοίκων τοῦ Μπάαθ. Τὸ διεύθυνε μιὰ ομάδα 200 εργατῶν, πήρανε μέρος περισσότερα ἀπὸ 100 καλλιτεχνικὰ γκρουπ καὶ οἱ παραστάσεις δόθηκαν σὲ τρία κτήματα ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη, καθὼς καὶ στὸ κέντρο τῆς πόλης. Ὀλόκληρο τὸ φεστιβάλ ὁργανώθηκε μὲ ἐλάχιστα χρήματα ἀπὸ μιὰ ἀξίολογη ομάδα τῆς κοινότητος, πὸν ὀνομάζεται «Ἐργαστήρι Τέχνης τοῦ Μπάαθ». (Ε.Τ.Μ.)

Τὸ Ε.Τ.Μ. προσπαθεῖ ἐδῶ καὶ πέντε χρόνια τώρα ν' ἀντιμετωπίσει τὰ κοινωνικὰ προβλήματα πὸν βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν ἡρμηνεὴ εὐήμεροῦσα ἐπιφάνεια τῆς πόλης. Τὸ φεστιβάλ τῆς κοινότητος Μπάαθ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὲς δραστηριότητες τοῦ Ε.Τ.Μ. Ἄλλα προγράμματα πὸν ἐφαρμόζει τὸ Ε.Τ.Μ. περιλαμβάνουν δυὸ μαγαζιά, μιὰ ομάδα ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου, μιὰ κοινοτικὴ ὑπηρεσία μεταφορῶν, μιὰ ομάδα κοινωνικῆς βοήθειας, μιὰ λέσχη νέων, μιὰ μονάδα βίντεο, μιὰ καντίνα, μιὰ μουσικὴ ὑπηρεσία, μιὰ ὀρχήστρα ρόκ, δύο θεατρικὲς ομάδες — καὶ πολλὰ ἄλλα.

Ἄν καὶ τὸ Ε.Τ.Μ. ἔχει 20 ὑπαλλήλους μὲ πληρωμὴ καὶ ἄλλους 30 ἢ λίγο περισσότερους ἐθελοντές, καταφέρνει νὰ λειτουργήσει μὲ ἐλάχιστη τυπικὴ γραφειοκρατία **ΚΑΙ ΜΙΑ ΑΝΕΞΑΝΤΛΗΤΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΓΙΑ ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΚΑΙ ΑΥΘΟΡΜΗΤΙΣΜΟ**. Ὁ Ράιφ Ὀσρίκ, πὸν γίνεται ἐναλλάξ κλόουν στὸ

θίασο του Φυσικού Θεάτρου και πωλητής μεταχειρισμένων ένδυμάτων σε γέρους συνταξιούχους στο παλιατζίδικο του Ε.Τ.Μ., λέει πώς η άποψη του Ε.Τ.Μ. είναι «ΝΑ ΔΕΙΞΕΙ ΣΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΟΤΙ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΚΑΝΟΥΝ ΚΑΤΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΤΟΥΣ. ΕΠΙΣΗΣ ΝΑ ΜΗΝ ΠΑΙΡΝΕΙ ΥΠΟΨΗ ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΣΤΗΝΘΙΣΜΕΝΟ ΤΡΟΠΟ ΠΟΥ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ. Έγώ, τουλάχιστο γι' αυτό βρισκομαι στο Ε.Τ.Μ. ακολουθώντας αρκετά πιστά τη φόρμουλα του Όσρικ. Τα σχέδια μεγαλώνουν επειδή οι ΦΑΝΤΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΠΑΙΡΝΟΥΝ ΦΩΤΙΑ από την ιδέα να τα κάνουν κι όχι επειδή υπάρχει μια δεδομένη πολιτική δομή. Υπάρχουν βδομαδιατικές συζητήσεις για τις δραστηριότητες του Έργαστηρίου και υπάρχουν ηγέτες που πληροφορούν — εκείνοι που έχουν την ισχυρότερη προσωπικότητα και την αυθεντία της πείρας — αλλά γενικά, ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ Ε.Τ.Μ. ΔΟΥΛΕΥΕΙ ΕΚΕΙ ΟΠΟΥ ΘΕΛΕΙ ΝΑ ΔΟΥΛΕΥΕΙ, χωρίς να απασχολούνται πολλοί για ένα θέμα.

ΤΟ ΑΛΥΝΑΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΤΗΣ

Αυτή ή μέθοδος εργασίας ίσως να έχει το αδύνατό της σημείο. Αυτό που οι άνθρωποι προσωπικά προτιμούν να κάνουν ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΙΟ ΧΡΗΣΙΜΟ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ. Οι περισσότερες άλλες κοινοτικές ομάδες έχουν μιαν έντελως ΞΕΚΑΘΑΡΙΣΜΕΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, βασισμένη στην έρμηνεία ΤΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ της κοινότητας και ενεργούν σύμφωνα μ' αυτή μάλλον παρά με την ένόραση και με την προσωπική κλίση. Από ανάγκη, το είδος της δουλειάς που έχει διαλεχτεί μερικές φορές γίνεται επανειλημμένα ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΤΑΕΙ ΚΟΤΡΑΣΤΙΚΟ.

Άπ' την άλλη μεριά, η μέθοδος του Ε.Τ.Μ. σημαίνει πώς όταν αποφασίζουν να κάνουν κάτι, το κάνουν με άφοβηση και πάθος. Ο Μίκ, που διευθύνει τώρα αυτή την ομάδα κοινωνικών μεταφορών και ταυτόχρονα παίζει στη θεατρική ομάδα, λέει:

«Το Ε.Τ.Μ. συμπληρώνει ένα κενό. Στο Μπάαθ δέ γίνονται

πράγματα που θάπρεπε όμως να γίνουν. Έχουμε συνειδητοποιήσει αυτό το κάτι που λείπει. Έτσι, γεμίζουμε το κενό. ΠΡΟΣΠΑΘΟΥΜΕ ΝΑ ΕΝΕΡΓΗΣΟΥΜΕ ΣΑΝ ΚΑΤΑΛΥΤΕΣ, για να γίνουν όρισμένα πράγματα, για να γίνουν πράγματα που φέρνουν τους ανθρώπους κοντά. Το κάνουμε όμως και γιατί μās ικανοποιεί προσωπικά. Η ποικιλία του τρόπου της δουλειάς μας, μās δίνει τη δυνατότητα να εκφραστούμε μέσα σ' αυτήν, να κάνουμε πράγματα που θέλουμε να κάνουμε. Όλοι δουλεύουμε με τα χέρια μας, με τη φαντασία μας, με την αναλογία όμως που ταιριάζει στον καθένα άτομικά».

Κατά κάποιο τρόπο, η έμπειρική αυτή άποψη για τη λήψη αποφάσεων συνδυάζεται με την ικανότητα εφαρμογής πρακτικής δουλειάς. Η ΟΜΑΔΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ, για παράδειγμα, έχει ήδη ετοιμάσει το δικό της εναλλακτικό σχέδιο πόλεως για το Μπάαθ — που έχει αρχικά σά σκοπό να μειώσει τη συγκοινωνιακή συμφόρηση στο κέντρο της πόλης και να διατηρήσει το γεωργικό χαρακτήρα και το ανθρώπινο δυναμικό, αποκεντρώνοντας την έμπορική και κοινωνική ζωή της.

Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΕΝΟΣ ΣΤΑΘΜΟΥ

Η ομάδα έχει ολοκληρώσει πιά πρόσφατα ένα κατανοητό σχέδιο για τον εγκαταλειμμένο σταθμό Γκρήν Πάρκ, ένα μεγάλο σιδηροδρομικό σταθμό στο κέντρο της πόλης, τον οποίο η Μπάαθ Κορπορέσησιν αγόρασε από τους Βρετανικούς Σιδηροδρόμους, αλλά δέν μπορούσε να αποφασίσει πώς να τον χρησιμοποιήσει. Το Ε.Τ.Μ. θέλει να μετατρέψει τη βασική περιοχή του σταθμού σ' ένα εύκαμπτο χώρο για συγκεντρώσεις και περιοχή έμποροπανήγυρης (ή μεγαλύτερη στο Νότο, αν εξαιρέσουμε το Λονδίνο), ενώ τα υπόλοιπα τμήματα του κτιρίου θά χρησιμοποιηθούν για να στεγάσουν υπηρεσίες έξυπηρετήσεως της πόλεως.

Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Ε.Τ.Μ., οι υπηρεσίες έξυπηρετήσεως θά μπορούσαν εύκολα να χρηματοδοτηθούν από τα εισοδήματα της αίθουσας συγκεντρώσεων. Ολόκληρο το συγκρό-

τημα θά διευθύνεται από ένα σύνολο αποτελούμενο από τὰ διάφορα ενδιαφερόμενα μέρη.

Τὰ δύο καταστήματα τοῦ Ε.Τ.Μ. λειτουργοῦν σὲ μιὰ λιγότερο φιλόδοξη κλίμακα ἀπ' αὐτήν. Ἐνα ἀπ' αὐτά, χρησιμεύει γιὰ νὰ πουλάει τὰ προϊόντα τῶν ντόπιων χειροτεχνῶν καὶ τῶν παραγωγῶν τῶν συνεταιρισμῶν. Κάτω ἀπ' αὐτὸ ὑπάρχει μιὰ καντίνα ὅπου οἱ ἐργάτες τοῦ Ε.Τ.Μ. παίρνουν σίγουρα τουλάχιστο ἕνα καλὸ καὶ φτηνὸ γεῦμα τῆς μέρας. **ΥΠΑΡΧΕΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ Η ΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΚΑΝΤΙΝΑΣ ΝΑ ΜΟΙΡΑΖΕΤΑΙ ΤΕΛΙΚΑ ΔΩΡΕΑΝ.** Τὸ ἄλλο μαγαζὶ εἶναι γεμάτο ἀπὸ παλιατσούρες, ποὺ πουλιοῦνται σχεδὸν τζάμπα γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἀγοράσουν μὲ τὶς μεσαιᾶς τάξεως τιμὲς τῆς πόλεως.

Ἐνα ἀπλό μέτρο τῆς ἐπίδρασης τοῦ Ε.Τ.Μ. στὴν τοπικὴ κοινότητα εἶναι τὰ εἶδη ποὺ δωρίζονται στὸ μαγαζὶ ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ βοήθησε τὸ Ε.Τ.Μ. ἢ ποὺ ἄκουσαν γιὰ τὸ ἔργο του. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἔξη ὄχηματα μεταφορῶν τοῦ Ε.Τ.Μ. γυρίζει ὅλη τὴ μέρα καὶ συγκεντρώνει παλιὰ ἀντικείμενα. Τὸ μαγαζὶ βγάζει ἀρκετὰ χρήματα γιὰ νὰ πληρωθοῦν οἱ μισθοὶ τριῶν ἀνθρώπων καὶ γιὰ νὰ χρηματοδοτηθοῦν ἀρκετὰ ἄλλα προγράμματα τοῦ ἐργαστηρίου. Εἶναι ἐπίσης μιὰ ἔτοιμη πηγὴ γιὰ ρούχα τοῦ θιάσου τοῦ Φυσικοῦ Θεάτρου.

Τῆ στιγμή ποὺ ὑπάρχει αὐτὸ τὸ πρόγραμμα — καὶ ἄλλα ὅπως ἡ Λέσχη τῶν Νέων, οἱ βόλτες μὲ αὐτοκίνητο γιὰ γέρους καὶ ἡ ομάδα κοινωνικῆς βοήθειας (γιὰ τὴν ὁποία μισὴ ντουζίνα μέλη τοῦ Ε.Τ.Μ. πῆγαν στὸ Μπρίστολ γιὰ νὰ ἐκπαιδευτοῦν στὶς πρώτες βοήθειες καὶ ἄμεση περίθαλψη) — ὁ θιάσος Φυσικοῦ Θεάτρου τοῦ Ε.Τ.Μ. φαίνεται σὰν περιττός, μιὰ καλλιτεχνικὴ προσθήκη σὲ μιὰ κατὰ τὰ ἄλλα **ΕΝΤΕΛΩΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ.** Στὴν πραγματικότητα, ἡ θεατρικὴ ομάδα εἶναι ἴσως ἡ πιὸ τέλεια ἔκφραση τοῦ σκοποῦ τοῦ Ε.Τ.Μ. ποὺ θά μπορούσε νὰ περιγραφεῖ **ΣΑΝ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΦΑΝΤΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ.**

Κι ἀκόμη ἡ ζωντάνια καὶ τὸ χιοῦμορ τῆς θεατρικῆς ομάδας, ἐμποτίζει ὁτιδήποτε μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολεῖται τὸ Ε.Τ.Μ. **ΕΝΑ ΑΠΟ ΤΑ ΑΣΥΝΗΘΙΣΤΑ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΙΝΟΥΝ ΣΤΟ Ε.Τ.Μ.**

ΕΙΝΑΙ ΟΤΙ ΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ ΤΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ.

Η ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ

Ὅταν ἴμουν μαζί τους, ἡ θεατρικὴ ομάδα ἐργαζόταν γιὰ πέντε μέρες σ' ἕνα κοινοτικὸ φεστιβάλ στὸ Μπρίστολ. Συνηθισμένες ἐκδηλώσεις ὅπως τὸ «Πάρτυ τῶν ἔξυπνων», τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς, οἱ κλόουν τοῦ Φυσικοῦ Θεάτρου καὶ ἡ Ἡμέρα τῶν Σπόρ, προκάλεσαν κυριολεκτικὰ ταραχὲς σ' ὁλόκληρη τὴ γειτονιά (πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι **ΟΙ ΚΛΟΟΥΝ ΤΟΥ Ε.Τ.Μ. ΕΜΠΑΙΝΑΝ ΑΠΟ ΤΑ ΠΙΣΩ ΠΑΡΑΘΥΡΑ ΤΩΝ ΣΠΙΤΙΩΝ ΚΑΙ ΚΑΘΟΝΤΑΝ ΣΤΟ ΤΡΑΠΕΖΙ ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΝΟΙΚΟΥΣ**). Ἀπὸ τὴ δευτέρη ὁμως μέρα, ἡ ομάδα ἀποφάσισε ὅτι ἡ διέγερση ποὺ προκαλοῦσαν στὰ παιδιά τῆς περιοχῆς δὲν ἦταν ἡ σωστὴ ἀπάντηση στὶς ἀνάγκες αὐτῶν τῶν παιδιῶν. Σταμάτησαν νὰ μασκαρεύονται καὶ νὰ παίζουν καὶ πέρασαν τὶς ὑπόλοιπες μέρες κάνοντας ἐργαστήρια βίντεο, κατασκευὲς γιὰ τὸ περιβάλλον, ἐκδρομὲς καὶ ὀργανώνοντας ἄλλες ἐκδηλώσεις ποὺ εἶχαν σὰ σκοπὸ νὰ δημιουργήσουν μιὰ πιὸ προσωπικὴ καὶ ἐπικοινωνητικὴ σχέση μὲ τὰ παιδιά.

Ὁ θιάσος τοῦ Φυσικοῦ Θεάτρου **ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΕΙΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΕΧΝΩΝ.** Οἱ δωρεὲς ἀπὸ διάφορους ἄλλους ὀργανισμοὺς ἀποτελοῦν τὸ μισὸ τοῦ ἐτήσιου προϋπολογισμοῦ τοῦ Ε.Τ.Μ. ποὺ φτάνει τὶς 22 χιλιάδες λίρες. Τὰ ὑπόλοιπα συγκεντρῶνται ἀπὸ τὶς δραστηριότητες τοῦ Ε.Τ.Μ. Ἀρκετὲς ἀπ' αὐτές, εἶναι **ΑΥΤΟΣΥΝΤΗΡΟΤΜΕΝΕΣ**, ἂν ὄχι ἐπικερδεῖς: **Η ΟΜΑΔΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ**, γιὰ παράδειγμα, αὐτοσυντηρεῖται **ΚΑΝΟΝΤΑΣ ΣΥΝΗΘΙΣΜΕΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΕΣ ΔΟΥΛΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΧΡΟΝΟ** ποὺ μένει ἀπὸ τὶς πιὸ ριζοσπαστικὲς τῆς **ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ.** Ἄν καὶ ἡ χρόνια φτώχεια εἶναι ἕνα συνεχὲς ὄριο στὴ δουλειά του, τὸ Ε.Τ.Μ. θέλει νὰ ἀποφύγει νὰ στηρίζεται ἔστω καὶ λίγο σὲ δωρεὲς καὶ ἐλπίζει **ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΕΝΤΕΛΩΣ ΑΥΤΑΡΚΕΣ ΜΕΣΑ ΣΤΑ ΕΠΙΟΜΕΝΑ ΛΙΓΑ ΧΡΟΝΙΑ.**

Πέρα από μιὰ γενική ἀφοσίωση στήν «ανάπτυξη τοῦ δυναμικοῦ τῆς κοινότητος», εἶναι δύσκολο νὰ καθορίσει κανεὶς τὴν ἰδεολογία ποὺ κινεῖ ἕναν τέτοιο δυναμικὸ ὄργανισμό, ἀφοῦ ὁ καθένας μέσα σ' αὐτὴ τὴν ὀργάνωση φαίνεται νὰ ἔχει διαφορετικὲς ἰδέες γι' αὐτήν. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅμως ὅτι ὁ Μπράιαν Ποπὰν μιλάει γιὰ λογαριασμὸ ὅλων ὅταν λέει:

«ΕΙΜΑΣΤΕ ΑΠΟ ΜΙΑ ΑΠΟΨΗ ΜΙΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ. ΒΑΣΙΚΑ ΕΙΜΑΣΤΕ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΜΙΑΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΣΤΗΡΙΓΜΕΝΗΣ ΣΤΟ ΚΕΡΔΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ. ΔΕ ΘΕΛΟΥΜΕ ΝΑ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΟΜΑΣΤΕ ΚΑΝΕΝΑΝ. ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ ΟΜΩΣ ΕΧΟΥΜΕ ΚΑΙ ΜΙΑ ΑΙΣΘΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΣΚΕΛΑΣΗΣ». Συγχρόνως ὁ Ποπὰν λέει, «θέλω τὸ Ε.Τ.Μ. νὰ γίνῃ ὀλοκληρωτικὸ τμήμα τῆς περιοχῆς, νὰ γίνῃ δεκτὸ ὅπως κάθε ἄλλη κοινοτικὴ ὑπηρεσία, νὰ χρησιμοποιεῖται τόσο συχνὰ ὅσο ἕνα καφενεῖο. ΘΕΛΩ ΝΑ ΣΤΥΝΤΡΙΨΩ ΚΑΘΕ ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ».

Ὁ Θόρντον Καίη, ἕνα ἀπὸ τὰ ἡγετικά πνεύματα τῆς ομάδας σχεδιασμοῦ, προσθέτει μιὰ παραπέρα διάσταση: Πιστεύει ὅτι ἡ κατανάλωση τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν στὴ Λύση ὀδηγεῖ σὲ μιὰ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάρρευση. «ΟΜΑΔΕΣ ΟΠΩΣ ΤΟ Ε.Τ.Μ. ΑΤΤΑΡΚΕΙΣ ΠΟΥ ΑΤΤΟΣΧΕΛΙΑΖΟΥΝ ΚΑΙ ΕΙΝΑΙ ΕΤΟΙΜΕΣ ΝΑ ΑΠΟΔΕΧΤΟΥΝ ΕΥΚΟΛΑ ΕΝΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΧΑΜΗΛΟ ΒΙΟΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ, ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΤΟΥ ΜΟΝΑΔΙΚΟΥ ΕΙΔΟΥΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΠΟΥ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΠΙΖΗΣΕΙ ΑΠΟ ΜΙΑ ΤΕΤΟΙΑ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ».

III. ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΙΝΗΣΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΕΝΤΑΓΜΕΝΗ ΣΤΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΑ-Ι-ΚΗΣ ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

(Συνέχεια μιᾶς πρότασης σὺν Σύλλογο Ἀρχιτεκτόνων)*

1. Η ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΩΝ ΛΥΣΗΣ ΤΟΥΣ

Τὰ περιθωριακὰ προβλήματα συλλογικῆς χρήσης (ἐπαναῖδιοποίη-
σης ἀπὸ ἀπομονωμένες ομάδες) καὶ παραγωγῆς (αὐτόνομης) τοῦ
χώρου ἀφοροῦνε κοινωνικὰ ὑποσύνολα ποὺ ἡ λύση τῶν προβλη-
μάτων τους ἔχει συνήθως ἐγκαταληφθεῖ τόσο ἀπὸ τὸ κράτος, ὅσο
καὶ ἀπὸ τὸν κατευθυνόμενο (ἀπὸ τὸ κράτος καὶ τὶς πολιτικὲς δυ-
νάμεις) συνδικαλισμὸ. Ἡ ἐγκατάλειψη αὐτῆ συμβαίνει, εἴτε γιὰ
τὸ ἐνδιαφέρον κράτους καὶ συνδικαλισμοῦ εἶναι ἀνύπαρκτο ἢ
μειωμένο (ἐπειδὴ οἱ ομάδες αὐτὲς ἀποτελοῦνται ἀπὸ «μὴ - παρα-
γωγικὰ στοιχεῖα», ὅπως οἱ ἀνεργοί, οἱ πρόσφυγες, οἱ ἄστεγοι,
ὅσοι ἀσκοῦνε παρασιτικὰ ἐπαγγέλματα κ.τ.λ.) εἴτε γιὰ καὶ τὸ
κράτος καὶ ὁ συνδικαλισμὸς εἶναι ἀνίκανοι νὰ λύσουν ἀθροιστικὰ
τὰ προβλήματα αὐτά, καθὼς ἡ «λύση» τους γίνεται ἐκβιαστικά. Ἡ
διάσπαση καὶ ὁ διασκορπισμὸς τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν ὑποσυνό-
λων σὲ ἐργατικὲς πολυκατοικίες, π.χ., δὲν εἶναι λύση. Χρειάζε-
ται νὰ προσθέσω ὅτι, συχνά, ἐνθαρρύνονται τέτοιες «λύσεις»,
γιὰ τὴν διάσπαση τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐνότητας (ὁμοι-
ογένεια) τῶν ομάδων αὐτῶν θὰ τὶς καταστήσει κοινωνικὰ καὶ πο-
λιτικὰ ἀκίνδυνες σὲ δοσιμένη στιγμὴ. Ἔτσι, ἡ ἀπομόνωση τῶν
κατοίκων — σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ δυνατότητα ὀργάνωσός τους (καὶ
σὴν καλύτερη περίπτωση αὐτοοργάνωσός τους) — εἶναι «εὐχρῆς
ἔργον» γιὰ τοὺς κρατοῦντες.

* Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο μέρος τριῶν ἄρθρων γιὰ
δημοσίευση (τὰ δύο πρῶτα ἔχουν ἤδη δημοσιευθεῖ στὰ τεύχη 2, 3 καὶ 4)
στὸ Δελτίο τοῦ Συλλόγου Ἀρχιτεκτόνων.

Γι' αυτό, από τα ίδια τα πράγματα, οι κοινωνικές αυτές ομάδες κατανοούν κοινωνικά περιθωριακές και αναγκάζονται να λύνουν μόνες τους τα προβλήματα τους (οί ίδιοι οί κάτοικοι, είτε καθένas για τον έαυτό του είτε συλλογικά: αυτοοργάνωση). Άλλά, ή περιθωριακότητα αυτή, από αναγκαίο κακό μπορεί να μετατραπεί σε καλό: σε γόνιμο στοιχείο αλλαγής.

Μ' αυτό τον τρόπο, ή ανάγκη λύσης των προβλημάτων από τους ίδιους τους κατοίκους δημιουργεί μια πρώτη μορφή συλλογικής αυτοδιαχείρισης. Προϋπόθεση αυτής της πρακτικής είναι ή λαϊκή αυτοοργάνωση (αυτονομία και ανεξαρτησία απέναντι στις διάφορες έξουσίες).

Ή από τα πράγματα αναγνώριση αυτής της πρακτικής, σε συνδυασμό με τη διατυπωμένη θέση πώς ο χώρος που παράγεται από άλλους για άλλους είναι, αναγκαστικά, καταπιεστικός, οδηγεί σε μιάν άλλη αναγνώριση: "Ότι ή διαχείριση του χώρου (παραγωγή και χρήση) μπορεί να έχει δύο μορφές:

—Κατευθυνόμενη (από την έξουσία και τα ιδιωτικά συμφέροντα:

π.χ. οί οικοδομικές επιχειρήσεις, τὰ γραφεία κ.τ.λ) ή

—Αυτόνομη (συλλογική αυτοδιαχείριση).

Έπειδή είμαστε αντίθετοι στην πρώτη μορφή, θ' ασχοληθούμε μόνο με τη δεύτερη.

2. Η ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Υπάρχουνε δύο δυνατότητες:

α) Έίτε επαναϊδιοποίηση, από το λαό, των ήδη υπάρχόντων χώρων για νέα χρήση τους με βάση τον αυθεντικό τρόπο λαϊκής ζωής και τις ανάγκες του. (Ό ρόλος του αρχιτέκτονα είναι επικουρικός αλλά πολύ χρήσιμος).

β) Έίτε δημιουργία (παραγωγή έξαρχής) νέων χώρων όπου, από τη γένεσή τους, τὰ μέσα και οί διαδικασίες παραγωγής τους θὰ βρίσκονται στα χέρια των χρηστών, των ίδιων των κατοίκων. Αυτόγενής παραγωγή του χώρου. Ό ρόλος του

αρχιτέκτονα, αν και πάλι επικουρικός, είναι (τουλάχιστο στην αρχή) απαραίτητος.

α. Ή πρώτη δυνατότητα μεταφράζεται στην ανακατάληψη των αποικιοκρατημένων από την έξουσία χώρων και την επαναχρησιμοποίησή τους με βάση τις αυθεντικές λαϊκές ανάγκες και τρόπο ζωής. (Το γεγονός πώς οί χώροι που κίόλα υπάρχουνε, έγιναν από ξένους προς αυτό τον τρόπο ζωής και είναι, επομένως, δυσμενείς για τη νέα αυτή χρήση, είναι θέμα που θὰ ξεταστεί χωριστά). Άξίζει να σημειωθεί ότι οί γνώσεις και οί εμπειρίες που θὰ προκύψουνε απ' αυτή τη δυνατότητα θὰ είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για ένα μεταβατικό στάδιο της άμέσως επόμενης δυνατότητας. Έδώ έντάσσεται και ή επέμβαση των κατοίκων, που αλλάζουνε το ήδη χτισμένο από άλλους περιβάλλον (τὰ σπίτια τους και τους γύρω χώρους), σύμφωνα με τις ανάγκες τους και την εξέλιξή τους.

β. Ή δεύτερη δυνατότητα μεταφράζεται σε αυτοκατασκευές από συμμετοχή μεμονωμένων ή πολλών ομάδων στις διαδικασίες παραγωγής του χώρου τους. Ή δυνατότητα αυτή μπορεί με τη σειρά της να έχει δύο μορφές:

β1. Την από οικονομική έξαθλίωση παραγωγή αυτογενών χώρων από τους εγκαταλειμμένους, που δεν έχουνε τη δυνατότητα να πληρώσουνε ή να περιμένουνε, κάτοίκους (π.χ. οί παρακουνόποιεις. Ή ανώνυμη λαϊκή Άρχιτεκτονική είναι μια ιδίομορφη περίπτωση που ανήκει σ' αυτή την κατηγορία). Ό ρόλος του αρχιτέκτονα είναι επικουρικός. Οί γνώσεις και οί εμπειρίες που θὰ προκύψουνε απ' αυτή την πρακτική θὰ είναι χρήσιμες σά μάθημα, για τις διαδικασίες πραγματοποίησης της επόμενης δυνατότητας.

β2. Την από αντίθεση στον καταπιεστικό χώρο δημιουργία αυτογενών χώρων, σαν εναλλακτική λύση απέναντι στην κατευθυνόμενη παραγωγή τους από τους ειδικούς και τους έντεταλμένους... «δημιουργούς» τους, αρχιτέκτονες και πολεοδόμους με τὰ έκβιαστικά τους «δράματα». Ό ρόλος του αρχιτέκτονα είναι στην

ἀρχὴ ἀποφασιστικός, μὲ προοπτικὴ νὰ μειώνεται σταδιακά. Οἱ λύσεις αὐτὲς ἔχουνε πειραματικὸ χαρακτῆρα.

Τὶς δυὸ αὐτὲς γενικὲς περιπτώσεις (ἐπαναϊδιοποίηση ἀπὸ τὸ λαὸ τῶν ὑπαρχόντων χώρων καὶ δημιουργία αὐτογενῶν) καθὼς καὶ τὶς δύο εἰδικὲς περιπτώσεις 61 καὶ 62 τὶς ἔχω κιόλας ἀναλύσει σὲ γενικὲς γραμμὲς στὰ δύο προηγούμενα ἄρθρα μου. Χρειαζέται τώρα νὰ τὶς δοῦμε εἰδικότερα σὲ σχέση μὲ τὶς συγκεκριμένες προτάσεις πὺ θὰ κάνω ἀμέσως.

3. ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΕΤΝΟΟΤΝΕ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ Ἡ ΤΗΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΣΥΜΒΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Εἶναι τώρα ὄρα νὰ δοῦμε συγκεκριμένα σὲ τί τομεῖς θὰ μπορούσε νὰ ἀσκηθεῖ ἡ νέα πρακτικὴ παραγωγῆς καὶ χρήσης τοῦ χώρου (συλλογικὴ αὐτοδιαχείριση) καὶ ποῖο ρόλο θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουνε οἱ ἀρχιτέκτονες σ' αὐτὴ τὴν πρακτικὴ.

Ἡ συλλογὴ τῶν περιπτώσεων αὐτῶν δὲν ἔχει γίνει (ἐδῶ μόνο ἐνδεικτικὰ θ' ἀναφερθῶ, σὰν παράδειγμα τοῦ τί θέλω νὰ πῶ) καὶ χρειάζεται νὰ γίνει: καταγραφή, ἔρευνα, μελέτη καὶ προτάσεις, μὲ τρόπο συστηματικὸ. Ὅ,τι ἔχει γίνει, ἔγινε ἀπὸ μεμονωμένα ἄτομα ἢ ομάδες.

Ἡ ἐπιλογή τῶν περιπτώσεων θὰ γίνει μὲ βάση τὴν τριπλὴ προοπτικὴ πὺ ἐκθέτω στὰ τρία ἄρθρα μου:

Τὴ δυνατότητα (ἢ τὴν ὑπαρξὴ) ἀγῶνων στὴν πόλη γιὰ τὸ δικαίωμα στὴ γῆ, τὴ στέγη καὶ τὸν τρόπο ζωῆς.

Τὴ δυνατότητα δημιουργίας (ὅπου δὲν ἔχει ξεκινήσει) μιᾶς νέας κοινωνικῆς πρακτικῆς παραγωγῆς καὶ χρήσης τοῦ χώρου μέσα στὰ πλαίσια τῶν παραπάνω ἀγῶνων.

Τὴ δυνατότητα συμβολῆς τῶν ἀρχιτεκτόνων στὴ νέα αὐτὴ πρακτικὴ.

Ἡ συλλογὴ καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῶν περιπτώσεων αὐτῶν παρουσιάζεται ἐδῶ ἐνδεικτικὰ μιὰ πὺ δὲ διαθέτουμε συστηματικὴ, παρὰ

μόνο ἀποσπασματικὴ πληροφορία, πάνω στὸ τί ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα. Μόνο γιὰ νὰ καταλάβουμε τί περίπου ἐννοοῦμε μὲ τὶς παραπάνω δυνατότητες, δίνω τὰ ἐπόμενα πρόχειρα σκόρπια παραδείγματα (δέστε καὶ τὰ παραδείγματα πὺ ἀναφέρω ἀπὸ ἄλλες χώρες στὸ 1ο μέρος τῆς μελέτης μου γιὰ τοὺς ἀγῶνες στὴν πόλη).

Προβλήματα γῆς: ἀπαλλοτριώσεις, π.χ. Οἱ ἀγῶνες στὸ Καματερό καὶ τὰ Μέγαρα, στὴν Ἐλευσίνα καὶ τὰ Ἀναφιώτικα.

Προβλήματα κατοικίας: καταλήψεις ἀδειων καὶ ἀχρησιμοποίητων χώρων καὶ χτίσιμο τῶν «παράνομων». Προβλήματα παραγκυπόλεων καὶ παρατηγηματούχων.

Προβλήματα εἰδικῶν χρήσεων τοῦ χώρου καὶ τρόπου ζωῆς: Εἶναι τυπικὰ προβλήματα κλίμακας γειτονιάς καὶ δήμου πρὺ θὰ μπορούσαν νὰ γενικευτοῦν σὲ πρόβλημα ὁλόκληρης τῆς πόλης. Τὰ προβλήματα αὐτὰ ἔρχονται συνήθως σὲ δευτερότερη μοῖρα ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα πὺ εἶναι πῶ φλέγοντα καὶ ἐπείγοντα. Ὅμως, αὐτὴ ἡ κατηγορία προβλημάτων εἶναι ἐξίσου σημαντικὴ, μιὰ πὺ ἀλλαγὴ στὸν τρόπο χρήσης τοῦ καταπιεστικοῦ χώρου σημαίνει ἀλλαγὴ τρόπου ζωῆς. Σ' αὐτὸ τὸν τομέα ἡ προσφορὰ τοῦ ἀρχιτέκτονα μπορεῖ νὰ εἶναι ιδιαίτερα χρήσιμη. Ἡ συνειδητοποίηση τῶν κατοίκων καὶ ἡ δραστηριοποίησή τους γύρω ἀπὸ τέτοια προβλήματα θὰ μπορούσε νὰ βοηθηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες. Παράδειγμα τέτοιων τοπικῶν προβλημάτων - αἰτημάτων: ἀθεσμοποίητη χρήση τῶν δημόσιων χώρων (πλατεῖες, δρόμοι) ἀπὸ τὸ λαὸ αὐθόρμητα καὶ ἀνεξέλεγκτα (ἀπὸ τὴν ἐξουσία). Λαϊκὲς γιορτές, διαδηλώσεις κ.τ.λ.).

Εἰδικὰ προβλήματα στοὺς χώρους ἐργασίας. Ἡ ζωὴ στὰ ἐργοστάσια, στοὺς χώρους ἐκπαίδευσης κ.τ.λ.

Προβλήματα γενικῶν χρήσεων τοῦ χώρου καὶ τρόπου ζωῆς: Εἶναι γενικὰ προβλήματα πὺ ἀφοροῦνε τὴ γενικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους στὴν χρήση τοῦ χώρου (χωροταξία σὲ κλίμακα πόλης καὶ ἔθνους). Προβλήματα σχέσης χώρων

κατοικίας — εργασίας — διασκέδασης και διακοπών κα-
θώς και σχέσης υπαίθρου — πόλης.

Οί παραπάνω γενικές κατηγορίες προβλημάτων χρειάζεται ν' αναλυθούν και νά περιγραφούν εντελώς συγκεκριμένα: σέ περιεχόμενο και μορφή, ώστε νά οδηγήσουν σέ συγκεκριμένα αίτηματα κι αυτά με τή σειρά τους, σέ συγκεκριμένες διαδικασίες ικανοποίησής τους. Αυτό θά είναι κι ένα πρώτο βήμα τής κοινωνικής πρακτικής πού μπορεί νά είναι: αυτόνομη (λαϊκή αυτοοργάνωση), αλλά και νά σχετίζεται (ουσιαστικά κατευθυνόμενη) με τους τοπικούς φορείς έξουσίας (δήμοι και κοινότητες) ή και με γενικούς φορείς (κράτος) έξουσίας και διεκδικήσεων (συνδικαλισμός).

Ο ρόλος του αρχιτέκτονα στην κάθε περίπτωση μένει ν' ανακαλυφθεί. Ένα μέρος αυτού του προσδιορισμού θά βγει από τή μελέτη με βάση τή σημερινή κατάσταση. Ένα σημαντικό μέρος του θά βγει από τήν ίδια τήν εμπειρία τής συμμετοχής του στη νέα αυτή πρακτική πού με τή σειρά της θά δημιουργήσει νέες γνώσεις, νέα δεδομένα και για τή μελέτη και για τή βελτίωση τής ίδιας τής πρακτικής. Από τά προβλήματα πού ανάφερα πριν ένδεικτικά, όρισμένα άνήκουνε στην κατηγορία λαϊκής επαναϊδιοποίησης του χώρου (π.χ. οί καταλήψεις άδειών οικοπέδων, ή επέμβαση των κατοίκων με άλλαγές και νέες χρήσεις στο ήδη χτισμένο περιβάλλον και τά σπίτια τους κ.τ.λ.) και άλλα στην κατηγορία τής αυτόνομης γένεσης νέων ολοκληρωτικά χώρων, προϊόντα τής λαϊκής αυτοοργάνωσης, είτε από μιζέρια (παραγωγού-λεις, παράνομα) είτε από θέληση δημιουργίας αυτογενών αντικαταπιεστικών χώρων από τους ίδιους τους χρήστες τους (πειραματικές προσπάθειες για τὸ σχεδιασμό και τὸ χτίσιμο αυτογενοῦς περιβάλλοντος).

Η λεπτομερής έπεξεργασία και μελέτη των παραπάνω γενικών προβλημάτων, ταξινομημένων στις δύο βασικές κατηγορίες, χρειάζεται νά γίνει συστηματικά και συλλογικά από συντονισμένη δουλειά ομάδων οί όποιες δέ θ' ασχολούνται μόνο με τή θεωρητική μελέτη: τά δεδομένα τους, τες γνώσεις του δέ θά τά άποκτούνε από χάρτες και στατιστικές (κι αυτές, αν υπάρχουνε) μόνο, αλλά κυρίως από τήν ίδια τους τήν εμπειρία πού θά τους δώσει ή άμεση

έπαφή τους με τά προβλήματα και ή δράση τους, οί άγώνες τους για τή βοήθεια των κατοίκων.

Η δουλειά των ομάδων θά άφορά βασικά τες καταστάσεις πού υπάρχουν (επαναϊδιοποίηση υπάρχόντων χώρων και αυτογενείς οικισμοί από μιζέρια). Τίποτα όμως δέν έμποδίζει τήν παράλληλη έπεξεργασία μελετών όπου θά διερευνάται ή δυνατότητα παραγωγής αυτογενών χώρων με σύγχρονες τεχνικές μεθόδους σέ μεγάλη κλίμακα. Θά πρέπει, όμως, ό καταμερισμός τής εργασίας νά μήν είναι μόνιμος, αλλά μεταβλητός, κυκλικός, ώστε όλοι ν' άσχοληθούνε και με τή θεωρία και με τήν πράξη και, κυρίως, νά άποφευχθεί ή δημιουργία ειδικών. Κάτι άλλο: Τὸ θέμα τής συμμετοχής, πού είναι τελευταία στη μόδα, είναι δίκιοπο μαχαίρι. Δέ θέλουμε τή γνωστή «συμμετοχή» του κόσμου στα σχέδια των ειδικών. Αυτό σημαίνει συμμετοχή στην καταπίεσή τους! Θέλουμε συμμετοχή των αρχιτεκτόνων στην τωρινή (και σ' αυτήν πού θά δημιουργηθεί) κοινωνική πρακτική του κόσμου, από τήν όποία θ' άντλήσουνε διδάγματα και δεδομένα ώστε ή βοήθεια (σέ ιδέες, μεθόδους, μέσα, σχέδια και κατασκευές) πού θά προσφέρουνε στον κόσμο νά είναι, ουσιαστικά, κτήμα του κόσμου και όχι έπιβολή.

Έντελώς πρόχειρα, νά μιά σειρά θεμάτων πού θά μπορούσανε ν' άποτελέσουνε άντικείμενα εργασίας ομάδων για ένα πρώτο πρώτο στάδιο.

Καταγραφή αυτογενών οικισμών στην Ελλάδα, αρχίζοντας ίσως από Αθήνα, Πειραιά και Θεσσαλονίκη.

Καταγραφή υπάρχόντων οικισμών όπου παρατηρείται τάση αυτοοργάνωσης των κατοίκων για συλλογική διαχείριση τής ζωής τους και των χώρων τους.

Μελέτη για συλλογή άντίστοιχων παραδειγμάτων σέ άλλες χώρες καθώς και μελέτη παρόμοιων περιπτώσεων πού καταλήξανε σέ κινήματα (π.χ. όρισμένες παραγωγούλεις στη Λατινική Αμερική).

Μελέτη περιπτώσεων αυτοδιαχείρισης στους τόπους εργασίας.

Μελέτη περιπτώσεων αυτοκατασκευών.

Μελέτη άγώνων στην πόλη σέ άλλες χώρες όπου συμμετείχανε (ή τους ξεκίνησαν) αρχιτέκτονες.

Μελέτη - σχεδιασμός πειραματικών κοινοτήτων με όμοιογενείς πολυλειτουργικούς χώρους, εύνοϊκούς για κοινοτική ζωή,

όπου δέν υπάρχει διαίρεση σέ περιοχές ἐργασίας — κατοικίας — ἀναψυχῆς (ἐρευνα, πειραματικές προσπάθειες).

Μελέτη οἰκοδομικῶν συστημάτων αὐτοκατασκευῆς μέ φτηνά μέσα καί ταχύτητα κατασκευῆς.

Μελέτη προβλημάτων ἀπαλλοτριώσεων, «παράνομων», καταλήψεων οἰκοπέδων κ.τ.λ., καί τῶν σχετικῶν λαϊκῶν ἀγώνων.

Μελέτη θεωρητικῶν προβλημάτων γιά τή χρήση καί τήν παραγωγή τοῦ χώρου (ἱστορία, κοινωνιολογία, φιλοσοφία) καί σχετικά προβλήματα σχεδιασμοῦ καί σχεδίων.

Μελέτη λαϊκῆς ἐπαναϊδιοποίησης τοῦ χώρου καί τῶν χρήσεών του, μέ βάση τήν ἀπαλλοτριωμένη συμπεριφορὰ τῶν κατοίκων (παράδειγμα τυπικό, ὁ γαλλικός Μάης τοῦ 1968).

Ὁ κατάλογος εἶναι πρόχειρος. Θά συμπληρωθεῖ καί θά ὀργανωθεῖ ἀπό τίς προκαταρκτικές συζητήσεις.

Γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων ἀπό ὅλες τῆς τις πλευρές, θά χρειαστοῦνε καί οἱ γνώσεις, ἀλλά καί ἡ βοήθεια, στήν πράξη, ἄλλων ειδικῶν: π.χ. σέ μιὰ περίπτωση μελέτης γιά τήν αὐτογενή παραγωγή χώρων κοινοτικῆς ζωῆς μέ βάση τή λαϊκή αὐτοοργάνωση, ἡ βοήθεια κοινωνιολόγων, κ.τ.λ. Καί σ' αὐτό τό σημείο θέλω νά ξεκαθαρίσω κάτι: Εἶναι ἐντελῶς ἄχρηστη καί στείρα ἡ διήθεν συνεργασία διαφόρων ειδικῶν γύρω ἀπό ἓνα πρόβλημα ὅταν παραμένει σέ θεωρητικά πλαίσια. Αὐτό γίνεται συνήθως στίς πανεπιστημιακές ἐρευνες. Αὐτό πού θά ἐνοποιήσει καί θά καταξιώσει μιὰ τέτοια συνεργασία, θά εἶναι ἡ ἀφομοίωση τῆς δουλειᾶς τῶν διαφόρων ειδικῶν μέσα σέ μιάν ἐνιαία πρακτική πού θ' ἀσκοῦνε συλλογικά καί ἡ ὅποια, σάν κοινωνική ἐμπειρία, θά τροφοδοτεῖ τή θεωρητική δουλειά τους.

Μένει ἓνα μεγάλο καί σοβαρό πρόβλημα: ἡ ἐπαφή τῆς κίνησης μέ τόν ἴδιο τόν κόσμο. Ἐχῶ δεῖ ἀπό κοντά τί προβλήματα παρουσιάζει. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι συχνά δύσπιστοι, δέ μιλάνε εὐκόλα, δέ συνεργάζονται καί, πέρα ἀπό αὐτό, ἀκόμα πιό δύσκολα κινητοποιοῦνται (στίς περιπτώσεις πού δέν ἔχουν ἀναγκαστεῖ ἀπό ἐπείγοντα ἄμεσα προβλήματα νά κινητοποιηθοῦνε).

Ἐκτός ἀπ' αὐτό, ἡ διαφορὰ παιδείας μεταξὺ τῶν κατοίκων τέτοιων λαϊκῶν περιθωριακῶν ομάδων καί τῶν μελῶν τῆς κίνησης δημιουργεῖ πρόβλημα ἐπικοινωνίας. Ἐπίσης, ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι

ἡ ιδιότητα μέ τήν ὁποία θά πᾶμε στόν κόσμο δέν εἶναι ιδιότητα καθοδηγητῶν... (ὅπως ἔχω δεῖ νά γίνεται ἀπό φοιτητές στά ἐργοστάσια!!!) ἀλλά βοηθῶν. Τά προβλήματα ἐπικοινωνίας, συνεργασίας καί δημιουργίας ἐμπιστοσύνης ἀνάμεσα σέ μᾶς καί τοὺς κάτοικους λύνονται μόνο στήν πράξη. Ἄλλά, κάτι τέτοιο χρειάζεται στενὴ ἐπαφή, καθημερινοῦ ρυθμοῦ ἴσως. Χρειάζεται, δηλαδή, ἡ κίνηση νά γίνει, ἴσως, τρόπος ζωῆς.

4. Η ΚΙΝΗΣΗ ΣΑΝ ΤΑΚΤΙΚΗ

Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε πὺς πέρα ἀπό τὰ εἰδικὰ πλαίσια τῆς λαϊκῆς αὐτοοργάνωσης γιά τήν παραγωγή καί τή χρήση τοῦ χώρου, ὑπάρχουν καί γενικά πλαίσια πού ἀφοροῦνε τή γενική στρατηγική καί τακτική τοῦ «σχεδίου». Ἡ γενική στρατηγική εἶναι κοινή: μιὰ κοινωνία χωρίς ἱεραρχικές δομές. Αὐτὸς εἶναι ἓνας μακρινὸς στόχος. Γιά τήν ὥρα, πέρα ἀπό τοὺς μαζικοὺς λαϊκοὺς ἀγῶνες, ὑποστηρίζω τήν παράλληλη τακτική τῶν «δευτερευόντων μετώπων» πού ζωντανεύουν καί πλουτίζουν τό γενικό μέτωπο δίνοντας ἄμεσα τό λόγο στή βάση. Τὰ εἰδικὰ προβλήματα γίνονται ΑΦΟΡΜΗ πολιτικῆς κινητοποίησης περιθωριακῶν ομάδων. Μ' αὐτὲς θ' ἀσχοληθεῖ βασικά ἡ κίνηση πού προτείνω. Πάνω σ' αὐτὴ τήν τακτική εἶναι ἀπαραίτητο νά διευκρινιστοῦνε ὀρισμένα πράγματα.

Χρειάζεται νά ἐξηγηθεῖ σαφέστερα ἡ οὐσία καί ὁ λόγος ὑπαρξῆς (ἡ χρησιμότητα δηλαδή) τῶν δευτερευόντων μετώπων, διευκρινίζοντας ποιά εἶναι αὐτὴ ἡ ἰδιαίτερη λειτουργία τους πού τὰ κάνει νά διαφέρουν ἀπό τίς μαζικές ὀργανώσεις καί νά γίνονται, ἔτσι, ἀπαραίτητα. Βέβαια εἶναι λιγάκι δύσκολο νά ἐξηγηθεῖ μέ λόγια μιὰ πρακτική πού ἡ ἀξία της γίνεται ἀντιληπτὴ κυρίως ἐμπειρικά ἀπὸ κείνους πού τήν ἀσκοῦνε. Ὅσα θά προσπαθῆσω νά ἐξηγήσω ἐδῶ, βγήκανε ἀπὸ ὅσα εἶδα ὁ ἴδιος καθὼς καί ἀπὸ ἀναλυτικὲς περιγραφὰς τῶν ἴδιων τῶν μελῶν τέτοιων μετώπων. Δέν εἶναι καθόλου εὐκόλο ν' ἀναλύσω σέ λίγες γραμμὲς κάτι πού εἶναι τόσο σημαντικό καί πού θά χρειαζότανε, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἰδι-

κή μελέτη, ειδική παρουσίαση. Δύσκολα μπορώ να μεταδώσω σ' αυτές τις γραμμές την αίσθηση της ποιητικής διαφοράς που νιώθεις, παρατηρώντας τη δράση ενός «δευτερεύοντος» μετώπου, σε σχέση με τις μαζικές λειτουργίες των καθιερωμένης μορφής αγώνων.

Μια βασική αισθητή διαφορά είναι ότι οι αγώνες αυτοί φτάνουν στο ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ επίπεδο των ανθρώπων για τους οποίους γίνονται. Ή αποτελεσματικότητά τους γίνεται, έτσι, άμεσα αισθητή. Μ' αυτό δε θέλω να πω πως είναι δυνατό στο λαϊκό κίνημα να λύνει (άλλα συχνά και ν' ασχοληθεί μ' αυτά: στενά προσωπικά ζητήματα. Τα δευτερεύοντα μέτωπα ασχολούνται με ζητήματα που αφορούν μεν βασικά προσωπικά προβλήματα, απάντητα τόσο από τις σχέσεις των ανθρώπων ανά δύο, όσο και από τις σχέσεις τους με το σύνολο (όποτε καταντούν συχνά τραγικά) αλλά, ωστόσο, προσωπικά προβλήματα που αφορούν συνήθως μειοψηφίες, ύποσύνολα κοινωνικών ομάδων.

Τέτοια προβλήματα είναι, π.χ., οι πρωτοβουλίες ομάδων που συγκροτήθηκαν ειδικά για να βρουν στέγη σε άστεγους (καταλαμβάνοντας ακατοίκητα διαμερίσματα) ή για να υπερασπίσουν το ξεσπίτωμά τους από τα σπίτια που ζούσανε για χρόνια. Οι αγώνες για τους κάτοικους των παραγκουπόλεων. Οι αγώνες για την υπεράσπιση σε δίκες των μεταναστών εργατών που συνήθως καταδικάζονταν με βαριές ποινές και ανεξέλεγκτα για άσημαντα πράγματα. Οι αγώνες για την ελευθερία των εκτρώσεων και η άμεση παροχή δυνατοτήτων από δίκτυα βοήθειας που συστάθηκαν ειδικά γι' αυτό τον σκοπό σ' όλη τη χώρα. Χιλιάδες προσωπικά δράματα αποφεύχθηκαν έτσι. Τα παραδείγματα είναι πάρα πολλά και παρμένα από τη Γαλλία βασικά, όπου τα είδα από κοντά. Το δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό αυτών των «ειδικών» αγώνων είναι πως κατάφεραν να γενικεύσουν τα προβλήματα αυτά και από τα στενά τους πλαίσια (στενά γιατί αφορούσαν, ίσως, μειοψηφίες ή γιατί δεν ήταν αισθητά σ' ολόκληρη την κοινή γνώμη και, από περιθωριακά αίτήματα, να τα μετατρέψουν σε κοινωνικά αίτήματα.

Το βασικό τους πλεονέκτημα — διαφορά από τους μαζικούς αγώνες έγκειται στο εξής: να δημιουργούν την άμεση και έμπρακτη αίσθηση στον κάθε άνθρωπο πως το σύνολο ενδιαφέρεται γι' αυτόν, πως οι αγώνες έχουν συγκεκριμένο περιεχόμενο. Αυτό το τονίζω σαν πλεονέκτημα απέναντι στο χαρακτηριστικό που έχουν οι μαζικοί αγώνες (το οποίο βέβαια δεν είναι ζήτημα να το κρίνει κανείς αξιολογικά γιατί είναι έτσι κι αλλιώς αναπόφευκτο): Τα γενικά προβλήματα για τα οποία αγωνίζονται οι μαζικές οργανώσεις περνάνε από μιαν αφαιρετική (για το περιεχόμενό τους, για την ουσία τους) διαδικασία που τα σχηματοποιεί συχνά στη μορφή γενικών συνθημάτων — αιτημάτων. Πως να μιλήσεις έτσι αφηρημένα για το «κίνημα», για «επανάσταση», για «κοινωνική δικαιοσύνη» σ' έναν άνθρωπο που κάθε στιγμή τον απασχολεί το προσωπικό του πρόβλημα (θα πλημμυρίσει πάλι σήμερα ή παράγκά;). Αντίθετα, τον κινητοποιείς ν' αγωνιστεί για τους γενικούς αυτούς στόχους αν ασχοληθείς με το δικό του έπείγον πρόβλημα όποτε, μέσα από τις διαδικασίες λύσης του, θα τον κινητοποιήσεις και για τα γενικότερα προβλήματα του συνόλου. Πέρα όμως απ' αυτό, προσφέρεις και κάτι εξαιρετικά σημαντικό: Τον βοηθάς να λύσει ένα πρόβλημα που κανείς από τους επίσημους φορείς αγώνων δεν ενδιαφέρθηκε να λύσει, επειδή είναι «περιθωριακό». Έτσι, τον κάνεις να νιώσει πως δεν είναι εγκαταλειμμένος, γιατί του συγκεκριμενοποιείς την ελπίδα του για πάλη, στην οποία τον ενθαρρύνεις, μ' αυτό τον τρόπο να συμμετέχει. Αισθάνομαι πως αποδίδω λειψά αυτό που συνειδητοποίησα, που ένιωσα και που μ' έπεισε για τη χρησιμότητα και την ιδιόμορφη αποτελεσματικότητα αυτού του είδους των αγώνων. Χρειάζεται ίσως ν' ασχοληθεί κανείς κάποτε ειδικά με τη σχολαστική περιγραφή τους, ώστε να πείσει. Για την ώρα, μόνο το πνεύμα τους προσπάθησα να μεταδώσω, γνωρίζοντας τα ερωτηματικά που θα δημιουργήσει μια τέτοια λειπή περιγραφή. Να προσθέσω μόνο ότι το πλέγμα των «δευτερευόντων μετώπων» αποτελεί στην ουσία μια παράλληλη και αντιεπίσημη (σε σχέση με την επίσημη: κράτους, κομμάτων, συνδικάτων) λαϊκή «έξουσία», που πιέζει σά βάση τις κορυφές και μπορεί να επιδράσει αποφασιστικά στην εξέλιξη της φυσιογνωμίας του μαζικού λαϊκού κινήματος και του

λαϊκού τρόπου ζωής. Την παράλληλη αυτή έξουσία, ξανατονίζω, δέν τή βλέπω σέ διαζευκτική αντίθεση πρὸς τήν κεντροποιημένη μαζική μορφή τῶν πολιτικῶν — καθοδηγητικῶν καὶ συντονιστικῶν τοῦ λαϊκοῦ κινήματος ὀργανώσεων, ἀλλὰ σὰ ΣΤΜΠΛΗΡΩΜΑ ΤΗΣ, πού τήν ἐμπλουτίζει καὶ τήν ἐλέγχει καί, στίς περιπτώσεις πού δέν ὑπάρχει, μπορεῖ νά τή δημιουργήσει ἐκ τῶν ἐνότων.

IV. ΜΙΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ: ΜΕΓΑΡΑ — Η ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΜΙΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ

(*Ἐφαρμογή τῆς εἰδικῆς τακτικῆς τῶν «δευτερευόντων μειώπων»*)

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συνοπτικὴ παρουσίαση διαφόρων περιπτώσεων λαϊκῆς αὐτοοργάνωσης γύρω ἀπὸ εἰδικὰ προβλήματα, σὲ διάφορες χῶρες καὶ στὴν Ἑλλάδα, παρουσιάζω εἰδικὰ τὴν περίπτωση τῶν Μεγάρων γιατί, ὅπως ἀποδείχτηκε, εἶχε τέτοια χαρακτηριστικά πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά βγάλουμε ὀρισμένα συμπεράσματα τόσο ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ γεγονότα ὅσο καὶ μέσα σὲ μιὰ φανταστικὴ προοπτικὴ βασισμένη σ' ὀρισμένες ὑποθέσεις. Κι αὐτὸ γιὰ νά δώσω μιὰ γενικὴ μὰ συγκεκριμένη ἰδέα τοῦ τί ἐννοῶ λέγοντας ἀγῶνες στὴν πόλη καὶ πολιτικοποίηση εἰδικῶν περιθωριακῶν προβλημάτων.

Ἡ περίπτωση τῶν Μεγάρων μᾶς δίνει μιὰ τέτοια ἀφορμὴ. Γιὰ συγκεκριμένη ἐνημέρωση ὅσων δέν εἶχανε προσωπικὴ ἐμπειρία τῶν γεγονότων, ὑπάρχουν δυὸ χαρακτηριστικὲς καὶ ἀντιπροσωπευτικὲς πηγές: Ἡ μία εἶναι οἱ σειρὲς τὰ ἄρθρα, πού δημοσίευσε τὸ Δελτίο Συλλόγου Ἀρχιτεκτόνων*, ἀπὸ μελέτες συναδέλφων καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ τίς ἐφημερίδες καὶ ἡ ἄλλη τὸ φιλμ πού γυρίστηκε γιὰ τὰ γεγονότα αὐτά.

Τὸ φιλμ αὐτὸ — πού τὸ θεωρῶ μοναδικὸ στὸν ἑλληνικὸ κινηματογράφο, σὰν εἶδος — ἔδινε τὸ πρόβλημα σ' ὄλο του τὸ πλαίσιο καὶ τὸ τοποθετοῦσε στὰ γενικὰ πολιτικά του πλαίσια. Μέσα ἀπὸ τὸ εἰδικὸ πρόβλημα ἔθετε τὸ γενικὸ πρόβλημα τῆς ἀποικιοκρατίας τοῦ λαοῦ μας ἀπὸ τὰ ὀργανωμένα ντόπια καὶ ξένα συμφέροντα.

Μὲ βάση τὸ σενάριο τοῦ φιλμ καὶ τὰ ἴδια τὰ γεγονότα, πού ἔνα μέρος τους τὸ ἔζησα κι ἐγὼ ὁ ἴδιος**, θὰ προσπαθῆσω ν' ἀνασυν-

* Στὰ τεύχη 1, 2 καὶ 3 τοῦ 1973 καὶ 1975.

** Ἐννοῶ τὴ συγκέντρωση - διαδήλωση τῶν κατοίκων πού ἔγινε στὰ Μέγαρα τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1973.

θέσω ἐδῶ τὴν εἰκόνα τῶν γεγονότων προεκτείνοντάς τιν ὁμῶς — πέρα ἀπὸ τὰ πραγματικά συμπεράσματα — καὶ στίς ὑποθέσεις ἐκείνες πού μᾶς ἐπιτρέπονται, ἂν δὲ συνέβαιναν ὁρισμένα πράγματα καὶ ἂν συνέβαιναν ὁρισμένα ἄλλα. "Ἔτσι, νομίζω πὼς θ' ἀποδοθεῖ ὀλόπλευρα ἡ ἀξία τῶν γεγονότων αὐτῶν.

"Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ πρόβλημα στὰ Μέγαρα, στὸ ξεκίνημά του, εἶχε μιὰ διπλὴ καὶ πολὺ πολὺ συγκεκριμένη ὄψη: Ἄπὸ τῆ μιὰ μεριά ἦτανε πρόβλημα καταπάτησης τῆς ιδιοκτησίας (χωράφια, κτηνοτροφικὲς ἐγκαταστάσεις καὶ στίτια) πού δημιουργοῦσε ἡ ἀπαλλοτρίωση μεγάλου μέρους τῆς περιοχῆς γιὰ τὴν ἐπέκταση τῶν διυλιστηρίων τῆς «ΣΤΡΑΝ» (Ἀνδρεάδη). Ἄπὸ τὴν ἄλλη ἦτανε ἡ μόλυνση τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὰ ἀέρια τῆς λειτουργίας τῶν διυλιστηρίων: ἡ μόλυνση πού ἦδη εἶχε προσβάλει ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὴν Ἐλευσίνα μέχρι τὰ Μέγαρα.

Μετὰ ἀπὸ τὰ ἄκαρπα «διαβήματα» στοὺς «ἀρμοδίους» ἐκείνης τῆς ἐποχῆς καὶ μπροστὰ στὴν ἀδυναμία τους ν' ἀντισταθοῦνε στὰ συνεργεῖα (ξεριζώματος τῶν λιόδεντρων καὶ κατεδάφισης ἐγκαταστάσεων) πού καλυπτότανε ἀπὸ ἀστυνομία καὶ στρατό, οἱ κάτοικοι συγκρότησαν ἐπιτροπὴ πού ὀργάνωσε τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1973 συγκέντρωση στὴν πλατεία τῶν Μεγάρων ἐνῶ παράλληλα εἶχε κάνει προσφυγὴ στὸ Συμβούλιο Ἐπικρατείας.

Τότε, τὴν ὥρα τῆς διαδήλωσης (ἡ πρώτη δημόσια «συγκέντρωση διαμαρτυρίας» σὲ ἀνοικτὸ χῶρο ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ '67) ἔπαιξαν καταλυτικὸ ρόλο φοιτητὲς καὶ συμπαραστάθησαν συνάδελφοι ἀπὸ τὸ Σύλλογον Ἀρχιτεκτόνων πού εἶχανε κινητοποιηθεῖ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ. Πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι ἀποδοκιμάστηκαν (καὶ ξεσκαπάστηκαν) οἱ διορισμένοι «ἐκπρόσωποι» τῶν Μεγάρων, ὄψιμοι «ὑπερασπιστὲς» τῶν δικαιωμάτων τους, καὶ ἐνῶ τὰ ἀρχικὰ συνθήματα ἦτανε πολὺ περιορισμένα καὶ ἐξειδικευμένα (ὅπως «ἡ μόλυνση ἀπειλεῖ τὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν μας» καὶ «ὄχι σκλάβοι στὸν Ἀνδρεάδη — νοικοκυραῖοι στὰ κτήματά μας»), ρίχτηκαν σιγὰ σιγὰ καθολικότερα συνθήματα ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς στὴν ἀρχή, πού τὰ πῆρε μετὰ αὐθόρμητα καὶ μ' ἐνθουσιασμὸ ὅλος ὁ κόσμος: «δὲ σὲ θέλει ὁ λαὸς — παραιτήσου δῆμαρχε» — «αὐτὸ τὸ χῶμα εἶναι δικό μας» — «ἔξω τὸ κεφάλαιο» — «Ἀνδρεάδη δὲ θὰ περάσεις» — «βία κατὰ τῆς βίας» — «λαὲ διῶξ' τους, μπορεῖς» — «διαδή-

λωση» — «θὰ τοὺς τὰ γκρεμίσουμε» — «λαὲ ὅλοι στὸν ἀγῶνα» κ.τ.λ. Ὁ λαὸς τῶν Μεγάρων, ἀπὸ τὴν παθητικὴ στάση, υἱοθετοῦσε στάση ἐπιθετικὴ. Ἡ «τροπὴ» τῆς συγκέντρωσης σὲ διαδήλωση ἐνάντια στὸ καθεστῶς καὶ γενικότερα στὸ σύστημα, ἦτανε ἀποτέλεσμα τοῦ καταλυτικοῦ ρόλου τῶν φοιτητῶν καὶ τῶν συναδέλφων.

Ἔτσι, τὰ παραπάνω συνθήματα ἐνταχθήκανε θαυμάσια ἀργότερα στὸ γενικὸ σύνθημα τῶν ξεσηκωμένων φοιτητῶν τοῦ Πολυτεχνείου «ΨΩΜΙ - ΠΑΙΔΕΙΑ - ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ». Κι ὅταν συνέπεσε ἡ ἐκδίκαση τῆς προσφυγῆς τῶν Μεγαρέων στὸ Συμβούλιο Ἐπικρατείας μὲ τὴν κατάληψη τοῦ Πολυτεχνείου, οἱ Μεγαρεῖς πήγανε στὸ Πολυτεχνεῖο μαζικά. Κι ὄχι μόνο τότε, ἀλλὰ πάλι, ἐν σώματι, στὴν πρώτη ἐπέτειο τῶν γεγονότων, τὸ Νοέμβριον τοῦ 1974. Πιστεύω πὼς στὴ συνειδητοποίησή τους εἶχε συντελέσει πολὺ ἡ καταλυτικὴ ἐπέμβαση τῶν φοιτητῶν. Τὸ εἰδικὸ πρόβλημα εἶχε ἐνταχθεῖ στὸ πλατύτερο πρόβλημα τῆς ἐξάρτησης τοῦ λαοῦ μας ἀπὸ τὸ κρατοῦν κοινωνικο-οικονομικὸ καὶ πολιτικὸ σύστημα. Μὰ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ φοιτητὲς εἶχανε μιὰ ἀνάλογη ἐμπειρία ἀπὸ δι-
κὲς τους περιπτώσεις.* Εἶναι τώρα ὥρα, νὰ κάνω μιὰ ὑποθετικὴ προέκταση τῶν γεγονότων αὐτῶν. Ὅσο παρακινδυνευμένη καὶ ἂν εἶναι, σὰ φανταστικὴ, τὴν κάνω μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ δώσω μιὰ ἰδέα τοῦ τί ἐννοῶ μὲ τὴν ἰδέα τῆς γενίκευσης τῶν «δευτερευόντων μετώπων» μὲ βάση εἰδικὰ τοπικὰ προβλήματα (περιθωριακὰ ἢ ὄχι). Ἡ ὑπόθεση εἶναι τούτη: Ἄν δὲ συνέβαινε ἡ ἀλλαγὴ τῆς 25ης Νοέμβριον τοῦ 1973, μέσα στὰ πλαίσια τῆς «φιλελευθεροποίησης»

* Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ξεκίνησε τὸ φοιτητικὸ κίνημα τῆς δεκαετίας 60-70. Μὲ εἰδικὲς διεκδικήσεις στὴν ἀρχή, ὅπως ἡ κατάρρευση τῶν ἐτήσιων δεικτῶν στίς ἀνώτατες σχολές (στὸ Ε.Μ.Π. ἦτανε τότε γύρω στίς 4.000 δρχ. τὸ χρόνο). Ὅταν οἱ τότε κυβερνήσεις ἀρνούνταν νὰ τὸ ἐκπληρώσουνε, ἔγινε συνειδητὴ στὸς φοιτητὲς πὼς δὲν ἔφταιγε... ὁ «ὀπουργὸς παιδείας» μὰ ἡ κυβέρνηση τῆς δεξιάς. Κι ὅταν σ' αὐτὴ τὴν κυβέρνηση τῆς δεξιάς ρίξανε τὸ γενικευμένο αἴτημα τοῦ 15% γιὰ τὴν παιδεία καὶ ἐκείνη τοὺς ἀπάντησε μὲ τὴ βία τοῦ ἀστυνομικοῦ τῆς κράτους, τότε τὸ ἀρχικὰ εἰδικὸ φοιτητικὸ αἴτημα μετατράπηκε σὲ πολιτικὸ αἴτημα: «Κάτω ἡ Κυβέρνηση». Οἱ ἀγῶνες αὗτοι συνειδητοποιήσαν βαθμιαῖα καὶ σταδιακὰ καὶ τοὺς πιδ «ἀ-πολιτικούς» φοιτητὲς καὶ κινητοποίησαν τὸ λαὸ μας, πού τοὺς κάλυψε καὶ τοὺς συμπαραστάθηκε ἀγωνιστικά.

τοῦ τότε καθεστῶτος πού κατάρρευε, θὰ ἦταν δυνατὸ ἓνα διαφορετικὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα. Κι ὄχι μόνο στὴν περίπτωσιν τῶν Μεγάρων, μὰ κι ὅπου ἄλλοῦ αὐτοοργανωνότανε ὁ κόσμος γιὰ τὰ προβλήματά του. (Λέω «αὐτοοργανωνότανε», γιατί τότε δὲν ὑπῆρχε μαζικὴ ὀργάνωση). Ἄν ἀπὸ τίς δυὸ δυνατὲς ὑποθέσεις (ὅτι ἢ πίεση ἀπὸ τὴ βάση θὰ ὀδηγοῦσε ἢ σὲ κατάρρευση — ἢ, ἔστω, καὶ σὲ σημαντικὲς ὑποχωρήσεις, πού θὰ κατάληγαν στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα — ἢ σὲ σκλήρυνση τοῦ καθεστῶτος, ὅπως καὶ ἔγινε) κρατήσουμε τὴν πρώτη, τότε μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ αὐτοοργανωμένος κόσμος τῆς περιοχῆς (μαζὶ μὲ φοιτητές) θὰ ὀδηγότανε σὲ δυναμικὴ υπεράσπιση τῆς γῆς του. Τὸ σύνθημα «ΝΑ ΤΑ ΓΚΡΕΜΙΣΟΥΜΕ, ΝΑ ΤΑ ΚΑΨΟΥΜΕ», θὰ μπορούσε νὰ γίνεῖ πραγματικότητα. Κι ἂν ὑπῆρχε καὶ μιὰ ὀργανωμένη πλατύτερη ὑποστήριξη ἀπὸ πολιτικὲς ὀργανώσεις, θὰ μπορούσε νὰ γίνεῖ καὶ κατάληψη δόκλειρης τῆς περιοχῆς ἀπὸ ὀργανωμένους διμάδες αὐτοάμυνας. Οἱ ἐπερχόμενες συγκεντρώσεις τῆς «βίας κατὰ τῆς βίας» πού ζητούσανε οἱ διαδηλωτές, θὰ συνειδητοποιούσανε δόκλειρο τὸ λαό. Κι ἂν τέτοιου εἴδους τοπικὲς ἐξεγέρσεις πολλαπλασιάζονταν σὲ ἐθνικὴ κλίμακα πιά, τὸ ἀνύπαρκτο μαζικὸ κίνημα θὰ ξεφύτρωνε. . . Ξέρω πῶς θεωρητικολογῶ αὐτὴ τὴ στιγμή. Ὅμως πιστεύω πῶς περιγράφω μιὰ δυνατότητα. Νὰ κι ἓνα ἄλλο σχετικὸ παράδειγμα, ἀπὸ ἄλλη χώρα τὴ φορὰ αὐτή: Στὴν Ἰαπωνία, δὲταν ἀποφασίστηκαν μεγάλης ἔκτασης ἀπαλλοτριώσεις γιὰ τὴν ἐπέκταση τοῦ ἀεροδρομίου, οἱ χωρικοὶ ξεσηκώθηκαν καὶ ἀπὸ λίγοι στὴν ἀρχὴ (βοηθούμενοι ἀπὸ φοιτητὲς ἔνοπλους μὲ μολότωφ, ἀκόντια, ἀσπίδες κι ἕστερα ὅπλα καὶ ἀπὸ πυρῆνες τοῦ «ἐρυθροῦ στρατοῦ»), γίνανε 20.000. Ταμπουρωμένοι στὴν καταλημμένη ἀπ' αὐτοὺς περιοχὴ, ἀντιμετώπισαν γιὰ ἑβδομάδες τὴν ἐπίθεση ἀστυνομίας καὶ στρατοῦ. Δεκάδες οἱ νεκροὶ καὶ ἑκατοντάδες οἱ τραυματίες. Ἄλλὰ ὁ βιομηχανικὸς ἰαπωνικὸς γίγαντας φάνηκε νὰ κρατᾶ γερά. Σ' ἄλλες χώρες ὅμως, ὅπου ὁ συσχετισμὸς δυνάμεων εἶναι δυσμενέστερος γιὰ τὸ κεφάλαιο, μιὰ τέτοια τακτικὴ φαίνεται εὐνοϊκότερη. Ἡ τακτικὴ, π.χ. τῶν ἡμιπαράνομων ἐργατικῶν ἐπιτροπῶν στὴν Ἰσπανία, παράλληλα μὲ τὸ βαθὺ ριζῶμα στὶς μάζες τῶν ἀριστερῶν πολιτικῶν ὀργανώσεων, τόσο τοῦ Κ.Κ.Ι. ὅσο καὶ τῶν ὁμάδων τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, δημιούργησαν ἕστερα ἀπὸ ὑ-

πομονετικὴ δουλειὰ τόσων χρόνων, τίς προϋποθέσεις ἐνὸς πλατιοῦ λαϊκοῦ μετώπου. Τέτοιου εἴδους ἀγῶνες, ἐκτὸς πού ἀποδεσμείουνε τὸ λαϊκὸ δυναμικὸ, συντελοῦνε καὶ στὴν δόκλειρωμένη συνειδητοποίησίν του, κι ἕστερα, στὴν κινητοποίησίν του.

Ἄλλὰ στὸ λαό, ἡ συνείδηση αὐτὴ ὑπάρχει: σ' ἓνα μίνιμουμ τουλάχιστον ἐπίπεδο. Ὁ λαὸς καταλαβαίνει μὲ τὸ δικό του τρόπο. Ἀπὸ τίς ἴδιες τίς συνθήκες τῆς ὑπαρξῆς του, καταλαβαίνει ὁ κόσμος τί θέλει καί, βασικά, τί δὲ θέλει. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ διάλογος ἀνάμεσα σὲ μιὰ γριὰ καὶ ἓνα χωροφύλακα στὰ ἐπεισόδια τοῦ γκρεμίσματος τῶν «παράνομων» στὴν Πολίχνη Θεσσαλονίκης. Τὸν μεταφέρω ὅπως μοῦ τὸν εἶπαν:

—Ἡ ΓΡΙΑ: «Μὰ γιατί μᾶς κυνηγᾶτε, τί κάναμε;»

—Ο ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΑΣ: «Εἶστε παράνομοι κι ἐμεῖς εἴμαστε τὸ Κράτος, ἢ Πατρίδα».

—Ἡ ΓΡΙΑ: «Κι ἐγὼ τί εἶμαι δηλαδή; Δὲν εἶμαι ἐγὼ τὸ Κράτος κι ἡ Πατρίδα;»

V. Η «GUERRILLA ARCHITECTURE»
ΚΑΙ ΤΟ «ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ»
(Η «ΠΟΛΗ - ΕΞΕΓΕΡΣΗ»)

(*Από το «αντάρτικο» των περιθωριακών αγώνων σε «δευτερεύοντα μέτωπα» για τη λύση προβλημάτων της καθημερινής ζωής στην πόλη, μέχρι τη σχέση: πόλη - εξέγερση*).

«Στην Κουβανέζικη Έπανάσταση ο ανταρσιπολέμος αποτελεί όχι μόνο μια μορφή ένοπλου αγώνα, παίζοντας ένα στρατηγικό - τακτικό ρόλο, αλλά γίνεται κι ένα βασικό όργανο ΠΟΛΙΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΜΑΖΩΝ. Χωρίς λαϊκή ύποσηξη, δεν μπορεί να υπάρξει αντάρτικο».

TUPAMAROS*

Ήδη από το κεφάλαιο για «το δικαίωμα στη γή, τη στέγη και στον τρόπο ζωής» φάνηκε πώς σ' ένα μέρος τους, και μέχρι στιγμής, οι προβαλλόμενες ιδέες είναι «ξένες» για την Ελλάδα, παρά την ύπαρξη και σε μās παρόμοιων γεγονότων, όπως στα Μέγαρο, στο Καματερό, στο Πέραμα κ.τ.λ. Ωστόσο, ούτε το πλάτος, άλλ' ούτε και τα ιδεολογικά πλαίσια (και τα αντίστοιχα πολιτικά μέσα) των δικών μας περιπτώσεων δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι παρόμοια ή στο ίδιο επίπεδο με τα ανάλογα των άλλων χωρών. Πιστεύω πώς αυτό οφείλεται όχι σε κάποια εθνική («γεωπολιτική») ιδιομορφία της χώρας μας, μα απλούστατα, σε διαφορά φάσης: θεωρώ δηλαδή πώς είναι μοιραίο να περάσουμε κι έμεις από τέτοιες φάσεις που θα προσδιορίζονται από γεγονότα που θα έ-

* Από το βιβλίο των ίδιων των Tupamaros, «ΕΜΕΙΣ ΟΙ ΤΟΥΠΑΜΑΡΟΣ» (Nous les Tupamaros, Editions MASPERO, Paris 1971).

χουνε τα ίδια με τις άλλες χώρες ιδεολογικά πλαίσια και πολιτικά μέσα, όταν θα δημιουργηθούν παρόμοιου είδους και ίδιας έντασης αντιθέσεις μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα της Ελλάδας. Και είναι μοιραίο να δημιουργηθούν οι ίδιες αντιθέσεις σε είδος και ένταση, αφού έχουμε να κάνουμε με την ίδια ακριβώς τακτική του καπιταλισμού και του ιμπεριαλισμού και του συνεπαγόμενου παραγωγικού τους συστήματος και εδώ και στη Χιλή, και στην Κολομβία. (Όσο αφορά παρόμοια γεγονότα σε δυτικές χώρες, δεν έχουμε βέβαια πολύ όμοιες διαδικασίες και αίτια, όμως έχουμε παρόμοια φαινόμενα στο σύνολό τους, όποτε αξίζει να τα μελετήσουμε). Επομένως: Κι αν ακόμα φανούν για την ώρα κάπως «ξένες» για τη δικιά μας πραγματικότητα οι περιγραφές που προηγήθηκαν κι αυτές που ακολουθούν, είναι, ωστόσο, χρήσιμες γιατί κάποτε θα δημιουργηθούν και σε μās στον ίδιο βαθμό και είδος τα παραπάνω φαινόμενα και καλό θα είναι να γνωρίζουμε με σαφήνεια για τί πρόκειται. Εκτός απ' αυτό, είναι επίσης χρήσιμη ή ξεκάθαρη γνώση των ιδεολογικών πλαισίων αυτών των φαινομένων γιατί έτσι θα γίνει σαφέστερη ή πρακτική που πρέπει ν' ακολουθήσουμε. Για την ώρα λοιπόν, η παρακάτω έκθεση έχει περισσότερο χρησιμότητα σε γνώση και σαν ιδεολογικό βοήθημα. Άλλα υπάρχει κι ένας πρόσθετος σημαντικότητας λόγος αυτής έδω της παρουσίασης: Ποτέ στην Ελλάδα δεν αποτολήθηκε να γίνει μια ανάλυση και περιγραφή τέτοιων φαινομένων με τη γλώσσα που γίνεται σ' άλλες χώρες, τουλάχιστον σε πανεπιστημιακά πλαίσια. Μπορεί στίς διαλέξεις και στίς διπλωματικές των τελειόφοιτων σπουδαστών της Αρχιτεκτονικής να τίγονται τέτοια φαινόμενα στο βάθος τους (να εξηγούνε, π.χ., την παραγωγή των πόλεων μας όπως είναι σήμερα, με βάση την κοινωνικο - οικονομική και ιστορική τους εξέλιξη, δίνοντας, έτσι, μια έγκυρότατη, έπιστημονικά, έρμηνεία), όμως αυτό γίνεται με μια λίγο πολύ καμουφλαρισμένη γλώσσα που ύπακούει στους κανόνες του πανεπιστημιακού παιχνιδιού και της δεοντολογίας. Έποσηρίζω πώς είναι χρησιμότερη ή ελεύθερη γλώσσα για ένα και μόνο λόγο: επειδή η γλώσσα αποτελεί έμεσο και καθοριστικό δομικό στοιχείο της συνειδητοποίησης και της συνείδησης. Αυτό σημαίνει πώς, παρά το γεγονός ότι αυτή η ελεύθερη γλώσσα δε μās δίνει τίποτε ουσια-

στικότερο σὲ γνώση, εἶναι ὥστόσο μιὰ γλώσσα ταχύτερη καὶ ἀμεσότερα εὐπεπτη, καθὼς περνᾷ κατευθεῖαν στὴ συνείδηση. Ὅταν λέμε τὰ πράγματα μὲ τ' ὄνομά τους, ἀποφεύγουμε τοὺς μύθους.

Πέρα, ὅμως, ἀπὸ τὴ χρήση τῆς γλώσσας, εἶναι γεγονός ὅτι ὑπάρχει κι ἐνὸς ἄλλου εἶδους ἀπαγόρευση (ποὺ καταντᾷ αὐτοαπαγόρευση). Ὅρισμένα πράγματα δὲν «πρέπει» νὰ λέγονται καθόλου! Αὐτό, ΣΗΜΕΡΑ καὶ ΕΔΩ, εἶναι πιά κάτι τὸ ἀπαράδεκτο. Σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο λοιπόν, γίνεται αὐτὴ ἡ διπλὴ προσπάθεια: γλώσσας καὶ περιεχόμενου.

Γιὰ τὰ διάφορα κινήματα τῆς βάσης μὲ αὐτοοργανωσιακὸ χαρακτήρα γιὰ ἄμηση ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερόμενους ἀτοικοὺς ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τους μπροστὰ στὴν ἀδιαφορία τῶν θεσμοποιημένων κρατικῶν καὶ πολιτικο-συνδικαλιστικῶν φορέων, γράφτηκαν πολλά. Ἀνάμεσά τους ξεχώρισα ἓνα βιβλίο τοῦ Ἀμερικανοῦ ἀρχιτέκτονα καὶ καθηγητῆ R. Goodman.* Στὸ βιβλίο αὐτὸ γίνεται ἡ διπλὴ προσπάθεια, ἀπ' τὴ μιὰ συνολικῆς παρουσίας τέτοιων κινήματων καὶ τῆς σχέσης τους μὲ τὴν Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη θεωρητικοποίησής τους μὲ σκοπὸ τὴ δημιουργία ἐνὸς θεωρητικοῦ (ιδεολογικο-πολιτικοῦ) ἐργαλείου κατεύθυνσης τῆς πρακτικῆς μας ἀπέναντι σὲ τέτοια προβλήματα καὶ τὰ σχετικὰ κινήματα ποὺ δημιουργοῦνται γιὰ τὴν ἐπίλυσή τους. Στὸ βιβλίο αὐτὸ παρουσιάζονται περιπτώσεις, τόσο στὸν Τρίτο Κόσμο ὅσο καὶ στὶς δυτικὲς χῶρες. Ἄν καὶ διαφορετικὲς μετὰξὺ τους, θεωρητικοποιοῦνται τελικὰ σὲ μιὰν ἐνιαία στρατηγικὴ καὶ ἰδεολογία καὶ προσδιορίζεται ὁ ρόλος τῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς σ' αὐτὴ τὴ στρατηγικὴ καὶ τὶς ἀντίστοιχες μορφὲς τακτικῆς ποὺ μποροῦνε νὰ τὴν πραγματοποιήσουν. Ὁ ἴδιος ὁ Goodman εἶχε προσωπικὴ ἐμπειρία στὴν Ἀμερικὴ, τόσο ἀπὸ τὰ προβλήματα τῶν περιθωριακῶν κοινωνικῶν ομάδων, ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ προβλήματα τοπικῆς διοίκησης (δήμοι καὶ κοινότητες). Ἐπίσης, ὁ ἴδιος ὁ Goodman καὶ ἡ ομάδα του πήρανε μέρος στὴ δουλειά (μὲ μελέτες ἀλλὰ καὶ ἔμπρακτα) ἐπίλυσης τῶν παραπάνω προβλημάτων ἀλλὰ παράλληλα ἔδρασαν καὶ οἱ ἴδιοι αὐ-

* R. Goodman: «After the Planners», Pelican Editions, London 1972.

τόνομα μὲ δικές τους μελέτες καὶ ἔμπρακτα μέτρα σὲ συνεργασία κυρίως μὲ φοιτητές.

Ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ του καὶ τὶς σχετικὲς παρατηρήσεις του ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐμπειρία, ὁ Goodman κατάληξε σ' ὀρισμένα συμπεράσματα ποὺ θὰ προσπαθῆσω νὰ παρουσιάσω τώρα συνοπτικά.

Πρὶν ἀπ' τὴ δικιά του ἐνεργὸ συμμετοχὴ, εἶχε ἤδη προηγηθεῖ μιὰ ἄλλη κίνηση γνωστὴ μὲ τ' ὄνομα «συνηγορικὴ Πολεοδομία» (advocacy Planning) μὲ βασικὸ δημιουργό της τὸν Paul Davidoff καὶ ποὺ εἶχε σκοπὸ, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, νὰ κάνει τὸν ἀρχιτέκτονα «ἓνα συνήγορο — ὑπερασπιστὴ τῶν καταπιεσμένων». Ἡ θέση τοῦ Goodman ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν κίνηση σχηματίστηκε ἀπὸ τὴν κριτικὴ ποὺ τῆς ἔκανε καί, κυρίως, ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῆς ἰδεολογίας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δουλειᾶς τῆς ομάδας Davidoff. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι καὶ ἡ ομάδα Goodman πέρασε ἀπ' τὸ ἴδιο στάδιο πρακτικῆς καὶ κατάλαβε στὴν πράξη τὴν ἀποτυχία της: τὴν ἔλλειψη ἀποτελεσματικότητας. Ἡ νέα πρακτικὴ ποὺ υἰοθέτησε καὶ προβάλλει τελικὰ ὁ Goodman, δημιουργήθηκε, ἔτσι, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν πρακτικὴ τοῦ «advocacy Planning».

Συνοπτικά, μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ «συνηγορικὴ Πολεοδομία» εἶναι ἓνα σύνολο ἀπὸ προσπάθειες ομάδας ἀρχιτεκτόνων καὶ ἄλλων εἰδικῶν (κοινωνιολόγων, δικηγόρων, τεχνικῶν κ.τ.λ.) ποὺ μὲ μελέτες, σχέδια (ἐναλλακτικὲς λύσεις, προτεινόμενες σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς λύσεις τῶν ιδιωτῶν, τοῦ δήμου ἢ τοῦ κράτους), ἐπεμβάσεις στὶς τοπικὲς ἀρχὲς καὶ στὸ κράτος, ὑπεράσπιζε τὰ συμφέροντα τῶν κατοίκων, προτείνοντας ταυτόχρονα τὴ «σωστὴ» λύση. Πρόκειται, δηλαδή, γιὰ μιὰ παρεμβολὴ τῶν ἀρχιτεκτόνων στὴ διαδικασία παραγωγῆς καὶ χρήσης τοῦ χώρου ἀπὸ τὰ οργανωμένα συμφέροντα, μὲ προσπάθεια διαλόγου γιὰ νὰ πειστοῦνε οἱ «ἀρμόδιοι» ν' ἀκυρώσουν ἀποφάσεις καὶ νὰ υἰοθετήσουν ἄλλες λύσεις. Ὅταν, π.χ., ἦταν νὰ περάσει μιὰ ἐθνικὴ ὁδὸς μέσα ἀπὸ μιὰ κοινότητα (πράγμα ποὺ συνεπαγότανε τὶς σχετικὲς ἀπαλλοτριώσεις ἀλλὰ καὶ τὰ σχετικὰ δεινὰ στὴ ζωὴ τῆς κοινότητας, ὅπως ὁ θόρυβος, π.χ.) ἔγιναν τεράστιες προσπάθειες σὲ συνεργασία μὲ τὶς τοπικὲς ἀρχὲς, μὲ ἀναφορὲς ἐπὶ ἀναφορῶν στὸ κράτος. Τελικὰ, βέβαια, κέρδισαν οἱ μεγάλες ἐταιρεῖες. Ἡ ἐθνικὴ ὁδὸς πέρασε ἀπὸ τὴν κοινότητα! Πρόκειται, προφανῶς, γιὰ μιὰ ρεφορμιστικὴ

τακτική πού, σάν τέτοια, δὲ λύνει τὰ προβλήματα ἀλλὰ τὰ διαιωνίζει περισσότερο τελειοποιημένα, γιατί τὰ ἐξορθολογίζει.

Παρ' ὄλο πού σ' ὀρισμένες περιπτώσεις ἡ τακτική αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἔχει θετικά ἀποτελέσματα — ἀπὸ τὴν ἀποψη πὼς προλαβαίνει τὸ χειρότερο — ὅποτε ἔχει μιὰν ἀναμφισβήτητη χρησιμότητα (σχετική ὅμως), ἀποδεικνύεται τελικά, καὶ στὸ σύνολό της, σάν οὐτοπική, γιατί, καὶ οἱ περιπτώσεις ἐπιτυχίας εἶναι σπάνιες καὶ οἱ «ἀντι-λύσεις» πού υἱοθετοῦνται δὲν προσφέρουνε κάτι τὸ ριζικά διαφορετικό, μὰ ἀπλῶς «λύνουνε τὸ πρόβλημα» μὲ πῶς «ἐξορθολογισμένο» τρόπο μέσα στὰ πλαίσια τοῦ πλέγματος ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν συμφερόντων πού δημιούργησαν τὸ πρόβλημα!

Ἀποκτώντας αὐτὴ τὴν πείρα, ἡ ομάδα Goodman διάλεξε τελικά ἄλλο δρόμο. Μιὰ τακτική πού, συνοπτικά, ἔχει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: Εἶναι μιὰ ἀκτιβίστικη τακτική πού χρησιμοποιεῖ τὸν ἀγώνα γιὰ ἐπαναϊδιοποιημένη χρήση καὶ παραγωγή τοῦ χώρου ἀπὸ τὸ λαό, σὰ μέσο ριζικῆς (σύμφωνα μὲ τοὺς θιασῶτες αὐτῆς τῆς πρακτικῆς) λύσης ἐπειγόντων προβλημάτων καὶ σάν καταλυτικό μέσο πού κάνει φανερὲς τὶς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὰ λαϊκά καὶ τὰ ὀργανωμένα ἰδιωτικά συμφέροντα, ἀναγκάζοντάς τις νὰ πάρουνε συγκεκριμένες μορφές: νὰ σταθοῦνε στὸ πραγματικό τους ἐπίπεδο, τῆς βίας, ξεπερνώντας τὴν παραπλανητικὴ καὶ ψευδῆ τεχνοκρατικό-επιστημονικὴ γλώσσα πού λέει πὼς τάχα πρόκειται γιὰ τεχνικῆς φύσης προβλήματα, τὴ στιγμή πού τὴν οὐσία πρόκειται γιὰ κοινωνικό-οικονομικά προβλήματα. Μὲ τὴν ἀναγωγή τῶν ἀντιθέσεων σὲ μορφές βίας ἀναγκάζονται, ἔτσι, τὰ ὀργανωμένα συμφέροντα, νὰ καταπιέσουνε μέσο τῶν ὀργάνων τῆς ἐξουσίας τους, ὅποτε (κατὰ τὸν Goodman) ἡ ἀνοιχτὴ κι ἀπροκάλυπτη καταπίεση δημιουργεῖ συνειδητοποίηση στὸν κόσμο γιὰ τὴν ἀληθινὴ φύση τοῦ προβλήματος καὶ τὸν κάνει νὰ κινητοποιηθεῖ. (Τὸν μαζικοποιεῖ ὅμως; Γίνεται μαζικὰ ἡ κινητοποίηση αὐτὴ ἢ παραμένει περιορισμένη σὲ ἀπομονωμένες κοινωνικὲς ομάδες; Θ' ἀπαντήσουμε σὲ λίγο στὸ ἐρώτημα αὐτό).

Ἔτσι, τελικά φτάνουμε σ' ἓνα «ἀντάρτικο τῆς πόλης» μέσο τῶν προβλημάτων στέγασης καὶ ἐλεύθερης χρήσης τῆς πόλης ἀπὸ τὸ λαό. Ἐπειδὴ τὰ προβλήματα αὐτὰ ἀφοροῦνε τὴν Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ συμβάλλουνε στὸ ξέσπασμα τῶν ἀντι-

θέσεων μὲ βίαιο τρόπο (χρησιμοποιώντας δηλαδὴ τὸ πρόβλημα τοῦ χώρου σάν ἀφορμὴ) ὁ Goodman ὀνόμασε τὴν τακτικὴ αὐτὴ «GUERRILLA ARCHITECTURE» (ἀντάρτικη Ἀρχιτεκτονικὴ). Πρὶν κάνουμε κριτικὴ, ἄς δοῦμε παραδείγματα ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Goodman καὶ ἀπὸ ἄλλοῦ.

Μιὰ ἐκπληκτικὴ φωτογραφία στὸ βιβλίο του: Ἐνας Ἀμερικανὸς στρατιώτης μὲ πλήρη ἐξάρτηση σπρώχνει ἀπειλώντας μὲ τὴν ξιφολόγη του ἓνα νεαρὸ φοιτητὴ πού φυτεῦει ἓνα δεντράκι. Εἶναι μιὰ σκηνὴ ἀπὸ τὰ βίαια γεγονότα στὸ Berkeley ὅπου οἱ φοιτητὲς κατέλαβαν ἓνα μεγάλο πάρκινγκ καὶ τὸ μετέτρεψαν σὲ πάρκο μὲ παιδικὴ χαρὰ γιατί τὰ παιδάκια τῆς περιοχῆς δὲν εἶχανε πού νὰ παίξουνε καὶ παίζανε σὲ σκουπιδοτόπους πίσω ἀπὸ ἀγκαθωτὰ σύρματα. Οἱ συγκρούσεις μὲ τὴν ἀστυνομία ἦτανε βίαιες μὲ τραυματίες. Δημιουργήθηκε «αἴσθηση στὴν κοινὴ γνώμη» γιὰ τὴ «βιαιότητα» τῶν ὀργάνων τῆς τάξης. Προφανῶς, ἡ περιοχὴ ξανάγινε πάρκινγκ. . .

Ἄλλη περίπτωση ἦτανε τὸ στήσιμο (ἀπὸ τοὺς κάτοικους, φοιτητὲς καὶ τὴν ομάδα Goodman) μιᾶς «ἰδεατῆς πόλης» πού τὴ φτιάξανε ἀπὸ χρησιμοποιημένα ὑλικά, ὅπου μποροῦσανε οἱ κάτοικοι νὰ διασκεδάζουνε, νὰ συζητοῦνε, νὰ παρακολουθοῦνε θέαμα. Οἱ συζητήσεις εἶχανε σκοπὸ νὰ συνειδητοποιήσουνε τὸν κόσμο. . . Ἀλλὰ καθὼς τὸ στήσιμο τῆς «πόλης» αὐτῆς ἔγινε σὲ «ἔξένα» χωράφια, ἡ πόλη γκρεμίστηκε. (Ἦτανε ἓνα σύνολο ἀπὸ πιαραγκοειδεῖς κατασκευὲς στὸ κέντρο τῆς πόλης).

Γνωστὰ εἶναι ἐπίσης τὰ παραδείγματα τῶν «squatters» (τῶν κάτοικων, δηλαδὴ, πού ἐγκαθίστανται σὲ οἰκόπεδα ἢ διαμερίσματα πού βρίσκουνε ἐλεύθερα). Ἡ βίαια ἐκδίωξή τους ἀπὸ τὴν ἀστυνομία καὶ ἡ συμπαράσταση πού τοὺς δίνεται ἀπὸ τοὺς ὀργανωμένους φοιτητὲς, κινητοποιεῖ συχνὰ ὀλόκληρες κοινότητες. Δημιουργοῦνται ἐπιτροπὲς ἀγώνα ἀπὸ τοὺς κάτοικους καὶ τοὺς ὑποκινητὲς καὶ δημιουργεῖται μιὰ ἀντίσταση στὰ ὄργανα τῶν ἰδιοκτητῶν.

Πρὶν δοῦμε ἄλλες περιπτώσεις πέρα ἀπὸ τὶς ἀναφερόμενες ἀπὸ τὸν Goodman (πού λίγο πολὺ μᾶς ἦτανε γνωστὲς), ἄς κάνουμε μιὰ συνοπτικὴ κριτικὴ στὶς ἀπόψεις του καὶ τὴν τακτικὴ πού ὑποστηρίζει.

Ἡ βασική καὶ γενική ἀντίρρηση μου εἶναι πὼς δὲ θεωρῶ ἐπαναστατικά ἀποτελεσματικές τὶς ἀκτιβίστες ἐνέργειες: ὄχι μόνο δὲν εἶναι συντονισμένες μεταξύ τους ὥστε ν' ἀποτελέσουνε ἕνα σύνολο καὶ νὰ δημιουργήσουνε κατάσταση, ἀλλὰ εἶναι καὶ ξεκομμένες ἀπὸ τὸ γενικὸ κίνημα τῶν μαζικῶν ὀργανώσεων. Βέβαια γιὰ τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες ὅπου τέτοιο μαζικὸ κίνημα δὲν ὑπάρχει (μὲ τὰ συνδικάτα πωλημένα στὸ μεγάλο κεφάλαιο) οἱ ἐνέργειες αὐτές, καθὼς εἶναι οἱ μοναδικές, εἶναι ἴσως χρήσιμες. Μὲ περιορισμένη, ὅμως, ἀποτελεσματικότητα σὲ ποιότητα καὶ διάρκεια. Τὸ μειονέκτημά τους εἶναι πὼς δὲν ἔχουνε συνδεθεῖ καὶ δὲν ἔχουνε συντονιστεῖ μεταξύ τους καί, κυρίως, πὼς δὲ γίνονται μέσα σὲ μιὰ προκαθορισμένη στρατηγική καὶ κυρίως προοπτική: δὲν ἔχουνε ἐπαύριο, παίρνουνε νὰ ὑπάρχουνε μόνις κατασταλοῦνε ἀπὸ τὴν καταπίεση τῆς ἐξουσίας. Πρόκειται, δηλαδή, γιὰ δράση μὲ ἀφορμὴ εἰδικὰ προβλήματα ὅπου οἱ ἐπιμέρους «δευτερεύοντες» ἀγῶνες καθὼς δὲ συντονίζονται μεταξύ τους ὀργανικά, δὲ δημιουργοῦν ἕνα πλέγμα «δευτερεύοντων μετώπων» ποὺ εἶναι ἡ μόνη σωστὴ μορφή τέτοιων ἀγῶνων ὥστε νὰ ξεπεραστεῖ τὸ μειονέκτημα τοῦ ἀκτιβισμοῦ.

Ἄλλὰ τὸ βιβλίο τοῦ Goodman ἔχει ὀρισμένες βασικὲς ἀρετὲς ποὺ τοῦ ἀποδίδουν τὴ μοναδικότητά του. Ἐχοντας ὑποστῆ ὁ ἴδιος τὴν ἐμπειρία τῆς «συνηγορικῆς Πολεοδομίας» ποὺ ἀποδείχτηκε ματαιοπονία, τῆς κάνει μιὰ ντοκουμενταρισμένη κριτικὴ μὲ περιγραφὰς γεγονότων καὶ περιστατικῶν ἀπὸ τὶς «διαπραγματεύσεις» τῆς ὁμάδας (ἢ καὶ ἄλλων ὁμάδων, ὅπως καὶ ἐκείνης τοῦ Davidoff) μὲ τοὺς ἀρμόδιους, ἀποδεικνύοντας ἔτσι τὴν οὐτοπία τῶν ρεφορμιστῶν.

Παρουσιάζει μέσα σὲ μιὰν ἐνιαία καὶ συνολικὴ θεώρηση τὰ διάφορα κινήματα αὐτοοργάνωσης γιὰ αὐτοκατασκευὲς καὶ τὰ τοποθετεῖ μέσα σὲ μιὰν ἐπαναστατικὴ προοπτικὴ ἀπὸ τὴν ἄποψη πὼς τὰ θεωρεῖ ὡς καταλύτες πραγματοποίησης αὐτῆς τῆς προοπτικῆς. Παρουσιάζει καὶ ξεσκεπάζει, μὲ ἀποδείξεις, πρόσωπα καὶ πράγματα, τὴ βία τοῦ συστήματος ἀπέναντι σ' αὐτὲς τὶς ὁμάδες, ἀλλὰ καὶ σ' ὀλόκληρη τὴν κοινωνία.

Τέλος, θέτει τὸ ἐρώτημα μιᾶς σύγχρονης λαϊκῆς Ἀρχιτεκτονι-

ΑΓΩΝΙΖΟΜΕΝΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ

Ἀπὸ τὶς παραστάσεις τῶν «Ἐμπόρων τῶν Πόλεων» σὲ δημόσιο ἀνοιχτὸ χῶρο γειτονιάς, μὲ τοὺς κατοίκους τῆς γιὰ θεατές.

κῆς με βάση ὅσα ἔχουν γίνει καὶ γίνονται γιὰ τὴν ὥρα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἀπὸ τὴν πρωτοβουλία περιθωριακῶν ὁμάδων ἀπέναντι στὴν ἀδιαφορία ἐπίλυσης τῶν προβλημάτων τους ἀπὸ τοὺς ἀρμόδιους. Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι μιὰ ἄλλη φωνή, ἐντελῶς ξεχωριστή, στὴ συνηθισμένη φιλολογία γιὰ τὶς πόλεις.

Στὸ Παρίσι εἶδα κι ἔζησα διάφορες παρόμοιες προσπάθειες πού τὶς παρουσίασα κιόλας συνοπτικά. Ἐγὼ δὲν εἶδα τὴν ἀνέφερα, καὶ πού εἶναι πολὺ ιδιόμορφη καὶ θετική κατὰ τὴ γνώμη μου. Πρόκειται γιὰ τὴ θεατρικὴ ὁμάδα «AQUARIUM» πού παρουσίασε τὸ ἔργο «Οἱ Ἐμποροὶ τῶν Πόλεων». Τὸ ἔργο παίχτηκε καὶ σὲ κλειστὰ θέατρα, ἀλλὰ ἡ καταλυτικὴ λειτουργία τῆς παράστασης στὴ συνειδητοποίηση τοῦ κόσμου φάνηκε δταν παιζόταν σὲ δρόμους καὶ πλατεῖες τὴν ὥρα τῆς λαϊκῆς ἀγορᾶς (παρατηρεῖστε τὴ σχετικὴ ἀναπαραγωγὴ μιᾶς φωτογραφίας ἀπ' αὐτὴ τὴν παράσταση).

Βέβαια, εἶναι καὶ τὸ κείμενο, ἀλλὰ πολὺ βοήθησαν στὴν ἄμεση ἀποδοχὴ τῶν ιδεῶν ἀπὸ τοὺς θεατῆς ἢ σκηνοθεσία (συζήτηση μὲ τὸ κοινό), τὰ κοστουμιά, κι ἡ ἠθοποιία. Μὲ μικρὲς μακέτες πού παριστάνανε σπιτάκια καὶ πολυκατοικίες, στήνανε καὶ ξεστήνανε τὴν πόλη παριστάνοντας τὴ χρῆση καὶ τὴν παραγωγὴ τοῦ χώρου ἀπὸ τὰ ὀργανωμένα συμφέροντα καὶ τὰ μέσα ἐπιβολῆς τους στοὺς κάτοικους: βίαιες ἐξώσεις, ἀπαλλοτριώσεις, «συνεργασία — κερδοσκοπία» ἀνάμεσα σὲ ἐργοδότες, ἐργολῆπτες, ὑπουργοὺς καὶ ὑπάλληλους. Συχνὰ σὲ γειτονιές πού παίχτηκε τὸ ἔργο, δημιουργήθηκαν ἐπιτροπὲς πλατιάς λαϊκῆς συμμετοχῆς γιὰ τὸν ἀγώνα τῶν κατοίκων ἐνάντια στὴν ἐξωσὴ τους. Προφανῶς, ἡ θεατρικὴ ὁμάδα διάλεγε νὰ παίξει τὸ ἔργο σὲ μέρη πού εἶχανε τέτοιου εἶδους προβλήματα. Οἱ συζητήσεις μὲ τοὺς κάτοικους στὴ διάρκεια καὶ μετὰ τὴν παράσταση γίνονταν ὁ σπόρος συνέχειας τῶν συζητήσεων ἀνάμεσα στοὺς κάτοικους, πού σὲ πολλὲς περιπτώσεις προχώρησαν καὶ σὲ δράση ἀπὸ μόνοι τους ἢ σὲ συνεργασία μὲ τοὺς «καταλύτες» πού τοὺς βοήθησαν ἀγωνιστικά καὶ ὕλικά στὴν ἀντίστασή τους.

Ἄν, λοιπόν, προσπαθήσουμε τώρα νὰ φέρουμε στὸ μυαλό μας ὅλα τὰ παραδείγματα πού ἔδωσα, τοποθετώντας τα μέσα σὲ μιὰ συγκεκριμένη τακτικὴ καὶ θεωρώντας τα ἀπὸ μιὰ προσδιορισμένη

οπτική γωνία (τῆς μαζικῆς λαϊκῆς αὐτοοργάνωσης πού φτιάχεται ἀπὸ τὸ συντονισμὸ καὶ τὶς ἀνταλλαγές τῶν ἐπιμέρους αὐτοοργανωμένων ομάδων) θὰ καταλάβουμε τὴ χρησιμότητά τους.

Ἡ ὀπτική καὶ ἡ τακτική αὐτή, πρέπει νὰ ἐντάσσονται σὲ μιὰν εὐρύτερη καὶ ἐνοποιητική στρατηγική. Πρὶν τὴν ἐξετάσουμε, ἄς δοῦμε ἐνάντια σὲ τί εἶναι χρήσιμη.

Τὸ πρῶτο τῆς αἴτιο τὸ εἶδαμε κίολας ἐπανειλημμένα: Ἡ αὐτοοργάνωση μὲ αὐτοδιαχειριστικὲς λειτουργίες γεννιέται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἐπίλυσης ἐπειγόντων προβλημάτων ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐνδιαφερόμενους. Ὅμως ὑπάρχει καὶ μιὰ σειρά ἀπὸ λιγότερο ἄμεσες καὶ ἐπείγουσες καταστάσεις πού εἶναι, ὡστόσο, τὸ ἴδιο σημαντικὲς γιατί ἀφοροῦνε ποιοτικὲς πλευρὲς τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὁ ἀποκαλυφτεῖ, ἔτσι, πὼς ἡ αὐτοοργάνωση γιὰ ἀντίσταση εἶναι ἀναγκαῖα σὲ πολλὰ ἐπίπεδα, μ' ἀφορμὴ πολλὰ προβλήματα, καὶ θὰ πάρει ἀναγκαστικὰ πολλὲς μορφές. Ἡ αὐτοοργάνωση δὲν εἶναι μόνον ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἱκανοποίηση ἀναγκῶν πού ἐπείγουνε ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀντίσταση τῶν κατοίκων στὰ σχήματα ζωῆς πού θέλουνε νὰ τοὺς ἐπιβάλουνε τὰ οργανωμένα συμφέροντα. Ὁ σκοπὸς αὐτῆς τῆς ἐπιβολῆς εἶναι νὰ οργανώσει ἔτσι τὴ ζωὴ καὶ μὲ τέτοιο περιεχόμενο, ὥστε οἱ κάτοικοι νὰ ζοῦνε ἀπομονωμένα, χωρὶς ἐπικοινωνία μεταξὺ τους γιὰ τὰ κοινὰ δικά τους προβλήματα, ἐπικοινωνώντας μόνον γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς παραγωγῆς. Ἀκόμα, σκοπὸς τῆς εἶναι νὰ τοὺς ἀλλοτριώσει κάνοντάς τους ἀδιάφορους γιὰ τὰ κοινὰ καὶ προσανατολίζοντας τὰ ἐνδιαφέροντά τους μόνον στὴν ἐπίλυση τῶν προσωπικῶν τους προβλημάτων μὲ ἀτομικὰ μέσα καὶ τρόπο. Τὸ σύστημα δημιουργεῖ ἀποπροσανατολιστικὰ πλασματικὰ «ἐνδιαφέροντα» στοὺς κάτοικους καί, μὲ βάση αὐτὰ τὰ «ἐνδιαφέροντα», ὀργανώνει τὴ ζωὴ τους. Τὸ γενικὸ χαρακτηριστικὸ αὐτοῦ τοῦ εἶδους κατευθυνόμενης (ἀπὸ τὸ σύστημα) κοινωνικῆς ὀργάνωσης καὶ δραστηριότητας, εἶναι ὅτι στηρίζεται σὲ ἐπιμέρους ἀπομονωμένες μεταξὺ τους λειτουργίες καὶ σχέσεις ἐπικοινωνίας, πού ἀπομακρύνουνε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοὺς μαζικοὺς φορεῖς ἐπικοινωνίας καὶ κοινῶν ἀγώνων. Αὐτὴ ἡ ἀλλοτρίωση δὲ συμβαίνει μόνον στὴ λεγόμενη «σιωπηλὴ πλειοψηφία» τῶν ἀστών, μὰ ἀκόμα καὶ σὲ ἀνθρώπους πού κάποτε εἶχανε ἀγωνιστεῖ στὰ «δευτερεύοντα» καὶ στὰ μαζικὰ μέτωπα. Πολὺ σωστὰ μᾶς

λέει ὁ Jean Duvignaud* πὼς μετὰ τὸ Μάη τοῦ '68 καί, κυρίως, τώρα τελευταῖα, παρὰ τὴ συνέχιση, τὸν ἐμπλουτισμὸ καὶ τὴ γονιμοποίηση τῶν ἰδεῶν τοῦ Μάη (ὅπως τῆς αὐτοδιαχείρισης π.χ.) ἔνα μεγάλο μέρος τῶν παλιῶν ἀγωνιστῶν του ἔχει στραφεῖ καὶ κλειστεῖ στὰ προσωπικὰ του προβλήματα. Τέτοια εἶναι, ἡ ζωὴ τοῦ ζευγαριοῦ καὶ τῆς οἰκογένειας, ἡ ἐπαγγελματικὴ καριέρα καὶ οἱ ἐξωοικογενειακὲς δραστηριότητες μὲ τυποποιημένη, τυπικὴ καὶ κατευθυνόμενη (θεσμιοποιημένη) μορφή ὅπως, οἱ βδομαδιατικὸι χοροὶ τοῦ Δήμου, ἡ ἐγγραφή σὰν μελῶν σὲ σύλλογους (ἐκδρομικοὺς, ἀθλητικούς, καλλιτεχνικούς, φιλανθρωπικούς κ.τ.λ.) καὶ ἔνα σωρὸ ἄλλες δραστηριότητες πού δὲν ἔχουνε καμιά σχέση μὲ τὰ μαζικὰ προβλήματα καὶ τοὺς ἀγῶνες τους. Ἀπὸ δειγματοληπτικὲς ἐρωταποκρίσεις πού ἔκανε σὲ διαφόρων κατηγοριῶν νέους ὁ Duvignaud, πῆρε ἀπὸ πολλοὺς καὶ τὴν ἐκπληκτικὴ ἀπάντηση ὅτι παλιὰ «ὅταν εἴχαμε ἀφοσιωθεῖ στὴν πολιτικὴ δουλειά, δὲν εἴχαμε οὔτε καιρὸ, ἀλλ' οὔτε συχνὰ καὶ τὴ δύναμη, ἀπὸ τὴν κούραση τῆς μέρας, νὰ κάνουμε ἐρωτα...». Ὅσο ἀπίθανη κι ἀπίστευτη κι ἂν φαίνεται αὐτὴ ἡ δήλωση, μπορεῖ, ὡστόσο, νὰ ἐξηγηθεῖ ἂν σκεφτεῖ κανεὶς πὼς ὁ ρυθμὸς τῆς καθημερινῆς ζωῆς (σὲ σχέση μὲ τὸ χρόνο καὶ τὸν ὄγκο δουλειᾶς) εἶναι τέτοιος πού, κυριολεκτικὰ, ἀκρωτηριάζει τὴ θέληση καὶ τὴ ζωντάνια τῶν ἀνθρώπων τῶν πόλεων γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Henri Laborit λέει πολὺ εἴστοχα** πὼς παρουσιάζουνε ψυχοπαθολογικὰ συμπτώματα κι εἶναι σεξουαλικὰ καὶ συναισθηματικὰ ἀνάπηροι.

Τὰ «δευτερεύοντα μέτωπα» χρειάζονται γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουνε αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κατάσταση. Ὅχι μόνον περιθωριακὰ προβλήματα ποί, ἐπειδὴ δὲ λύνονται ἀπὸ τοὺς ἀριόδιους φορεῖς, ἀντιμετωπίζονται ἀπ' τοὺς ἴδιους τοὺς ἐνδιαφερομένους, μὰ καὶ γενικὰ καθολικὰ προβλήματα τῆς καθημερινότητας πού δὲν ἀντιμετωπίζονται ἀπὸ τὶς μαζικὲς ὀργανώσεις. Στὸ σημεῖο αὐτὸ χρειάζονται διευκρινήσεις. Τὴν παραπάνω ἀναφορὰ μόν στὴν ἀδυναμία τῶν μαζικῶν ὀργανώσεων (κόμματα καὶ συνδικάτα) δὲν τὴν ἔκανα μὲ διάθεση κατακριτικῆς. Συνήθως εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ περιλά-

* J. Duvignaud, «La Planete des Jeunes», Stock - Paris 1975.

** Henri Laborit, «L' Homme et la Ville».

βουνε μ' αποτελεσματικό τρόπο στις δραστηριότητές τους αγώνες για την άμεση επίλυση προβλημάτων όπως τα παραπάνω. Η λύση των προβλημάτων αυτών γίνεται ξμμεσα και θα ολοκληρωθεί όταν θα δημιουργηθούν τα κατάλληλα πλαίσια, οά συνέπεια των αγώνων των μαζικών οργανώσεων. Μ' άλλα λόγια, ή λύση προβλημάτων στη μικροκλίμακα γίνεται ξμμεσα από διαδικασίες οέ μακροκλίμακα. Αυτή είναι ή συνηθισμένη στρατηγική των μαζικών φορέων. Η στρατηγική του αυτοδιαχειριστικού σοσιαλισμού, ώστόσο, επιτρέπει τή μέριμνα και τήν αντιμετώπιση τέτοιων προβλημάτων. Είναι μιὰ στρατηγική μαζικών μέν αγώνων αλλά πού στηρίζεται οέ επιμέρους τακτικές τής βάσης και από τή βάση, όποτε αντιμετωπίζονται και τὰ επιμέρους ειδικὰ προβλήματα. Μέσα σ' αυτού του είδους τή στρατηγική πρέπει να εντάσσεται και ή τακτική των «δευτερευόντων» μετώπων ώστε να μὴν καταντᾶ ἀπομονωμένος ἀκτιβισμός.

Όστόσο, στις χώρες τής δυτικής Εὐρώπης και στις Η.Π.Α. ἀληθεύει πώς ή τακτική αυτή γίνεται ἀκτιβιστικά. Αυτό, όμως, πού είναι θετικό και ἀξίζει να τὸ υιοθετήσουμε, είναι οί ιδέες πού μᾶς δίνουν οί διάφοροι θεωρητικοί αυτής τής τακτικής και πού συνοψίζονται οέ τούτη τή γενική ιδέα: ἐνάντια στην ἀλλοτρίωση και τήν κατεύθυνση τής καθημερινῆς ζωῆς ἀπό τὰ οργανωμένα συμφέροντα, χρειάζεται να ὑπάρχει καθημερινή ἀντίσταση και ἀντεπίθεση σ' όλα τὰ επίπεδα δραστηριοτήτων, όσο κι ἂν ἀφοροῦνε ειδικὰ προβλήματα ἢ ειδικές κοινωνικές ομάδες: ἀπό τὸ πρόβλημα τής χειραγώγησης τής ἐκπαίδευσης, τὸ πρόβλημα τής ἐλευθερίας των ἐκτρώσεων, τής ἐλεύθερης χρήσης των δρόμων και πλατειῶν για συναντήσεις, συζητήσεις, θέατρο και λαϊκές γιορτές χωρὶς κατευθύνσεις ἀπό θεσμοποιήσεις, μέχρι και τὰ γενικότερα προβλήματα τής οικολογίας και τής ποιότητας τής εργασίας πού αντιμετωπίζουν οί «εργατικές επιτροπές», πέρα ἀπὸ τήν οργανωμένη μαζική δουλειά, των συνδικάτων. Οί θεωρητικοί αυτών των αγώνων (λίγο πού περιθωριακῶν) στις δυτικές χώρες, ὑποστηρίζουνε ότι οί αγῶνες αυτοὶ αποτελοῦνε, οὐσιαστικά, μορφές, ἢ πρώιμες φάσεις, του «ἀντάρτικου στην πόλη», πού, ἂν και οί επιμέρους μορφές του μπορεῖ να μὴν ἔχουνε βίαιες μεταφράσεις στην ἀρχή (μὰ οέ επίπεδο ἀμφισβήτησης, διαβημάτων, επιτροπῶν κ.

τ.λ.), θὰ πάρουνε τελικά βίαιες μορφές και θὰ γενικευτοῦνε οέ καθολική ἐξέγερση ὅλης τής πόλης, ὅπως τὸ Μάη του '68 στὸ Παρίσι. Βέβαια, παρὰ τις σωστές ιδέες τής παραπάνω τακτικῆς στις δυτικές χώρες, θεωρῶ ότι είναι ὑπερβολή να μιλάμε για «ἀντάρτικο στην πόλη»! Τὸ να ἐπιτίθεσαι στὸ σύστημα κάθε στιγμή και οέ κάθε του στοιχείο, είναι βέβαια κάτι τὸ θεμιτὸ και θετικό, χρειάζεται, όμως, να γίνεται κάτω ἀπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις. Τὸ να καταλήγεις, όμως, στὸ εἰκονικὸ συμπέρασμα πὼς σ' ὀποιοδήποτε ἐπίπεδο (ἀκόμα και... στὸ ἐπίπεδο τής πολιτικῆς φιλολογίας...), ή «ἀντίσταση» στὸ σύστημα είναι μορφή «ἀντάρτικου», αὐτὸ πάει πού! Καταλήγει να είναι βρισιὰ σ' ἐκείνους πού δίνουνε τή ζωή τους ἀγωνιζόμενοι ἔνοπλα. Ὁ Κάρλος Μαριγκέλα ἐγινε μύθος για κατανάλωση σ' ὀρισμένους μικροαστικούς κύκλους τής Εὐρωπαϊκῆς «ἐξοικονομολογικῆς ἀριστερᾶς». Ἔγινε ξόρκι και ἄλλοθι τής ἐπαναστατικῆς ἀνικανότητας αυτών των κύκλων... Γενικά μποροῦμε να πούμε ότι ὁ κύριος κίνδυνος πού ἐνέχεται στις παραπάνω θεωρήσεις και πρακτικές είναι ὁ κίνδυνος του ἀριστορισμοῦ: Πράξεις ξεκομμένες ἀπὸ τὸ μαζικὸ λαϊκὸ κίνημα και τις ὀργανώσεις του.*

Ἀντίθετα οέ χώρες του «Τρίτου Κόσμου» ή τακτική των «δευτερευόντων» μετώπων ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμήμα τής στρατηγικῆς των μαζικών αγώνων. Στη Χιλή, π.χ., ὁ λαὸς αυτοοργανώθηκε στην βάση του, με επιτροπές κατὰ γειτονιές για διάφορους σκοπούς. Ὅταν, για παράδειγμα, εἶχε γίνει ή «ἀπεργία» των καμιονέριδων, ἐργαζόμενοι και φοιτητές ὀργάνωσαν συνεργεία για να ὀδηγοῦνε τὰ ἐπιταγμένα ἀπὸ τήν κυβέρνηση αὐτοκίνητα. Ἐπίσης ὀργανώθηκαν δίκτυα διαμονῆς και ἔλεγχου των τροφίμων πού ἀπόκρυβαν ἀπὸ τούς καταναλωτές, οί κατευθυνόμενοι ἀπὸ τή δεξιά ἔμποροι. Στις παραγωγολόγους του Σαντιάγο ή ὀργάνωση ἦτανε

* Ὅταν π.χ., ὁ ὑπάρχων συσχετισμὸς δυνάμεων δὲν τὸ ἐπιτρέπει τότε αὐτὴ ή τακτικὴ πρέπει να ὀπισθοχωρεῖ και να μὴ γίνεται δόγμα, ὅπως γίνεται ἀπὸ τούς ἀριστεριστὲς «ὑπερεπαναστάτες» πού, κάθε ἄλλη τακτικὴ, πέρα ἀπὸ τήν ἄμεση (στὰ λόγια, βέβαια, γιατί οί πράξεις τους είναι λίγες...) ἐπίθεση στὸ σύστημα, τήν ὀνομάζουνε ρεφορμισμὸ. Στην Ἑλλάδα ἔχουμε τὸ γνωστὸ παράδειγμα τής σειρᾶς των λαθῶν πού διαπράχθηκαν ἀπὸ τὸ Ε.Κ.Κ.Ε.

υποδειγματική. Ὑπῆρχε αὐτοοργάνωση γιὰ ὅλες τὶς ἀνάγκες μιᾶς αὐτόνομης ζωῆς: ἐπιτροπὴ διατροφῆς τῶν κατοίκων, ἐπιτροπὴ ὑγείας, ἐπιτροπὴ τήρησης τῆς τάξης καὶ ἀπονομῆς δικαιοσύνης, ἐπιτροπὴ ἔνοπλης ὑπεράσπισης τῆς παραγωγικότητας, ἐπιτροπὴ κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων, πολιτικὴ ἐπιτροπὴ, ἐπιτροπὴ συνθηκῶν στέγασης καὶ βελτιώσεις τῶν κατοικιῶν, ἐπιτροπὴ παιδείας κ.ά. Ἀλλὰ ἡ ὑπαρξὴ τέτοιων μορφῶν πολιτικο-κοινωνικῆς οργάνωσης τοῦ λαοῦ δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ τὸν ὑπερασπίσει. Μόνο ἡ συγκεντρωτικὴ μαζικότητα γίνεται προϋπόθεση (ὄχι ὅμως ἡ μόνη) γιὰ κάτι τέτοιο. Ὅπως πολὺ σωστά παρατηρεῖ ὁ πρῶν ὑπουργὸς τῶν οικονομικῶν τοῦ Allente, Vuskovits: «Ἡ ἀποτυχία μας δὲν ὀφείλεται θέβαια στὶς πλατιῆς δυνάμεις πού συνεργάστηκαν γιὰ μιὰ καινούργια ἔκφραση τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας: βιομηχανικὲς ὁμάδες, κοινοτικὲς διοικήσεις, αὐτόνομοι ὀργανισμοί, μιὰ ΟΛΟΚΛΗΡΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ».

Ἡ μέθοδος τῶν ἐπιτροπῶν ἔχει πιά παγκόσμια διάδοση. Ἄν καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι πρωτοχρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ ἀναρχοσυνδικαλισμοῦ καὶ ὅτι ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ τακτικὴ τους, ὠστόσο, ἡ τακτικὴ αὐτὴ εἶναι χρήσιμη κάτω ἀπὸ ὀρισμένες εἰδικὲς συνθήκες, μὲ τὸν ὄρο νὰ θρῖσκεται σὲ στενὴ σχέση μὲ τὴ δράση καὶ τῶν μαζικῶν «ἐπίσημων» ἢ παράνομων φορέων. Ἔτσι, τὸ ἴδιο τὸ Κ.Κ. Ἰσπανίας ἔχει τὶς δικῆς του ἡμιπαράνομες ἐπιτροπὲς ἐργατῶν πού, ὅπως ἀποδείχτηκε, εἶχαν μεγάλη ἀποτελεσματικότητα. Ἡ τακτικὴ τῶν ἐπιτροπῶν προσφέρει τὸ πλεονέκτημα τῆς ἄμεσης ἔκφρασης τῆς θέσης στὸν τόπο τῆς δουλειᾶς, τὴν ὥρα τῆς δουλειᾶς. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις (στὶς περισσότερες συνήθως), δὲν ἀρκεῖ ἡ δοσμένη κοινωνικο-οικονομικὴ κατάσταση τοῦ πληθυσμοῦ γιὰ νὰ τὸν κάνει νὰ αὐτοοργανωθεῖ. Τοῦ χρειάζονται «πολιτικοὶ καταλύτες», ἀλλιώως παραμένει παθητικὸς ἢ ἀντιδρᾶ αὐθόρμητα καὶ ἀνοργάνωτα μ' ἀποτέλεσμα μιὰ χειρότερη ἀπὸ πρὶν κατάσταση. Ἔτσι, οἱ ὀργανωμένοι φοιτητὲς καὶ ἀγωνιστὲς τῶν πολιτικῶν ὀργανώσεων δουλεύουνε συχνὰ σὲ τόπους πρόσφορους γιὰ τέτοιου εἶδους «καταλύτες».

Στὴ Βραζιλία, σὲ ἀπομακρυσμένες παρα-αμαζόνιες περιοχὲς

οἱ κάτοικοι ἐπιτίθενται σὲ καταστήματα καὶ σὲ τραῖνα τροφίμων. Οἱ ἀντάρτες ἔκαναν ἀκριβῶς ἐπιθέσεις σὲ καταστήματα τροφίμων καὶ μοίρασαν τὰ τρόφιμα στὸν πληθυσμὸ πού μὲ τὴ σειρά του τοὺς ἔκρινε καὶ ὀργανώθηκε μαζί τους. Τὸ ἐκπληκτικότερο παράδειγμα αὐτοοργάνωσης τοῦ λαοῦ στὴ βάση του, χωρὶς ἱεραρχικὲς δομὲς καὶ λειτουργίες, εἶναι ἡ περίπτωση τῶν Οὐρουγουανῶν τουπαμάρος. Ὑπῆρχε θέβαια τὸ ἐπιτελεῖο, ἀλλὰ ὄχι τῆς ἴδιας πάντα σύνθεσης: ὁ κάθε τουπαμάρο ἦτανε ἔτσι ἐκπαιδευμένος πού νὰ μπορεῖ ταυτόχρονα νὰ εἶναι καὶ ἀγωνιστὴς τῆς θέσης καί, ὅταν χρειαστεῖ, μέλος τοῦ ἐπιτελείου. Χιλιάδες Οὐραγουανοί, ἀπ' ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα καὶ ἐπαγγέλματα στελέχωσαν πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ τὴν ὀργάνωση. Ἡ ἀποκεντρωμένη δουλειὰ αὐτόνομον καὶ μὲ ἕμμεσο τρόπο συνδεμένων μεταξύ τους ὁμάδων ἔκανε τὴν ὀργάνωση αὐτὴ οὐσιαστικὰ ἀπρόσβλητη. Ἔγινε δυνατὸ νὰ χτυπηθεῖ, ὄχι σὰν ὀργάνωση τελικὰ, ΜΑ ΣΑΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟΣ ΛΑΟΣ: Μὲ δεκάδες χιλιάδες συλλήψεις, ὅπου ὁ ἴδιος ὁ στρατὸς δὲν ἤξερε, ἂν ἔπιανε τουπαμάρος ἢ ὄχι, πιάστηκαν προφανῶς πάρα πολλὰ μέλη τῆς ὀργάνωσης (κυρίως ἀπὸ τὸ τμήμα ἐκεῖνο τῶν ἀνθρώπων πού δὲν ἦτανε ἄμεσα στελέχη της, μὰ πού τὴν πλαισίωναν βοηθητικά). Μέχρι στιγμῆς, ἀπ' ὅσο ξέρω, ἔχουνε δολοφονήσει κρυφὰ ἑκατοντάδες ἀπὸ τὰ ὀργανωμένα στελέχη. Ἀλλὰ, ξεφεύγει ἀπὸ τὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἡ λεπτομερειακὴ ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ παραδείγματος. Τὸ ἀνεφέρα σὰ μιὰ ὑποδειγματικὴ καὶ ὀλοκληρωμένη περίπτωση τῆς λαϊκῆς αὐτοοργάνωσης σ' ἓνα εἰδικὸ ἐπίπεδο, τὸ πολιτικο-στρατιωτικὸ.

Μιὰ τελευταία διευκρίνιση πού εἶναι καὶ ἡ σημαντικότερη καὶ ἡ γενικότερη καὶ πού τὴν ἔχω ἤδη κάνει μὲ τὴ μορφή ἐπιμέρους παρατηρήσεων: Μὲ μιὰ συνολικὴ θεώρηση, περιγραφικὴ τῶν μορφῶν τακτικῆς, βλέπουμε πῶς, οὐσιαστικά, οἱ μορφὲς αὐτὲς ἀποτελοῦνε ἓνα ὀρισμένο εἶδος πολιτικῆς στρατηγικῆς πού, ἂν θέλουμε νὰ τῆς δώσουμε ἓνα ὄνομα, εἶναι ἡ στρατηγικὴ τῶν «δευτερευόντων μετώπων». Μιὰ «παράλληλη ἐξουσία» τοῦ αὐτοοργανωμένου ἀποκεντρωτικὰ λαοῦ, μιὰ «παράλληλη ἐξουσία» τόσο ὡς πρὸς τὴν ἐπίσημη κρατικὴ ἐξουσία, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴ δράση κάποιων συμβιβασμένων συνδικάτων, μὲ σκοπὸ ν' ἀνατρέψει μὲν τὴν πρῶτη, νὰ ἐλέγξει δὲ καὶ νὰ συμπληρώσει τὴ δεύτερη. Παρόλο

πού δεν έπαψα νά διευκρινίζω πώς αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ στρατηγική δεν ἔχει νόημα καὶ χρησιμότητα, παρὰ μόνο στὸ μέτρο πού συνδέεται μὲ τοὺς μαζικοὺς φορεῖς λαϊκῶν ἀγώνων, χρειάζεται νά πῶ μὲ σαφήνεια καὶ συμπερασματικά, πὼς οἱ συγκεκριμένοι κίνδυνοι πού ἐνυπάρχουνε στὴν υἰοθέτηση αὐτῆς τῆς στρατηγικῆς εἶναι οἱ ἑξῆς: 1) Νὰ πρόκειται γιὰ ἀπομονωμένες ἀριστεριστικές - ἀκτιβιστικές ἐνέργειες πού υποθάλπονται ἀπὸ μιὰν ἀναρχικὴ ἰδεολογία καὶ τακτική. 2) Νὰ πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ οὐτοπικὴ ἀποψη ἑνὸς εἴδους σοσιαλδημοκρατῶν πού πιστεύουνε στὴν οἰκοδόμηση τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπὸ ἀπομονωμένες καὶ ἀσύνδετες μεταξὺ τους νησίδες αὐτοδιαχείρισης (χωρὶς δηλαδή, τὴν ὑπαρξὴ ἐνοποιητικῶν συγκεντρωτικῶν φορέα). Πρόκειται γιὰ μιὰ τακτικὴ πού τρέφεται κι αὐτὴ ἀπὸ μιὰ μικροαστικὴ ἀναρχοφιλελεύθερη ἰδεολογία. 3) Νὰ πρόκειται, τέλος, γιὰ μιὰ τακτικὴ πού υποθάλπεται καὶ υποβοηθεῖται ἀπὸ τὴ δεξιά, μὲ σκοπὸ νά διασπάσει τὴ μαζικότητα τοῦ λαϊκοῦ κινήματος. Ἡ γενικὴ ἀπάντηση στοὺς τρεῖς αὐτοὺς κινδύνους εἶναι προφανῶς ἡ θέση πού ἤδη ἀνάπτυξα (οἱ συγκεντρωτικὰ ἀποκεντρωμένες διαδικασίες μὲ ὀργανικὲς δηλαδή σχέσεις καὶ ἀνταλλαγὲς ἀνάμεσα στὰ ἀποκεντρωμένα, μὲ τὴν παράλληλη ὑπαρξὴ ἑνὸς συγκεντρωτικοῦ φορέα: τῶν μαζικῶν ὀργανώσεων, πού, ἂν καὶ εἶναι μαζικὲς καὶ συγκεντρωτικὲς, δεν ἀναιροῦνε τὶς λειτουργίες τῶν ἀποκεντρωμένων, ἀλλά, ἀπλῶς τὶς συντονίζουνε ποσοτικὰ καὶ ποιοτικὰ).

Μόνον ἂν ὑπάρχει ξεκάθαρη ἐπίγνωση ἀποφυγῆς τῶν παραπάνω κινδύνων εἶναι χρησιμὴ ἡ συμπληρωματικὴ αὐτὴ στρατηγικὴ. Αὐτό, δηλαδή, πού δεν πρέπει νά ξεχνᾶμε, εἶναι πὼς πρόκειται γιὰ μιὰ **ΣΤΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ** ἀγώνων πού βοηθοῦνε καὶ ὀλοκληρώνουνε τοὺς μαζικοὺς.

Ἐδῶ τελειώνουνε οἱ διευκρινίσεις πού ἤθελα νά κάνω ὡς πρὸς τὴ σχέση μαζικῶν ὀργανώσεων καὶ αὐτοοργάνωσης τῶν ἐπιμέρους κοινωνικῶν ὁμάδων. Τὸ γενικὸ συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι πὼς ἡ λαϊκὴ αὐτοοργάνωση μὲ ἀποκεντρωμένο τρόπο, γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἐπείγοντων καὶ ἄλλων ἀπὸ τὸ κράτος προβλημάτων, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἐπαναδιοποίηση ἀπὸ τὸ λαὸ τῆς καθημερινῆς ζωῆς του, εἶναι μὲν ἀπαραίτητη κι ἔχει μιὰ μοναδικότητα ἀπ' τὴ στιγμή πού δεν ἔχει υἰοθετηθεῖ, (μὲ τὴ μορ-

φή τῆς αὐτοδιαχειριστικῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης) ἀπὸ τὴν ἀριστερὰ ἀλλά, ταυτόχρονα, θὰ πρέπει νά γίνεται σὲ στενὴ σχέση μὲ τοὺς μαζικοὺς φορεῖς: γίνεται, ἔτσι, ἓνα χρησιμὸ συμπλήρωμά τους.

Ξέφυγα ἴσως ἀπὸ τὸ εἰδικὸ θέμα πού εἶχε αὐτὴ ἡ παράγραφος, ἀλλά αὐτὸ ἔγινε σκόπιμα γιὰ νά περιγραφοῦνε τὰ ἀναγκαῖα γενικὰ πλαίσια πού μόνο αὐτὰ μποροῦνε νά δικαιολογήσουνε καὶ νά γονιμοποιήσουνε μιὰ τέτοια τακτικὴ ἀλλὰ καὶ νά τὴν ἐξηγήσουνε σὰν προοπτικὴ. Τὸ «ἀντάρτικτο τῆς πόλης», σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα καὶ σ' ὅλες τὶς μορφές του, φαίνεται, ἔτσι, νά εἶναι μιὰ μορφή τακτικῆς: μιᾶς τακτικῆς ὅμως πού ὅσο σωστὴ κι ἂν εἶναι, θὰ παραμένει ἀνολοκλήρωτη (καὶ σ' ὀρισμένες περιπτώσεις θὰ καταντήσῃ κι ἐπικίνδυνη, ὅταν πραγματοποιεῖται ἀναρχικὰ) ὅσο δεν ἔχει υἰοθετηθεῖ ἀπὸ τὶς ὀργανωμένες μαζικὲς ὀργανώσεις τῆς ἀριστερᾶς. Εἶναι, ὅμως, πάντα δυνατὴ σ' ὅλες τὶς ἱστορικὲς στιγμὲς μιὰ τέτοια υἰοθέτηση; Γνωστὸ τὸ πρόβλημα, γνωστὲς κι οἱ ἀπαντήσεις. Μόνη μου ἀντίρρηση εἶναι ὅτι, τουλάχιστον, οἱ ἀναλύσεις τῆς μαζικῆς ἀριστερᾶς θάπρεπε νά εἶχανε περιλάβει μιὰ τέτοια τακτικὴ. Ἡ ἄρνηση τοῦ συστήματος δεν ἀρκεῖ ὅταν γίνεται μόνο σὲ μακροδομικὸ ἐπίπεδο γενικῶν κοινωνικο - οικονομικῶν καὶ πολιτικῶν μεταρρυθμίσεων. Τὸ αἷτημα «νά ἀλλάξει ἡ ζωὴ» σημαίνει πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀλλαγὴ τῆς **ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΖΩΗΣ**. Ἄν δεν τὸ καταλάβει κι ὕστερα δεν τὸ πεῖ ξεκάθαρα ἡ ἀριστερά, κινδυνεύει ν' ἀρχίσει νά μὴν ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἀστικά μεταρρυθμιστικὰ κόμματα πού, στὸ κάτω κάτω, περιλαμβάνουνε κι αὐτὰ στὸ πρόγραμμά τους ἓνα μεγάλο μέρος τῶν προγραμμάτων τῆς ἀριστερᾶς. Χρειάζεται λοιπὸν ν' ἀλλάξει ἡ ἰδεολογία τῆς ἀριστερᾶς γιὰ τὶς καθημερινὲς κοινωνικὲς σχέσεις!

Στὰ παραπάνω γενικὰ πλαίσια στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς ἐντάσσεται καὶ ἡ διπλὴ τακτικὴ τῶν ἀγώνων γιὰ ἰδιοποίηση ἀπὸ τὸ λαὸ τῶν πόλεων καὶ τῆς ζωῆς σ' αὐτὲς (διπλὴ τακτικὴ: ἀντίσταση στὴ χειραγώγησή της ἀπὸ τὸ σύστημα καὶ ἐπίλυση ἀπὸ τὸν αὐτοοργανωμένο λαὸ τῶν ἄλλων προβλημάτων του).

Ὅμως τί ἰδιαίτερο νά ἐκφράζει ἄραγε ὁ ὄρος «ἀντάρτικη Ἀρχιτεκτονικὴ» πού λανσάρει ὁ Goodman; Μήπως θέλει νά πεῖ ὅτι ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει κάποια ἐπαναστατικὴ δύναμη; Ἄν τὸ ἐννοεῖ ἔτσι, δὲ συμφωνῶ. Ἄν ἐννοεῖ πὼς τὰ εἰδικὰ προβλήματα στέ-

γασης και ζωή στις πόλεις μπορούνε να χρησιμοποιηθούνε σαν ΑΦΟΡΜΕΣ για κινητοποίηση (πού πρέπει όμως πάντα να συνδέεται με τους γενικούς μαζικούς αγώνες), τότε σύμφωνοι. Έτσι μόνο μπορεί να πραγματοποιηθεί το «δραμα» των Ρώσων κονστρουκτιβιστών της εποχής του '20 που βλέπανε την πόλη σαν «καλούπι και κοινωνικό πυκνωτή» της νέας ζωής.

Για την τακτική του «αντάρτικου των πόλεων», πέρα από τις γνωστές πολιτικο - στρατιωτικές μελέτες, παρουσιάστηκαν και κάποιες και άλλες διάφορες μελέτες που συσχετίζουσαν την πολεοδομική οργάνωση των πόλεων με τις δυσκολίες ή τις ευκολίες που προσφέρουσαν για την ανάπτυξη του αντάρτικου. (Τέτοιον είδους μελέτες είναι βέβαια αδιανόητες για την ώρα στα ελληνικά πανεπιστήμια...). Ο αναγνώστης που θέλει μια γενική θεωρητική ιδεολογικο - κοινωνιολογική υπόθεση, πριν διαβάσει τέτοιες μελέτες, θα βοηθηθεί από τη συλλογική δουλειά που παρουσίασε το περιοδικό Utopie στο έτήσιο περιληπτικό τεύχος του 1970 με θέμα «Πολεοδόμηση της Πόλης των Τάξεων» (Urbaniser la Lutte des Classes). Επίσης γαλλική επιθεώρηση κοινωνιολογικών και πολεοδομικών προβλημάτων «Espaces et Sociétés» και που θα βρείτε στη βιβλιογραφία. Έδώ, δέν έχω τα περιθώρια ν' αναπτύξω αυτό το θέμα. Το παρουσίασα μόνο σά μια από τις δυνατές μορφές της γενικότερης μελέτης που προτείνω μ' αυτό το βιβλίο. Σαν «ειδικό» του χώρου, χρειάζεται να έχουμε κι αυτού του είδους τη γνώση: το πώς και το γιατί οργανώθηκαν έτσι κι όχι αλλιώς οι πόλεις από την εξουσία (ποιά είναι δηλαδή ή στρατηγική της οργάνωσης των πόλεων) ώστε να εξυπηρετούσαν την άσκηση της εξουσίας των οργανωμένων συμφερόντων. Ένδεικτικά μόνο σάς θυμίζω το γνωστό παράδειγμα του Παρισιού από τον Haussemann: Οι μεγάλοι άξονες κυκλοφορίας, οι λεωφόροι και τα βουλεβάρτα διανοίχτηκαν την εποχή των Λουδοβίκων και συνεχίστηκαν την εποχή του Βοναπαρτισμού μ' ένα βασικό στόχο: να περικυκλώσουν το προλεταριάτο που έμενε κλεισμένο στην παλιά πόλη του Παρισιού, ώστε να ελέγχεται και να έχει ο στρατός γρήγορη και άνετη πρόσβαση σ' αυτές τις περιοχές. Από την άλλη μεριά οι δρόμοι στο έσωτερικό της παλιάς πόλης (της Cité) ήταν στενοί σκόπιμα για να προστατεύουν τους κάτοικους από τις καιρικές

συνθήκες αλλά και για οικονομία του χώρου. Όπως ήταν στενοί λοιπόν οι δρόμοι, δημιουργούσαν μια δυνατότητα έλεγχου και προστασίας της πόλης καθώς ο στρατός δύσκολα μπορούσε να περάσει με διάταξη σε σχηματισμούς μάχης κι έτσι έγινε δυνατό ν' αντιμετωπιστεί πολυάριθμος στρατός με πολύ εύκολο τρόπο. Τα οδοφράγματα του Παρισιού στη γαλλική επανάσταση αναχαίτισαν την προσπέλαση του στρατού στην καρδιά του Παρισιού. Το ίδιο και σήμερα στις δαιδαλώδεις Μεδίνες (παλιές πόλεις) των αραβικών πόλεων κρύβονται και κινούνται οι επαναστάτες και γίνονται πρακτικά ασύλληπτοι από το στρατό. Κλασικό παράδειγμα κι εδώ ή «Κασπία του Άλγεριού» που είχε γίνει το φρόντηρο των Γάλλων στην αλγερινή επανάσταση.

Πόσοι όμως από τους δασκάλους της ιστορίας της Αρχιτεκτονικής και της Πολεοδομίας μās μίλησαν ποτέ ΚΑΙ γι' αυτή την πλευρά εξέγησης της ανάπτυξης των πόλεων; Κατά κανόνα (αν όχι πάντα) ή εξέγηση που μās δίνανε για την πολεοδόμηση στηριζότανε στις γεωμετρικές χαράξεις! Όσοσο αυτό δέν το έκαναν πάντα από άγνοια, μās συχνά ήθελήμενα. Θυμάμαι που όταν τελειόφοιτος της Αρχιτεκτονικής, σε μια διάλεξη για τα πανεπιστήμια, έγινε στο τέλος συζήτηση για το αν είναι καλύτερο το σύστημα του πανεπιστήμιου - Campus, έξω από την πόλη ή των διάφορων σχολών που είναι εγκατεσπαρμένες μέσα στην πόλη. Η πλειοψηφία των φοιτητών υποστήριξε βέβαια την τελευταία άποψη κρίνοντας ότι ή πρώτη δημιουργεί γκέτο απομόνωσης (κοινωνικής και πολιτικής βασικά). Σηκώθηκε τότε κάποιος επιμελητής και είπε ότι είναι προτιμότερα τα Campus έξω από την πόλη γιατί έτσι απομονώνονται και δέν γίνονται αισθητές από τον πολύ κόσμο οι καταλήψεις σχολών και οι διαδηλώσεις και ακόμα ότι, όταν δημιουργούνται πορείες προς την πόλη, μπορούσαν κι ανακόπτονται εύκολα από την αστυνομία. Και ανάφερε για παράδειγμα πώς στα φοιτητικά γεγονότα του Βερολίνου οι φοιτητές απομονώθηκαν γιατί ακριβώς το πανεπιστήμιο ήταν έξω από την πόλη, ενώ στα αντίστοιχα του γαλλικού Μάη αυτό ήταν αδύνατο γιατί ένα μεγάλο μέρος των σχολών βρίσκεται στην καρδιά του Παρισιού! Όμολογούσε, έτσι, ο επιμελητής αυτός τη στρατηγική της δομής και της χρήσης των πόλεων από την εξουσία... Και θυμάμαι ακόμα στο

Ίνστιτούτο της Πολεοδομίας στο Παρίσι, την έκκληση και την ικανοποίηση που ένιωσα όταν είδα ότι είναι δυνατή και μιὰ άλλου είδους έρμηνεία της παραγωγής και της χρήσης των πόλεων.

Μέσα στα πλαίσια διδασκαλίας και τὸ γενικὸ κλίμα πὸν ἐπικρατοῦσε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ στὸ Ίνστιτούτο, παρουσιάστηκαν ἀρκετὲς πρωτότυπες ἐργασίες ὅπως ἐκεῖνη ἐνὸς Καταλάνου ἀρχιτέκτονα πὸν ἀνάλυσε τὴ δομὴ τῆς Μπαρσελόνας σὲ σχέση μὲ τὶς μάχες πὸν ἔγιναν σ' αὐτὴ στὴ διάρκεια τοῦ ἐμφύλιου πολέμου. Μοῦ ἔκανε ἐντύπωση αὐτὴ ἢ δουλειὰ και τὴν ξαναθυμῆθηκα τὶς μέρες τοῦ ξεσηκώματος τῶν φοιτητῶν και τοῦ λαοῦ μας στὸ Πολυτεχνεῖο: τὰ ὄδοφράγματα ἀπὸ τρόλεϋ κι αὐτοκίνητα (πὸν ἀνέκοιφαν τὴν εἰσβολὴ τοῦ στρατοῦ μέχρι πὸν πέρασαν τὰ τάνκς) στὶς βασικὲς ἀρτηρίες τῆς Ἀθήνας πρὸς τὸ Πολυτεχνεῖο, στήθηκαν ἀνθόρμητα ἐκεῖνη τὴν ὥρα. Ὅμως φαντάζομαι ὅτι τὰ ἐπιτελεῖα τῆς ἀστυνομίας και τοῦ στρατοῦ θὰ μελετοῦσαν ἀκριβῶς τὴ στρατηγικὴ τῶν νευραλγικῶν αὐτῶν σημείων πὸν εἶχανε νὰ ἐξουδετερώσουνε. Τὰ γεγονότα στὸ Πολυτεχνεῖο γίνανε ἐνμέρει ἀνθόρμητα. Στὴν προοπτικὴ, ὡστόσο, γιὰ ὀργανωμένη λαϊκὴ υπεράσπιση τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ στρατὸ και τὰ τάνκς, μήπως θάτανε χρήσιμη, μιὰ ἀπὸ τώρα μελέτη της, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν βασικῶν στρατηγικῶν της σημείων;

Στὴ Λισαβόνα ἀποτράπηκε ἔγκαιρα τὸ πρῶτο πραξικόπημα τῶν φασιστῶν τοῦ Σπίνολα γιὰτὶ ἔγκαιρα ὁ λαὸς και τμήματα τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων τοῦ στρατοῦ στήσανε ὄδοφράγματα στὰ βασικὰ σημεία προσπέλασης πρὸς τὸ κέντρο και σταμάτησαν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη τοὺς πραξικοπηματίες.

Στὸ Σαντιάγκο τῆς Χιλῆς, ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἀνατροπῆς τοῦ Allende ἀπότυχε γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους. (Ἡ δευτέρη και τελικὴ, πέτυχε γιὰτὶ οἱ συνωμότες δρῶσανε ταχύτατα και τὰ ξημερώματα, τὴν ὥρα πὸν οἱ σύνδεσμοι τῶν ὀμάδων κρούσης τῆς Λαϊκῆς Ἐνότητας βρῖσκονταν στὰ σπίτια τους κι ἔτσι δὲν πρόλαβαν νὰ θέσουνε σ' ἐφαρμογὴ κανένα σχέδιο υπεράσπισης τοῦ Σαντιάγκο).

Ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἀναφορὲς φάνηκε, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο περνᾶμε ἀπὸ τοὺς «περιθωριακοὺς ἀγῶνες» στὴν καθολικὴ σχέση «ΠΟΛΗ - ΕΞΕΓΕΡΣΗ». Γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ, ὅμως, αὐτὴ ἢ σχέση πρέπει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἢ πόλη ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ της

κατοχὴ: Τὰ στρατόπεδα πὸν, κατὰ κανόνα, ὑπάρχουνε ἐγκατεσπαρμένα, ΓΥΡῶ ΓΥΡῶ ἀλλὰ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑ τῶν πόλεων μας. Σκεφτεῖτε λίγο τὴν Ἀθήνα και τὴ Θεσσαλονικὴ: Γουδι (Τεθωρακισμένα) και Σχολὴ Εὐελπίδων στὴν Ἀθήνα, και, στὴν καρδιὰ τῆς Θεσσαλονικῆς, τὸ Γ'. Σῶμα Στρατοῦ*. Σὲ καιροὺς στρατιωτικῶν πραξικοπημάτων, ἢ κεντρικὴ θέση τους, τοὺς ἐξασφάλιζε ἄμεση ἐπιχειρησιακὴ ικανότητα ἐνάντια στὸ λαὸ τῶν πόλεων. ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ ΠΟΥ ΠΡΕΠΕΙ Ν' ΑΠΟΜΟΝΩΝΟΝΤΑΙ — ΣΑΝ... «ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΑ» — ΕΞΩ ΑΠ' ΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ, ΜΑ ΜΑΛΛΟΝ ΤΑ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ (τουλάχιστον, ὅσο ὁ στρατὸς δὲ θὰ ἔχει καταλάβει ὅτι δὲν πρέπει, ἀλλὰ κι ὅτι εἶναι και θεωρητικὰ ΑΝΙΚΑΝΟΣ νὰ κατανοεῖ και νὰ παίρνει θέση στὰ πολιτικὰ προβλήματα). Ὅμως, δλες οἱ παραπάνω σκέψεις μου, μοῦ φαντάζοινε οὐτοπικὲς και, ἴσως, ἀχρεῖαστες; μιὰ πὸν ζοῦμε σὲ ἀστικὴ «δημοκρατία»...

* Τεράστια ἔκταση, στὸ κέντρο, τῆς Θεσσαλονικῆς τὸ Γ' Σῶμα Στρατοῦ. Κι ὅμως: οἰκόπεδα γιὰ σχολεῖα δὲν ὑπάρχουνε μέσα στὴ Θεσσαλονικὴ, λένε οἱ «ἀρμόδιοι».

**VI. ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΤΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ «ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΩΝ ΜΕΤΩΠΩΝ»,
ΕΙΔΙΚΩΝ ΚΑΙ «ΠΕΡΙΘΩΡΙΑΚΩΝ» ΑΓΩΝΩΝ,
ΣΕ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΜΙΑ ΟΡΙΣΜΕΝΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ: ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗ
(ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΣΜΟΣ) ΝΑΙ,
ΑΡΙΣΤΕΡΙΣΜΟΣ, ΟΧΙ!**

Θέλω τώρα να διευκρινίσω με σαφήνεια τις πολιτικές θέσεις για την τακτική και τις οργανωτικές μορφές που είναι οι πιο αποτελεσματικές για τη συνεργασία του μαζικού κινήματος με τους ειδικούς αγώνες και, σε σχέση μ' αυτό, ν' αφαιρέσω όρισμένες έντυπώσεις που δημιουργήθηκαν ίσως από προηγούμενα κείμενα όπου δεν προσδιόρισα μ' επάρκεια την πολιτική μετάφραση αυτής της σχέσης. Οι έντυπώσεις αυτές θάτανε θαρρώ, ότι, τάχα, οι περιθωριακοί αγώνες ταυτίζονται με κάποιον ακτιβισμό και αναρχικές μορφές δράσης κάποιων μικροομάδων αριστεριστών.

Ο πρώτος λόγος που εξηγεί την εμφάνιση και την ύπαρξη των ομάδων αυτών είναι κατά τη γνώμη μου οι ελλείψεις της ίδιας της παραδοσιακής μαζικής αριστεράς: οι ελλείψεις αυτές είναι μιὰ από τις «αφορμές» που δημιούργησαν αυτές τις ομάδες. Αυτό το πράγμα το κατάλαβε, όχι μόνο το Κ.Κ. Ιταλίας, αλλά και η Γαλλική Ένωμένη Αριστερά μετά το Μάη του '68 και λίγο λίγο, κατόρθωσε (με πρωτοβουλία του Σοσιαλιστικού Κόμματος στην αρχή) να συμπεριλάβει στους αγώνες της και στο κοινό πρόγραμμα της μερικές σωστές ιδέες μερικών ομάδων των αριστερών που σιγά σιγά άτόνισαν σαν πολιτικές οντότητες. Είναι ευνόητο ότι με τις προηγούμενες παρατηρήσεις θίγονται προβλήματα μεγάλης σοβαρότητας και έντασης, με λειψό και σχηματοποιημένο τρόπο

* Λέω «μιὰ από τις αφορμές», γιατί μιὰ άλλη βασική αφορμή δημιουργίας άντι - κομμάτων (κομμουνιστικών) έχει τις ρίζες της στη «σινο - σοβιετική διένεξη» αϊτιο διχασμοῦ, καθαρά ιδεολογικό και όχι πραγματικό στις χώρες όπου εμφανίζεται.

από μέρος μου. Άλλά, σ' αυτό το βιβλίο, οι πολιτικές και ιδεολογικές προεκτάσεις γίνανε κάθε φορά, όταν χρειαζότανε να καθοριστούνε τα πολιτικά και ιδεολογικά πλαίσια όρισμένων θέσεων που διατύπωσα ώστε να μη δίνονται αυθαίρετα. Ή παραπέρα, περισσότερο ολοκληρωμένη ιδεολογική και πολιτική ανάπτυξη που θά τις τεκμηρίωνε ακόμα περισσότερο, όσο αναγκαία κι αν είναι, ξεφεύγει από τους στόχους αυτού του βιβλίου.

Υποστήριξα πώς ο βασικός όρος αποτελεσματικότητας των περιθωριακών αγώνων είναι ο συγκεντρωτικός συντονισμός τους και ή μαζικοποίησή τους κι από την άλλη μεριά, πώς ή ιδιομορφία τους απαιτεί να είναι αυτόνομοι, αποκεντρωμένοι και βασισμένοι στη λαϊκή αυτοοργάνωση, με αυτοδιαχειριστικές λειτουργίες. Διευκρίνισα, επίσης, πώς αυτή ή αυτοδιαχειριστική και αποκεντρωτική λειτουργία είναι απαραίτητη στους περιθωριακούς αγώνες γιατί αν οικειοποιόντουσαν αποκλειστικά μόνο από τα πολιτικά κόμματα όπως λειτουργούνε σήμερα, και την αυτονομία τους θά χάνανε (με συνέπεια να μην υπάρξει άμεση και «αφιλτράριστη» αντιμετώπιση των περιθωριακών προβλημάτων) και ο αριθμός των προβλημάτων που θ' αντιμετωπιζόταν θά ήτανε μικρότερος (καθώς τα πολιτικά κόμματα αντιμετωπίζουνε μόνο τα γενικά και ουσιαστικά), αλλά, τέλος, και ή αποτελεσματικότητά τους θά μειωνότανε. Τέλος, θά εξαφανιζότανε και το βασικό πλεονέκτημα αυτής της μορφής αγώνων: Τό ότι δίνουν ΑΜΕΣΑ τό λόγο και την πρωτοβουλία δράσης και αποφάσεων στη βάση, στις αυτοοργανωμένες κοινωνικές ομάδες με τρόπο που τό ΚΑΘΕ μέλος τους να νιώθει ότι οι μαζικοί αγώνες γίνονται γι' αυτό τό ίδιο, αλλά κι ότι ή θέση του και ή δράση του σ' αυτούς (δτι δηλαδή ή ΙΔΙΑ Η ΜΟΙΡΑ των μαζικών αγώνων) εξαρτάται απ' αυτό, σαν άτομο. Του δίνεται έτσι ή δυνατότητα άμεσης συμβολής του στα κοινά προβλήματα αλλά, και αντίστροφα, του δημιουργείται ή πίστη ότι τα προσωπικά του προβλήματα ΕΙΝΑΙ ΜΕΡΟΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ κι όχι υποπεριπτώσεις που αγνοούνται ή αναβάλλονται από τό μαζικό κίνημα για να λυθούνε μακροπρόθεσμα σε συλλογικό επίπεδο. Καθώς πρόκειται για έπείγοντα και προσωπικά, συχνά, προβλήματα, ή αυτοοργανωσιακή μορφή έπίλυσής τους γίνεται τελικά αφορμή πλατύτερης λαϊκής κινητο-

ποίησης. Γίνεται έλπίδα και κίνητρο κι ύστερα στράτευση και πολιτική συνείδηση και πρακτική.

Με τὰ παραπάνω, ίσως νὰ νομιστεῖ πὼς ὑπάρχει διάσταση ἀνάμεσα στὸ μαζικὸ καὶ τὸ ἑξατομικευμένο (αὐτοοργάνωση εἰδικῶν κοινωνικῶν ομάδων), ἀνάμεσα στὸ αὐτόνομο καὶ στὸ συλλογικὰ συντονισμένο κι ἀνάμεσα στὸ συγκεντρωτικὰ κατευθυνόμενο καὶ στὸ ἀποκεντρωμένο. Ὡστόσο, ἡ διάσταση αὐτὴ μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ φαινομενικὴ, ἂν τὴ δοῦμε ἑνταγμένη σὲ μιὰν ὀρισμένη πρακτικὴ. Γιὰ τὴν ἄρση τῆς φαινομενικῆς αὐτῆς διάστασης εἶπαμε πρὶν ὅτι οἱ πολιτικοὶ φορεῖς τῶν περιθωριακῶν ἀγῶνων δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πολιτικὲς ὀργανώσεις ἀνεξάρτητες (στὴ λειτουργία τους) ἀπὸ τὸ μαζικὸ κίνημα τῶν λαϊκῶν ἀγῶνων: Οἱ ἀριστεριστὲς «ὑπερπαναστάτες» μόνο κακὸ ἔχουνε κάνει στὴν ἐνότητα τοῦ μαζικοῦ ἀριστεροῦ κινήματος. Αὐτὸ ἀφορᾷ τὸ τί ἀρνιώμαστε. Στὴ συνέχεια συμπληρώνουμε τὴν ἄρνηση μὲ τὴ θέση πὼς **ΤΕΛΙΚΑ ΘΑ ΠΡΕΠΕΙ, ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΑΥΤΟΙ, ΝΑ ΑΝΑΛΗΦΘΟΥΝΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΤΗ ΜΑΖΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ.** Ἡ σημερινή, ὅμως, πρακτικὴ μᾶς λέει πὼς, γιὰ τὴν ὥρα, μιὰ τέτοια ἀνάληψη δὲν ὑπάρχει ἢ γίνεται περιστάσιακὰ καὶ ἀποσπασματικά. Ἐπομένως, καταλήγουμε στὸ ὅτι ὅταν ἡ μαζικὴ ἀριστερὰ ἀποφασίζει νὰ περιλάβει στὴ δράση της τοὺς ἀγῶνες αὐτοὺς, θὰ πρέπει νὰ τὸ κάνει μὲ τὸν ὅρο πὸν ἐξήγησα πρὸ πάνω: νὰ μὴν τοὺς στερήσει τὴν ἰδιομορφία τους σὲ ἔκφραση, μέθοδες, περιεχόμενο καὶ σχετικὴ αὐτονομία, ἀλλὰ νὰ τοὺς πραγματοποιεῖ **ΜΕ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΠΟΥ ΕΝΕΡΓΟΥΝΕ ΤΩΡΑ ΟΙ ΟΜΑΔΕΣ ΠΟΥ ΠΗΡΑΝΕ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΤΩΝ ΑΓΩΝΩΝ ΑΥΤΩΝ, ΧΩΡΙΣ ἢ ΜΕ ΤΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΑΖΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ.** Ὅταν ἡ ἀριστερὰ ἀποφασίζει νὰ καλύψει τὸ κενὸ πὸν ἡ ἴδια ἔχει δημιουργήσει, θὰ πρέπει οἱ ὀμάδες, πὸν θὰ προέρχονται πρὸς αὐτὴ τὴν ἴδια, νὰ λειτουργήσουνε ὅπως λειτουργοῦνε **ΤΩΡΑ** οἱ περιθωριακὲς ὀμάδες πὸν σχηματίστηκαν ἀπὸ ἀνάγκη καὶ καλύπτουν τὸ ὑπάρχον κενό. Μὲ τίς «περιθωριακὲς» αὐτὲς ὀμάδες, ἐννοῶ, π.χ. τίς διάφορες «ἐπιτροπὲς γειτονιάς» ἢ «ἐργοστασίων» καί, ὄχι βέβαια τίς ἀριστεριστικὲς μικροομάδες.

Ὅσο ἡ ἀνάληψη τέτοιων ἀγῶνων θὰ γίνεται ἔξω ἀπὸ τὰ ὀρ-

γανικὰ σχήματα τῆς ἀριστερᾶς (ἔστω κι ἂν γίνεται σὲ συνεργασία μαζί της), ἡ διάσταση πὸν ἀναγνωρίσαμε θὰ ἐξακολουθεῖ. Γιὰ νὰ ξεπεραστεῖ χωρὶς νὰ καταργηθεῖ, θὰ πρέπει νὰ ξεπεραστεῖ **ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΑ**: ἀπὸ τὸν ταυτόχρονο μετασχηματισμὸ τῆς τακτικῆς τοῦ μαζικοῦ κινήματος ὥστε νὰ περιλάβει καὶ τίς ὀμάδες πὸν προαναφέραμε. Ἔτσι, τὸ ξεπέραςμα τῆς διάστασης ἀνάμεσα στὸ ἀποκεντρωτικὸ καὶ τὸ συγκεντρωτικὸ, θὰ γίνεῖ διὰ μέσου τοῦ μετασχηματισμοῦ τους πὸν θὰ τὰ φέρει σὲ μιὰ νέα σχέση, σὲ μιὰ νέα πραγματικότητα. Ἡ πραγματικότητα αὐτὴ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν αὐτοδιαχειριστικὴ τακτικὴ **ΤΗΝ ΥΠΟΘΕΤΗΜΕΝΗ ΚΑΙ ΕΛΕΓΧΟΜΕΝΗ ΟΜΩΣ ΑΠΟ ΤΟ ΜΑΖΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ.** Ἔτσι, ἡ ἀντίθεση(μαζικὸ - περιθωριακὸ) **ΔΕΝ ΚΑΤΑΣΤΡΕΦΕΤΑΙ, ΜΑ ΞΕΠΕΡΝΙΕΤΑΙ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΕΙΤΑΙ ΕΞΕΛΙΣΣΟΜΕΝΗ.** Οὔτε οἱ περιθωριακοὶ ἀγῶνες χάνουν τὴν αὐτονομία τους, οὔτε τὸ μαζικὸ κίνημα καταργεῖται ἢ διασπᾶται μὲ περιθωριακῆς μορφῆς ἀποκεντρωμένους καὶ ἀπομονωμένους ἐνέργειες, ἀλλὰ φτάνουνε καὶ τὰ δυὸ στὴ νέα πραγματικότητά τους πὸν κάνει **ΤΟΥΣ ΜΕΝ ΠΕΡΙΘΩΡΙΑΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΝΑ ΜΑΖΙΚΟΠΟΙΟΥΝΤΑΙ** (διαμέσου τῆς λαϊκοποίησης τῶν περιθωριακῶν προβλημάτων καὶ τῆς υἱοθέτησής τους ἀπὸ τὸ μαζικὸ κίνημα), **ΤΟΥΣ ΔΕ ΜΑΖΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΝΑ ΕΧΟΤΝΕ ΚΑΙ ΠΕΡΙΘΩΡΙΑΚΕΣ ΠΛΕΥΡΕΣ** (διαμέσου τῆς υἱοθέτησης τῶν περιθωριακῶν ἀγῶνων ἀπὸ τὸ μαζικὸ κίνημα). Ἀπὸ τὴν ἱστορία ἔχουμε δυὸ μοναδικὰ παραδείγματα: Τὰ **ΣΟΒΙΕΤ** τῆς ἐποχῆς τοῦ **ΛΕΝΙΝ** καὶ τίς **ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΤΑΞΙ-ΑΡΧΙΕΣ** σήμερα στὴν ἐπαναστατικὴ - κομμουνιστικὴ Κούβα.

Χρειαζεται ν' ἀναγνωρίσουμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, διὸ μετασχηματισμὸς αὐτὸς τοῦ μαζικοῦ κινήματος μπορεῖ, κάτω ἀπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις βέβαια, νὰ βοηθεῖ ἀπὸ τὴν ὑπαρξη καὶ μόνο τῶν τωρινῶν περιθωριακῶν ομάδων. Συχνά, ὅταν τὸ μαζικὸ κίνημα, σ' ὀρισμένους ἐποχές, εἶναι ἀνίπαρχτο, οἱ ἐπιμέρους ἀγῶνες στὴ βάση εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὸ δημιουργήσουνε (ἂς θυμηθοῦμε καὶ πάλι τὸ παράδειγμα τῶν ἰσπανικῶν Κομισιόνες Ὁμπρέρας).*

* Ἄλλωστε δὲν εἶναι τὸ Κ.Κ. Ἰσπανίας πὸν δημιούργησε πρῶτο αὐτὸ τίς Ἐργατικὲς Ἐπιτροπές. Τίς υἱοθέτησε καὶ τίς περιέλαβε καὶ καθοδή-

Ἡ βασικότερη ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς εἶναι ἡ ὕπαρξη μιᾶς ἐλάχιστης ὀργανωμένης μορφῆς ἀγώνων μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἐλάχιστου — στὴν ὀρχή ἔστω — ὀργανωμένου πολιτικοῦ φορέα, ὅπως εἶναι τὸ Κ.Κ. Ἰσπανίας, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι συμφωνεῖ πάντα κανεὶς μαζί του ἐπειδὴ τὸ φέρνει γιὰ παράδειγμα ὀργανωτικῆς ἱκανότητος. Αὐτὸ δὲ μᾶς ἐμποδίζει, ὅμως, ν' ἀναγνωρίσουμε πὼς τελικὰ ἡ συγκεκριμένη τακτικὴ του νὰ υἰοθετήσῃ τὶς ἡμιπαράνομες ἐργατικὲς ἐπιτροπές, ἦτανε, γιὰ μιὰ δοσμένη ἐποχὴ μὲ εἰδικὲς συνθῆκες, σωστὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ.

Συνοψίζοντας, μπορῶ νὰ πῶ ὅτι ὄχι μόνο δὲν ἀντιστρατευόμαστε στὴ σημερινὴ ὕπαρξη τῶν περιθωριακῶν ὁμάδων, μὰ ὅτι τὶς θεωροῦμε ἀπαραίτητες, χρήσιμες, καὶ ἀναντικατάστατες ἕξαιτίας τῆς ἰδιομορφίας τοῦ σκοποῦ τους καὶ τῶν ἀγώνων τους. Ἄρκει νὰ πρόκειται γιὰ ὁμάδες πού δὲν καταλήγουνε, τελικὰ, σὲ πολιτικὰ «γκρουπούσκουλα» πού θέλουνε καὶ διασποῦνε τὸ μαζικὸ κίνημα. Κι ὄχι μόνο τὸ διασποῦνε, ἀλλὰ συχνὰ τὸ προβοκάρουνε, δρώντας, ἔστω κι ἄθελά τους, ἀντιεπαναστατικὰ.

Φαντάζομαι, δηλαδή, πὼς σ' ἓνα ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΑ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟ κόμμα τῆς ἀριστερᾶς θὰ εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρχουνε κίτταρά του, στὴ βάση του, πού θ' ἀναλάβουνε ἓνα τέτοιο ρόλο, ἐκεῖ πού βρίσκονται (στὴ γειτονιά, στὸ χωριό, στοὺς τόπους δουλειᾶς, ὅπουδήποτε), ἔχοντας αὐτονομία δράσης, ἀποφάσεων καὶ ἐπιλογῶν στὴν τακτικὴ τους, ΠΟΥ ΘΑ ΕΝΤΑΣΣΕΤΑΙ ΟΜΩΣ ΣΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ, ἀλλὰ καὶ πού ταυτόχρονα, θὰ συντελεῖ στὴ διαμόρφωσή της. Ἔτσι, θὰ ξεπεραστῇ καὶ ὁ κίνδυνος πού εἶναι ἐγγενὴς στὴ φύση καὶ στὴ δράση τέτοιων ὁμάδων: νὰ παρεκκλίνουνε στὶς μορφές τοῦ ἀκτιβισμοῦ, τοῦ ἀναρχισμοῦ ἢ τῆς ἀντιδραστικῆς σοσιαλδημοκρατικῆς τακτικῆς τῶν ἀπομονωμένων «νησίδων» αὐτοδιαχείρισης. Ἔτσι μόνο — ἀπὸ τέτοια εἰδικὰ «κίτταρα» ΤΗΣ ΜΑΖΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ — θὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ ἑξαφά-

νιση τοῦ λόγου ὕπαρξης ὁποιασδήποτε «περιθωριακῆς» μικροομάδας. Ὅσο γιὰ τὶς γνωστὲς πολιτικὲς μικροομάδες πού δημιουργήθηκαν ἀπὸ φαντασιώσεις (π.χ. γιὰ «νὰ φτιάξουν τὸ νέο κόμμα») αὐτὲς μόνο ὁ χρόνος θὰ τὶς συνεφέρει. . . ἀπὸ τὸ βρεφικὸ πολιτικὸ τους λήθαργο. . . καὶ ἀνωριμότητα. Οἱ παραπάνω θέσεις, καθὼς τὶς ἔδωσα μὲ μιὰ συγκεκριμένη πολιτικὴ τοποθέτηση αὐτῆ τῆς φορᾶ, νομίζω πὼς, καλύπτουνε τὰ κενὰ πού δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἀναπτύξεις πού ἦτανε ἀναγκαστικὰ προσεγγιστικὲς γιὰ νὰ δοθεῖ μιὰ ὀλόπλευρη εἰκόνα τῆς προτεινόμενης τακτικῆς. Ἡ τακτικὴ αὐτὴ μπορεῖ τελικὰ νὰ συνοψιστεῖ σὲ τούτη δῶ τὴν πρόταση: Υἰοθέτηση τῶν «δευτερευόντων μετώπων» ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ὀργανώσεις τῆς μαζικῆς ἀριστερᾶς ὥστε τὸ μαζικὸ κίνημα ν' ἀποχτήσῃ, αὐτοοργάνωση στὴ βάση του, ξεπερνώντας τὴ μονόπλευρη ἀπὸ «τὰ πάνω» κατευθυνόμενη δράση του, ἐλέγχοντας τὴν ἡγεσία, συμβάλλοντας στὴ διαμόρφωση τῆς στρατηγικῆς, ἀλλὰ καὶ ὑποτάσσοντας τὴν τακτικὴ του στὴ συγκεντρωτικὴ λειτουργία, πού συντονίζεται καὶ καθοδηγεῖται ἀπὸ τὰ κεντρικὰ ὄργανά του. Μόνο μ' αὐτὸ τὸν ἀμφίδρομο ἔλεγχο καὶ διάλογο μποροῦνε νὰ ἔχουνε ἀποτελεσματικότητα τὰ «δευτερεύοντα μέτωπα». Ἡ υἰοθέτηση αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀριστερὰ εἶναι ἐπιπλέον ἀπαραίτητη γιὰ ν' ἀποτρέψῃ τὴ δημιουργία μιᾶς δεύτερης, παράλληλης «ἀριστερᾶς», πού θ' αἴρθει νὰ καλύψῃ τὰ κενὰ τῆς πρώτης καὶ πού θὰ δημιουργήσῃ διάσπαση στὸ μαζικὸ κίνημα, ἀλλὰ καὶ πού θὰ ἐκφυλιστεῖ σὲ ἀναρχοῦμενες μορφὲς ἀγώνων. Ἡ ὀργανωτικὴ μορφή πού καλύπτει αὐτὸ τὸ κενὸ εἶναι: πραγματικὸς δημοκρατικὸς συγκεντρωτισμὸς, μὲ ἀποκεντρωμένες καὶ αὐτόνομες λειτουργίες, συντονισμένες, ὅμως, μέσα σὲ μιὰ ἐνιαία μαζικὴ στρατηγικὴ.

Πρέπει νὰ τελειώσουμε αὐτὸ τὸ κεφάλαιο κάνοντας μιὰ σύνοψη καὶ μιὰ ὀργάνωση σὲ ἀρχὲς τῶν προηγούμενων παρατηρή-

* Ὅπως, π.χ., ἰσχυρίζεται τὸ Ε.Κ.Κ.Ε. Τὸ Κόμμα μπορεῖ νὰ τὸ φτιάξει: ἀπὸ «Κίνημα» νὰ ἀποανακηρυχτεῖ σὲ κόμμα, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού ξεδιάντροπα ἢ ἀφελῶς (δὲν τὸ ξέρω) ἀποανακηρύχτηκε «ἐπαναστατικὸ» (λές καὶ οἱ ἐπαναστάτες αὐτονομαζόνται καὶ δὲν τοὺς καταξιώνει ἡ ἱστορία. . .). Ἄλλὰ κι ἂν ἀποανακηρυχτεῖ σὲ κόμμα, τὸ ἐρώτημα θὰ παραμένει: οἱ 1053 θὰ εἶναι κόμμα τοῦ Λαοῦ;;;

γηση, ἀφοῦ πρῶτα εἶχε ἀποδειχτεῖ στὴν πράξη ἡ ἀποτελεσματικότητά τους. Κι εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἡ τακτικὴ αὐτὴ γονιμοποιήθηκε στὸ μᾶξιμουμ μόνο μέσα στὰ πλαίσια τοῦ Κ.Κ. Ἰσπανίας. Τοὺς καρπούς της τοὺς εἶδαμε ὁλοφάνερα τὸν τελευταῖο καιρὸ.

σεων, εφαρμόζοντάς τις στην περίπτωση τῆς διαχείρισης (χρήση και παραγωγή) τοῦ χώρου ἀπὸ τῆ λαϊκὴ αὐτοοργάνωση μὲ αὐτοδιαχειριστικὲς λειτουργίες. Μποροῦμε νὰ κάνουμε τὶς ἐπόμενες παρατηρήσεις:

1. Τὸ αἶτημα τῆς κοινοτικῆς - συλλογικῆς λαϊκῆς ζωῆς, ἡ ὁποία θὰ παράξει μιὰ νέα κοινωνικὴ πρακτικὴ χρήσης καὶ παραγωγῆς χώρου (ἀκατακερμάτιστου σὲ δομὴ καὶ λειτουργίες), εἶναι ἓνα αἶτημα πὸν βρίσκεται **ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΗ ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΥΠΑΡΧΟΝΤΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ - ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤ ΣΤΣΤΗΜΑΤΟΣ**. Τοποθετεῖσαι ἔξω ἀπὸ τὸ σύστημα σὰν ἀναλυτῆς καί, ἐκεῖ, βρίσκεις μιὰν ἄλλη λογικὴ γιὰ νὰ διατυπώσεις ἓνα ἄλλου εἶδους αἶτημα. Ἐπομένως, πρόκειται γιὰ ἓνα ἀντιφατικὸ στὴ φύση του αἶτημα, μιὰ πὸν δημιουργήθηκε ἔξω ἀπὸ μιὰ κατάσταση, **ΣΤΗΝ ΟΠΟΙΑ, ΩΣΤΟΣΟ, ΠΡΟΣΠΑΘΟΥΜΕ ΝΑ ΤΟ ΕΦΑΡΜΟΣΟΥΜΕ!** Εἶναι δυνατό αὐτό;

2. Ἡ παραπάνω διαπίστωση ΔΕΝ ΟΔΗΓΕΙ ἀπαραίτητα στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ εἶναι ἀδύνατη. Ἡ ἱκανοποίηση αὐτοῦ τοῦ ἀντιφατικοῦ αἰτήματος ΘΑ ΓΙΝΕΙ ΔΤΝΑΤΗ, ΑΝ ΠΡΟΧΩΡΗΣΟΥΜΕ ΜΕΣΑ ΑΠ' ΑΥΤΗΝ, ΑΚΡΙΒΩΣ, ΤΗΝ ΑΝΤΙΦΑΣΗ, πὸν εἶναι μιὰ εἰδικότερη ἀντίφαση τῶν γενικότερων ἐσωτερικῶν (δομικῶν) ἀντιφάσεων τοῦ συστήματος.

3. Ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων τοῦ συστήματος ἐξαρτᾶται — σὰ δυνατότητα — ἀπὸ **ΤΑ ΜΕΣΑ, ΤΙΣ ΜΕΘΟΔΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ** ὅπου θὰ ἀσκηθεῖ καί, πράγμα σημαντικότατο, ἀπὸ τὸ μέγεθος, **ΤΗΝ ΚΛΙΜΑΚΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΩΝ**, πὸν σκοπεύει. Ἄς ἐξηγήσουμε λίγο αὐτὰ τὰ στοιχεῖα.

Καὶ θεωρητικὰ καὶ λογικὰ καὶ στὴν πράξη, ἀποδεικνύεται πὼς ὅταν οἱ ἀλλαγές (κοινωνικο - πολεοδομικές) σκοπεύουνε μιὰ πραγματικότητα σὲ κλίμακα πόλης στὸ σύνολό της, μὲ ἄμεσο, καθολικὸ καὶ συγκεντρωτικὸ τρόπο, τότε, αὐτὴ ἡ προσπάθεια, ἐκτὸς πὸν γίνεται τεχνικὰ πάρα πολὺ δύσκολη, ἀποδεικνύεται ἐξίσου δύσκο-

λη καὶ κοινωνικὰ (σὲ μακροκλίμακα: σὲ ἐπίπεδο κοινωνίας δηλαδή κι ὄχι ἀπλῶς κοινότητας). Κι αὐτὸ γιὰ δύο λόγους: ὁ ἓνας εἶναι ἡ δυσκολία (ἂν ὄχι ἀδυναμία) προσαρμογῆς ἑνὸς μεγάλου πληθυσμοῦ σὲ νέες συνθήκες μὲ μαζικὸ τρόπο. Ὁ ἄλλος λόγος εἶναι ἡ ἀντίσταση πὸν προβάλλει τὸ ἴδιο τὸ σύστημα, ὅταν ἀντιμετωπίζει μαζικὲς καὶ μεγάλης κλίμακας μεταβολές. Ἡ ἀντίσταση αὐτὴ μετατρέπεται σὲ ἀπαγόρευση πὸν γιὰ τὴν πραγματοποίησή της τὸ σύστημα δὲ διστάζει νὰ χρησιμοποιήσει τὴν ὁποιαδήποτε μορφή βίας ἔχει στὴ διάθεσή του (ἀπὸ τὴ λήψη ἀπαγορευτικῶν νομοθετημάτων μέχρι καὶ τὴν ἀστυ - νομικὴ βία).

Ὅστόσο, σπάνια παρουσιάστηκαν τέτοιες περιπτώσεις (ὅπως, π.χ., ὁ Μάης τοῦ 1968 στὸ Παρίσι). Ξέρουμε, δηλαδή, πὼς ὅταν φέρομε τὸ σύστημα σὲ σύγκρουση **ΜΕ ΤΟ ΣΥΝΟΛΟ** τῶν ἀντιφάσεων του, τότε θὰ ἀντιδράσει γιὰ νὰ ἐπιβιώσει, μιὰ πὸν ἡ σ' αὐτὸ τὸ μέγεθος καὶ ἔνταση ἀναγωγή τῶν ἀντιφάσεων του σὲ πραγματικότητα ἀπειλεῖ τὴν ἴδια του τὴ δομὴ. Γιὰ τὴ συγκεκριμένη ἐφαρμογὴ ἐκμετάλλευσης τῶν ἀντιφάσεων τοῦ συστήματος στὸ πεδίο τοῦ τρόπου ζωῆς καὶ τῆς ἀντίστοιχης δομῆς τῆς πόλης, μιὰ τέτοια μετωπικὴ σύγκρουση εἶναι ἀσύμφορη σὲ καθολικὴ κλίμακα: Ὁ συσχετισμὸς δυνάμεων εἶναι σίγουρα ἔπερ τοῦ συστήματος. Οἱ ἀλλαγές σ' αὐτὸ τὸν τομέα (ὁ κοινωνικο - πολεοδομικὸς μετασχηματισμὸς) δὲν εἶναι ἐπανάσταση! Ἄν καὶ ἡ ποιότητά τους **ΤΙΣ ΤΟΠΟΘΕΤΕΙ ΑΝΑΜΦΙΣΒΗΤΗΤΑ ΜΕΣΑ ΣΕ ΜΙΑΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ** (ἔστω καὶ ἂν δὲ φαίνεται σὰν τέτοια ἄμεσα καὶ μικροπρόθεσμα) τόσο σὰν στοιχεῖα μιᾶς γενικότερης μεταβολῆς (κοινωνικῆς, τρόπου ζωῆς), ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴ φύση (**Ἡ ΑΛΛΑΓΗ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ**), ὅστόσο, ἀποδεικνύονται — τελικὰ — ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ μεταβολή, ὄχι ὅμως καὶ ἱκανές.

Ἔτσι, νομίζω, πὼς ἡ παραπάνω διαπίστωση δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα κάποιας «ρεφορμιστικῆς ἀντίληψης», μὰ μιᾶς ἀντικειμενικῆς θεώρησης τῆς δοσμένης πραγματικότητας πὸν ζοῦμε. Ἀφοῦ λοιπόν, δὲ γίνεται δυνατὴ ἡ μαζικὴ καὶ συνολικὴ ἐκμετάλλευση τῶν ἀντιφάσεων τοῦ συστήματος, δὲ μένει παρὰ ὁ ἄλλος δρόμος. **ΕΝΑΣ ΔΡΟΜΟΣ ΠΟΥ ΘΥΜΙΖΕΙ ΤΗΝ ΤΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ**

ΑΝΤΑΡΤΩΝ: ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΜΕΝΟΙ ΑΓΩΝΕΣ, ΟΠΟΥ ΚΑΙ ΟΤΑΝ ΞΕΡΟΥΜΕ ΠΩΣ ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΗ ΜΙΑ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΤΟΠΙΚΗ ΝΙΚΗ. Ή γενική, όλικη δομική αντίφαση του συστήματος παλεύεται αποτελεσματικότερα (άλλα αυτό δὲ σημαίνει ὅτι παλεύεται καὶ ἐνκολότερα) ὅταν τὴν ἀντιμετωπίσουμε ΔΙΑΣΠΑΣΜΕΝΗ καὶ σὲ ΜΙΚΡΕΣ ΚΛΙΜΑΚΕΣ.

Ἄς δοῦμε λοιπὸν αὐτὴ τὴν τακτικὴ στὴν ἐφαρμογὴ της: Ὅσο δὲν ὠθοῦμε (μὲ τὴν τακτικὴ μας) τὸ σύστημα στὰ «ἄκρα», αὐτὸ «δέχεται» νὰ πληρώνει τὶς ἀντιφάσεις του, ἀποδεχόμενο, ἔστω καὶ μὲ ἀρχικὲς ἀντιστάσεις, ὁρισμένους δομικὲς ἀλλαγὲς τόσο στὸ κοινωνικὸ, ὅσο καὶ στὸ πολεοδομικὸ πεδίο. Ἀλλαγὲς πού ἐπειδὴ εἶναι τοπικὲς καί, ἄρα, περιορισμένους, δὲ γίνονται ἐπικίνδυνες γιὰ τὸ ὑπόλοιπο σύστημα. Ἔτσι σὰ σύστημα μὲ δοσμένη φυσιογνωμία καὶ στόχους, καὶ τὴ μάσκα τῆς ἀστικῆς «δημοκρατίας», διατηρεῖ (παρουσιαζόμενο «φιλελεύθερο» ἀφοῦ ἀποδέχεται τὶς ἀλλαγὲς) τὴ δομὴ του «ἄδικτη». Ἔτσι, τουλάχιστον, νομίζει κι ἔτσι εἶναι καὶ στὴν πραγματικότητα, σὲ πολλὲς περιπτώσεις. Τὰ «νησάκια» (μετάφραζε: γκέτο) ἐλευθερίας πού ἀφήνει γιὰ μεταρρυθμιστικὲς προσπάθειες εἶναι ἀκίνδυνα ὅταν εἶναι λίγα, μεμονωμένα κι ἀπομονωμένα: δροῦνε ἀπομονωτικὰ καὶ ἐκτονωτικὰ... Ὅταν δὲ μὴ ἀρχίσουν ΝΑ ΑΥΞΑΝΟΤΝΕ καί, κυρίως αὐτό, ΝΑ ΣΥΝΤΟΝΙΖΟΝΤΑΙ ΟΡΓΑΝΙΚΑ καὶ ὀργανωτικὰ μεταξύ τους, «κινδυνεύοντας» νὰ γίνουΝ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ, τότε ξεσεπάζεται τὸ πραγματικὸ πρόσωπο τοῦ συστήματος: περιστολὴ ἢ καταστολὴ τῶν διαδικασιῶν μεταρρυθμίσεων. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως, τὰ «νησάκια» αὐτὰ εἴτε ἀπομονωμένα, εἴτε συντονισμένα, ἀποδείχτηκαν καὶ ἀποδεικνύονται μὲ μοναδικὴ χρησιμότητα: ΚΑΤΑΛΥΟΤΝΕ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΟΠΟΙΟΤΝΕ ΚΑΙ ΑΝΟΙΓΟΤΝΕ ΤΑ ΜΑΤΙΑ, ΑΥΝΟΝΤΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΖΩΗΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΟΠΙΚΕΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΙΣ ἢ ΤΙΣ ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΜΕΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ: ΑΠΟΚΤΗΜΑΤΑ ΔΗΛΑΔΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ.

Ἡ παραπάνω συλλογιστικὴ ἔχει στενὴ σχέση, προφανῶς, μὲ τὴν τακτικὴ ΤΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ, ΤΗΣ ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΣΗΣ, ΤΗΣ ΑΥΤΟΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ καὶ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ

ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗΣ. Μ' αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς διαδικασίες (ἀπ' αὐτὲς καὶ μὲς' ἀπ' αὐτὲς) μπορεῖ νὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἀντιφάσεων τοῦ συστήματος, δίνοντας, ἔτσι, μιὰν ἀπάντηση στὸ γνωστὸ «ὑπερεπαναστατικὸ» ἐπιχειρήμα: «ἢ ἐπανάσταση ἢ τίποτα». Μπορεῖ ἡ λογικὴ αὐτὴ (τῶν «ὑπερεπαναστατῶν») νὰ εἶναι ἔγκυρη γιὰ ὁρισμένους τομεῖς, σ' ὁρισμένους περιπτώσεις (κάτω ἀπὸ συγκεκριμένους συνθήκες) καὶ σ' ὁρισμένους ἱστορικὲς στιγμὲς. Καμιά ἀντίρρηση σ' αὐτό. Ὅμως: Ὅταν δίνεται ἡ δυνατότητα νὰ γίνῃ, π.χ., ἡ ἐξυγίανση ἑνὸς δήμου γιὰ καλύτερες συνθήκες στέγασσης, γιὰ δημιουργία περιβάλλοντος εὐνοϊκοῦ γιὰ κοινωνικὴ - συλλογικὴ ζωὴ καὶ τὶς πολιτιστικὲς τῆς δραστηριότητες, τότε δὲν καταλαβαίνω γιατί θάπρεπε ν' ἀρνηθοῦμε αὐτὴ τὴ δυνατότητα καί, ἀκόμα πιὸ πολύ, νὰ τὴ θεωρήσουμε «ρεφορμιστικὴ». Ὅχι! Λὲν εἶναι ρεφορμιστικὴ! ΕἶΝΑΙ ΕΝΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ, ΕΜΠΡΑΚΤΟ ΠΡΟΧΩΡΗΜΑ ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ, ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΝΤΨΩΣΗΣ, ΚΑΙ ΣΑΝ ΤΕΤΟΙΟ, ΕΙΝΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ! ΑΛΛΑΖΕΙ ΑΠΟ ΤΩΡΑ ΤΗ ΖΩΗ! Κι ἂς ξαναθυμηθοῦμε τὴν τόσο εὔστοχη παρατήρηση τοῦ Μάρξ: «Ὁ κομμουνισμὸς δὲν εἶναι γιὰ μᾶς, οὔτε μιὰ κατάσταση πού πρέπει νὰ δημιουργήσουμε, οὔτε ἕνα ἰδανικὸ πρὸς τὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ ρυθμιστεῖ ἡ πραγματικότητα. Ὀνομάζουμε κομμουνισμὸ τὸ πραγματικὸ κίνημα πού καταλύει τὸ τωρινὸ Κράτος». Ἐπομένως: ΚΑΘΕ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ (ΤΟΣΟ ΣΤΗ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ, ὍΣΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΔΟΥΛΕΙΑ) ΠΟΥ ΕΧΕΙ ΣΑΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥΣ ΠΟΥ ΠΑΝΕ ΑΝΤΙΘΕΤΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΣΧΥΤΟΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΟΜΗ, ΕΙΝΑΙ, ΑΠ' ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΑΠΟΨΗ, ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ, ὍΣΟ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΗ ΚΑΙ ΕΝΤΟΠΙΣΜΕΝΗ ΚΙ ΑΝ ΕΙΝΑΙ.

Ἐτεκτάθηκα στὰ προηγούμενα, γιὰ νὰ βγάλω τὸ τελικὸ συμπέρασμα ὅτι, μὲ τὴν παραπάνω συλλογιστικὴ ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΚΙ ΕΙΝΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟ νὰ παλεύουμε ἔστω καὶ γιὰ περιορισμένους καὶ τοπικὲς μεταβολὲς, ἀφοῦ ἐκεῖ εἶναι πού παρουσιάζεται ἡ δύναμη τὸ ἀστικὸ κράτος: Μᾶς «προσφέρει» τὴν αὐτοδιοίκηση;

Ἐς τὴν ἐκμεταλλευτοῦμε καὶ ἄς μὴν τὴν περιορίσουμε στὴ φιλο-
τραρισμένη τῆς (θεσμικῆ) καὶ χειραγωγημένη τῆς μορφῆς, τῆς
τοπικῆς αὐτόνομης διοίκησης ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς ἄρχοντες. ἈΣ
ΤΗ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΟΥΜΕ ΣΕ ΛΑΪΚΗ ΒΑΣΗ: ΣΕ ΤΟ-
ΠΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ.*

ΓΙΑ ΕΠΙΛΟΓΟ:

«ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ» ΤΗΣ ΑΘΛΙΟΤΗΤΑΣ
ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΙΟΤΗΤΑ
ΤΗΣ «ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ» ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Νομίζω πὸς ἀντιμετωπίστηκε θετικὰ ἓνας βασικὸς στόχος τοῦ βι-
βλίου: Μετὰ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ὅπου γίνεται ἡ ἄρνηση τῶν κα-
θιερωμένων, στὸ δεύτερο, ἡ ἄρνηση αὐτὴ συμπληρώνεται ἀπὸ θέ-
σεις, περιγραφές ὑπαρχτῶν ἐναλλακτικῶν λύσεων καὶ προτάσεις
γὰ τὴν ἀντίστοιχη πρακτικὴ. Παρὰ τὴν «κάλυψη» αὐτὴ τῆς κρι-
τικῆς ἄρνησης, τὸ γεγονὸς τοῦ εἰσαγωγικοῦ χαρακτήρα ἑνὸς βι-
βλίου ποὺ ἤθελε νὰ παραμείνει σὲ γενικὰ πλαίσια, δημιουργήσε, ἴ-
σως, ἐρωτηματικὰ ποὺ ἓνα μέρος τους προσπάθησα νὰ τὸ προ-
βλέψω καὶ ἔδωσα τὶς πιθανές ἀπαντήσεις.

Πιὸ εἰδικά, τώρα: στὴν ἀπόρριψη, π.χ., τοῦ ἐπαγγέλματος
μας στὶς βασικὲς πλευρές του (τόσο, ὅσο ἀφορᾷ τὴν πρακτικὴν ποὺ
ἰσχύει σήμερον, ὅσο καὶ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν μορφὴν τῆς ἔρευνας ποὺ
πρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε), ὑπάρχουνε συνάδελφοι ποὺ θὰ συμ-
φωνήσουνε ἴσως, ἀλλὰ ποὺ θὰ ἐνοχληθοῦνε ἀπὸ τὴν λύση τῆς «πε-
ριθωριακότητος» ποὺ προβάλλω σὰν ἐξήγησι καὶ ὄρο γιὰ τὴν
συμβολὴν μας στὴν νέα πρακτικὴν, γιὰτὶ πιστεύουνε ἀκόμα στὸν «κα-
θοδηγητικόν» μας ρόλον στὴν παραγωγή τοῦ χώρου (ἡ γνωστὴ ἄ-
ποψη τοῦ «ἀρχιτέκτονα - διευθυντῆ ὀρχήστρας!»). Θὰ μπορούσε,
π.χ., κάποιος ν' ἀντιτάξει ὅτι, πέρα ἀπὸ τὴν περιθωριακότητα, τὸ
ἴδιο (καὶ ἴσως περισσότερον) χρήσιμη εἶναι ἡ συμμετοχὴ στὴν ἰσχύ-
ουσα παραγωγή τοῦ χώρου καὶ εἰδικότερον στὴ λήψη ἀποφάσεων
(στὰ προγράμματα) καὶ τὸ σχεδιασμὸν, ὅταν οἱ συμμετέχοντες εἶ-
ναι «προοδευτικοί», ὅποτε θὰ γίνῃ — πιστεύουνε — δυνατὸ νὰ
περάσουνε «σωστότερες» λύσεις καὶ νὰ προλάβουνε τὸ χειρότερον.
Στὸ κατάλληλον κεφάλαιον, ἐξήγησα ὅτι ἡ ρεφορμιστικὴ αὐτὴ στά-
σις εἶναι αὐταπάτη καὶ ἔχει γιὰ συνέπεια τὴν τελειοποίησιν — στὴ
μορφὴν τοῦ ἐξορθολογισμοῦ — καὶ τὴν διαίωσιν τοῦ συστήματος.
Πέρα ἀπ' αὐτό, ἄς ὑπενθυμίσουμε καὶ μιὰν ἄλλην ἀλήθειαν: "Ὅσο

* Ἐς θυμηθῶμε πάνω σ' αὐτό, δύο παραδείγματα: α) τὴν πραγματικὴν
ἐξουσίαν ποὺ ἔχουνε στοὺς τόπους τῆς δουλειᾶς οἱ «κομμουνιστικὲς ὀμπρέρες» στὴν
Ἰσπανίαν καὶ β) τὴν πραγματικὴν λαϊκὴν ἐξουσίαν σὲ δήμους καὶ κοινότητες
ποὺ κυβερνοῦνται ἀπὸ τὸ Κ.Κ. Ἰταλίας, ὅπως π.χ. ἡ Μπυλόνια.

λειφοί και μειωμένης αποτελεσματικότητας είναι οί περιθωριακοί αγώνες για ειδικά προβλήματα όταν δὲ συνδέονται μὲ τοὺς γενικότερους πολιτικούς αγώνες, ἄλλο τόσο εἶναι ἀπαράδεκτο ν' ἀγωνίζεται κανεὶς στὸ «γενικὸ μέτωπο» καὶ νὰ σταματᾷ τὸν ἀγώνα του στὸ «εἰδικὸ μέτωπο», στὸ κατώφλι δηλαδὴ τοῦ ἐπαγγέλματός του. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ προσπάθειά μας πρέπει νὰ εἶναι διπλή. Μόνο ἂν ἐργάζεται καὶ ἀγωνίζεται κάποιος σ' αὐτὸ τὸ διπλὸ μέτωπο, τότε, καὶ μόνο τότε, θὰ μπορούσε νὰ προσαρμοῖσει καὶ νὰ ἐντάξει ἀρκετὰ ἔγκυρα καὶ τὴ δουλειά του σὰ μελετητῆς καὶ σχεδιαστῆς σ' αὐτὴ τὴν ἀγωνιστικὴ πρακτικὴ. Μόνο μ' αὐτὰ τὰ πλαίσια κριτηρίων καὶ ἀξιῶν μπορούμε ν' ἀναθεωρήσουμε ἔγκυρα τὸ ρόλο μας σὰν ἀρχιτέκτονες.

Στὸ χῶρο τοῦ ἐπαγγέλματός μας, ἀναφορικὰ μὲ τὰ παραπάνω προβλήματα μπορεῖ νὰ παρατηρήσει κανεὶς διαφορὲς στάσεις. Πῶς μπορούμε νὰ τὶς κρίνουμε; Ἄς δοῦμε, ἐνδεικτικὰ, μερικὰ ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα.

Μπορεῖ κανεὶς ν' ἀκολουθήσει ὅποιο δρόμο νομίζει ἀποτελεσματικότερο σὲ σχέση μὲ τὴν πάλη μας ἐνάντια στὸ σύστημα. Ὡστόσο, στὴν πολλαπλότητα αὐτῆ τῶν ἐπιλογῶν ὑπάρχει, κατὰ τὴ γνώμη μου, μιὰ σαφῆς διαχωριστικὴ γραμμὴ, πού στὸ χῶρο τῆς μιᾶς πλευρᾶς τῆς ὑπάρχει ἡ «ἀκραία» θέση τοῦ «περιθωριακοῦ ἀρχιτέκτονα» καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀρχίζει μιὰ διαβάθμιση τῶν δυνατοτήτων (θεμιτῶν ὄλων) γιὰ τὴν πάλη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς γραμμῆς βρίσκονται οἱ «ἀρχιτέκτονες τῆς καριέρας». Ἐδῶ λοιπὸν χρειάζεται νὰ ξεκαθαρίσουμε τὰ πράγματα, ἀναφορικὰ μὲ τὸ γεγονός πὼς τίποτα δὲν ἐμποδίζει τὴν ἀσκηση τοῦ ἐπαγγέλματος, ὅπως ἰσχύει σήμερον, καὶ τὴν παράλληλη πολιτικὰ δουλειά. Ἄν καὶ εἶναι καὶ αὐτὸς ἓνας ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς δρόμους, χρειάζεται, ὡστόσο, μιὰ διευκρίνιση γιατί συχνὰ παρανοεῖται καὶ μάλιστα σὲ σύγκριση μὲ τὸν περιθωριακὸ ἀρχιτέκτονα. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὁ περιθωριακὸς ἀρχιτέκτονας παλεύει καὶ αὐτὸς στὸ μαζικὸ μέτωπο. Καὶ μάλιστα παλεύει μὲ πῶς ἀσυμβίβαστο τρόπο ἀπὸ τὸ συνάδελφο ἐκεῖνο πού θὰ βρεθεῖ μπροστὰ σὲ ἀντιφάσεις ἔχοντας ν' ἀντιμετωπίσει καὶ νὰ ὑπερασπίσει ταυτόχρονα καὶ τὰ συμφέροντα τῆς ἰδιωτικῆς του ἐπιχείρησης (πού τὴν ὀνομάζουμε «ἀρχιτεκτονικὸ γραφεῖο»). Πρὸφανῶς δὲν ἀναφέρομαι σ' αὐτὰ τὰ μικρὰ γρα-

φεῖα πού ἀναγκαστικὰ φντοζοῦνε φτιάχνοντας «πανωσηκώματα» καὶ δώροφα. . . Μιλᾷω γιὰ τοὺς ἀρχιτέκτονες ἐκείνους πού, παράλληλα μὲ τὶς ὑψηλὲς ἀσχολίες τους στὶς μειοδοσίες ἀνάθεσης δημόσιων ἔργων, στὸ «χτύπημα» διαγωνισμῶν καὶ στὴν κατασκευὴ τῶν πολυκατοικιῶν, ἔχουν καὶ κάποιες «πολιτικές», «ἐπιστημονικές» καὶ «πνευματικές» ἀνησυχίες: «διανοητές», ἀριστερίζοντες καὶ ἀριστεριστές, «μέσα σ' ὅλα», «ἀριστεροὶ» τῶν σαλονιῶν, τῶν κλειστῶν κύκλων καὶ συζητήσεων, τῶν «συμποσιῶν» καὶ τῶν συνεδριῶν, μέλη τῆς «ἐπίσημης» διάνοησης, ἐκπρόσωποι τάχα καὶ ἐκφραστὲς τῆς «ἐπίσημης» (λόγω τῆς. . . φήμης τους) «ἀντίθεσης» στὸ σύστημα (πού γι' αὐτὸ τὸ λόγο καταντᾷ ἀντίδραση). Γι' αὐτοὺς μιλάω πού ἔρχονται καὶ μπερδεύονται σὲ συνελεύσεις καὶ ὀργανώσεις καὶ μᾶς ζαλίζουν μὲ ἀπορίες καὶ μᾶς ἐνοχλοῦνε μὲ «θέσεις», μὲ ἀξιῶσεις «ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητας» στὴν κριτικὴ μας καὶ μὲ ἀπαιτήσεις ἀποδείξεων ἀταπόδεικτων πραγμάτων, μιλώντας τὴν ἀπατηλὴ γλῶσσα τοῦ ἐπιστημονισμοῦ καὶ τῆς τεχνοκρατίας, σκεπασμένη ἀπὸ μιὰν ἐξίσου ἀπατηλὴ μᾶσκα ἀριστερισμοῦ, ἐνὸς τεχνοκρατικοῦ καὶ ἐπιστημονικοφανῆ ἀριστερισμοῦ. . . πού τὸν ταυτίζουν ἀδιάντροπα μὲ κάποια δικιά τους ἀντίληψη τοῦ «ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ»!!!. . . Βέβαια, σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο, ὀρισμένοι ἐπαγγελματίες τῆς καριέρας μπορούνε νὰ ἔχουν σωστὲς ἀπόψεις καὶ κάποτε σωστότερες καὶ ἀπὸ ἐκείνους πού ἔχουν ἀφοσιωθεῖ ἀποκλειστικὰ στοὺς πολιτικούς αγῶνες. Στὴ θεωρία μὲ τὰ λόγια ὅλα εἶναι δυνατὰ. Ἐρχόντας τὸ τί μπορεῖς νὰ κάνεις στὴν πραγματικότητα, μπορεῖς νὰ ὑποθέσεις ὅτιδήποτε. Εἶναι, ὅμως, σίγουρο πὼς στὴν πράξη θὰ βρεθοῦνε μπροστὰ σ' ἀντιφάσεις, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις συναδέλφων πού, ἂν καὶ ἀνήκουν σ' ἓνα κοινωνικο-ἐπαγγελματικὸ «κατεστημένο», ἀγωνίζονται, ὡστόσο, μὲ μιὰ σχετικὴ συνέπεια (στὸ μέτρο δηλαδὴ πού δέχονται καὶ πληρώνουν τὸ τίμημα αὐτῆς τῆς συνέπειας). Αὐτὸ, ὅμως, πού ὀπωσδήποτε ἀρνοῦμαι εἶναι τὸ ἐπόμενο ἀπαράδεκτο: Ἄρνοῦμαι — ὄχι τὸ δικαίωμα προφανῶς — μὰ τὴν ἰκανότητα, καθὼς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δουλειᾶς, ὄλων ἐκείνων πού ΕΝΩ ΣΤΜΠΑΡΑΓΟΥΝΕ ΜΕ ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΚΑΤΑΠΙΕΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΤ ΔΙΚΟΥ ΤΟΤΣ ΚΕΡΔΟΥΣ, ΕΧΟΥΝΕ ΑΠΑΙΤΗ-

ΣΗ ΝΑ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΟΥΝΕ ΚΑΙ «ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ» ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΟΥΣ: ΕΙΝΑΙ ΑΠΑΡΑΔΕΚΤΟ ΝΑ ΑΝΑΓΟΥΝΕ ΣΕ «ΘΕΩΡΙΕΣ» ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΤΜΒΙΒΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ ΓΙΑ ΝΑ ΔΩΣΟΥΝΕ — ΠΙΣΤΕΥΟΥΝΕ — ΚΑΙ ΚΑΠΟΙΑ «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ» ΧΡΟΙΑ ΚΑΙ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΔΟΥΛΕΙΑ ΤΟΥΣ.

Βλέπουμε συχνά να δημοσιεύονται άρθρα, μελέτες και βιβλία από τέτοιους ανθρώπους, όπου προσπαθούν να «θεωρητικοποιήσουν» αυτού του είδους την πρακτική και μās πλασσάρουν κάθε φορά διάφορες θεωρήσεις και θεωρίες για την 'Αρχιτεκτονική! Δεν είναι ή άγνοια, ή αφέλεια και ή τεχνοκρατική παιδεία τους που τους κάνει θύματα με αυταπάτες: ότι μπορεί τάχα να υπάρξει και κάποια άλλη θεωρητική υποστήριξη τής πρακτικής τους (ή... «καθαρά επιστημονική»), εκτός απ' αυτήν που εξηγεί την ένταξή τους στο παραγωγικό σύστημα. Συνήθως ή θεωρητική δουλειά τους είναι προϊόν σκοπιμότητας και τακτικής: ν' αποκρύψουνε μέσω τής τάχα ουδέτερης επιστημονικής και τεχνολογικής γλώσσας την ίδια την πραγματικότητα, να μὴν αφήσουνε να φανούνε οί συγκρουσιακές συνιστώσες της (ή ταξική πάλη, π.χ.) που είναι οί μόνες στην ουσία δυνάμεις παραγωγής του χώρου. 'Από τὸ σημείο αὐτὸ και πέρα — ἅπαξ δηλαδή κι ἔχει γίνει αὐτή ή ἀπόκρυψη — είναι εὐκόλο το στήσιμο οποιασδήποτε θεωρίας για τὸ χῶρο, για τὴν «ἔλλειψη λειτουργικότητας τῶν πόλεων μας» κτλ.! Εἶναι συμφέρον αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ν' ἀποκρύπτουνε τὸν τρόπο παραγωγῆς τοῦ χώρου (ἀπὸ και για τὰ οργανωμένα συμφέροντα), γιατί ΕΤΣΙ ΑΠΟΚΡΥΠΤΟΥΝΕ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΟ ΤΟΥΣ ΡΟΛΟ Σ' ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ ΤΟΝ ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΟΥΝΕ ΚΑΙ ΤΟΝ ΥΠΕΡΑΣΠΙΖΟΥΝΕ. . .

Ἔτσι, λοιπόν, ἕνας οὐσιαστικὸς στόχος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἦτανε νὰ ξεσκεπάσει αὐτὴ τὴν τακτικὴ και ν' ἀποδείξει πῶς οί «πρακτικοί» αὐτοῦ τοῦ είδους δὲν μποροῦνε νὰ ἔχουνε καμιά σχέση με τὴ θεωρία και τὴ γνώση, τὴν ἀληθινὴ ἔρευνα και τὴν ἐπιστήμη. Εἶ-

ναι καταδικασμένοι νὰ μείνουνε ἔξω ἀπ' τὴ γνώση και, ἐπίσης καταδικασμένοι σὲ ἀποτυχία και ἐπιστημονικὸ ἔξουτελισμὸ όταν παρουσιάζουνε και φιλοδοξίες... «θεωρητικῶν»! Εἶναι καταδικασμένοι νὰ περιοριστοῦνε σ' αὐτὸ που πραγματικὰ εἶναι: υπάκουοι ὑπηρετές και ἐκτελεστὲς (μέ... ἐπιστημονικὸ τρόπο) τῶν ὀργανωμένων συμφερόντων). Ἄς ἀφήσουνε λοιπὸν ἡσυχὴ τὴ θεωρητικὴ δουλειά! Δὲν τοὺς ἀνήκει!

Για ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἐπέμεινα συχνά στὴ θεωρητικὴ πλευρὰ πολλῶν ζητημάτων με στόχο ν' ανατρέψω τέτοιου είδους κατασκευάσματα, μιλώντας τὴν ἴδια γλώσσα μ' ἐκείνους που τὰ δημιούργησαν. Ἔτσι, χρειάστηκε νὰ πολιορκήσω τὰ προβλήματα ἀπ' ὅσες περισσότερες πλευρὲς ἦτανε δυνατὸ, ξεπερνώντας τὸ πλασματικὸ πεδίο τῶν «ειδικῶν γνώσεών μας». Και τούτο, ὄχι ἀπὸ κάποια διάθεση ἐπιστημονισμοῦ ἢ προβολῆς τῆς ιδέας κάποιου σύγχρονου... «Hommo Universalis» (ὅπως συνήθως θέλουνε οί ἀρχιτέκτονες), μὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη που ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ παραγωγή, σ' ὅλες τὶς ἐπιμέρους τῆς μορφὲς και στὸ σύνολό της, εἶναι γενικευμένη σὲ παραγωγὴ χώρου. Μ' αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ, ἕνας εἰδικὸς στόχος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἦτανε νὰ δείξει πῶς, ἀπ' αὐτὴ τὴν παραγωγή, παράγονται οί ιδέες, ἄρα και ΟΙ ΘΕΣΕΙΣ μας στὴ θεωρία και ἡ ΣΤΑΣΗ μας στὴν πρακτικὴ: Για νὰ βοηθήσω — ἐλπίζω — στὴ συνειδητοποίηση, τόσο ἐκείνων που ξεκινοῦνε (τῶν σπουδαστῶν μας), ὅσο και τῶν καλόπιστων μὰ δύσπιστων συναδέλφων που ἡ τεχνοκρατικὴ παιδεία τους τοὺς κρατᾶ ἀκόμα δέσιμους. Και γι' αὐτοὺς τοὺς συναδέλφους, χρησιμοποίησα τὴν ἀπλὴ γλώσσα. Ὁχι ἀπὸ κάποια ὑποτίμηση τῆς νοημοσύνης τους, μὰ ἀπὸ ἐπίγνωση ὅτι ἡ σκέψη και ἡ γνώση τους εἶναι παράγωγα τῶν ἐπιταγῶν τοῦ συστήματος, τὶς ὁποῖες συμβαίνει νὰ μὴν ἔχουνε «ἀμφισβητήσι». Με ἀπλὴ και εἰσαγωγικὴ γλώσσα, πιστεύω πῶς ξεκινᾶ ἔγκυρα ἡ ἀμφισβήτηση αὐτή. Παράλληλα, χρειάζεται νὰ μās καταλάβουνε κι οί «χρηστές», οί κάτοικοι, για τοὺς ὁποίους ὑποτίθεται ὅτι χιτίζουμε με βάση τάχα τὶς «ἀνάγκες τους» και οί ὁποῖοι πρέπει νὰ καταλάβουνε πῶς και γιατί ζοῦνε σὲ τέτοιου είδους σπίτια, γειτονιὲς και πόλεις. Για νὰ γίνει αὐτὸ χρειάζεται νὰ τοὺς μιλήσουμε ἀπλά, χωρὶς ὅμως νὰ τοὺς δημιουργήσουμε μιὰν ἀκρωτηριασμένη ἀντίληψη. Χρειάζεται, δηλα-

δή, να ξεπεράσουμε τον πειρασμό της ιδιοποίησης της ειδικής γλώσσας από τους ειδικούς, να πιστέψουμε ότι η «διανόηση» δεν είναι περιορισμένη για κάποια «ίντελιγκέντσια» κι ότι ο λεγόμενος «πνευματικός κόσμος» είναι ένα καθαρά ταξικό προϊόν. Είναι απαράδεκτο να μη μας καταλαβαίνουν οι μη ειδικοί, μόνο και μόνο για να μη χάσουμε τον τίτλο του διανοούμενου και ακόμα για να μην κριθούμε από τους ζηλωτές αυτού του τίτλου σαν «άφελείς», τάχα, εξαιτίας της χρήσης μιας άπλης γλώσσας! Τέτοιου είδους κρίσεις δεν πρέπει να μας απασχολούνε! Είμαστε και μεϊς, οι άρχιτέκτονες, ταξικά προσδιορισμένοι. Σημασία έχει όμως ΓΙΑ ΠΟΙΑ ΤΑΞΗ ΠΑΛΕΥΟΥΜΕ...

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

Κ Τ Κ Λ Ο Φ Ο Ρ Ο Τ Ν

1. L. COUFFIGNAL — Κυβερνητική ("Εννοιες δάσης)
2. R. BLANCHE — 'Αξιωματική μέθοδος
3. JHON VON NEUMANN — 'Ηλεκτρονικός ύπολογοιτής και άνθρωπος ἐγκέφαλος
4. A. BADIOU — Εἰσαγωγή σὴ διαλεκτικὴ ἐπιστημολογία
5. N. WIENER — Θεὸς και μηχανή
6. J. PIAGET — Στρονκτιουραλισμὸς
7. N. WIENER — Κυβερνητικὴ ἢ ἔλεγχος και ἐπικοινωνία σὰ ζῶα και σὶς μηχανὰς
8. IANNIS XENAKIS — Μουσικὴ - 'Αρχιτεκτονικὴ
9. ΑΝΤΡΙΟΥ ΤΟΜΑΣ — 'Εξερευνήσεις σὰ σύνορα τοῦ Σύμπαντος. (Σὰ ἴχνη τῆς κοσμικῆς ζωῆς)
10. R. BARTHES — Κριτικὴ και ἀλήθεια
11. WILLIAM GEORGE DE BURGH — 'Η κληρονομία τοῦ ἀρχαίου κόσμου
12. ΣΤΑΥΡΟΥ ΡΟΥΣΣΕΑ — 'Ο θάνατος μιᾶς Δημοκρατίας ('Η Ἑλλάδα και ἡ 'Αμερικάνικη συνείδηση)
13. X. ΜΑΡΚΟΥΖΕ — 'Ο Σοβιετικὸς Μαρξισμὸς
14. ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ — 'Εφιάλτης σὴν 'Αθήνα
15. ΠΑΝΤΑΖΗ ΤΕΡΛΕΞΗ — Πολιτικὴ συμμετοχὴ σὶδ σύγχρονο Κράτος
16. Μ. ΠΑΠΑΔΟΛΑΜΠΑΚΗ — 'Η πόλη, ἡ πάλη τῶν τάξεων και ἡ πολεοδομία

17. DR. MAX LUSCHER — Χρωμο - Τέσι
18. ΡΟΝΑΛΝΤ ΛΑΙΝΓΚ — Διχασμένος έαντός
19. ΡΟΝΑΛΝΤ ΛΑΙΝΓΚ — 'Η πολιτική τής οικογένειας
20. ΕΡΙΚ ΕΡΙΚΣΟΝ — 'Η παιδική ήλικία και ή κοινωνία
21. ΝΤ. ΒΙΝΝΙΚΟΤ — Τò παιδί, ή οικογένεια και ó έξωτερικός τον κόσμος
22. ΡΟΝΑΛΝΤ ΛΑΙΝΓΚ — 'Ο 'Εαντός και οι "Άλλοι
23. ΒΙΑΧΕΛΜ ΡΑΙ·Ι·Χ — 'Η εισβολή τής Σεξουαλικής 'Ηθικής
24. ΝΤΕΗΒΙΝΤ ΚΟΥΠΕΡ — 'Ο θάνατος τής οικογένειας
25. ΕΡΜΑΝ ΕΣΣΕ — Στιάγια - "Ένα 'Ινδικò παραμύθι
26. Θ. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΔΟΥ — Τους ζυγούς... λύσατε
27. ΑΝΤ. ΣΙΜΙΤΖΗ — 'Ο Καπιταλιστής
28. ΔΗΜ. ΝΟΛΛΑ — Πολυξένη
29. ΔΙΟΝΥΣΗ ΓΡΗΓΟΡΑΤΟΥ — Πουκάμισα έκστρατείας
30. ΣΤΑΝΙΣΛΑΒ ΛΕΜ — Σολάρις
31. Α. ΑΓΓΕΛΑΚΗ — Μικρό άνθολόγιο Παγκόσμιας Ποίησης
32. F. G. LORCA — Ποιήματα. (Λεύκωμα)
33. Δ. ΙΑΤΡΟΠΟΥΔΟΥ — Μπολιβάρ. (30 χρόνια 'Εγγονόπουλου)
34. ΑΝΤΡΕΑ ΛΕΝΤΑΚΗ — 'Ανακρέων και 'Ανακρεόνεια. (Κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια)
35. ΔΗΜΗΤΡΗ ΓΕΡΟΥ — 'Αστραφτερή Μπανιέρα. ("Έκδοση με έξι έγχρωμους πίνακες έκτός κειμένου)
36. 7 Ποιητές — Μ. Γκανάς, Κ. Κάσσης, Π. Κυπαρίσσης. Ε. Λάγκε, Μ. Λάζου, Ν. Μοσχობάκης, Α. Φραντζή
37. ΚΡΙΣΝΑΜΟΥΡΤΙ — Στιχασμοί πάνω στή ζωή μας. (Σειρά Α')
38. ΚΡΙΣΝΑΜΟΥΡΤΙ — Στιχασμοί πάνω στή ζωή μας. (Σειρά Β')
39. ΚΡΙΣΝΑΜΟΥΡΤΙ — 'Εκπαίδευση και ή σημασία τής ζωής
40. ΚΡΙΣΝΑΜΟΥΡΤΙ — 'Ελευθερία. 'Η αρχή και τò τέλος
41. ΚΡΙΣΝΑΜΟΥΡΤΙ — Στή σιγή τού Νοῦ

42. Γ. ΦΛΕΣΣΑ — Μίκης Θεοδωράκης. Τò τραγούδι ενός λαού. (Λεύκωμα)
43. ΓΙΑΝΝΗ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ — Τà κινούμενα σχέδια
44. ΤΑΚΗ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΔΟΥ — Κινηματογράφος - 'Επιστήμη - 'Ιδεολογία
45. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΕΚΘΕΣΙΣ ΓΕΛΟΙΟΓΡΑΦΙΑΣ — «'Αντιφασισμός» (Λεύκωμα)
46. Ε. ΜΑΝΤΕΛ — 'Εργαιικός έλεγχος, 'Εργαικά Συμβούλια, Αυτόδιαχείριση ('Αρθολογία). Τόμοι Α', Β', Γ'
47. Σ. ΑΜΙΝ, ΦΑΙΡ, ΓΚ. ΜΑΣΙΑ, ΜΑΧΜΟΥΤ ΧΟΥΣΕΙ·Ν — 'Η κρίση τού 'Ιμπεριαλισμού
48. ΣΑΜΙΡ ΑΜΙΝ — 'Η άνιση ανάπτυξη

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Σειρά ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Διεύθυνση: Δρ. Άνδρέας Γιαννακούλας

Ψυχίατρος — Ψυχαναλυτής

Tavistock Clinic, London

Έκτακτος Καθηγητής του Πανεπιστημίου της Ρώμης

Στην Ελλάδα και ο τομέας της ψυχανάλυσης χαρακτηρίζεται έκδοτικά από κάποια έλλειψη, θα λέγαμε, συστηματικής παρουσίας.

Οι εκδόσεις ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ με τη νέα σειρά ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ έχουν σα στόχο να προσφέρουν στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό έγκυρες μεταφράσεις κλασικών, αλλά και πρόσφατων ψυχαναλυτικών έργων.

Η σειρά αυτή πρόκειται να ολοκληρωθεί με την έκδοση του ΛΕΞΙΚΟΥ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΩΝ ΟΡΩΝ του Τσάρλς Ράικροφτ. Πράγμα που γίνεται πρώτη φορά στην Ελλάδα και πιστεύουμε πως θα αποτελέσει σημαντικό βοήθημα για όλους όσους ασχολούνται με την ψυχολογία - ψυχανάλυση.

Η γενική φροντίδα και επίβλεψη της σειράς ανήκει στο Δρ Άνδρέα Γιαννακούλα.

Έρικ Έρικσον

«Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ»

Το βιβλίο του Έρικ Έρικσον «Η Παιδική Ήλικία και η Κοινωνία» αποτελεί διεξοδική μελέτη και έρμηνεία της ανθρώπινης ζωής με βάση την ψυχανάλυση. Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα έργα στο είδος του και θεωρείται πια κλασικό.

Ο καθηγητής Έρικσον χρησιμοποιεί αρκετές περιπτώσεις «ασθενειών» σαν αφετηρία για τη θεωρητική έπεξεργασία των καθοριστικών χρόνων της παιδικής ηλικίας· αποκαλύπτει τη ζωή του ανθρώπου σα μια λεπτή ισορροπία σωματικών, ψυχικών και κοινωνικών επιδράσεων. Το εκπληκτικό κεφάλαιό του για τις «Όκτώ Έποχές του Άνθρώπου», οι έρευνές του στους καταυλισμούς των Ινδιάνων Σιού και Γουόροκ, και η μελέτη του για τη χαρακτηριστική δομή του αμερικανού, του γερμανού και του ρώσου, περιβάλλουν αυτό το πρωτοπόρο επιστημονικό έργο με συναρπαστικό ενδιαφέρον.

«Ένας σπάνιος και ολοζώντανος συνδυασμός της ευρωπαϊκής και της αμερικανικής σκέψης στις ανθρωπιστικές επιστήμες». — Μάργαρετ Μήντ.

P. Ντ. Λαίγγκ

«Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ»

«Τὸ ἔργο τοῦ Λαίγγκ ἀνάγκασε τοὺς ἀνθρώπους ν' ἀποφασίσουν "μὲ ποιούς θὰ πᾶνε καὶ ποιούς θ' ἀφήσουν" — καὶ κατὰ συνέπεια ποιοὶ θέλουν νὰ εἶναι. Τὸ ἔργο του ἔχει ἐμπνεύσει τὴ νέα γενιὰ τῶν ψυχιάτρων καὶ ἀποτέλεσε ἀπελευθερωτικὴ δύναμη γι' αὐτούς. . . Λίγοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ κατάφεραν νὰ εἰσχωρήσουν στὸν κλειστὸ κόσμον τῶν σχιζοφρενῶν, καὶ ἀκόμα λιγότεροι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ κατάφεραν νὰ κάνουν αὐτὸν τὸ μακρινὸ κόσμον κατανοητὸ σὲ μᾶς ποὺ μένουμε ἀπ' ἔξω. Ὁ Λαίγγκ εἶναι ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς λίγους ποὺ εἶχαν τὴν ἱκανότητα τούτης τῆς ἀνάγνωσης καὶ τῆς ἐρμηνείας. . .

Ἡ ζωντάνια καὶ ἡ ἐνεργητικότητα τοῦ δράματος τοῦ Λαίγγκ — τόσο στὴν πρακτικὴ του ὅσο καὶ στὰ βιβλία του — ἐπεκτείνει τὸν ἐλεύθερο χῶρον γιὰ τὸν ἄνθρωπον σὲ τοῦτο τὸν κόσμον. Κι εἶναι τόσοι πολλοὶ ποὺ ἀνταποκρίνονται σ' αὐτὴ τὴν διεύρυνση τοῦ χώρου. Σὲ μιὰ ἐποχὴ σὰν τὴ δική μας ποὺ καὶ οἱ τελευταῖες σπιθαμὲς ἀνθρώπινης χειραφέτησης ἐξαφανίζονται, ὁ Λαίγγκ μπορεῖ τουλάχιστον νὰ μᾶς προσφέρει μιὰ ἀφετηρία γιὰ νὰ προχωρήσουμε πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ χρειαζόμαστε: γιὰ ν' ἀκολουθήσουμε τὸ δρόμον τῆς ἐλευθερίας. . . Τούτη ἡ ἀφετηρία ἴσως εἶναι ἡ καλύτερη προσφορὰ ποὺ εἴχαμε ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1960 γιὰ ἓνα μέλλον ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει σκοτεινὸ καὶ δπωσδήποτε δύσκολο».

Κριτικὴ τῶν «Τάιμς» τῆς Ν. Ὑόρκης

P. Ντ. Λαίγγκ

«Ο ΕΑΥΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ»

Σ' αὐτὴ τὴ μελέτη του γιὰ τὰ πρότυπα τῆς ἀλληλεπίδρασης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὁ Δρ Λαίγγκ προσπαθεῖ νὰ ἀποκαλύψει ὀρισμένα ἀπὸ τὰ βασικὰ ἀδιέξοδα ποὺ δυναστεύουν τὴν προσωπικὴ μας ζωὴ. Ἀντλώντας τὰ παραδείγματά του τόσο ἀπὸ τὴ λογοτεχνία ὅσο καὶ ἀπὸ περιπτώσεις ἀσθενῶν, ἀποδεικνύει ὅτι «κάθε σχέση συνεπάγεται ἓναν ὀρισμὸ τοῦ ἑαυτοῦ ἀπὸ τὸν ἄλλο καὶ τοῦ ἄλλου ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ» καὶ ὅτι ἂν ὁ ἑαυτὸς δὲν ἐπιβεβαιώνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν του μὲ τοὺς ἄλλους, ἢ ἂν εἶναι ἀντιφατικοὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ ποὺ τοῦ ἀποδίδουν οἱ ἄλλοι, ἡ θέση του γίνεται ἐπισημάνει καὶ ἐνδέχεται νὰ καταρρεύσει.

«Ἰδιαίτερα συναρπαστικὸ βιβλίον γιατί δίνει τὴ δυνατότητα στὸν ἀναγνώστη νὰ συμμεριστεῖ αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποκαλέσουμε ποιητικὴ ἐνόραση ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ πνεύματος». — *Lancet*.

P. Ντ. Λαίνγκ

«Ο ΔΙΧΑΣΜΕΝΟΣ ΕΑΥΤΟΣ»

*Μιά Ύπαρξιακή Μελέτη τῆς Ψυχικῆς Ἴσορροπίας
καὶ τῆς Τρέλας*

Ὁ βασικὸς στόχος τοῦ P. Ντ. Λαίνγκ εἶναι νὰ κάνει κατανοητὴ τὴν κατάσταση τῆς τρέλας καὶ τὴ διαδικασία ποὺ ὀδηγεῖ σ' αὐτήν. Πράγμα ποὺ κατορθώνει μὲ ιδιαίτερη ἐπιτυχία ἐρευνώντας τὸ ἱστορικὸ διαφόρων περιπτώσεων σχιζοφρενῶν. Ἀλλὰ πετυχαίνει καὶ κάτι περισσότερο: προσφέρει μιὰ καθαρὰ ὑπαρξιακὴ ἀνάλυση τῆς ἀλλοτρίωσης τοῦ ἀτόμου.

Ὁ «ξένος», ἀποξενωμένος ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ τὴν κοινωνία, δὲν μπορεῖ νὰ βιώσει οὔτε τὸν ἑαυτό του οὔτε τοὺς ἄλλους σὰν «πραγματικότητα». Δημιουργεῖ ἕναν ψεύτικο ἑαυτό καὶ μ' αὐτὸν ἀντιμετωπίζει τόσο τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο ὅσο καὶ τὴ δική του ἀπόγνωση. Ἡ ἀποσύνθεση τοῦ πραγματικοῦ τοῦ ἑαυτοῦ συμβαδίζει μὲ τὴν ἀξανάμενη ἐξωπραγματικότητα τοῦ ψεύτικου ἑαυτοῦ του μέχρι πού, στὰ ἔσχατα ὄρια τῆς σχιζοφρενικῆς κατάρρευσης, ἀποσυντίθεται ὁλόκληρη ἡ προσωπικότητά του.

«Ὁ Δρ Λαίνγκ ἐκφράζει πράγματι κάτι πολὺ σημαντικό. . . Πρόκειται γιὰ ἀληθινὰ ἀνθρωπιστικὴ ἀποψη».—
Φίλιπ Τόουνμπυ, ἐφημερίδα Observer.

BIBLIΟΘΗΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Βίλχελμ Ράιχ

«*Η ΕΣΒΟΛΗ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ*»

Ἡ μελέτη τῆς Εισβολῆς τῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία γράφτηκε τὸ 1931. Προηγεῖται λοιπὸν τῆς «Μαζικῆς ψυχολογίας τοῦ φασισμοῦ» καὶ τῆς «Σεξουαλικῆς Ἐπανάστασης» καὶ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη προσπάθεια τοῦ Ράιχ νὰ λύσει τὸ πρόβλημα τῶν νευρώσεων στὶς ἀνθρώπινες μάζες.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ κρίσιμο ἐρώτημα τῆς καταγωγῆς τῆς σεξουαλικῆς ἀπόθησης, ὁ Ράιχ προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσει ἱστορικὰ τὸ πρόβλημα τῶν σεξουαλικῶν διαταραχῶν καὶ νευρώσεων, στηριζόμενος στὶς ἐθνολογικὲς ἐρευνες τοῦ Μόργκαν, Ἔνγκελς καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Μαλινόφσκι. Οἱ ἀξιόλογες μελέτες τοῦ τελευταίου πάνω στὴ σεξουαλικὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔθιμα τῶν πρωτόγονων κατοίκων τῶν νήσων Τόμπριαντ, ἐρχονται νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὶς κλινικὲς ἀνακαλύψεις τοῦ Ράιχ.

Ντ. Βίννικοι

**«ΤΟ ΠΑΙΔΙ, Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ
ΚΑΙ Ο ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΣ»**

Με άφετηρία τὸ φυσικὸ δεσμὸ ἀνάμεσα στὴ μητέρα καὶ τὸ βρέφος — δεσμὸ πὸν ὀνομάζουμε ἀγάπη κι ἀποτελεῖ τὸ κλειδὶ τῆς προσωπικότητος — ὁ Δρ. Βίννικοι (ψυχολογὸς - παιδοψυχίατρος) παρουσιάζει στὸ βιβλίον αὐτὸ τὶς φάσεις μητέρα/βρέφος, γονεῖς/παιδιὰ καὶ παιδι/σχολεῖο. Ἡ θεματολογία του κυμαίνεται ἀπὸ τὰ προβλήματα — πὸν στὴν πραγματικότητα δὲν ἀποτελοῦν προβλήματα — τῆς διατροφῆς, τοῦ ἀποθλασμοῦ καὶ τῆς ἔμφυτης βρεφικῆς ἠθικῆς, μέχρι τὶς πραγματικὲς δυσκολίες τῶν μοναχοπαίδων, τὴν κλοπὴν, τὸ ψέμα καὶ τὶς πρῶτες προσπάθειες ἀνεξαρτοποίησης. Τὸ βιβλίον καλύπτει ἀκόμα καὶ τὸ θέμα τοῦ συνεσταλμένου παιδιοῦ, τῆς σεξουαλικῆς διαπαιδαγώγησης στὰ σχολεῖα καὶ τῆς ἐπιθετικότητος.

Ἡ κλινικὴ πείρα τοῦ Δρ. Βίννικοι, ἡ σαφήνεια καὶ ἡ συμπάθεια μὲ τὴν ὁποία χειρίζεται τὸ θέμα, ἐξασφαλίζουν τὴν ποιότητα τοῦ βιβλίου, πὸν ἔχει σὰ στόχο τὴν παρουσίαση τοῦ κόσμου τῶν παιδιῶν καὶ τῶν γονιῶν στὸ πλατύτερο κοινό.